

**Міністерство освіти і науки України
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка**

Ольга Борисова

**РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК
У ГЕОПОЛІТИЧНИХ УСТРЕМЛІННЯХ ЕЛІТ УКРАЇНИ
В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Луганськ
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
2010

УДК 94 (477): 2 «653»
ББК 63. 3 (4 Укр) 4
Б 82

Рекомендовано

до друку вченою радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 11 від 26 червня 2009 року.

Рецензенти:

- **Бодрухін В. М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.
- **Михальський І. С.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
- **Ганкевич В. Ю.** – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського

Б 82 Борисова О.В. Релігійний чинник у геополітичних устремліннях еліт України в добу Середньовіччя / Ольга Василівна Борисова : [монографія]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2010. – 340 с.

ISBN

У книзі на підставі широкої джерельної бази та значного кола наукової літератури аналізується вплив релігійного чинника на діяльність політичних і релігійних еліт середньовічної України в геополітичній площині, яка почасти переростала у відкрити, а навіть збройну боротьбу як проти зазіхань сусідніх держав на незалежність українських земель, так і проти внутрішньої опозиції. Тема роботи мало досліджена в сучасній історіографії. Книга розрахована на вчених, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів, а також на загал читачів, які цікавляться проблемами становлення та діяльності вітчизняних політичних і релігійних еліт у процесах державотворення й розвитку духовного життя на терені України в часи Середньовіччя.

ISBN

УДК 94 (477): 2 «653»
ББК 63. 3 (4 Укр) 4
Б 82

Борисова Ольга Василівна, 2010
ДЗ «ЛНУ ім. Т.Шевченка», 2010

ВСТУП

Відкрити минуле людині дозволяє Історія, яку можна розглядати по-різному: як перелік дат і подій, як опис битв і змін династій, або ж як еволюцію ідей, почуттів народів, настроїв людства в ту чи іншу епоху. Ідеї ж, як відомо, завжди мають наслідки. Ще з часів Риму було ясно, що якщо народ позбавити історії, то через два покоління він перетвориться у натовп, а ще через два покоління ним можна буде управляти, як стадом. А людське стадо вирізняється тим, що не загрожує своїм погоничам. Навпаки, воно ними захоплюється...

«Історія – це сукупність злочинів, безумств і нещасть», – сказав філософ Вольтер. Ні, рішуче заперечив йому історик Едуард Гібон: «Історія є чимось більшим, ніж перелік злочинів, безумств і нещасть людства». І був абсолютно правий, адже не перелік подій вчить і виховує людей, а ЗНАННЯ про них. Знання ж є проявом дії Духа, який, як відомо, животворить. Тож не стільки через матеріальні речі, а саме через світ ідей і можна побачити справжню, живу, а не вигадану Історію. Повноцінність картині надають деталі, окремі риси, навіть окремі штрихи. Відсутність на полотні одного-єдиного штриху, однієї-єдиної фарби веде до фальші й життя в такій картині завмирає. Ідеї ж – не штрих, а навіть не набір фарб, ідеї – сюжетна лінія історичної картини. Й саме вони та їх вплив на Історію на сьогодні вивчені найменше.

Зовсім не випадково, що у вітчизняній і зарубіжній науці довгий час обрана нами тема не була об'єктом спеціального вивчення. Й лише останнім часом у зв'язку з помітним зростанням наукового інтересу до проблем історії української державності та ролі в боротьбі за неї представників не тільки політичних, а й релігійних кіл України, у даному напрямку зроблені важливі кроки. Водночас глибоке й усебічне з'ясування питань, що нами досліджуються, має не лише наукове, а й політичне значення. Одержані результати могли б бути творчо використані в процесі сучасної фундації духовної незалежності України, усвідомлення нею свого власного духовного призначення в світі та розробки перспективних програм його гідного виконання.

Вивчення впливу релігійного чинника на боротьбу насамперед за політичну й духовну незалежність України протягом історії становить той **логічний стрижень**, який дозволяє об'єднати виклад подій складових частин книги в одну сюжетну лінію. При тому ми засновувались на тій традиції у вітчизняній історичній науці, яка ще знаходиться у стадії формування (виразником її є український джерелознавець В. С. Крисаченко), але вона дозволяє розглядати Україну як *певну геополітичну реальність* (чого не можна сказати про сприйняття її як певного історичного тіла) у часових межах приблизно *трьох тисяч років*. До геополітичних феноменів того ж виду, що й Україна, належить, наприклад, Китай. Хоча в цій проблемі існує стільки «білих плям» у науці, що зробити фундаментальну, цілісну й системну історичну працю ще неможливо. Тому при написанні монографії ми виходили з такої загальної методологічної констатації: у період, що нами досліджується, релігія відіграла величезну роль у житті людства, в тому числі й у політичному, яку неможливо не те, що викреслити, а навіть просто відокремити від геополітики. Геополітика є спільною сферою дії як власне політичного, так і релігійного чинника.

Наша робота **хронологічно** охоплює значний і дуже важливий період історії України – *добу Середньовіччя*. Проте для більш глибокого висвітлення проблем, що нами вивчалися, виникла необхідність розширити заявлене часове поле, включивши до об'єкту дослідження й ті процеси, які мали місце на українських землях і в час виникнення та становлення ранніх державних утворень. Це було особливо важливим, зокрема, для з'ясування підвалин високого статусу титулу «Каган» (Rex), який використовувався середньовічними мислителями щодо великих князів Київських, а також для виявлення і репрезентації головних релігійних ідей, що визначали геополітичні устремління давніх політичних і релігійних еліт суспільств українських теренів.

Така постановка проблеми була зумовлена, по-перше, існуючим в науці вкрай поверховим рівнем знань її суті, а, по-друге, потребою більш глибокого осмислення ролі представників політичних і релігійних еліт в історії України взагалі, й українського державотворення зокрема, в означений історичний час. У цій площині на сьогодні накопичилась ціла низка давніх, але так і не розв'язаних питань, які потрібно принаймні показати, щоб розпочати пошук шляхів їх вирішення. Проблема впливу ідей, що мали в середні віки виразно релігійну сутність, на внутрішню і зовнішню геополітику владних еліт українських теренів має виняткове методологічне значення для нашого дослідження. І в даному зв'язку думка Карла Поппера, що дійовими особами історії є або Великі нації, Великі вожді, Великі класи, або Великі ідеї (Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1999. – Т. 1. – С. 21), є для нас надзвичайно важливою. Ми її адаптуємо до часів Середньовіччя таким чином: оскільки націй в сучасному розумінні в той період ще не існувало, а великі суспільні дії Великих класів історична наука фіксує тільки щодо буржуазії й пролетаріату, тобто в час пізніший, ніж Середньовіччя, ми виокремлюємо відносно досліджуваного періоду (й більш ранніх) таких дійових осіб історії, як **Великі вожді й Великі ідеї**. Саме їх у період, що нами досліджувався, ми обрали в якості головного *об'єкту* дослідження. В якості *предмету* дослідження виступає вже геополітичне втілення цих Великих ідей і пов'язані з ними дії Великих вождів, які їх впроваджували (чи намагались впроваджувати) у життя.

Однією з найважливіших проблем історичної науки є досягнення тотожного й усебічного відтворення фактів, подій і процесів минулого. Успішно розв'язати їх можна лише за виконання наступних необхідних умов:

- наявності у розпорядженні дослідників максимальної бази першоджерел;
- обов'язкового критичного і систематичного підходу до джерел та їх інформаційності;
- зіставлення джерельних свідчень;
- неупередженості й об'єктивності дослідника, відсутності будь-якої тенденційності.

Не випадково на першому місці тут стоїть існування максимуму джерельної бази, оскільки наявність у ній істотних прогалин створює серйозні, часто незборимі труднощі в дослідженні тієї чи іншої проблеми, позбавляє

вчених можливості досягти більш-менш повної картини у відтворенні історичних подій, змушує вдаватися до припущень тощо. Дане застереження має безпосереднє відношення до висвітлення проблем раннього періоду історії України. Так, учені не можуть на належному рівні дослідити стан розвитку релігійних уявлень населення українських теренів у часи Середньовіччя вже тому, що жодного руського документа X ст. (століття, в кінці якого в Київській Русі було введено християнство в якості офіційної релігії), написаного кирилицею, не знайдено. Хоча встановлено, що Русь почала користуватися кирилицею невдовзі після її впровадження в Болгарії. Це не було випадковим і нашою багатьох дослідників на думку, що такі пам'ятки були свідомо знищені. Водночас мало дослідженим є той факт, що в Україні й Білорусі збереглася величезна кількість рукописів, написаних руською й польською мовами арабицею. Арабські написи простежуються в ілюстраціях до Радзивиллівського літопису (на прапорі князя Олега), як також є й звичайною приналежністю середньовічних руських шоломів. Все це дає підстави деяким ученим вважати ранню Київську Русь близькою до ісламу. Але при цьому не звертається необхідної уваги на те, що на теренах, дотичних до східних кордонів Київської Русі, ще з VI ст. існувала церква, яку дослідники (зокрема, Г. Лужницький) називають «хазарською християнською», яка, природно, не могла б функціонувати без писемності. Цілком можливо, що арабиця вживалася саме цією церквою на її й дотичних до неї територіях, адже кожна церква має свою справу місії розповсюдження вчення (принаймні про те, що ця церква мала свій інтерес у Середній Азії, відомо). Про неї існує дуже мало інформації, що може бути опосередкованим свідченням того, що її теологічна школа не була ортодоксальною. Крім того, ряд офіційно визнаних історичних джерел, могли бути й свідомо сфальсифікованими.

У процесі дослідження нами використовувалися опубліковані літописи, хроніки, описи та публікації документів у окремих джерелознавчих та монографічних виданнях. В аналізі джерел ми йшли за традицією германської континентальної герменевтики – *інтерпретація тексту й пошук у ньому глибинного змісту*. При тому ми враховували найголовніше правило інтерпретації, що все зв'язано з певним контекстом. В інтерпретації історичних джерел треба звертати увагу насамперед на культурний контекст. Він сам по собі є важливою частиною духовного досвіду, а вже при інтерпретації джерел релігійного змісту так тим більше. І тут, окрім застосування вже відомого комплексу методів роботи з джерелами, ми пропонуємо основи власного методу інтенсифікації роботи з текстом історичного джерела, який витікає саме з пошуку його глибинного, почасти й свідомо захованого змісту. При дослідженні історичних джерел нами була також використана численна агіографічна, історична, навчальна та інша література, дисертації з їх джерельними додатками тощо.

Верифікацію головних гіпотез, висунутих у монографії, ми проводили, базуючись на важливому методологічному правилі науки, а саме: якщо гіпотеза дозволяє передбачати результат, то її вже можна називати **теорією**. Безумовно, набагато легше критикувати попередників, ніж самому збудувати якусь послідовну логічну схему. Тож ми не пішли легким шляхом, а спробували таку

схему створити і представити її у нашій роботі.

До здобуття Україною незалежності глибоке вивчення як історії українських політичних і релігійних еліт, так і їх боротьби за державно-політичну й духовну незалежність України в різний історичний час, було неможливим. У міру зростання ідеологізації суспільно-політичного життя СРСР проблема, що досліджується, й дотичні до неї теми взагалі потрапили до розряду заборонених. На них поширювалася загальна ідеологічна настанова про українську національну державність, українську релігійність та Українську церкву як «буржуазно-націоналістичні», «контрреволюційні», «антирадянські». «Буржуазною» й «фальсифікаторською» вважалася також і теорія еліт. Існували й інші «держзамовлення» на викривлення певних історичних тем. І корені цих «держзамовлень» тягнуться ще до часів царської російської історіографії, а навіть і ще раніше.

Певний внесок у дослідження історії релігійного життя України був зроблений у ХХ ст. українською еміграційною історіографією. Слід зазначити, що вчені української діаспори ніколи не виключали з кола своєї уваги проблеми історії релігії в Україні, але у своїх працях висвітлювали головним чином історію Християнської церкви як інституту. Вивчення історії церковної організації є важливою науковою справою, але ж, окрім того, існує ще історія Вчення як такого, релігійних опозицій, соціально-політичних дій тієї чи іншої релігійної організації, стосунків церкви і держави, використання релігійних ідей у геополітиці тощо. Саме тут проявляється дія тих релігійних філософів, ідеологів, місіонерів, а навіть простих священиків, що активно проявляли себе в соціально-політичній сфері, яких і можна зараховувати до тієї чи іншої національної релігійної еліти.

Проте важливим є й дослідження діяльності політичних і релігійних еліт українських теренів часів, давніших від Середньовіччя, адже еліти могли в своїй діяльності покликатися на такі давні традиції владних структур наших теренів, які просто протягом історії були втрачені й їхні прояви та значення можуть сучасним дослідникам здаватися не тільки незрозумілими, а навіть безпідставними. І саме такого системного дослідження в українській еміграційній історіографії так і не з'явилося. Квінтесенцією стану досліджень з проблем історії християнства на землях України вчених української діаспори можна вважати, насамперед, коло наукових праць, що вийшли наприкінці 80-х років ХХ ст. на честь 1000-ліття хрещення Руси-України. І хоча питання, що в них порушувалися, були досить широкими, тим не менш, щодо нашої теми вони ґрунтовних досліджень не містили.

Історична наука в незалежній Україні ще тільки приступає до ретельного й системного дослідження історичних витоків діяльності вітчизняних політичних і релігійних еліт. Хоча навіть поверховий погляд на історію українського державотворення дає можливість одразу помітити, що в ідеї незалежності України завжди були тісно пов'язані між собою політичні й релігійні чинники, що не може бути випадковим. У людському суспільстві поле проявів історичної випадковості є вельми обмеженим, а вже у сфері дії релігійного чинника так тим більше.

У контексті проблеми, що нами досліджується, важливе значення мають ті

принципові зміни в методології історичної науки, які сталися за часи розбудови незалежної Української держави. За цей час змінилася й сама історична наука. Сучасні дослідники у своїй переважній більшості, відмовившись від аксіом ортодоксального марксизму та одномірного класового підходу до історичного процесу, перейшли на позиції аналізу минулого на базі *системного підходу*. Все більше набуває ваги тенденція до комплексного, всебічного вивчення історичних явищ і процесів, до спільного дослідження їх кількома науками, комбінування їх пізнавальних можливостей. Крім того, в умовах трансформації суспільства перед ученими не тільки України, а й усього пострадянського простору нагально постало важливе завдання – з одного боку, змінити методологію історичної науки, а з іншого, вплинути й змінити світоглядну позицію суспільств своїх країн так, щоб зацікавити свій народ його власною історією й у міру своїх сил і можливостей підготувати громадську думку до нових, сучасних реалій суспільного життя. Таке завдання є надзвичайно важливим для українських учених, які, попри всі складності й проблеми, покликані поламати старі стереотипи і сформувані сучасну політичну свідомість та культуру українського громадянина.

І все ж таки академічна й університетська історична наука в Україні залишається поки що досить індиферентною до нашої цікавої й вельми актуальної теми. Проблема еліт України в історичному плані досліджується, хоча й вельми локально, але вивчається загалом доробок української політичної еліти, релігійно-духовні ж аспекти, навіть християнського характеру, при тому зачіпаються досить фрагментарно. І таке становище цілком об'єктивне, адже треба хоча б політичну думку українства протягом історії вивчити належним чином; аспект релігійний у цьому зв'язку зачіпається, але досить поверхово. Тут в якості прикладу можна навести перший том з тритомника нарисів «Україна і Росія в історичній ретроспективі», що має назву «Українські проекти в Російській імперії» (автори В. Верстюк, В. Горобець, О. Толочко) і вийшов у видавництві «Наукова думка» у 2004 році. Безумовно, будь-які більш-менш варті уваги політико-ідеологічні проекти в суспільстві може висувати тільки політична й інтелектуальна еліта. Але звернувши увагу на форму подачі матеріалу в названому дослідженні, ми виявимо, що навіть історія політичної думки українства поки що викладається *тільки у вигляді нарисів*.

В останні роки опубліковано значну кількість праць, що розкривають різні аспекти процесу формування української еліти, але то в основному – роботи соціологів та політологів, які досліджують становлення сучасної української еліти. Історики ж (зокрема, Я. М. Занік, Л. І. Барабан та ін.) не заглиблюються в часі нижче ХІХ століття та й вивчають генезу еліти наукової й культурної, передовсім світської. Нечисленні історичні дослідження ж діяльності релігійної еліти України не виходять у часі за межі нижче пізнього середньовіччя.

До здобутків авторки даної монографії можна віднести:

а) висвітлення деяких аспектів тематики, що досліджується, у навчальних посібниках: «Історичні підвалини Київського патріархату» (Луганськ, 2001. Співавт.: проф. А. О. Климов), «Соціально-історична антропологія» (Луганськ, 2007), «Історія християнства в Україні» (Луганськ, 2008) та в кількох статтях, присвячених аналізу ідеї Київського патріархату в часи митрополита Петра

Могили (перша половина XVII ст.), що вийшли у 1999 – 2002 рр. як в Україні, так і за кордоном;

б) участь у двох колективних монографіях – «Формування української державності у добу Середньовіччя» та «Українська еліта в контексті вітчизняної історії», що вийшли друком у 2008 році у видавництві Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

Результати праці вітчизняних науковців з теми ролі еліт України в державотворчих процесах та розвитку суспільно-політичної думки українства протягом історії вже дозволяють дійти до висновку, що глибоке вивчення цих проблем потребує синтезу багатьох чинників. Але все, що зроблене на сьогодні вченими з теми, що нами досліджується, на наш погляд, є тільки краплиною у великому морі великих проблем зі сфери впливу релігійного чинника на геополітику українських владних еліт в історичному контексті. Системного історичного дослідження навіть доробка політичної еліти України часів Середньовіччя й досі ще зробити не вдається, то що вже казати про доробок еліти релігійної, і не тільки християнської, а й дохристиянської? А все ж ще треба поєднати, прослідкувати зв'язки, дотики, протиріччя, реальні дії й те, що за умов практично перманентних окупацій українських земель приховувалось тощо. Ми ж маємо намір показати, що деякі супер-важливі речі з історичного минулого залишаються в стані прихованості й досі.

Існує також величезна проблема закритості церкви й теології, існування низки версій щодо історії релігії, зокрема, історії християнства, які стали вже канонічними, але вони водночас є нищівними для українського сьогодення, яке постає в тих канонічних версіях як таке, що 1000 років являло собою глуху периферію християнського світу. З періодом дохристиянським справа виглядає ще більш запущеною. На спроби опротестувати й подолати ці версії наважується мало хто з сучасних учених. Те ж стосується й етнічних та етнополітичних процесів, які протікали на теренах України протягом багатьох століть, з чим пов'язана насамперед діяльність політичних еліт. Що вже казати про місце і роль релігійних еліт українських теренів в тих же етнічних і етнополітичних процесах, хоча до часу виникнення світових релігій (буддизму, християнства й ісламу) всі релігійні уявлення людства мали чітку етнічну прив'язку? А вже про вивчення того, який внесок зробила наша релігійна еліта в розвиток самої релігії, можна взагалі не говорити. Тож як щодо історії України взагалі, так і історії релігій на теренах України зокрема, в літературі накопичився вже великий обсяг стереотипів, існування яких багато кому в сучасному світі вигідно, тому їх переосмислення й долання – справа дуже непростя й вельми невдячна.

Визначення – головна проблема будь-якого наукового дослідження. Для історика є складним завданням не так інтерпретація історичних фактів, як виявлення того, які саме факти слід інтерпретувати. Для нас важливим було також виявлення й тих ідей, що висувалися вітчизняними елітами в той чи інший час, які треба було дослідити на історичному матеріалі. Крім того, важливою проблемою було визначення тих понять, що кладуться в основу роботи. І тут слід відзначити наявність значної прогалини в теоретичних дослідженнях, в яких би були висунуті точні дефініції тих понять, які є **ключовими** для нашого дослідження. Насамперед це стосується того, кого

вважати в давні часи елітою як такою (політичною, релігійною, інтелектуальною). Наукове визначення еліти (лат. *eligo* – обираю; франц. *elite* – найкраще, добірне), на сьогодні розроблено. **Елітою** прийнято вважати сукупність людей, які:

1) вирізняються в суспільному середовищі своїм авторитетом, моральністю, інтелектом, а тому визначаються як найкращі представники суспільства;

2) посідають ключові політико-управлінські позиції в суспільстві та здійснюють владні функції.

Друге положення нам видається більш прийнятним, адже такі якості, як авторитет, моральність, інтелект, якість представництва суспільного обличчя («краща / гірша») важко піддаються раціональним визначенням, якщо взагалі піддаються. Наприклад, будь-яка культура як явище статичне опирається будь-яким змінам, трактуючи реформаторів як «ворогів культури». Але парадокс полягає саме в тому, що культуру як світове явище якраз і творять її вороги. Армія ж, держава, релігія – це і є власне влада, управління суспільством. Тут і працюють еліти владні, які серед багатьох чинників впливу на суспільство активно використовують у тій чи іншій мірі також і чинник релігійний. Існують класичні (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) та неklasичні (Г. Лассуел, Ч. Міллз, Дж. Хітлі, М. Бартон) теорії еліт, але всі вони стосуються проблеми дефініцій і дослідження сучасних суспільних еліт, тому ми їх до уваги не беремо, бо вони не підходять до еліт давніх і середньовічних суспільств. Тож відносно визначень останніх ми змушені констатувати недостатність плідних ідей, а з ними й відповідних теоретичних досліджень.

Ми пропонуємо, зокрема, відносно часів Середньовіччя звернути увагу на традиційний поділ західноєвропейських суспільств на три групи:

- *oratores* («люди молитви», тобто священики),
- *bellatores* («люди війни», або лицарі)
- і *laboratores* («люди праці», або трудовий люд).

Ясно, що до середньовічної європейської еліти слід відносити перші дві соціальні категорії. Однак відносно українських земель тут же виявляється певні відмінності, а саме:

1) у Київській Русі населення ділилось на «дружину і людей», тобто знать і простолюди, або трохи пізніше – на «луччих людей», «дружинників і людей князя» і просто «людей». До перших відносились родова аристократія; до других – служила військова й політична еліта; третіми був плебс, що зрозуміло. Християнські священики, як бачимо, в самотійну верству населення не виділялись. Це було пов'язано з тим, що для Київської Русі християнство було ще релігією новою й її служителі ще не встигли виокремитись в особливу верству населення, язичницькі ж жерці пригноблювались (тобто, скоріш за все, потрапили у плебс). Оскільки так склалося історично, що християнізація Русі була справою передовсім князівської влади, то логічним буде припущення, що священики відносились до другої категорії, а конкретно – до «людей князя» (найприкметнішим прикладом тут може були священик Анастас /священичий ранг його точно не встановлений/, який мав безпосереднє відношення до хрещення і самого князя Володимира Святославовича, і хрещення киян у 988

році, якого підтримував, незважаючи на величезний спротив Константинополя; сам великий князь Володимир);

2) для суспільств теренів України більш давніх часів, ніж доба Середньовіччя, характерним був поділ на касти або точніше – варни. На перший погляд тут справа обстоїть простіше, адже до давньої політичної й релігійно-духовної еліти в такому разі треба відносити представників військової й жрецької каст. На ділі ж це тільки ускладнює проблему. По-перше, стратифікація давніх суспільств базувалась на родовому походженні, у зв'язку з чим таку еліту давніх суспільств, якщо базуватись тільки на простому кастовому поділі, не можна однозначно вважати українською (чи протоукраїнською), бо вона репрезентувала завойовників (суперстрат), предки ж українців (субстрат) у такому разі опинялись однозначно в залежній касті простолюдинів. На ділі все було далеко не так просто, але проблема є й ми зобов'язані її позначити. А по-друге, сам підхід до стратифікації був принципово іншим, ніж той, який став розвиватись після розвалу кастового принципу побудови суспільств і початку формування суспільств класових.

До того часу люди підрозділялись на чотири касти / варни – брахмани, кшатрії, вайш'ї й шудри¹ – відповідно до фізіологічних і ментальних особливостей, на які вказувало становище небесних тіл під час народження, а конкретно – духовних, бойових, комерційних чи холопських схильностей, які в них переважали. Взаємовідносини між кастами регулювались системою складних правил, які були засновані на астрологічних та інших уявленнях, що мали занадто технічний характер, аби зараз у них вдаватися. В будь-якому разі, якщо чоловік з вищої каст міг одружуватися на жінці з більш нижчої каст (але ніколи – навпаки), а саме так і було, то принцип походження зміщувався в бік проходження до вищих каст дітей від жінок більш нижчого походження, але ніяк не в бік проходження крові вищих каст у більш нижчі. У зв'язку з цим можна припустити, що в якийсь момент кількість «метисів» досягла критичної межі й саме вони й розвалили кастовий принцип побудови вже на той час підвладних їм, як представникам вищих «батьківських» каст, суспільств. У цьому їх могли підтримувати незадоволені своїм суспільним становищем байстрюки, чисельність яких постійно збільшувалась, бо інститут шлюбу в суспільствах, що розкладаються, завжди зазнає сильних руйнацій також.

Ми приділили цій характеристиці давніх суспільств таку увагу тому, що залишки кастового (варнового) устрою простежуються на теренах України практично до кінця т. зв. язичницького періоду її релігійної історії (а давні етнічні релігії індоєвропейської раси такій устрій і консервували). І в соціальній стратифікації давніх та середньовічних суспільств українських теренів нам вдалося виявити такі цікаві речі, що ми не могли їх не викласти в нашій книзі.

Ми зважили за можливе використати в нашій роботі термін «еліти України», розповідаючи про часи Середньовіччя, а навіть більш давні. Говорячи про автохтонну людність України як геополітичної реальності, ми маємо на увазі не тільки сучасних етнічних українців, а й корінних мешканців краю минулих часів, відомих під назвою «кіммерійці», «скіфи», «сармати»,

---

¹ Використовуємо індійський варіант назв у зв'язку з тим, що саме він зберігся в історичних джерелах.

«роксолани», «анти», «слов'яни», «руси» тощо.

Самозрозуміло, що впливи політичних і релігійних еліт у будь-якому суспільстві мають свої межі. І тут не можна не погодитися з такою думкою англійського історика Нормана Дейвіса, який у своїй праці «Боже ігрище: історія Польщі» (К., 2008) сказав: «Я вважаю, що сукупність історичних сил визначає рамки можливого, але не визначає і не може визначити, якого напрямку набудуть подальші події в межах тих даних рамок. На мою думку, індивіди завжди мають перед собою певну сукупність варіантів вибору, *надто індивіди, наділені владою, і саме їхня реакція на наявні варіанти*».

Цим Дейвіс заперечує думку сучасних російських філософів (зокрема, Л. Гриніна, теоретика методології історичного процесу), що говорити про людину як про суб'єкт історії правомірно до часу не раніше ХХ століття, і то – лише для окремих процесів і ситуацій. Ми теж виступили проти цього твердження філософів. У монографії «Генеza наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V – XV ст.)» (Луганськ, 2005) ми написали так: «Розвиток цивілізацій, що базувалися на релігіях об'явлення, які мали розвинуте усвідомлення власної місії, розгорнуло в історичному процесі боротьбу за душу кожної людини. Боротьба за здійснення місії, яка піднімала проблему активності в просторі й часі носіїв такої релігії та її місії, й була проривом у розумінні людини як суб'єкта історії».

Тож Дейвіс тут таки правий. Ми не любимо термін «індивід», тому кажемо так: людина вже в часи Середньовіччя мала перед собою певну можливість вибору. Але люди, наділені владою – як політичною, так і релігійною, – впливали на долю людства вирішальним чином саме своєю реакцією на можливі варіанти того вибору. І тут не можна не згадати слова Бісмарка щодо того, що провідники людства не так цілковито контролюють події, як принагідно змінюють напрям їхнього розвитку. А це, як би там не було, є дуже суттєвим.

Стан нерозробленості мусимо констатувати й щодо самого поняття «релігія». Водночас не можна не відзначити наявності якраз великої кількості дефініцій даного поняття, адже, напевне, не було в історії жодного більш-менш значного мислителя, який би не висловив щодо нього своєї думки. Проте саме велика кількість визначень і свідчить про те, що єдиного, узагальненого, науково визнаного визначення поняття «релігія» й досі немає. Тож у даній площині ми можемо тільки обмежитись тим, що констатувати той незаперечний факт, що в історичному плані релігійний чинник відігравав неоднакову роль у розвитку суспільств, які виникали на землях України, як також і в їх геополітиці. Ця його роль була або позитивною – коли державу владній еліті вдавалося створити й розвинути її внутрішню й зовнішню геополітику, або негативний – коли спостерігалася втрата державності, за чим наставав перерозподіл українських територій і початок дії денационалізуючих чинників як на політичне, так і на релігійне життя народу.

Втім, указаний аспект впливу (як позитивного, так і негативного) релігійного чинника на державотворчий процес на українських землях ще більш-менш у науці представлений. Майже не вивчено інше. Маємо на увазі фундаментальну проблему всієї світової науки – **боротьбу релігійних систем з**

антисистемами. Так дивно склалося в науці (хоча напевне не випадково), що вчені бачать і вивчають, незважаючи навіть на подеколи вельми жорстку негативну реакцію на це, прояви діалектики повсюди не тільки в живій матерії, а й в людському суспільному житті (термін «суспільна антисистема», зокрема, щодо суспільства середньовічної іудейської Хазарії запропонував Л. М. Гумільов), але тільки не в релігійній сфері. Тут же, незважаючи на наявні приклади проявів демонічної, руйнівної, негативної енергетики у сфері релігійної свідомості, все одно щодо феноменів, які їх породжували, вживається термін «релігія». А де ж її величність Діалектика в даному випадку? Отже, не випадково поняттю «релігія» й досі не надано необхідного наукового визначення, адже тоді треба враховувати закони діалектики й відповідати на, без перебільшення, найголовніше історичне запитання: *хто є головним ворогом релігії на планеті?* Історія цивілізацій свідчить, що ні старі релігії, спротив яких нові релігії завжди рано чи пізно поборювали, ні державні структури, переслідування з боку яких нові релігії не тільки не знищувало, а подеколи навпаки посилювало, не можуть такими вважатися. Головним ворогом будь-якої релігійної системи є тільки **релігійна антисистема**. Існують також псевдо-релігії і квазі-релігії, які в значній мірі породжуються тими ж антисистемами.

Антисистеми мають свої певні ознаки, а саме: неможливість практичної перевірки їхніх положень, «зацикленість» на власній «величі», тобто наявність внутрішньої референції, що створює власну віртуальну реальність; відсутність зв'язку з іншими ідеологіями і соціальними системами; слабкий зв'язок з реальним світом взагалі; натискання на основні людські інстинкти, відмова від будь-яких обговорень будь-яких проблем, зв'язаних з антисистемою тощо.

Те, що ми маємо на увазі під релігійною антисистемою, певною мірою можна зіставити з тим, що в середовищі психологів-нейролінгвістів зветься «ідеологічною програмою-вірусом» і вважається аналогом комп'ютерного вірусу. Але в таких визначеннях, вважаємо, потрібна обережність. Аналогія не означає тотожності. Тут треба бачити величезну різницю, адже існує моральне начало людської душі й воно ж відсутнє у програмного продукта.

Тут нам видається важливою думка одного з провідних західних спеціалістів у галузі нейролінгвістичного програмування Роберта Дитлса («Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП. – СПб, 2000), що нейролінгвістичний «вірус» може як повністю розвалити вражену систему, так і бути джерелом творчості. В якості прикладу останнього Дитлс указує іудаїзм як етнічне віровчення євреїв. Творчість останніх дехто з російських дослідників (зокрема, Б. Діденко) називає «хижацькою». Але творчість є творчість, якою б вона не була. І якщо вона виникає, то, напевне, вона потрібна. Тому відмітимо потужний творчий потенціал антисистеми й зазначимо, що його не могло б бути, якби ця релігійна доктрина не мала в своїх засадах правильних підвалин. Вона їх просто трансформує під свій інтерес, стаючи врешті-решт не релігією як плід отримання посланником Божественного одкровення з подальшим його осмисленням і розвитком відповідної релігійної ідеології, а плодом інтелектуальної роботи певних осіб над створенням системи гіпнотичного маніпулювання свідомістю мас.

Наше загальне визначення релігійної антисистеми є таким: **релігійна**

антисистема – це вивернута навиворіт правильна релігійна система. У тому-то й полягає сила й небезпека антисистеми, що вона у своїх засадах має правильні положення, тільки вивертає їх навпаки, а тому боротьба з нею рано чи пізно зачепить ці основи, і той, хто з антисистемою бореться, змушений буде піддавати їх сумніву. А це тут же потягне за собою небезпечні наслідки вже для самої релігії. Її служителі останньої невідворотно починають воювати з борцями проти антисистеми не менш жорстоко, ніж з її носіями. Тож доки існують релігії, доти й антисистеми будуть існувати, і в тому діалектика якраз і проявляється. Антисистему неможливо вбити, як і вірус того ж СНІДу, але вона, тим не менш, знищує організм, в який проникає й який її «не бачить», а тому є толерантним до неї. Тому так важливо бачити релігійні антисистеми, вивчати їхні методи, виходити у світські сфери життя й насамперед – у геополітику. Це життєво важливо. Історичний матеріал для цього надає досліднику величезний обсяг інформації, у тому числі (а можливо, й перш за все) – матеріал з української історії.

З питання «якому Богу молишся?» починалося в давнину спілкування з незнайомою людиною. І це питання було, є й залишиться єдиним національним питанням, а різниця в уявленнях про Бога – єдиною міжнаціональною різницею. В ньому закладена характеристика душі народу, зміст його культури.

Ми використовуємо в нашій монографії термін **«релігійна еліта»**, з яким нерозривно пов'язане поняття «релігійний аристократизм». І тут слід зауважити, що попри всю важливість для нашого дослідження теми особливого соціального статусу належних до релігійної еліти людей, а також змісту їхніх політико-ідеологічних чи структурно-організаційних розробок у той чи інший історичний час, методологічне значення для нас мали деякі ідеї сучасних західних соціологів, що здалися нам важливими. Вчені сьогодні починають серйозно обговорювати концепцію *мемів*, тобто комплексних груп ідей, що володіють здатністю відтворювати самі себе (однією з них визнано монотеїзм. Див. докладніше: Вайднер Д., Бриджес В. Тайны соборов и пророчество Андайского креста. – М., 2005). Меми володіють й іншими якісними властивостями, зокрема, незвичайною психічною складовою. Вчені твердять, що мем – це своєрідний вірус і одним з його спалахів вважають розповсюдження спірітуалізму й спиритизму в ХІХ ст., сліди чого можна виявити і в наші дні.

Однак те, що сьогодні є чимось, ми б сказали, маргінальним (можливо, поки що), у давні часи було визначальною ознакою магів – людей, приналежних до жрецького соціального стану. І це мало свої об'єктивні засади, які ми вбачаємо в тому, що, подібно до спор, мем володіє захисною оболонкою, яка почасти виглядає дуже привабливою для непосвячених. У конкретному випадку – наприклад, щодо алхімічного мему, така оболонка являє собою оманливі й наукообразні розмірковування про «трансмутацію базового металу в золото». Але якщо навіть хтось і проковтне зовнішню оболонку алхімічного мему, немає жодних гарантій, що внутрішнє ядро – зміст мему – включиться в нього й почне розвиватися. Те ж саме можна сказати й про меми релігійні. На цьому виростають численні релігійні секти, засновники яких «заковтували» тільки зовнішню оболонку релігійних мемів. Хоча з релігійними мемами справа обстоїть багато складніше, ніж з мемом алхімічним. Тут треба враховувати думку Василя Великого («Бесіди на Шестоднев») про те, що єство вогню

(вочевидь, Світла як такого) поділяється на світлозарну й спопеляючу сили. У будь-якому разі, щоб мем «включився», потрібна ціла низка прикладів шокової терапії, або ініціації. Але нинішні вчені ще мало звертають уваги на те, що для того, щоб людина була здатна виходити одразу на меми світлозарного вогню і не ставати носієм спопеляючих енергій, треба мати особливі здібності від природи.

Давні жерці вміли бачити аори людей, а тому швидко виявляли серед немовлят тих, хто придатний до такої тонкої справи. Шокова терапія (ініціація) потрібна була таким людям все одно, але результати її могли бути різними, як різною мала бути доля посвячених і те, чим вони після ініціації повинні були займатися. Виживали при тому далеко не всі, а ще менше зберігало нормальний стан свідомості. Ось чому ми надаємо особливого значення проблемі походження і дуже обережно й поважно ставимося до священства, насамперед чернецтва. Не всі його представники посвячені, багато хто просто служить релігійній ідеї, але в самій їхній організації всередині є ті, хто є носіями того чи іншого активованого релігійного мему.

Релігійні меми завжди мають проти себе своєрідні «антидоти» – так виникають і існують релігійні антисистеми. Ці системи й антисистеми віками борються між собою, подеколи задіюючи до цього цілі народи й держави. Але рано чи пізно новий релігійний мем перемаже й тих, і тих. Нові ж релігійні меми приходять звідти ж, звідки, як вважав засновник теорії пасіонарності Л. М. Гумільов, іде й енергія пасіонарності – з Космосу (ми впевнено вживаємо цей термін, адже він ще з 20-рр. ХХ ст. існує в західній академічній антропології).

Рівень складності релігійного мему (а він багато складніший від алхімічного, хоча й споріднений з ним) є таким, що переживання гнозису в його ядрі може бути стимульоване тільки за допомогою шоків дій. Тож для того, щоб передати у часі комплекс ідей, сконцентрованих у гностичному мемі, необхідна ціла серія контактів між тими, в кому цей мем уже актуалізований, й тими, кому ще належить випробувати це на собі. Саме з цієї ідеї виникла в людстві ідея жрецтва, особливих посвячених, яка знайшла продовження в ідеї священничого служіння тій чи іншій релігії. Ми цілком маємо право вважати їх свого роду засобами інкубації релігійних мемів. Протягом тисячоліть ми можемо відстежити періоди то спалахів, то затухань дій неперетравлених спор релігійних мемів, які, змішуючись між собою, давали світу унікальні прояви синтез. Але одну якість релігійного мему можна вказати точно – в його серцевині завжди має місце Таїна. Вона захищає себе, але водночас завжди (як навмисне!) залишає відбитки пальців, що безпомилково вгадуються. Людина йде за цієї Таїною, стаючи її адептом, і... Таїна тут же починає пожирати її життя.

Такою є доля всіх адептів. Треба розуміти, що інколи серед людства з'являються люди, які живуть і творять, скажемо так, не тільки не для себе самих (бо вони, як правило, гинули), а й не для людей. А для кого? Для Всесвіту. Так здійснюється зворотній зв'язок між земним життям і тим, з якого ми всі – гості на цій землі – вийшли й куди рано чи пізно повернемося. По них Всесвіт оцінює: чи народжує ще людство таких людей, а тому чи варто воно взагалі життя на Землі? Тож поважаймо таких людей усіх, що живуть серед нас, чи вже покинули цей світ. Поважаймо, незважаючи на будь-які їхні помилки, гріхи і психи. Хоча така наша настанова в жодному разі не виключає необхідності критичного

переосмислення того, що вони робили серед людей, у тому числі й використовуючи геополітику.

Важливе значення для нас мало й визначення такого поняття, як «**державність**», адже тільки держава може мати повноцінну владну еліту, яка, власне, й висуває ті чи інші геополітичні претензії, як також і здійснює геополітику як таку. Тут ситуація краща. Наукою визнано, що «державність» має низку ознак територіально-адміністративного устрою (територія з чітко визначеними кордонами, адміністративний лад, наявність армії, незалежна судова система, символіка, фінансова система, можливість проведення самостійної зовнішньої політики). Владна еліта (політична, релігійна, інтелектуальна) зберігає й розвиває державність, яка є гарантом її власного упривілейованого становища. При втраті державності (внаслідок співдії внутрішніх і зовнішніх руйнівних чинників) така еліта перестає бути владною, але плекає й розвиває ідею відродження державності вже як Національний Ідеал, що дуже важливо й перспективно в цивілізаційному сенсі. Національна еліта формує не лише цінності свого часу, а й визначає подальший шлях власного народу – у тому полягає її провідна місія й у той же час велика відповідальність. Але паралельно протікає інший процес – коли частина колишньої владної еліти переходить на бік окупанта, входить у стан співпраці з ним, підпадає під вплив чинника денационалізації і не тільки не працює на ідею відродження державності, а навпаки ще й допомагає всіляко її руйнувати. Упривілейоване становище такі люди зберігають, але втрачають зв'язок з народом. Навряд чи їх можна після цього вважати належними до національної еліти. Класичним прикладом тут може слугувати історик Йордан (кінець IV, або початок V ст.) готського походження, який у своїй праці «Гетика» так оганьбив готів і так прославив їхніх ворогів римлян, як ніхто ні до, ні після нього. (Хоча справедливості заради не можемо не відзначити, що роботу свою він писав «для дотепних розумом». Тож треба ще спробувати її дешифрувати).

Слід відзначити й таке явище, як *виродження аристократії*. На сьогодні його простежено й більш-менш пояснено, в основному, тільки щодо давніх імперій. Класичним прикладом цього може слугувати презирливе ставлення римського імператора Валентиніана до римської аристократії. Валентиніан, який був родом з «племені алеманів», ледве-ледве терпів її сіре, безбарвне співтовариство. Тут проявляється й походження імператора «з низів» (був найманцем у римському війську, дослужився до крупного воєначальника, а потім став навіть імператором), що пояснює його суб'єктивне ставлення до «синків» родових аристократів як «ні до чого путнього не здатних»; а також і об'єктивне явище виродження аристократії імперій у час їхніх занепадів.

Всі використані нами під час написання монографії й інші наукові праці виявились дуже цінними для вивчення нашої вельми непростой теми. Проте в багатьох питаннях, через їх значну дискусійність, нам довелося формувати власний метод дослідження і пропонувати власне бачення багатьох складних проблем духовного розвитку України та її народу. Зрозуміло, що, враховуючи складність проблематики та її великий часовий обсяг, відповіді на питання, що порушуються в нашій книзі, не можуть бути простими й однозначними (хоча ми й намагались знайти максимально конкретні їх рішення). Деякі з цих питань

так поки що й залишаються відкритими, очікуючи на своє окреме монографічне дослідження. Але ми сподіваємося, що вже сам факт постановки на необхідному науковому рівні складних проблем історичного розвитку духовного життя України в зіставленні з непростими проблемами українського державотворення, які постійно в тій чи іншій мірі екстраполюються на наше сьогодення, – непогана й корисна ідея. Ми й намагались її втілити в нашому дослідженні якомога повніше й цікавіше.

Авторка висловлює щире подяку своїм колегам-історикам кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, а також шановним рецензентам – професорам В. Ю. Ганкевичу, І. С. Михальському та В. М. Бодрухіну за велику увагу до даної монографії, зауваження та цінні поради, які дозволили більш уважно й ґрунтовно опрацювати важливі наукові гіпотези, висунуті в ній.

РОЗДІЛ I

Давні політичні й релігійні еліти на українських землях та їхні геополітичні претензії

В історичних джерелах неодноразово відзначалося, що молодий державний Київ поставав у IX – X ст. у світі як столиця не рядової держави, а такої, володар якої мав титул Rex, що трактувався як «цар царів» або імператор (згідно з арабськими джерелами) [1, с. 136; 2, с. 137; 3, с. 138; 4, с. 10]. Таке явище визначалося найперше вагою самого Києва в світі, адже на ті часи він за своїми багатствами (а Київ був багатшим за тодішні Лондон і Париж) і значенням вважався третім містом у Європі, після Константинополя й Кордови (що зафіксував хроніст Тіетмар Мерзебурзький зі слів поляків у XII ст. [5, с. 186]). Але обмежитися тільки такою констатацією було б поверхово.

Світ у період, що розглядається, жив за принципом «немає народу без володаря». І ранг володаря, навколо якого мала гуртуватися духовна й політична еліта суспільства, його титул, а з ним і його місце в тогочасному світовому політичному ареалі, мали велике значення. Насамперед – у процесі визрівання еліти, а з нею й її власних духовних та політичних претензій. Сама вага Києва в середньовічному світі визначалась якимись дуже глибокими й ще належним чином не вивченими причинами. Приділимо вказаній проблемі пильнішу увагу, виходячи з тієї обставини, що її бачення дозволяє глибше розуміти історичні засади політичних і духовних претензій київських правителів та згуртованих навколо них прошарків духовної та політичної еліти. Як нам уявляється, тут ми маємо справу з *давньою політичною традицією, яка пізніше органічно переплететься з давньою християнською*.

Почнемо з особистості засновника Києва. В науці традиційним вважається положення, що Київ був заснований, за легендою, трьома братами – Кием, Щеком і Хоривом з сестрою їх Либіддю. Але звернення до санскриту (одного з основних джерел української мови)² дає більш вагоме пояснення. Кий (кīу), Щак (ṣāk), Хорив (harava) [6, с. 151, 186, 193] дослівно означає на санскриті «Цар (конунг, князь) спроможний, (маючий право) брати (грабувати, обкладати даниною)». У такому разі поруч з тендітною Либіддю має фігурувати постать **одного**, щоправда не дуже толерантного, чоловіка, а не трьох, натхненних вагомістю власного історичного призначення братів. А якщо визнати свідчення «Велесової книги» за певне народне історичне джерело і звідти взяти, в якості народної легенди, що «”батьком” (точніше, предком. – О.Б.) Кия, спроможного обкладати даниною, був Арій (Орій)”» [7, с. 145], то

---

² Санскрит – давня літературна мова Індії, в якій у найбільшому ступені збереглися кореневі основи мови, якою говорили стародавні арії. Viriznyetsya epichnyy i vedychnyy (bilysh davnyy) sanskrit.

дещо проясняється³. А саме – що літописи й народна традиція донесли до нас інформацію про те, що землеробське населення на березі Дніпра обклав даниною благородного походження правитель войовничого степового племені, який тут же й оселився. І заклав місто, що було цілком логічним, адже традиція закладання «бургів» належить саме індоєвропейському⁴ (арійському⁵) населенню наших теренів, корені якої сягають ще часів бронзи (думка про що була вичерпно аргументована В. Петровим у його «Походженні українського народу» /Київ, 1992/).

В історії були подібні прецеденти. Зокрема, – у китаїстиці з вивченням осіб деяких китайських імператорів. А звернення деяких дослідників до давньоскандинавських мов дало їм підстави до думки, що Рюрик, Трувор і Сінеус – ніякі не три брати, а родина та особисте військо (дружина) володаря Рюрика [8, с. 94]. Ми розділяли таку думку, додаючи до неї те, що все це, можливо, було пізнішою латинізацією тих же санскритських термінів, оскільки «сена» на санскриті означає «військо» [9, с. 32]). Але ми так думали тільки до того моменту, як знайшли в літературі повне ім'я Рюрика Людбрандсона (Рорика Фрісландського), бо саме він за хронологією проступає як літописний Рюрик – **Herraud-Hrorekt Ludbrandson Signjotr Thruvar** (Херрауд-Рюрик Людбрандсон Синьор Трувар) [10, с. 38] (Трувар трактується як «Великий воїн», або «Переможець»). У літописця простежується якась неясність терміном «сеньйор», що видно з Радзивиллівського (Лаврентіївського) списку Літопису, де «Сінеус» у контексті розселення варягів по містах записано як «сидів у нас». Пізніше київський літописець дописав згори – «Сінеус». Чомусь незрозумілим був предкам цей термін, хоча літописи писали християни, а титул «сеньйор» міг отримати в Європі **тільки охрещений** васал когось із західноєвропейських королів (Рорик і був васалом Карла Великого). Комусь дуже було вигідно подавати Рюрика й ранніх Рюриковичів «варварами-язичниками». Втім, було кому. Скажемо так.

Можна висунути припущення, що тут ми бачимо перед собою **титул** правителя («Рюрик-Сінеус-Трувор»). І в ньому, до речі, не простежується імені, адже Herraud-Hrorekt, схоже на «герр /господин/-володар русів», а Людбрандсон (син Людбрандта) – показник родового походження. Про те, що «Рюрик» – не ім'я, а позначення правителя русів свідчить уже сама дуже тривала в часі суперечка вчених, що йде ще від професора Ф. Крузе, щодо

---

³ Ми не схильні ототожнювати міфологічних персонажів Арія й Орія, як це інколи робиться. Ми б звернули увагу на твердження філологів щодо того, що літера «А» з'явилась у мові пізніше літери «О». Тому міг бути і Орій, і Арій. І Орій проявляється в такому ракурсі як **більш старший персонаж**.

⁴ Індоєвропейці – визнаний сучасною наукою термін, який вживається щодо сукупності сучасних і стародавніх народів, які походили від певної єдиної етнолінгвістичної і соціокультурної спільності й говорять нині окремими мовами, що називаються індоєвропейськими (або вживали в минулому єдину індоєвропейську прамову).

⁵ Арії (ар'я) – від санскр. аруа – «благородний», «вірний», «дружній», а також «представник однієї з вищих каст» (Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь. – М., 1987. – С. 72). Так за традицією іменують стародавній протоетнос, від якого пішли сучасні етноси, які зветься «індоєвропейськими». Термін «арійський» відноситься до аріїв як у минулому, так і сьогодні. Про аріїв як протоетнос допустимо говорити в застосуванні не тільки до стадії поступового й ще неповного розпаду первісної індоєвропейської спільноти, а також стосовно індоіранської групи, яка, відділившись від етнолінгвістичного й соціокультурного субстрату, здійснила інтервенцію на півострів Індостан та Іранське нагір'я в часи бронзи, просуваючись із земель, що розташовувались значно північніше (все більше дослідників схиляється до думки, що саме з земель України).

ототожнення особистості: чи тут мається на увазі Рюрик, син Готліба, чи Рорик Фрісландський? [Докл.: 11]. Якщо «Рюрик» – ім'я, то нічого не складається (а так і є на сьогодні), якщо ж то – позначення правителя русів, то «рюриків» могло бути багато. (Нижче, пишучи про літописного Рюрика, ми наведемо ще додаткове підтвердження цієї думки).

Саме наявність указанного титулу в зіставленні зі спробою літописців вивести з нього міфологічну тріаду «трьох братів-засновників» дає підстави до твердження, що ототожнювати історичну особу треба все таки з Рориком Фрісландським – сином Людбрандта Бьорна з роду Скьельдунгів і бодричської (слов'янської) знатної, можливо, княжого роду, дівчини на ім'я Уміла, доньки ладозького правителя Гостомисла. На користь цієї версії працює й коротке зауваження видного дослідника генеалогії російської царської сім'ї Г. Ф. Лейбніця про Рюрика як «благородного датського сеньйора» [Цит.: 11, с. 49 – 50]. «Датськість» володаря русів проясняється, якщо задатися питанням: а хто такі були датчани у IX ст.? Відповідь проста: бодричі (ободрити), лютичі (теж слов'яни) й безпосередньо дани. В такому разі тут простежується слов'янський субстрат + норманський суперстрат. Подібне явище являли собою на той час і шведи, як також, за Я. Р. Дашкевичем, і «четвертий східнослов'янський етнос» – новгородсько-псковський, що не встиг з причини його знищення силами московського царя Івана IV Грозного виробити власний етнонім.

Рорик Фрісландський – явно був типовим представником уже етнічного змішування, але його знатність від роду Скьельдунгів, що вів свої корені від самого Одіна – легендарного прабатька скандинавських народів, схоже, мала значення тільки для представників норманського суперстрату, який заснував Ладогу (куди Рюрика й було запрошено). До речі, та «одінськість» Рорика й могла бути підставою до претензій його і його роду на володарювання, адже саги сповіщають, що в Данію народ прийшов під проводом Одіна з Дону й звався «данами» (про що детальніше нижче). **Терен претензії на владу** видний чітко. Однак для субстратного місцевого населення, яке складало переважну більшість мешканців терену, більше значення, вочевидь, мало бодричське (по матері) знатне походження Рорика.

До виникнення норманізму німецькі вчені велику увагу приділяли версії про те, що Рюрик через своє бодричське походження був потомком давньої венецької, вандальської династії (саме вони, власне, й довели науково ободритське походження Рорика). Тему зв'язку роду тестя Рорика Гостомисла з правителями вандалів вивчав у російській історіографії В. М. Татищев, натискаючи на фрагмент з Іоакимівського літопису про князя Вандала [11, с. 8, 61]. Слід зазначити, що в Новгороді зберігся значний за обсягом фольклорний матеріал про царя Вандала та його нащадків. Але норманісти піддали забуттю такий унікально важливий напрям дослідження, тому сьогодні поворот у бік донорманістських положень в історіографії Русі треба практично починати з нуля. Хоча, на нашу думку, норманізм при пильному й неупередженому його розгляданні може й сам проявити свої дуже несподівані аспекти, які були з ідеологічних причин просто прикриті чи сфальсифіковані.

Вандалів донедавна однозначно відносили до германських племен, хоча німець Адам Бременський ще у XII ст. писав про «країну Славію» як батьківщину «вінулів, що колись називалися вандалами». Про спорідненість вандалів і слов'ян, спираючись на втрачену нині працю А. Кранція «Історія вандалів», писав на межі XVI – XVII ст. Мавро Орбіні. Нині ця думка поступово починає займати своє належне місце в історичних дослідженнях. Водночас відмітимо, що в деяких історичних працях висловлюється думка, що вандали мали кровно-споріднене відношення до аланів. Це для нас являє значний інтерес, адже так ми теж, не тільки через легендарного Одіна, який, до речі, вважається нащадком одного з родів міфологічних ванів (від яких тягли свої корені пізніші енеї, а згодом венеди. І тут стає ясно, що Рорік Фрісландський міг символізувати собою поєднання якихось двох дуже стародавніх, але життєвими обставинами ще в давні часи розділених родів), та готів, що примандрували у II ст. в Руський Степ з Балтики в пошуках своєї Прабатьківщини, виходимо на *терен Стену* та його насельників. Останні пережили численні переселення й завоювання, але проносили крізь віки пам'ять про своє походження від славетних предків, що вийшли колись з далекої степової Прабатьківщини. Як стане ясно нижче, дана тема, яка є дуже непростю, раз-по-раз буде поставати в нашій роботі, що одне вже свідчить про її не випадковість.

Повертаючись же до особистості Кия, зазначимо, що про те, що такі по часах його життя високого походження володарі наших земель були саме з вождів степових племен, а також, що були вони, перш за все, полководцями й стягали данину з підлеглих землеробських племен, свідчать арабські джерела (що ми докладно потекстово розглянули у нашій роботі «Історичні підвалини Київського патріархату» [12]). Ібн Хордадбег називає титул володаря ас-Сакаліба (слов'ян) *قاز*, або дещо інакше *قان*, але щодо розшифровки його серед учених єдиної думки немає. Загальноприйнятою є трактовка «кназ», але деякі арабісти (зокрема, В. Г. Крюков, учень видатного арабіста В. М. Бейліса) вважають, що звучання могло виглядати, як «кнунг». Тож дане питання поки що залишається відкритим, але ми спробуємо в нашій роботі показати його з нових позицій, що, можливо, виведе науку на шлях його вирішення. Щодо самого «Кия Щека Хорива» зазначимо, що невідомим у такому розкладі залишається його ім'я, адже наведений термін, згідно з нашою трактовкою, є його **титулом**. Але в будь-якому разі засновану ним династію, навіть якщо їй і не вдалося втримати владу (хоча то – дискусійне питання), пропонуємо називати «*Києвичами*» (поки що. Нижче ми підійдемо до цікавого уточнення). Як також відзначимо, що теж саме – **відсутність імені** – ми тільки-но відстежили й щодо більш пізнього династа – Рюрика.

Не можна легковажити й той факт, що започаткування Києва перекази твердо зв'язують саме з особистістю якоїсь людини. Не так уже й багато на нашій планеті міст, для яких така річ є характерною. Народні ж перекази спираються, безумовно, на певні реальні історичні основи. Для нас важливим є ще один мотив переказу, а саме, що після смерті «Кия Щека Хорива» містом володіли його нащадки, хоча й невідомо, як довго. Але зі змісту переказу, його духу, як стверджує С. Мішко, витікає, що це тривало довгий час і нащадки

засновника Києва вимерли аж перед приходом хазарів [13, с. 175]. Це – приблизно друга половина VII – перша половина VIII ст. У цей же час настає й занепад Антської держави. Тому можна припустити, що часи панування династії засновника Києва припадають, згідно з народною традицією, на добу політично-державного союзу антів. В антів же, як зазначає С. Мішко, були королі зі спадковою владою [13, с. 109]. Й О. Головка стверджує, що в них «уже була протодержавність на зразок "варварських" королівств Західної Європи» [14, с. 26].

Для нас у даному сенсі важливим є те, що історик Йордан називає володаря антів **королем** [15, с. 18], причому ставлячи його на один рівень з королем готів, яких Йордан був схильний вивищувати (хоча це не завадило йому в інших частинах своєї праці «Гетика» принизити степовиків, серед яких у цей час були й ті ж готи, як-то кажуть, «нижче плінтуса»). Даний факт свідчить про те, що ранг володаря антів був, принаймні, не нижчим за ранг короля готів. Також важливим є й свідчення Йордана про те, що готський король Вінитарій безжально знищив антського короля Божа з синами та представниками вельмож, розіп'явши їх. Це означає, що він свідомо нищив династію з її аристократією, тобто верховну владу антів, а з нею й опір антів, що й було, вочевидь, головною метою Вінитарія. (про це детальніше нижче).

Про володарів антів як королів говорить і Маврикій у «Стратегіконі» [13, с. 110]. Хоча, скоріш за все, правила вони не автократично, а були «першими серед рівних», тобто, перш за все, полководцями. І мали непогані результати в бойовому мистецтві, хоча, як свідчать джерела, в основному **анти були пішим військом**. Тільки один раз Прокопій Кесарійський подає, що серед кінноти гунів і склавинів були й анти [16, с. 42], але то, по всьому, була кіннота допоміжна (а Прокопій так і зазначає, що греки привели її собі «на підмогу»), скоріш за все, – середня, невеликої кількості. Вочевидь, у державі антів то й були **елітарні групи** – дружина короля, своєрідні шевальє, вибрані військові лицарі. Уже тому їх і не могло бути багато, й тому їх можна було використовувати тільки для підмоги. Такий характер кінноти антів був обумовлений насамперед природою ареалу їх розселення – лісостепу. Степ вимагав легкої кавалерії, а ось по лісах зручно було влаштувати засідки, для чого годилася більш важка кіннота. Навряд чи кіннота в антів була надто важкою (катафрактарії), але як вершник, так і кінь повинні були бути захищені шкіряними панцирами з металевими елементами. Адже повстяні прокладки з-поміж шарів шкіри могли витримувати стрілу, а металеві частини послаблювали силу удару та змінювали його напрям. Підтвердженням того, що анти були вельми вправні в бойовому мистецтві й у війську склали певний прошарок військової еліти, є той факт, що історик Агафій (Apathies), описуючи військові дії греків на перському фронті у 555 році, згадує трьох офіцерів-слов'ян – Всегорда, Сваруна та Доброезда, які керували слов'янськими ж військовими підрозділами. При тому зазначається, що вказані офіцери походили з тієї частини північно-західного узбережжя Чорного моря, мешканців якого греки називали антами [17, с. 16].

Те, що міфологічна народна традиція приділила таку серйозну увагу акту встановлення спадкової політичної влади на землях над Дніпром, зберігши навіть ім'я й титул володаря (або принаймні титул), який її започаткував разом з

містом – своєю столицею, говорить про те, що такий факт уже в ті часи мав велике геополітичне значення. А відповідно, вже на час заснування Антської держави геополітична вага українського Подніпров'я та Лівобережжя у світі вже були відомими. Про відголоски знань відносно спадкової державної влади на наших землях в арабських джерелах, зокрема, в ал-Мас'уді, див. наше дослідження «Історичні підвалини Київського патріархату» [12, с. 24 – 25]. Проте один фрагмент з «Мурудж» ал-Мас'уді наведемо й тут, бо дуже вже він прикметний: «...До їх числа /ас-сакаліба, яких арабісти трактують як слов'ян-язичників. – О.Б./ (належить) плем'я, у якого в давнину на початку часів була влада. Їх царя, бувало, називали Мадж.к, а (само) це плем'я зветься В.лінана (велиняни)... Що стосується імен деяких царів цих племен, то це – відомі титулування для їх царів... Ми вже раніше повідомляли свідчення про царя, якому колись підкорялися їх царі в старовинні часи: це – Мадж.к, цар волинян, а це плем'я – корінь з коренів ас-Сакаліба, який шанується серед їх племен, і в нього (племені) була стара заслуга у них» [Цит.: 12, с. 25].

Звернемо увагу на те, що ал-Мас'уді, у якого в текстах нічого не було просто так, аж двічі називає ім'я «Мадж.к». Кон'єктура нашого перекладача тексту ал-Мас'уді (В. Г. Крюкова) – «мужек» (ми її пропустили), природно, не може читатись, як якийсь «мужик», бо ніякий «мужик» у ті часи не міг бути царем, а може бути потракована так:

а) або ми маємо перед собою *місцеве* титулування Rex-а як «царя могутнього» (**мужнього**, грізного);

б) або тут в ал-Мас'уді є вихід частини язичницького латинського терміну Pontificus **Magn**. Адже тільки здобуття його, наприклад, тим же Гаєм Юлієм Цезарем дозволило останньому висунути претензію на титул «імператор». Чому тут ал-Мас'уді використовує латинську основу для подачі титулу, можна дискутувати. На нашу думку, на міфологію щодо Ромула й Рема треба виходити, бо Ромул убив брата (Рема) й *використав* його ім'я. В образі Ромула ми вбачаємо латинян, а в образі Рема – етрусків. Ал-Мас'уді міг бачити якийсь зв'язок між останніми й слов'янами і своїм використанням латинської основи для подачі титулу натякати на цю обставину. В будь-якому разі вихід на Rex-а теж прямий.

Крім того, можна зазначити, що латинська мова – це літературно-оформлена мова давніх римлян, які прийшли на Апеннінський півострів, скоріш за все, на початку I тис. до н.е. з Півночі на хвилі однієї з останніх індоєвропейських міграцій, яка, як неважко здогадатися, проходила **через територію України**. До них на цьому півострові проживали етруски, які потім частково вийшли звідтіля, а частково були асимільовані мігрантами. Якщо ж визнавати концепцію М. М. Вашкевича щодо існування споріднених пар мов, однією з яких він вважає російську й арабську (коренева система – одна, а читають і розвивають її відповідні народи навпаки: один зліва направо, а інший – справа наліво) [18], то не буде нічого екстраординарного в думці, що ал-Мас'уді, пишучи про слов'ян, ужив латинську основу своєї зашифровки титулу правителя предків слов'ян. Тим він проявив і своє розуміння давнього лінгвістичного джерела латинської й слов'янської мов, і, цілком можливо що й підсвідомо, показав близькість до слов'янської мовної основи арабської мови,

адже зміст титулу ще треба було зрозуміти. На лінгвістичні ж хитрощі дуже вправних у філології арабів, уся середньовічна наука яких була побудована саме на філології, слід зважати.

Повернувшись до подій, що мали місце на наших землях, можна припустити, що династія засновника Києва «Кия Щека Хорива» дуже скоро стала царською, була дуже шанованою. Але таке швидке устійнення державної ваги та впливів династії Кия, рівень її могутності свідчать тільки про те, що *витоки політичного авторитету володарів українського Подніпров'я слід шукати ще раніше*. Про такі ранні часи інформацію доведеться відшукувувати буквально по крихтах, тому про якісь конкретні речі говорити буде надзвичайно важко. Але хоча б у загальних рисах уявлення щодо проблеми, яка досліджується, скласти можна. Тож ідемо до першого історичного народу, який фіксується в джерелах на теренах українських земель. Маємо на увазі **кіммерійців**.

І тут ми звернули увагу на те, як подає кіммерійців у своїй головній праці «Формація української нації» видатний український археолог і антрополог професор Вадим Щербаківський. Вказана його робота досі не впорядкована належним чином і не видана в Україні, а в друкованому вигляді існує тільки в діаспорі в окремих числах журналу «Визвольний шлях» [19; 20]. Про кіммерійців В. Щербаківський пише аналізуючи перші писані звістки про терени України [19, с. 559 – 562]. Він робить висновок, що згадані Геродотом гіпербореї – це нащадки трипільського населення України [19, с. 561 – 562]. При тому зауважує, що «можна дивуватися, що деякі німецькі вчені (напр., Штерн), приписують мальовану, із спіралевидними оздобами, кераміку, своїм індогерманцям, хоч не можуть дати жодних доказів про спільність рис у культурі мальованої кераміки та в культурах шнурової або нордійської кераміки. Тим більше, що в Україні ясно видно, як у бронзову добу культура мальованої кераміки, культура бойових топірців і шнурової кераміки та нордійська культура сходяться до купи і в деяких місцевостях маємо правдиву симбіозу авторів усіх тих культур... Мегалітична нордійська культура зі своїми кам'яними похоронними скринями простягається порівняно вузькою смугою вздовж Дніпра, досягає Запоріжжя і гирла Дністра... Нордійську цистову культуру знайдено і в басейні Дінця» [19, с. 562].

В. Щербаківський протистояв намаганням деяких німецьких учених першої половини ХХ ст. усі здобутки культури населення, яке було продовжувачем культури Трипілля й являло собою субстрат автохтонного, місцевого населення наших теренів, приписати індо-германцям. А ось щодо кіммерійців він був налаштований критично. Пише про них так: «У грецькій літературі про кіммерів зустрічаються згадки (щоправда, зовсім казкового характеру) насамперед в ХІ-й пісні «Одіссеї» Гомера, що примістив їх десь аж на краю Океану в місцевості, що окутана вічними хмарами й туманом. Потім про кіммерів говорить Геродот, що подає про них відомості у ІV-й книзі своєї «Історії» у зв'язку з приходом на Україну скитів (глави 11, 12 і 13). З «Історії» Геродота, як і з інших джерел, довідуємось, що якісь кіммери, або якийсь нарід, близький до них своєю назвою, нарobili чимало заколоту в Малій Азії в VII стол. перед Р.Хр. Біблійне ім'я Гомер, на думку деяких учених, стосується саме до цього самого народу. Геродот містить своїх кіммерів в Україні, говорить про

бої кіммерійських князів із власним народом, бо між ними виникла суперечка: кіммери, почувши, що наближається велике скитське військо, хотіли добровільно залишити свої землі, але їхні князя вирішили звести бій із скитами. Так між кіммерійськими князями прийшло до бою з власним народом, у якому вони були знищені. Кіммери, знищивши власних князів, зі страху перед скитами втекли через Кавказ (понад Чорним морем, де немає ніякої дороги, щоб могли пройти більші відділи кінноти) в Малу Азію. Далі Геродот каже, що на території Скитії (України) збереглося багато географічних назв з іменем кіммерів, наприклад, Боспор Кіммерійський і т.п.» [19, с. 570].

Як бачимо, інформацію Геродота про кіммерійців В. Щербаківський наводить, але поділяє позицію іншого українського ученого – Марка Антоновича, який уважав свідчення Геродота про них суто легендарними. Щербаківський пише, що «треба погодитися з М. Антоновичем, що в Криму «мілетські колоністи надавали назви містам, могилам, ровам і протокам у честь Гомерових кіммерійців», а не тому, що вони дійсно там жили» [19, с. 570 – 571]. Водночас Щербаківський усе ж таки не заперечує того факту, що кіммерійці могли існувати: «Загально можна сказати, – пише він, – що кіммери були настільки казкові, як і гіпербореї, але одночасно з тим вони могли бути так само дійсні, як і гіпербореї» [19, с. 571].

Чому ж учений щодо кіммерійців зайняв таку двоїсту позицію? Насамперед тому, що на його час археологічних знахідок, які можна було б однозначно віднести до кіммерійців, практично не було, і він, як археолог, з цим рахувався. Тим не менш, один дуже цікавий факт він подає: «Під час розкопок на Херсонщині мені пощастило знайти в одній могилі корчений вохровий кістяк, п'яткова кістка якого чомусь була зелена. Приглянувшись уважніше, виявилось, що в тій п'ятковій кістці стреміла тригранна бронзова стрілка т.зв. скитського типу. Це нагадувало оповідання про Ахіллесову п'яту; покійник, видно, помер так, як і Ахіллес, від стріли, яка потрапила в п'яту. Таких тогочасних, себто одночасних із скитами, «корченців» можна назвати кіммерами. Але це могла бути лише частика кіммерів, яка залишилася в Україні, як інша частина перейшла в Малу Азію» [19, с. 571].

Отже, В. Щербаківський, якому належить честь знайдення унікального поховання, яке можна назвати похованням **«Кіммерійського Ахіллеса»**, все ж таки схилився до визнання факту існування кіммерійців на терені стародавньої України. На сьогоднішній день українська археологія й історична наука значно просунулись у своєму розвитку порівняно з часами, коли жив В. Щербаківський, і все одно кіммерійці і досі, хоча археологам відомо вже більше 200 кіммерійських пам'яток, як і в часи В. Щербаківського, вважаються в навчальній літературі, яка зобов'язана базуватись тільки на устійнених в науці положеннях, народом **таємничим** [21, с. 94]. Їхнє коріння прийнято відносити до зрубної археологічної культури. Але таємниця кіммерійців залишається.

Надамо наше бачення того, чому склалася така ситуація. Візьмемо відому карту Геродотової Скії [22, карта] і зіставимо її з картами, вміщеними в «Давній історії України» [21, с. 100, 117]. Спочатку знайдемо справжню, на наш погляд, різницю між геродотовими «скіфами царськими» та «скіфами-кочівниками». Дані карт свідчать, що «скіфи-кочівники» мешкали на

історичному терені колишньої Кіммерії. Всі вчені шукають доказів того, що кіммерійці були одним зі стародавніх *народів*, що населяли територію Степу українського Лівобережжя. Але є одна деталь, яка виводить кіммерійців на інший щабель суспільства, ніж «народ» – це дуже специфічний декор зброї, кінського спорядження та виробів для прикрашення одягу. Цей стиль не має прямих аналогів. Він раптово з'являється в IX ст. до н. е. і раптово зникає у VII ст. до н. е., і не може являти собою природного розвитку якоїсь із гілок на могутньому дереві тодішніх військових мистецтв. Про чужий вплив на такого високого рівня виробу теж не може бути й мови. Пояснення може бути тільки одним: кіммерійський стиль виник **як засіб виокремлення якоїсь певної соціальної групи**. А конкретно – окремого воїнства. На нашу думку, тут ми маємо справу з **військовим орденом** (певного сакрального призначення⁶), лицарі якого мали широкомасштабні завойовницькі плани на просторі Східної Європи. І як пізніші хрестоносці нашивали на одяг хрести, що вказували на належність до певної соціально-політичної структури, так і одного погляду вистачало, аби відрізнити кіммерійця від будь-якого іншого військового загалу – солярний орнамент їхніх прикрас просто кидався в очі. Сама назва Ордену могла бути грою слів на санскриті – від назви народу (кім *árua* – «ті, хто ар'ї») вимовляється трохи інакше: кім *márua* – «народжені вмирати» [6, с. 147, 151, 175]. Думка про те, що кіммерійці – це не етнонім, а **назва військових загонів**, в літературі присутня [Див: 23, с. 160], та й мовознавчий аспект у даному випадку виглядає промовистим, адже з позицій давньоіранської мови назва «кіммерійці» пояснювалася як «швидкий загін» [24, с. 41]. І позиція сучасних учених щодо залишків кіммерійських назв та імен не збігається з критичною щодо цього думкою М. Антоновича та В. Щербаківського – у «Давній історії України» автори написали про кіммерійців так: «Ті, хто бачив цих людей, залишили для своїх нащадків, як згадку про це, їхні імена (Кімер, Гомер) та назву певної категорії людей (gmigi грузинською мовою – «богатири»)» [21, с. 92]. Значить, кіммерійці таки не були ніяким міфом. Зі східних джерел відомі імена деяких їхніх царів (за нашою версією – найзначніших і найздібніших воєначальників), переможні військові походи в далекі країни, з яких вони привозили значну кількість військових трофеїв.

Отож, уже в часи кіммерійців маємо на наших землях наявною **державно-політичну еліту**, яка вже в ті давні часи висувала свої геополітичні претензії на просторі Євразії. Приклади ж територіально-орденського правління в історії присутні: ордени хрестоносців теж інколи були державницькими (Мальтійський, Тевтонський). Тут можна побачити стародавню традицію (степову, до речі), й її могли принести в Західну Європу саме нащадки тих стародавніх кіммерійців, які волею долі туди переселилися..

Однак у час, що нами розглядається, між кіммерійцями та гелонами (які мали дещо інше походження /що в ті часи мало велике значення!/ й були землеробами), які мали постачати збіжжя першим, виник конфлікт, чому поселення гелонів й обросли високими валами та глибокими ровами. Цей факт

---

⁶ Сакральний – від лат. sacer – «священний», «прихований», «хрестець хребта» – таємничий, обрядовий, ритуальний, максимально захований.

помічає й В. Щербаківський, пишучи так: «У бронзову добу й на початку залізної наші степи могли бути заселені хліборобами, тому на Херсонщині й Катеринославщині маємо велику кількість більших і менших могил. Величезні вали, що тягнуться сотні кілометрів від Дніпра на Захід, як і великі городища з високими валами вказують на те, що осіла хліборобська людність захищала себе такими валами від нападу кочовиків з півдня. Згадані вали тягнуться через південну частину Київщини і Поділля до Дністра. Не перевірено однак, чи вони тягнуться ще далі» [20, с. 852]. У всьому тому можна побачити, що в ті давні часи на теренах України точилася боротьба між кіммерійцями й місцевим населенням, головну силу якого складали гелони (можливо, предки антів). **Боротьба еліт за домінування в державотворчих процесах** – іншого раціонального визначення знайти важко. Проте могла мати місце й релігійна ворожнеча, зміст якої ще треба встановлювати. Але її не могло не бути, бо час був таким, що саме релігія диктувала зміст геополітики.

Сучасними археологами встановлено, що кіммерійці влаштували походи у Придніпровський лісостеп, і у VIII ст. до н.е. їм удалося таки прорвати оборону т. зв. праслов'янських племен чорноліської культури й проникнути вглиб Лісостепу. У вогні великої пожежі загинуло Тясминське городище, сліди руйнувань виявлено на Суботівському і Чорноліському городищах. Вочевидь, це й було початком великих проблем у кіммерійців, адже побиття землеробів не вирішувало головної проблеми військовиків – постачання продуктами харчування. Ті ж землероби (гелони) могли мати на меті свої цілі – відвоювання терену для власних цілей домінування й панування. *Без давньої традиції існування власної династії самої появи такої претензії просто не могло бути.* Значить, у гелонів така династія була (колись), а відповідно, й державність, але джерела про це мовчать. Та чи випадково? Джерела нічого не кажуть і про релігійні проблеми того часу. І теж, вочевидь, не випадково.

До зазначених нами проблем кіммерійців з гелонами додався ще один конфлікт – з іншими претендентами на володіння Лівобережжям, не менш войовничими саками (кайсаками: «кай» /санскр./ – «цар» + «saka» /давньоперсь./ – «вершник» [9, с. 48]), тобто, як можна потрактувати, Царськими, Головними Вершниками.

Уже згаданий нами вище навчальний посібник «Давня історія України» щодо кіммерійців курсивом виділяє таке положення: «Велику роль у житті кіммерійців відігравала *війна*» [21, с. 94], називаючи їх при цьому «народом», хоча тут же зазначає, що кіммерійських поселень і міст не залишилося [21, с. 94], а ми практично те ж саме бачимо у В. Щербаківського. Та, що ж то за «народ» такий, який не мав поселень? Дивно. Вочевидь, саме це й змушувало В. Щербаківського ставитися до кіммерійців дуже обережно.

Треба розуміти, що жоден народ не живе війною. Війна – доля окремих людей. І жоден народ не віддав би своєї землі без бою. Кіммерійці ж, згідно з Геродотом, пішли з нашої землі *без війни*. Якщо то був народ, логіка відсутня, а в історичній дійсності такого бути не може; якщо ж то був військовий орден (за нашою трактовкою), то все стає зрозумілим. І на їх місце приходять «царські скіфи» (теж, вочевидь, такі ж). Геродот і оповідає нам про те, як це сталося. Надамо нашу версію того, як візбулася заміна однієї владної еліти іншою.

Скоріш за все, завойовницькі зазіхання кіммерійців занепокоїли кайсаків, держава яких простягалася від Волги до Алтаю, мала свої терени і в Індії (плем'я шак'їв, з якого походив Будда Шак'я Муні – Сідхартха Гаутама). Але той, хто претендував на володіння теренами розселення індоєвропейських (арійських) народів, повинен був володіти Лівобережжям Дніпра і Подонцов'ям – *тереном, геополітично й, скоріш за все, сакралью ключовим*. Тому кайсаки висунули умову розпустити Орден. Думки кіммерійців розійшлися: ідеалісти змагали до військових дій, прагматики – до ліквідації Ордену, щоб зберегти життя, терени, право хоча б часткового володіння ними.

Геродот свідчить, що війни між кіммерійцями й кайсаками не було. Справу вирішив Суд Божий: кіммерійці-антагоністи розбилися на дві групи й улаштували турнір. Перемогли прагматики [22, с. 33]. Ті ж, для кого ім'я, честь, влада, воля були в житті головним, покінчили життя самогубством – всі до одного. *Так кіммерійці втратили всю свою родову аристократію*, без якої будь-які завойовницькі, колоніальні геополітичні претензії висувати було годі (бо не можна звідтоді висунути зі своїх лав володаря такого високого походження, влада якого була б визнаною населенням, на терени проживання якого, власне, й висувалися претензії, а то – важливий аспект легітимізації влади). Так на землі стародавньої України прийшли іраномовні кайсаки (сатемної санскритської мовної групи – на відміну від кентумістів-кіммерійців). Утім, їхня іраномовність може на ділі виявитися теж міфом, адже не слід скидати з уваги й тюркські мови також. Одними з нащадків тих геродотових кіммерійців, якщо покладатися на автора «Історії Русів», можна з великою долею вірогідності вважати готів [25, с. 1]. Ми з ними ще зустрінемося нижче, а відповідно, можна побачити, що ніхто, дійсно, не віддає терени проживання, які вважає своїми, просто так, без помсти й прагнення повернення. Й готи – яскравий приклад того.

Значить, за нашою трактовкою, «царські скіфи» – то були кайсаки, а «скіфи-кочівники» – кіммерійське населення, але з розпуском Ордену зникає і його назва. Подальша історія знає багато прикладів подібного приходу «варягів». Хтось приходив на запрошення, а хтось – за власною ініціативою, висуваючи такі аргументи, спроба спростування яких була небезпечною принаймні для здоров'я. а то й для самого життя. Але хто б, як і коли не приходив, усе одно то були родичі: різні клани одних і тих же – арійських – народів, які ходили, ми б сказали, по «**великому Євразійському колу**», з'являючись з різних боків, під різними назвами, тому й складалося враження, що це – різні народи, а тому простори Східної Європи весь час начебто завойовував хтось чужий. Ми все це наявно побачимо, розглядаючи час Великого переселення народів.

Не був вільний від думки про чужинецькі захоплення теренів стародавньої України й В. Щербаківський, говорячи про скіфів так: «Наприкінці гальштадської доби, в другій половині VII стол. перед Р.Хр., в причорноморських степах появилися нові номади, чужі, що примандрували десь зі сходу, від Туркестану. У греків таких номадів називали *скитами*» [20, с. 845]. І тут же Щербаківський підтверджує вищезазначену нами думку щодо саків: «Вони (скіфи. – О.Б.) належали до більшої групи племен – саків, що жили

в Туркестані» [20, с. 845]. Критично ставлячись до свідчень Геродота щодо кіммерійців, В. Щербаківський повністю приймає його дані щодо розбійництва і кривавих звичаїв скіфів [20, с. 846], і кладе їх у підвалину свого твердження, що скіфи були зайдами на наших землях.

Водночас Щербаківський зазначає щодо знайдених у ХІХ та ХХ ст. скіфських могил, яким знаходження в них великої кількості золотих прикрас принесло справжню світову славу, що «всі ті могили, в яких знайдено золоті предмети, археологи назвали скитськими, а тому, що в них (тих могилах) були ще й трилезі й дволезі бронзові стрілки (наконечники стрілок), то скитам приписували й такі могили, в яких знайдено бронзові стрілки навіть інших форм, не зважаючи на те, що похоронний обряд похованих у тих могилах був зовсім інакший, ніж у скитів, напр. – тілопальний або корчених кістяків» [20, с. 845 – 846]. Так, на нашу думку, В. Щербаківський бачив у археологічному матеріалі потомків колишніх кіммерійців, уже прикритих назвою «скіфи-кочівники». Геродот оповіщає, що останні жили в країні, яка простягалася на схід до ріки Герр, але більше, на жаль, нічого не каже про «народ герр», який, на думку деяких учених, міг бути одним предків германців.

У будь-якому разі «царських скіфів» і «скіфів-кочівників» цілком можна віднести до упривілейованих прошарків суспільства Великої Скіфії, тобто – до його **державно-політичної еліти**.

Тепер звернемо увагу на «скіфів-землеробів» – гелонів, які були близькими за походженням до тих індоєвропеїзованих (арієзованих) дорійців (д'ар'ів), які заснували Спарту. Їх суспільне становище було вищим за «скіфів-орачів» – найменш арієзованих серед указаних вище суспільних станів. На суспільних сходах вищий щабель займали кайсаки («царські скіфи»), далі – кіммерійці («скіфи-кочівники»). То був суспільний стан феодалів – військової аристократії. Система визиску полягала у збиранні данини з підвладних суспільних станів. Нижче військовиків («кшатріїв»⁷) стояли гелони («вайш'ї»). Хоча вони й сплачували данину кшатріям, але були вільними людьми, брали участь у військових походах (в якості допоміжного війська) і деякі привілеї (можливо, то було теж збирання данини з напіврабів – «шудр»). В якості нащадків цих гелонів, якщо брати до уваги терен розселення й характер занять, проступають анти (яких М. Брайчевський ототожнював з полянами, що відмічав Л. Гумільов. Хоча нині ця думка дискутується). Не випадково в майбутньому анти виявляться здатними створити навіть власну державність у вигляді Антського союзу й династію. Відповідно, якщо анти і не можна однозначно віднести до якоїсь із груп давньої політичної еліти українських земель, то можна принаймні вважати, що то був її прошарок, який на час розкладу Великої Скіфії починав уже формуватися (термін «ант» фіксується в боспорському написі щодо ІІІ ст. до н.е.).

Скіфи були дуже войовничими й завзято боронили терени, які вважали належними тільки собі. Найбільша кількість їхніх пам'яток періоду VII – VI ст. до н.е. розташована на рівнинах Кубані й Тереку, але в більш ранній

---

⁷ Ми вживаємо цей індійський варіант арійської кастової термінології тільки тому, що відповідні терміни, приналежні давнім суспільним верствам наших земель, не збереглися.

період, на думку дослідників, скіфи в теплий час року випасали худобу на великих просторах Степу, а на зиму поверталися в Прикубання та в лісостепове Подніпров'я. Скіфи рішуче відганяли від своїх кордонів племена лісової зони Східної Європи – так, ранньоскіфські стріли знаходять на поселеннях милоградівської археологічної культури півдня Білорусі [24, с. 48]. Відомі імена скіфських царів та їхні переможні походи в Передню Азію, а також навіть на єгипетські володіння в Палестині. (Однак ми маємо намір довести нижче, що не тільки в тому «випасанні худоби», хоча це й дуже важливо, була справа).

І тут ми знов, як і у випадку з киммерійцями, зустрічаємо, але тепер уже щодо скіфів, *факт утрати родової аристократії*, причому саме в спосіб її наміреного знищення. Так, цар Мідії Кіаскір близько 600 р. до н.е. запросив вождів скіфів на бенкет, під час якого по-зрадницьки вбив їх (те ж саме ми побачимо й у випадку з антською аристократією, вбитою готським королем Вінитарієм. Тричі ж повторена тенденція /киммерійці, скіфи, анти/ – уже важлива інформація, яку історик просто зобов'язаний аналізувати й ураховувати). Після цього скіфам довелося повертатися на терен Північного Причорномор'я. Отже, без легітимних династій жодні «круті» геополітичні претензії жодного, навіть найвойовничішого народу були неможливими. Династи ж – це верхівка державно-політичної еліти. Однозначно.

Цікаво, що при поверненні на батьківщину скіфів чекав приголомшуючий «сюрприз» – їхні жінки, не дочекавшись своїх чоловіків, зв'язалися з рабами й народили від них дітей. То був страшний удар по самолюбству й елітно-кастових традиціях скіфів. Ці діти й виступили проти тих, хто повертався додому. Скіфи перемогли повсталих і після того надовго встановили своє панування у Причорноморських степах. Жінкам же вони помстилися – чи не тому археологи фіксують чимало скіфських поховань третьої чверті VII – першої половини VI ст. до н.е., в тому числі **вперше** – жіночі [24, с. 49]?

Однак той факт, що скіфи не втратили своєї держави відразу після знищення на початку VII ст. їхньої родової аристократії, пояснюється саме тим, що вони повернулися на батьківщину. Поставимо питання: навіщо поверталися? Припущення, але дуже вірогідне: на батьківщині залишалися роди, серед яких скіфи мали намір узяти нову аристократію й династа. Тому вони так жорстоко й накинулися на своїх жінок, що ті наплодили власних байстрюків від якихся рабів (!), чим принизили честь і гідність родовитих скіф'янок. Але, оскільки скіфська держава проіснує після цього ще 300 років, аристократи на батьківщині скіфів у той час все ж таки знайшлися – факт наявності царів у їхньому середовищі в більш пізні часи доводить нашу думку.

Проте найзначнішою сторінкою боротьби скіфів за незалежність своєї держави була війна проти вторгнення в 515 – 512 рр. у Північне Причорномор'я полчищ перського царя Дарія I Гістаспа (521 – 486 рр.), яка докладно описана Геродотом від початку військових дій до вимушеної втечі перської армії за Дунай. Перемога над перською армією, що вважалась однією з найбільших у світі, принесла скіфам світову славу непереможних вояків. Що в Скіфському Степу треба було перському царю, який титулував себе «царем царів, арійців і неарійців» і безоглядно нищів могили скіфських династій, – інше питання, хоча

викладений нами матеріал у даному Розділі нижче, дозволить принаймні припустити, що йому тут було потрібне те ж, що й іншим. Що саме – стане ясно далі.

Археологи знаходять наконечники скіфських стріл не тільки в Польщі, Чехії, а й у Німеччині, Данії та Північній Франції. Європейським ученим явно дуже не хочеться визнавати факт переможної скіфської експансії в Європу, тому, наприклад, іспанці вважають, що знайдені в Іспанії наконечники скіфських стріл потрапили туди «в результаті торгівлі» [24, с. 50]. Та невже?

У будь-якому разі Велика Скіфія була імперією, в якій уже чітко видно державно-політичну еліту. Головним осередком Великої Скіфії кінця V – III ст. до н.е. було Кам'янське городище на Дніпрі, яке займало площу понад шість квадратних кілометрів. Багато з учених вважають його столицею царя Атея. Напевне з суто ідеологічних причин професор О. Тереножкін (1908 – 1981 рр.) наполягав на тому, що то був лише ремісничий центр Скіфії (усього-на-всього) Аналогічне бачимо й щодо факту заснування Києва: його початком з радянських часів і донині (П. Толочко, Л. Залізник) вважається тільки ремісниче поселення Корчак V ст. н.е. Ту обставину, що у предків могли бути військові столиці, значить, до уваги не беремо. Дивно.

Степова Скіфія дала нам велику кількість курганів скіфських царів та знаті. Петербурзький дослідник А. Ю. Алексєєв за даними писемних джерел установив, що в 670 – 300 рр. до н.е. в історії Скіфії було щонайменше три правлячих династії та кілька окремих царів, твердячи, що курган Солоха міг бути гробницею Оріка і Октамасада, а Чортотлик – гробницею «Аноніма», який помер, якщо спиратись на Арріана, під час дипломатичних контактів Олександра Македонського зі скіфами (бл. 329/328 рр. до н.е.). Автори розкопок у 1995 – 1998 рр. Великого Рижанівського кургану на Черкащині Я. Хохоровські та С. Скорій вважають його похованням скіфського князя III ст. до н.е., коли скіфи вже відступали зі Степу під тиском сарматів [Див.: 24, с. 53]. Отже, помічаємо: у 670 – 300 рр. до н.е. скіфи мали три правлячих династії й кілька окремих царів, а після цього вже відступають зі Степу, бо їх тіснять сармати, й мають уже не царя, а тільки князя. Важливо. У таких речах дрібниць не буває. Практично можна твердити, що щось сталося знов з їх династами. Що саме, точно сказати неможливо, але сармати не просто так почали витіснити їх зі Степу. За 20 років до 300 р. до н.е. скіфи зіткнулися з греками Олександра Македонського, якого дуже цікавив терен Дону (розумний був правитель, не можемо не визнати). Греки пішли тоді зі Степу присоромленими, але їхній слід у настанні за цим проблем з аристократією в суспільстві скіфів пошукати, на наш погляд, варто. Однак родово-династичний потенціал скіфів залишався ще дуже потужним, адже й пізніше – в Малій Скіфії – вони знов будуть мати своїх царів.

Водночас не можна не відзначити певну, ми б сказали, *неповноцінність соціальної структури скіфського суспільства*, а конкретно: відсутність серед соціальних прошарків жрецького («брахманів»⁸). Але ж такого бути не могло,

---

⁸ Слов'янська міфологія донесла до нас вираз: «рахманний день». Крім того, в «Повісті минулих літ» згадуються «уктріани» як «брахмани астровніці». Можливо, тут ми й маємо справу з давньою назвою жрецького соціального прошарку наших теренів. Схожа з індійською, так, тому, можливо, й назви інших каст суспільств теренів

щоб їх не існувало взагалі! Структура стародавніх суспільств формувалася жорстко ієрархічно й була повноцінною всюди. Чому ж ми мовчки погоджуємося, що саме на наших теренах вона не була такою? То невже ми «неповноцінні» від самої предківщини? Але ж, якщо орієнтуватись тільки на селян та ремісників, то й нічого дивного.

Тим не менш, один факт можна виявити точно: *серед упривілейованих прошарків скіфського суспільства жерців таки не було*. Що ж сталося? Тим більш таке явище виглядає тривожним, якщо врахувати той факт, що в більш давні часи каста брахманів (за індійською історією) мала вагу в суспільстві навіть значнішу за касту кшатріїв, з якої походили самі царі. Ясно, що жерці у Великій Скіфії були. Їх просто не могло не бути, адже давні суспільства всі були релігійними! То куди ж ті жерці поділися?

Дивно, що досі історики не звернули належної уваги на прошарок «скіфів-орачів». Радянська наука потрактувала їх як «пахарів», та так по науковій літературі це й пішло, і досі є, й ніхто не замислюється над тим, що такого просто не могло бути. Адже навіть скіфському суспільству була потрібна ще одна, окрема каста землеробів («пахарів»)? Це не вписується в жорстку логіку структури кастових суспільств. Крім того, сам же Б. Рибаків пропонував розглядати найбільше з городищ скіфів-орачів – Трахтемирівське городище, що займало площу близько 500 га і було розміщене у важкодоступній місцевості на правому березі Дніпра, *головним культовим центром*, де мали зберігатися священні золоті речі скіфів, що «впали з неба». На його думку міф про трьох братів (Арпокся, Ліпокся та Колакся) і походження від них скіфських племен, що дійшов до нас у запису Геродота, належить саме скіфам-орачам. То як же могли існувати центри міфології й культів без тих, хто ті міфи зберігав та мав би ті культи відправляти? Нелогічно.

Ми ж вважаємо, що то й були жерці – «орачі» («ого» – лат. – молитися; те ж грецькою – «ογαγε»). Між іншим, у нас могла бути й власна назва: *окрема каста нащадків Ора (Орія)*, але таких, що знаходились у стані рабів, гірших за шудр. І тут ми нагадуємо про нашу незгоду з ототожненням імен міфічних персонажів Арія й Орія (див. вище примітку № 3), щоб припустити, що саме тут історія виводить нас на проблему можливого дуже давнього конфлікту якихось расових чи етнічних груп людей, що вважалися нащадками міфічних персонажів Арія й Орія – у стародавніх суспільствах міфологія була могутньою засадою геополітики, про що не слід забувати. (Хоч як не крути, а на стародавні Аратту /Оратту/ й Аріану виходити таки треба, але це – за межами нашої праці). Легковажне ж уживання деким з сучасних українських авторів, що намагаються досліджувати чи то українську міфологію, чи то етнополітичний процес на теренах стародавньої України, термінів «арії» й «орії» як тотожних, проявляє їхню неуважність насамперед до лінгвістичних тонкощів і непростоти образів та термінів давньоукраїнської міфології. У результаті цієї плутанини може в майбутньому бути надовго закритий цей напрямок досліджень і закріпиться

стародавньої України теж були схожими з індійськими. Але ж від укріан до укрів, як-то кажуть, рукою подати. А якщо ті укріани жили поруч з антами, то тут уже можна побачити вихід і на термін «Україна».

таке ж неправильне ототожнення, як це сталося відносно русів і слов'ян (що ми детальніше заторкнемо нижче).

На такому тлі ми б хотіли висловити наше дуже важливе зауваження. Рефреном сучасної американської університетської науки є вираз: «Вся політологія базується на археології». Ми приймаємо дану наукову констатацію беззастережно, але додаємо, що «сестрою» археології є антропологія, а тому і її здобутки в даному форматі теж потрібно враховувати. Відшуковуючи ж підвалини проблем українських політичних і релігійних еліт, які мали місце протягом історії, в тому числі й у період, що нами досліджується, в якості точки опертя ми беремо таке фундаментальне твердження Вадима Щербаківського, що передньоазійська раса, до якої належали творці мальованої кераміки (Трипільської культури), «відіграла велику культурну роль у творенні тодішньої культури, в її процесі, бо індоєвропейські племена були лише завойовниками – творцями державних організацій, основаних на рабстві підданих і на повному аристократизмі правителів. Тут уже виразно виявилися психічні здатності рослиноїдних і м'ясоїдних рас» [26, с. 183]. Психічні ж здатності проявляються насамперед у менталітеті, а через нього – у релігійній площині. Дана обставина є особливо важливою для періоду, що досліджується, коли мислення людини знаходилося ще на рівні міфологічного й філософського, які, як опозиції, боролися між собою⁹. А там треба бачити насамперед наявність МАГІЇ. Остання від найдавніших часів до XIV ст. буде тримати контроль над усіма сферами життя людини, в тому числі політичною, пізнавальною, культурною тощо.

Є підстави до твердження, що в засадах усіх політико-ідеологічних конфліктів давнини треба бачити насамперед **боротьбу магій**. Дана констатація особливо важлива для розуміння тих політичних, соціальних і культурних процесів, що відбувалися на теренах України, адже розділення її території на сфери дії магії рослиноїдної раси (середземноморської) й м'ясоїдної (нордичної), причому – географічно навпіл (Оратта / Аріана), є вже практично визнаним фактом. І хоча етнічна приналежність творців Трипільської культури й досі в науці вважається невідомою, проте цивілізаційний розлам теренів України на «цивілізації Лісу» й «цивілізації Степу» (як бінарних опозицій) сумніву не піддається. Тож, у принципі, маємо те ж саме, тільки суперечки антропологів ще тривають. Але незаперечним є той факт, що там, де не було в давнину Трипільської культури, *там не виникло жодного слов'янського етносу*. Отож певні расово-етнічні зв'язки все ж таки можна прослідкувати.

Християнство буде поставати відразу як релігія світова, тобто така, для якої расові відмінності не будуть мати принципового значення, але її постання займе час у ціле тисячоліття – від I до X ст. н.е. І то буде релігія й магія середземноморської / передньоазійської раси. Народи іншої, нордичної раси не випадково будуть довго опиратися християнізації, бо того не бажала насамперед їхня магія. Але християнство мало у своєму арсеналі вбивчий для давніх магій аргумент – монотеїзм. Політеїстичні магії історично програли християнству тому, що людство на початку н.е. виказало якийсь дивний, майже

⁹ І так буде аж до XVIII ст, коли почне формуватися наукове мислення людини.

несвідомий потяг до монотеїзму. Терени України історично стали одним з епіцентрів боротьби старої й нової магії за душі людей. І за такої обставини тут не могло не виникнути певного симбіозу, своєї етнічної моделі християнства. Такі версії виникли – **Православ'я русів** (то – наш термін, ми ще працюємо над його обґрунтуванням. Можливо, саме його слід ототожнювати з тим, що в джерелах буде зватися «древлеправославною» вірою й такою ж церквою. Справа ускладнюється тим, що археологи не фіксують русів на терені Руського Степу, зокрема, – проф. К. І. Красильников /Східноукраїнська філія Інституту археології НАН України, м. Луганськ /, один з найзначніших в Україні знавців степових культур. Ми з його думкою рахуємося, тому не поспішаємо з висновками, хоча не можемо не відзначити, що степові руси можуть покриватися тюркськими пам'ятками. Завдання полягає тільки в тому, щоб знайти відповідь на питання: яке руси мали відношення до тюрків? Це – проблема, але з розряду таких, що варті найпильнішої уваги. Принагідно зазначимо, що й такий цікавий автор-тюрколог, як Мурат Аджи, теж вважає русів тільки європейцями й ніяк не бачить їх серед тюрків. Але це буде так, якщо вважати русів етносом. А якщо ні, якщо то теж був своєрідний орден, який за степовою традицією почав надавати підкореному населенню своє ім'я /а щодо слов'ян Київської Русі це й простежується/ й урешті-решт став суперетносом? Тема, як стає ясно, – для окремої книги), а пізніше – унікальне **Київське християнство**¹⁰. Але в ході історії їх було подолано ортодоксією (спочатку грецькою, згодом московською). З указаних моделей на сьогодні в українській науці вивчене тільки Київське християнство; Православ'я русів же як було, так і залишається для науки Terra incognita.

У Великій Скіфії в такому разі маємо унікальний факт: «орачі»-жерці, благородні за своїм походженням не менше, ніж ті ж царські скіфи (але їхнє походження було дещо іншим), перетворені в супер-залежний соціальний стан. Їх неначе просто використовували, а потім обирали так же, як і «скіфів-землеробів», ще й спеціально знущались над ними (про це писав Геродот). Жахливо. Але, схоже, що так і було, на що мусили бути поважні причини, які історичній науці ще належить встановити¹¹. Проте припущення щодо того, що то були **представники більш давньої магії**, яку вдалося в державі скіфів придушити, але не подолати, змусити працювати на себе й свою міфологію, але не переламати, можна висунути.

Що ж стосується назви «анти» (що важливо, адже якщо анти були нащадками «скіфів-землеробів», їх треба зараховувати до слов'ян, а якщо «скіфів-кочовиків» – праві ті вчені /зокрема, деякі білоруські історики/, які вважають їх спорідненими з готами), то, виходячи з логіки дослідження цього

---

¹⁰ Московська церква й російська наука навіть терміну такого не визнають. Пишуть: «християнство в Київській Русі». Їхні пояснення зрозумілі, бо росіяни все тягнуть до «хрещення Русі від Візантії». Не було такого. Але заперечення цікаве саме по собі, бо викликає питання: а чи було те Київське християнство тим християнством, яке ми знаємо сьогодні? Символіка Софії Київської свідчить про те, що ні. А що ж то таке було? Ось. Тут і треба шукати зв'язок з тим явищем, яке ми назвали Православ'ям русів. І ті руси ніяк не були прийшлими європейцями.

¹¹ І в новітній історії ми бачимо щось схоже: чи не подібним чином ставилась компартійна аристократія СРСР до духовенства? Різниця, безумовно, є, адже скіфи хоч богам своїм молилися за допомогою тих «орачів», комуністи ж просто використовували священників для своєї справи «оболванювання мас», але тенденція виразна. Значить, вона могла існувати і в давнину.

терміну Б. Чепурком, санскритське «анта» означає досить полярні речі: «близький і останній», «край чогось і внутрішня частина», але якщо додати значення таких назв, як Віданта – «відаю (знаю) край» та «Саошй-ант» – «володар краю» [Докл.: 27], можна побачити в терміні «анти» значення «краяни». На жаль, це нічого нам не дає, бо не прояснює питання щодо етнічної приналежності антів – «краянами» могли звати себе й предки тих же готів, які теж були вихідцями з наших земель (про що детальніше нижче).

Однак для того, щоб такі глибокі занурювання в історію саме з теми антів мали сенс для вітчизняної історії, треба довести спочатку, що цей термін мав якісь витоки й значення для наших предків. На сьогодні ж більшість дослідників стоїть на тому, що анти – це не самоназва, а їх так називали греко-латинські автори. Термін зникає у VII ст. тому, що на цей час давньоукраїнські племена вже мали свої власні назви, які стали відомі грекам, й потреба в цій назві просто відпала. Ми не поділяємо думку цих дослідників, вважаючи, що тут міститься якась дуже прихована проблема, яку ще треба досліджувати, але й не подати визнану на сьогодні думку вчених ми не могли.

У III – II ст. до н.е. у Південно-Східній Європі з'являються ще одні войовничі степові племена – **сармати**. Вони раніше звалися савроматами («оперезані мечами») і в часи Геродота проживали на схід від Дону. Геродот передав легенду про те, що сармати походять від шлюбів скіфів та амазонок. Значить, зважаючи на міфологію, походження сарматів було вельми достойним. Сармати мали царів, вождів, військову аристократію, про що свідчать їхні поховання, в тому числі жіночі (зокрема, жіноче поховання, знайдене в Ногайчинському кургані в Криму).

Вони й витіснили скіфів з тих теренів, звідки походила за легендою Праматір скіфів – «донька річки Борисфен», що була через скіфських батьків сарматів їхньою міфологічною «прабабусею». Тож у сарматів можна вже чітко побачити **Ідею** – *боротьба зі скіфами за терен прабатьківщини предків*.

Однак релігійні уявлення у них, якщо покладатися на свідчення римського історика IV ст. н.е. Амміана Марцелліна, були примітивніші, ніж у скіфів. Поклонялися вони богу війни у вигляді меча, що втикався в землю. Можливо, й у сарматів мало місце таке ж неповажне ставлення до жрецького стану, як і в державі скіфів. З релігійними й кастовими уявленнями сарматів пов'язане й таке цікаве явище, відмічене в сарматів антропологами, як штучна деформація черепів задля надання їм подовженої форми. Тут слід зауважити, що брахікефалізація (заміна видовженої форми голови короткою) як явище епохальне було помічене вченими ще в XIX ст. й головним чином на теренах проживання європеоїдів. Пояснення цього є різними, ми ж звернемо увагу на те, що довгоголовість (доліхокефальність) була прикметною ознакою кроманьйонців (людей європеоїдної раси). Можливо, вона мала за підвалину якийсь рецесивний ген, який поступово був витіснений. Довгоголовість вважалася ознакою дуже благородного походження, але вона явно зникла вже здавна, чому її й намагалися підтримати штучно. Цікаво, що ця штучна деформація черепів відмічається саме в сарматів. У їхньому середовищі це могло бути ознакою високого суспільного становища людини, яка пройшла певний

обряд ініціації. Але, на жаль, щодо цього ми більше не можемо сказати нічого точно.

Тепер настав час відмітити надзвичайно цікавий факт того, що римські автори (Пліній Старший, Тацит, Птолемей) уявляли суміжні з Римською імперією території Європи як два великих етнічних масиви – **Германія й Сарматія**. Але простої констатації мало, тому додаємо, що відомий учений П. М. Третьяков взагалі відзначав, що етногеографічні терміни «Германія» й «Сарматія» неначе поглинали в собі численні племінні утворення, часто досить далекі одне від одного за своїм етнокультурним походженням. Так і було. Тому треба дивитись їхні релігійні пріоритети. (Це важливо, бо деякі з германських народів можуть на ділі виявитись зовсім не германськими, і навпаки, дехто з не-германців може виявитись якраз таки заледве чи не «чистими германцями»). На наш погляд, уже тут проявляється засада того, чому пізніше, після Великого переселення народів Європа виявиться розділеною (умовно) на Північну (де правив рід Балтів) і Південну (де правив рід Амалів). Такі поділи не могли не мати давніх і глибоких засад. На чому ж вони могли базуватися? *На давньому розділенні Європи й Азії, яке мало сакральний зміст, але виходило з реальних географічних підвалин.*

Видатний географ К. Ріттер вважав, що зміст такого розділення полягав у тому, що Азія – країна Сонця, «країна богів» **протиставлялась** Європі – «країні людей», країні Місяця. При цьому він звертав увагу на те, що й сама властивість ґрунту в Європі й Азії являла собою вельми характерну різницю. На Заході, починаючи від Танаїсу (Дону), лежить шар чорної, родючої землі на рівній поверхні й звідти простирається далі, створюючи європейський ґрунт. Навпаки, на сході ґрунт пустельний, без чорноземного шару, а, значить, і відповідного рослинного покриття. Тож розділення Європи й Азії, на думку Ріттера, мало фізичну, історичну, етнографічну й міфологічну підвалини. Чорне море ж (Понт) являло собою «міст» не тільки між географічними Європою й Азією, а й між світом людей і богів [Докл.: 27 а, с. 31 – 34].

Тут, на нашу думку, й міститься пояснення того, чому саме степові народи володіли правом (нехай навіть ними й привласненим, але ж, якщо виходити з міфологічних засад, то цілком об'єктивно) надавати зі свого середовища правлячі династії мешканцям Європи. Не тільки в завоюваннях тут була справа, адже завоювання повинні були мати не тільки цілі, а й своє обґрунтування. **Тут не могло не бути Традиції**. Й ось як вона могла виглядати: народи, що мешкали на придатних для землеробства ґрунтах (Європа), жили у «світі людей» (придатна для землеробства земля надана їм Богом для обробки й отримання харчів), володарів же людям дає Бог – вони й приходять з «країни богів» (Азії). У ній немає гарних для людської господарської діяльності земель (а навіщо богам земна їжа?), на її просторах дуже важко жити, але саме тут народжуються й виховуються благородні й славетні династії, яким люди повинні підкорятися. Європа Азії **протиставлялась**, не будемо забувати, тож відносини підкорення «країни людей» мешканцям «країни богів» були, можна сказати, запрограмованими витоково. Залізна логіка, не можна не визнати.

Цілком імовірно, що в тих середньовічних «Германії» й «Сарматії» та їхніх змаганнях за геополітичну першість і можна побачити давнє розділення

Європи (яку тут уособлює «Германія») й Азії (яку тут уособлює «Сарматія»), більш того – їхнє протиставлення. Розділення те на час раннього середньовіччя набуло вже певних етнографічних ознак, але, відтворюючи багато більш давнє розділення, зберегло над-етнографічний зміст, як також і більше геософічний, ніж географічний. І тут доречно буде поставити питання: а чи не тому політичні еліти деяких племен тієї «Германії» так прагнули посісти хоча б шматочок терену Азії, щоб вирвати для себе право на володарювання? «Шматочок» той, правда, був дуже прикметним, але про це нижче. Зараз же просто відмітимо, що такий кут зору дозволяє започаткувати виявлення в геополітичних процесах давнини і логіку, і головні ідеї.

Сармати створили великі союзи племен на величезній території, що включала в себе Західний Казахстан, Поволжя, Приуралля, Подоння, Північний Кавказ, а також Південь України.

Незважаючи на те, що Сарматія гірше вивчена, ніж Скіфія, можна зазначити, що в сарматському суспільстві теж були царі, як також простежуються й касти. Так, відомо, що на межі III – II ст. до н.е. сарматське плем'я саїв на чолі з царем Сайтафарном загрожувало грецькій колонії в Причорномор'ї Ольвії. Вчені вважають, що назва «саї» розшифровується як «царські» [24, с. 76], тобто у сарматів могла бути суспільна група «царських сарматів» – на зразок аналогічної у скіфів. У ті ж часи діяла й легендарна цариця Амага, яка здійснила похід проти скіфів і визволила від їхньої облоги Херсонес. Сарматське плем'я ревксиналів (вважається, що то роксолани), що мешкало на початку II ст. до н.е. у степах між Дніпром і Доном, мало царя Тасія.

Тож можна виявити як спільні протигрецькі походи скіфів і сарматів, так і їхнє взаємне постійне вияснення стосунків. Ось. Щось у скіфо-сарматському середовищі було таке, що тягло за собою міжетнічну ворожнечу. **Проблема походження** – іншого пояснення просто немає. І проблема тяглася ще до часів появи скіфів на землях України. Потім колотнеча перекинеться й на саме сарматське суспільство. І близько рубежу н.е. ситуація у Дніпро-Донецькому межиріччі різко дестабілізується, що вчені пояснюють переселенням в цей регіон зі сходу могутнього племінного об'єднання аорсів, яке натиснуло на інші сарматські племена, змусивши їх відійти з цього регіону.

Так уже, крім виявленого, ми вже не вперше зустрічаємо те, що найзавзятіша боротьба між претендентами на геополітичне домінування в регіоні Східної Європи завжди спалахувала саме за володіння **Дніпро-Донецьким регіоном**. У зв'язку з цим можна вже припустити, що *цей терен мав для індоєвропейських народів далеко не тільки господарське, а й якесь важливе сакральне, міфологічне значення*.

Під тиском аорсів інше сарматське плем'я – язиги просунулось на захід і осіло в степах між Тисою та Дунаєм (на терені сучасної Угорщини). Тут язиги вели боротьбу з римлянами, але невдало й допустили таку нищівну поразку від римлян у 175 році, за яку імператор Марк Аврелій навіть отримав титул «сарматика». І хоча багато сарматських воїнів полягли в цій борні, про що свідчать численні військові поховання на території Подністров'я і Прикарпаття, з військової точки зору то була ганьба.

У цей же час роксолани всіляко пригнічують племена зарубинецької культури, що мешкали в Середньому Подніпров'ї. Ситуація зрозуміла. Для ведення війн потрібно забезпечувати вояків продовольством, тому, вочевидь, праві ті вчені, які вважають, що стосунки між роксоланами і слов'янами носили характер збройних сутичок. Ю. В. Павленко ще в 1964 році висловив думку, що до кінця I ст. н.е. в Подніпров'ї утворилося могутнє слов'яно-сарматське об'єднання «Роксоланія», але загаль учених досі вважає її недостатньо обґрунтованою.

Проте у I ст. аорси відчули на собі тиск іншого сарматського племені – аланів, які також, як і самі аорси до того своїх попередників, витісняють їх з Дніпро-Донецького регіону. Аорси відходять у степи на захід від нижнього Дніпра й утворюють тут об'єднання на чолі з царем Фарзоєм, якому вдалося навіть установити контроль над Ольвією [24, с. 79], тобто проблема захисту важливих у геополітичному сенсі для сарматів регіонів від греків залишається актуальною. Після Фарзоя правив його син Інісмей (обидва довго вважалися царями Малої Скіфії, але нині вже точно встановлено, що то були сармати). Відмітимо, що Фарзой навіть карбував власну монету (знайдена неподалік від Бердичева). Аорси настільки посилилися, що змогли силою примусити до союзу племена Подунав'я – даків та бастарнів, а також і роксоланів. Аорси й роксолани вели війни з римлянами на Дунаї. Тацит твердить, що в одному з походів на Мізію (68/69 рр.) сармати виставили 9000 вершників. Як бачимо, військова могутність сарматів була дуже значною. Проте наприкінці I ст. політичне об'єднання аорсів сходить з історичної арени і, швидше за все, – під тиском уже згаданих нами аланів. Так знов ми бачимо знайому нам ситуацію – родові клани сарматів якби змінюють один іншого в пануванні над тереном, що вважався геополітично й сакрально ключовим, і то – регіон Дніпро – Дон. Не випадково знімаються з місця в цей же час і роксолани. Таке явище не могло бути результатом військової поразки, бо прийшли роксолани з наших теренів у Подунав'я дуже сильними, адже вже в 107 році Римська імперія була змушена укласти з ними договір про охорону її кордонів за плату, що було нічим іншим, як завуальованою формою виплати данини.

Алани були *останньою хвилею сарматських племен*. Саме алани знищили городища пізніх скіфів на Нижньому Дніпрі та в Криму. То теж був важливий регіон. Й алани не потерпіли тут суперників. Скіфи ж були суперниками неабиякими. За даними Страбона, Мала Скіфія займала весь Кримський півострів, мала столицю, своїх царів. Царі Агар, Скілур, Палак втручалися в династичні суперечки на Боспорі, певний час мали протекторат над Ольвією, підкорили Керкінітіду і Калос Лімен, мали намір захопити навіть землі Херсонесу та Боспору. Значні геополітичні претензії скіфів були наявними. Але тут вони зіткнулися з інтересами понтійського царя Митридата, який надав допомогу Херсонесу і завдав дошкульного удару по володіннях Малої Скіфії. Тим не менш, остання швидко відродилася. Був збудований укріплений порт Палакій – друге за величиною місто після Неаполя. Боспорські царі і в подальшому постійно воювали зі скіфами. Цар Савромат II у 193 році велів написати, що він «завоював сіраків та скіфів», а в написі його сина Ріскупоріда сказано, що він є царем не лише Боспору, а й тавро-скіфів [24, с. 84]. А це було

вже явне приниження. Тож не випадково, що алани доценту знищили столицю Малої Скіфії місто Неаполь Скіфський – символ втрати гідності не мав права залишатися на землі. І, як можна припустити, алани, як останні з сарматів, зберегли за собою претензію на володіння тією античною «Сарматією», про яку писали згадані нами вище римські автори.

Від аланів простягнемо «ниточку» до венедів (вандалів), а від них до роду Роріка Фрісландського. Тож натискання на його «вандальськість» по жіночій лінії – це явна претензія на володіння «Сарматією». А претензія на «Германію» – у натисканні на його «одінськість» по чоловічій лінії. І тут нам потрібні готи. А ось і вони!

Племена готів та гепідів, що жили на «острові Готискандза» (острів Готланд), у середині II ст. зібралися й попливли до гирла Вісли. З південного узбережжя Балтійського моря готи, гепіди, тайфали, вандалі, ругії та ін. близько 155 року рушили в південному та південно-східному напрямках. Їхнє переселення охопило територію сучасної України. Готи, що важливо, й могли уособлювати в собі ніщо інше, як *наступ античної «Германії» на античну «Сарматію»*. Тут не могло не бути релігійної ідеї. І вона була.

Вчені давно сперечаються щодо причин, які спонукали готів до такого глобального переселення. Найбільше прихильників має припущення щодо погіршення клімату в басейні Балтійського моря, яке призвело до голоду серед місцевих племен. Але за Йорданом, готський король Філімер пішов на цей крок «через перенаселення». Не можна не побачити, що ці твердження протирічать одне одному. Погіршення клімату веде до зубожіння народу (не випадково говориться про голод), перенаселення ж буває виключно внаслідок економічного, а значить, і природного благополуччя, коли сім'ї можуть дозволити собі народжувати велику кількість дітей. То хто ж правий? Питання не до нас, тут тільки кліматологи можуть бути найоб'єктивнішими суддями. Але ми звертаємо увагу на інший мотив у цьому готському «Дранг нах Остен» – на те, що мета переселенців мала не простий, а *легендарний зміст*, адже готи пішли шукати свою історичну батьківщину Велику Свитьод («Велику Швецію»), звідки заселялась Мала Свитьод, тобто сучасна Швеція. Й така легендарна країна зіставляється із землями **від Азовського моря до Дону**. (Цікаво, що знаменитий шведський мандрівник Тур Хейердал наприкінці XX ст. теж шукав Велику Свитьод, і – саме на Дону. Ясно, що нічого він там не знайшов, бо міфи – не таке просте явище, щоб їх можна було так просто розшифрувати. Але вони завжди мають під собою певні реальні підстави).

Тож, якщо предки готів у стародавні часи дійсно мешкали в указаному регіоні, а потім вийшли звідси й опинилися на Півночі, то після того, як у землі, яку вони вважали своєю історичною батьківщиною, перебули поперемінно степові індоєвропейські племена на чолі з їх владними кланами, які теж могли відстоювати своє право на володіння цими теренами, і врешті решт таки покинули цей край, то й готи могли вирішити, що настав нарешті й їхній час заволодіти територією Історичної Батьківщини. І в літературі існують підтвердження такої нашої думки. Так, український дослідник з діаспори Павло Крат у книзі «Українська стародавність» пише так: «Є думка, що Кімерійці – це пранімці. За їх прабатька вважають Гомера, старшого сина Яфетового. А тому

Асирійці й називали Кімерійців Гімер-раями¹². Цей народ поділявся на три племені: Аскенадзів, Рафатів та Тогарму»¹³. Після вигнання кіммерійців скіфами, як пише П. Крат, «більшість (певно через Дар'яльську ущелину) дісталася на Кавказ. Меншість, разом з Тракійськими Трерами, дісталась до Малої Азії через Дарданелли; а плем'я Ашкенази пішло в напрямку Балтійського моря, де розмножилося й поділилося на кілька тевтонських племен» [28, с. 49 – 50, 52] (курсив наш. – О.Б.).

Такі обумовлення автора, як «є думка», «певно» тощо, можна зрозуміти: він користується джерелами міфологічного походження, сучасні ж учені цього не люблять. Але нікуди дітися від тієї об'єктивної обставини, що Його величність МІФ є втіленням людської культури, а тому він – джерело найоб'єктивніше, його просто треба правильно розуміти. Тому можна стверджувати, що саме завдяки міфології й тим, хто її зберігав для нащадків протягом багатьох віків, історична пам'ять давніх людей була набагато об'ємнішою й змістовнішою, ніж наша. Тому готи прекрасно могли знати, *де саме* знаходилась їхня прабатьківщина. Тож і висунення ними претензії на переобрання права володіння нею на тлі всього нами вищезазначеного виглядає цілком вірогідним.

Проте нас цікавить таке питання: що ж усіх вищезгаданих нами народів (чи військово-політичних кланів споріднених народів, що, на наш погляд, точніше) штовхало до оволодіння тереном саме **Дніпровсько-Донецького регіону**? Чи не була то якась омріяна «свята земля», така собі «земна юдоль» усіх індоєвропейців. «Земля обітованна», так, а що ще? Тільки – наша. Та й хто був першим у створенні даної термінології, уже можна й посперечатися. То – перше. А друге – те, що й біблійна Іудея є теж поняттям не простим і повинно ідентифікуватись зовсім не з тереном Палестини, а, скоріш, із землею, що знаходилась, скажемо так, значно північніше. І чи не було так, що той, хто цією «земною юдоллю» володів, ставав «найкрутішим» з усіх і міг решті диктувати свою волю?

Такі наші розмірковування збігаються з думками тих українських етнологів, які розвивають ідею про існування центру індоєвропейської культури, який не був статичним, а пересувався по спіралі довкола Чорного моря. Вчені знаходять підтвердження своїм припущенням в археологічних матеріалах і даних космології (системі давніх світоглядних уявлень). Зокрема встановлено, що символи індоєвропейського Зодіаку в українському Причорномор'ї існували ще в протонеоліті, тоді як на Північному Кавказі та в

---

¹² П.Крат у вказаній книзі немало наводить свідчень про збіги в давньонімецькій і українській мовах. Ми ж пропонуємо подивитись уважно на термін «Гімер-раї» як такий, що міг бути не асирійського походження, а самоназвою Трохи змінено звучання й прислухаймося: Гімер-рої, тобто **рої потомків Гімера**, або сімейства, бо поняття «рій» людині, що знає українську мову, пояснювати не треба. А таки ж мають певну рацію ті вчені, які вважають українську мову найстаршим санскритом у світі. Той же П. Крат пише, що, намагаючись виявити походження глаголиці, порівняв її з 16-ма індуськими абетками. З них усіх найближчими до глаголиці виявилися: «письмена народу Томіль, Східна Індія та Цейлон; народу Мундарі; народу Малайлам, Індія; народу Хонді в Ганямі, Сх. Індія; на Кашмирщині письменна Сарда; Гінді, письменна Кайті. Є подібність між Глаголицею та грузинськими письменами, т.зв. Мхедрулі абетка» [Крат П. Вказ. праця. – С. 93 – 94].

¹³ А ось і «рої». Готи в наших землях будуть шукати свою історичну батьківщину «Велику Свитьод», Свитьод же й означає ніщо інше, як «**Вулик**». Водночас ці «рої» могли означати й кастовий поділ (воїни, скотарі й землероби).

Малій Азії вони з'являються тільки в неоліті. У зв'язку з цим деякі вчені схильні вважати Степову Україну, й зокрема Азовсько-Причорноморський регіон, *первісним центром зародження індоєвропейської культури*, який пізніше став центром формування східнослов'янських спільнот. У цій площині плідно працює М. Чмихов, який вважає, що десь тут, у Степовій Україні знаходився «пуп землі», а також дослідники феномену Циркумпонтійської зони (Т. Фадеева та ін.).

Ми хочемо додати до їхніх розмірковувань тільки такі теми: по-перше, центр є центр, які б спіралі навколо нього не крутилися. Розкручується щось на кшталт стрічки, що виходить з центру, сам же центр повинен залишатись на місці. Інакше зламається спіраль. По-друге, можливо, той центр і є знаменитою «точкою Омега» Тейяра де Шардена, існування якої ним спочатку було інтуїтивно вхоплене, а потім логічно обгрунтоване? Занадто екзистенційно, скажете? Можливо й так, але стверджуємо: будь-яка космологічна екзистенційність завжди має точну географічну прив'язку по землі. І по-третє, – треба бачити конкурентів. А як же? Така проблема! Не випадково й досі вчені не можуть вивести чітку етнічну приналежність творців Трипільської культури. Щось цьому заважає. Що? Відповідь може бути тільки одна: крім індоєвропейців, на теренах України в часи існування цієї культури *ще хтось був*. Їхні залишки й ламають всі схеми археологів і антропологів. Хто ж то був? Ось – питання з питань. Але той «хтось» міг сам претендувати на те, щоб, скажемо так, «сидіти» в центрі тієї «спіралі розвитку» з усіма витікаючими з цього наслідками, зміст яких ще треба виявляти. І тут уже сама логіка виводить нас на думку, що ні той центр, ні його якесь виняткове значення не могли бути вигаданою казочкою. У центрі «спіралі розвитку» містилося **щось цілком об'єктивне**, за що варто було боротися. Як побачимо – всіма силами, до загибуні й протягом тисячоліть. Потенціалу фантазій і казок для такого змагу надто мало – реалії життя дуже швидко розбили б усі ілюзії, що виникли б навіть з найкрасивіших, але фантастичних схем. Предок, який освоїв величезні простори планети, залишив нам видатний спадок технологій – і матеріальних, і політичних, був жорстким прагматиком. Предок боявся богів, але постійно кидав їм виклик. І перемагав по землі. Така особистість могла вірити в казочки хіба тільки в дитинстві, й то недовго. І ось так завзято боротися протягом тисячоліть казна за що? ТАКОГО бути не могло. Значить, **об'єктивна основа такої поведінки предків існувала, її просто треба встановити**. Втім, чому «існувала»? Якщо така основа є об'єктивною, то вона нікуди не ділася й донині. Ми свою думку щодо цього викладемо в нашій роботі. Для того її й пишемо.

Отож, прагнення давньої людини могло бути доволі простим: сидіти в «центрі спіралі розвитку» (можете казати, слідом за М. Чмиховим: на «пупі землі», різниця невелика) й диктувати решті людства свою волю. Але на що могла бути спрямована ця воля? Чого ці всі люди, що сюди приходили й намагалися тут володарювати, прагнули? На нашу думку, тут треба бачити **Велику Ідею** тих часів – ідею відродження під керівництвом того чи іншого індоєвропейського племені або ж військового клану, що підкорив своїй волі хоча б частку інших індоєвропейських племен, якоїсь Стародавньої Імперії. Можливо, для індоєвропейців то була стародавня Аріана, західний кордон якої пролягав

якраз по Дніпру. І тоді кожен народ, що вважав себе нащадком її творців, прагнув її відродити – під своєю зверхністю, природно, бо інші трактувались як такі, що неспроможні на таку дію. Між мешканцями Аратти (Оратти) й Аріани могло виникнути від самих початків існування цих протодержав суперництво за володіння тереном Доно-Донецького регіону як важливого саме в сакральному сенсі (і секрет цього сенсу могли тримати при собі саме жрецькі кола тих протоетносів, які населяли обидві імперії /чи протоімперії/). Наше пояснення, принаймні, надає логіки процесу постійних переміщень народів і їх взаємного поборювання, що мало місце в давнину на наших теренах, як також і виникненню в часи Середньовіччя іудейської Хазарії, західний кордон якої пролягав якраз по терену, прилягаючому до Сіверського Дінця. І саме поява претензії на цей регіон з боку іудейської Хазарії й дає нам підставу до твердження, що і в інших претендентів геополітична ідея мала тісне переплетіння з релігійною, чого досі ніхто ще не досліджував.

Не випадково Йордан засвідчив, що готи прагнули прийти *саме в землі Скіфії*, яка їхньою мовою називалася Ойум. З огляду на вищезазначене уже, напевне, й не видасться дивним те, що питання про локалізацію Ойума давно привертало увагу дослідників. Щодо того висувалися найрізноманітніші версії, в яких називалися заледве не всі терени від Дунаю до Кубані. І, до речі, кожен дослідник тягнув у бік терену свого проживання (теж цікаво: а чому?). Наприклад, С. Трубчанінов з Кам'янця-Подільського вважає, що передане латинською мовою слово «Oium» – це готське слово «Aujom», яке означало «річкова область», «долина», на чому будує свою версію, що це – Поділля [24, с. 88]. Але ж, вибачте! Чому в такому разі готи на Поділлі не залишилися й не заснували саме там свою державу, а, за свідченням того ж таки Йордана, «поспішили в крайню частину Скіфії, що сусідить з Понтійським морем»? Чому ж готи «спішили» саме сюди? А тому, напевне, що мета їхньої експансії знаходилася все ж таки не в Поділлі. До того ж річкові області й долини в Україні мають не тільки в Поділлі. І в даному зв'язку варто звернути увагу на такі факти:

1) те, що готи, підкоривши собі численні й різноетнічні племена Східної Європи, свою державу заснували таки саме в низинах Дніпра й Дону;

2) у німецькій мові збереглося архаїчне слово «ауе», що означає «лука». Тож, напевне, варто зіставити його з Несторовою «лукою морською», яка й виведе нас на систему річок басейну Азовського моря.

Так перед нами вже наявно проступають обриси терену, який можна умовно назвати індоєвропейською (точніше арійською) «земною юдоллю», легендарною Прабатьківщиною, яку треба було посідати, щоб мати право й силу на відродження традицій стародавньої державної величі. Аристократично? Не питання. Ідейно-державно? Само собою. Позитивно? Так – для тих, хто Ідею підхопив і намагався втілити у життя. А для кого негативно? Для тих, хто віковічно залишався на цій землі. Бо ті з «родичів», хто приходив сюди, через притаманне їх військово-аристократичним кланам почуття виключності, трактували автохтонів (краян) як «нижчий сорт» і «рабсилу», що мало відповідні негативні наслідки для

останніх. Це було дуже суб'єктивно з боку прибулих «державників-цивілізаторів». Так. Але це було.

До речі, ця суб'єктивність з боку завойовників засвідчується джерельно. Зокрема, відносно тих же готів. Так, Йордан пише, що готи, пробувши після своїх мандрів з Півночі довгий час у Скіфії, «стали більш людяними й освіченими». Хтось може сказати, що свідчення одного Йордана недостатньо. Але це означає не довіряти автору, який сам був з готів і, якщо й служив римлянам, то вже ніяк не стародавнім скіфам, щоб так їх вивищувати. Чому ж тут ми бачимо таке дивне визнання? А, напевне, треба зважити й на слова Ф. Енгельса з його «Вибраних військових творів» (праці, що була раритетом навіть у СРСР). Енгельс принципово не поважав слов'ян, але й про готів написав, що вони «тільки, прибувши на терени України, навчилися їздити верхи». Його думку підтверджує проф. Ю. Вернадський («A History of Russia») так: «Підбивши під себе західний кут євразійських степів, Готи незабаром набралися як кочових звичаїв, так і матеріальної культури того народу, який вони підкорили. З часом Готи зробились також і вояками-вершниками. Порівняно з культурними Роксолянами, Готи тоді ще були дикунами – вони навіть не знали ще, як їздити верхи. Цього вони навчилися від наших племен аж тоді, коли прийшли на Чорноморський Низ» [Цит.: 28, с. 105 – 106]. Як бачимо, ні Йордан щодо готів, ні Енгельс щодо своїх предків нічого особливо не перебільшували. Все було саме так. А відповідно, відносно того, хто з тих, що прибували на наші землі, і хто тут залишався постійно від найдавніших часів, був більш цивілізованим – ще велике, але не таке вже й складне питання.

Прикметним також нам уявляється й те, що алани, які в цей час мали могутнє центральнопередкавказьке державно-політичне угруповання, не вступили в протиборство з готами, а навпаки – стали їхніми активними союзниками, чого не могло б бути, якби ті були захожими зайдами-самозванцями. Алани терпіти не могли скіфів, тож чи не про свої *стародавні кіммерійські корені* нагадали аланам готи? Й алани їх визнали. Таке могло статися тільки за однієї умови – якщо готи мали дійсне відношення до стародавніх кіммерійців. Хто ж міг це вичерпно довести войовничим аланам? **Тільки жерці.** Але наука, на жаль, нічого не може сказати про діяльність готських і сарматських жерців у цей час.

Усі дохристиянські магії були приблизно рівними за розробленістю міфологій і впливами на населення; культурний же рівень суспільств, приналежних тій чи іншій магії, відрізнявся. Культурний чинник, вочевидь, відігравав у час, що описується, важливу роль, але чинник релігійно-політичний явно мав усе ж таки вирішальне значення. І таким чинником цілком могла бути **Велика Ідея «відродження Імперії і праведної Віри».**

Вся друга половина III ст. – це постійні війни Готського союзу, що включав у себе різноетнічні племена, з Римом (а ось і Ідея імперії). Метою «варварів», як їх називали римляни, було захоплення Балкан та Греції. Все це дуже послаблювало Римську імперію і дійшло навіть до того, що в конфлікті між співправителями Риму, який спалахнув у 324 році, обидві сторони використовували готів. Вважається, що після перемоги імператор Константин Великий уклав з готами союз – foedus, за яким їм виплачувалася щорічна

стипендія – аннона золотом, сріблом, одягом і, можливо, продуктами. Тож готи добре таки «нагинали» Рим у час, коли перебували на теренах, які вважали своєю історичною батьківщиною. (Але потім готський король Вінитарій зробить страшну, фатальну помилку відносно антів, яка й буде коштувати готам не будь-чого, а самого їхнього перебування в Доно-Донецькому регіоні /Крим готам удасться відстояти/).

У IV столітті уже розділені з візіготами остготи створили об'єднання племен на чолі з королем Германаріхом («державу Германаріха»), яке проіснувало до приходу на терени України гунів. Для нас важливі були б дані щодо стосунків готів з племенами черняхівської культури, що була в цей час поширена на більшій частині території України, але в науці дана тема не розроблена. Не думаємо, що праві ті вчені, які вважають цю культуру археологічним еквівалентом «держави Германаріха» [Див.: 24, с. 93]. Ми більш схильні до припущення, що стосунки були аналогічні тим, які існували в державі скіфів між упривілейованими верствами скіфського суспільства і «скіфами-землеробами». Так що, й серед готів теж варто пошукати проявів військово-політичної орденської традиції (а від готів до тевтонів так просто вже «рукою подати»). Водночас не можемо не відмітити, що незважаючи на те, що витіснені з Доно-Донецького регіону готи довгий час – аж до кінця XV ст. (за деякими даними до кінця XVIII ст.) жили в Криму («країна Дорі», Феодоро, Готські Клімати), там немає жодного середньовічного германського топоніму чи гідроніму, що відображав би існування окремої готської мови, відсутні також пам'ятки кримської готської писемності. Про що це свідчить? На нашу думку, не про те, як дехто з дослідників твердить, що ніяких кримських готів на ділі не існувало, а про те, що, перебуваючи в Скіфії, вони не тільки стали «більш людяними й освіченими», а й провели якусь важливу трансформацію своєї мови.

Далі слід відзначити, що саме у II ст. (нагадуємо, що готи – потомки кіммерійців – вирушили на пошуки «Великої Свитьод» у 155 році), зриваються з місця й започатковують всесвітньовідомий феномен Великого переселення народів степовики-тюрки з «глибинної Азії». Разом з ними звідти вийшла й їхня культура, що підтверджується археологічно (отже, переселялися **практично всі**). І все це, включаючи й письмена з Алтаю, з'явиться в Європі в IV ст. Відомо, що в 372 році гунський хан Баламар перейшов Дон і ввійшов у степи Європи [29, с. 201 – 203, 110]. Споруди в тій «глибинній Азії» викладені з таких же цеглин, як і городища на Нижньому Дону; в Аксаї, зокрема, – ціле підземне місто V – VI ст. З цеглин з такими ж «фірмовими» знаками, що й тут, зложена давньоболгарська столиця Преслава. В Болгарії виявлені наскальні малюнки, що немов би просто скопійовані з відомих алтайських. І то були далеко не випадкові збіги [29, с. 205 – 206]. Та й які тут можуть бути «випадковості», якщо, за нашою трактовкою, проти нащадків кіммерійців готів за право володіння тереном Прабатьківщини виступили **одні з нащадків кайсаків (саків) – гуни?**

Що могли протиставити Великій ідеї готів – пошуку історичної прабатьківщини «Великої Свитьод», гуни, щоб побороти їх не тільки мілітарно, а й ідеологічно? Це для нас являло велику загадку, як також і те, яке

відношення мали гуни до русів і слов'ян? І без її розгадки не було сенсу навіть публікувати дану роботу. Ми билися над цим кілька років, а розгадка виявилась несподіваною і доволі простою. Вона органічно постане в кінці даного Розділу (щоб її викласти тут, нами ще не надано достатньої кількості необхідної інформації).

З гунами могла бути ситуація, подібна до кіммерійської, а ми трактуємо останніх як військовий орден. Відзнакою приналежності до військової касти чи ордену гунів могли бути особливі військові ремінці на поясі, бляшки на яких були відлиті у формі лицарських щитів [8, с. 77]. Дуже схожі ми бачимо пізніше у *спорядженні русів* [8, с. 115], що для нас є надзвичайно важливим, по-перше, тому, що так проявляється певний зв'язок русів з тюрками, а по-друге, – з-за літописного виразу «варяги з русів». Адже не можна не погодитися з А. Г. Кузьмінім, який, спересердя, з огляду на цілковиту неефективність уже більш, ніж 200-річних суперечок між норманістами й антинорманістами, сказав так: «Не можна розв'язати жодного питання, пов'язаного з варягами, не визначивши, хто вони такі» [30].

Не випадково вчені не можуть віднайти етнічне походження гунів (версія їхнього походження від племені сюнну, яке до н.е. докучало нападами Китаю, а потім /чомусь/ дало йому спокій і вирушило за тридев'ять земель грабувати Рим, нині сильно критикується). Його просто не було. То теж був військовий клан, або **орден** якогось з арійських народів, який у час свого піднесення панував над іншими на терені Східної Європи. *Gūṇa* на санскриті означало «якість», «благодійність» [6, с. 155], тобто – «достойні», «ті, хто благодійні» (порівн.: пізніший Орден Госпітальєрів). Еліта? Однозначно, так. Пошук же коренів даного терміну в санскриті ми вважаємо правильнішим, ніж виведення його з мов уральської групи, як це робить багато дослідників, бо тоді виходить, якщо цей термін означав людину взагалі, що гуни вважали людьми тільки себе, а інших – тваринами. Ми не хочемо приписувати гунам тих позитивних якостей, яких, можливо, у них і не було. Але наша трактовка терміну здається нам правильнішою, бо відповідає ментальному потягу степових народів до підкреслення тих їхніх якостей, які вважалися ними гідними всілякої поваги – войовничості, зневаги до смерті і т.ін. – як своєрідного прояву кланового, військового аристократизму.

Важливо, що гуни, як свідчить Йордан, підтримували й обороняли антів у боротьбі з готами [15, с. 117]. Зважаючи на те, що джерела подають антів як піше, тобто допоміжне військо, все виглядає логічним: нащадки двох аристократичних військових кланів-орденів (гуни й готи) зчепилися між собою за панування над землеробами-антами, а, відповідно, й за данину та за допоміжне піше військо.

(До речі, сказане все одно не дозволяє провести етнічну ідентифікацію антів. Готи могли претендувати на встановлення панування над ними як вбачаючи в них насамперед своїх майбутніх данників-землеробів, незважаючи на їхню етнічну належність /тоді анти – дійсно, – майбутні поляни/, так і, навпаки, намагатися забрати «під себе» своїх родичів-землеробів задля забезпечення свого війська продовольством, а омріяної ними власної держави – повноцінності її соціальної структури /тоді анти – германці/. Все дуже непросто

з антами, як бачимо. І стан вивчення їх наукою сьогодні /дуже суперечливий/ – зайвий тому доказ).

Щодо гунів дуже цікавим для нас є те, що римський історик Клавдій Птолемей (середина II ст.) у праці «Географія», яка базувалася на дослідженнях його попередників, зокрема, Марина Тірського, розміщав гунів **на Лівобережжі Дніпра**. Сюди можна додати те, що Павло Оросій (прибл. 380 – 420 рр.) у своїй «Історій проти язичників» зазначив, що гуни «довго знаходились за неприступними горами». Можна визнати думку А. Кіндратенка, що тими «неприступними горами» були Карпати, які для римлян так і залишилися загадковими, непізнаними й неприступними [31, с. 10]. Ясно, що римляни так же мало розбирались у тому, що знаходилося *за* тими горами. Водночас над Каспієм проживали «гуни» іншого походження – можливо, туранського; хоча дехто з німецьких учених XIX ст. припускав, що вони були угро-фінами. Ту ж думку ми бачимо в деякого з білоруських авторів. А ось дехто з туюкологів твердить, що то були тюрки. (Як бачимо, етнічний підхід не дає результату). Між обома гілками гунів існував зв'язок, що видно з джерельних повідомлень. Перша гілка могла використовувати кінноту надкаспійських гунів у своїх військових справах.

Збіг же назв у давнину було доволі розповсюдженим явищем. Так, наприклад, крім північноєвропейських племен кінця I ст. до н.е., які мали назву «германії», й про яких пише Тацит у праці «Походження германців та місцезнаходження Германії», існувало, згідно з Геродотом, у VI ст. до н.е. ще й перське плем'я під назвою «германії». І що з того? Вчені вважають, що нічого, бо, на їх думку, нічого спільного ті дві «германії» між собою не мали. Ми більш обережні в таких висновках, бо враховуємо інформацію П. Крата щодо того, що в середовищі кіммерійців, крім Аскенадзів – предків готів, існували ще два їхні «рої» – Рафати й Тогарму. Перші (Аскенадзи) посунули на Північ, а ось другі й треті – на Південь. Через Кавказ дехто з останніх і міг дістатись Персії. Так і могли виникнути «південні германії». В такому разі термін «Германія», як і більш давній термін «Гіммер-рої», – якась давня етнічна самоназва.

З назвою «гуни» – теж не все просто. Слів, як і імен з основою «гун» багато було в давній німецькій мові. Німецьке *Hune* означає «богатир», «велетень» (схоже явище й схожий зміст бачимо й щодо кіммерійців – див. вище). Таких слів багато і в скандинавських сагах. Можна згадати й германське плем'я бургундів – вихідців з о.Борнгольм, які заснували королівство Бургундія – основу майбутньої провінції Бургундія, що у Франції. Однак «країна Гунналанд», тобто – якби осідок гунів, за джерелами, розташовувалась *саме на наших теренах*, про що просто унікально свідчить Йордан, а саме [Див.: 15]: «245... Про остроготів відомо, що після смерті короля їхнього Германаріха, вони, відокремлені від везеготів і підпорядковані владі гунів, залишилися у тій же країні (на півдні українських земель. – О.Б.), причому Амал Вінитарій утримував всі ознаки свого правління... 246... Він з гіркотою переживав підкорення гунам. Потроху звільняючись з-під їхньої влади й пробуючи виявити свою силу, він рушив військом у край антів...». Вінитарій у першій же битві був переможений і вирішив діяти підступно, результатом чого був факт спочатку запрошення на переговори й банкет, а потім захоплення й розп'яття

ним короля Божа з синами та всією антською аристократією (70 чол.). Це була катастрофа.

Відмічаємо особливо той факт, що, бажаючи завдати удару по гунах, Вінитарій, підступність якого проявляється вже в цьому, вдарив не по армії гунів, а «рушив військом у край антів». Цим він наніс удар, можна сказати, в саме серце. Гунів було багато всюди, але анти з їх династією (яку в такому разі гуни аж ніяк не пригнічували, що є фактом дуже цікавим, який опосередковано може свідчити про те, що анти все ж таки відрізнялись від місцевих слов'янських племен), жили на терені, який у греко-латинському світі знали точно. Фактично Йордан засвідчив, що земля антів була дуже важливою для гунів. По ній Вінитарій і вдарив – за всіма законами війни. Потерпівши поразку від гунів, він помстився саме тим, хто найбільше йому в його планах завадив – антам. Це був дуже дошкульний удар не тільки по антах (для них він був виключно нищівним), а й по гунах.

Безумовно, важливим є той факт, що анти були не тільки допоміжним військом, а й землеробами, а зима 377/78 рр. і весна 378 року були дуже холодними й пошкодили посіви, що спричинило неврожай і голод на значних територіях. Через це гуни рушили грабувати римські провінції. Щоб здійснити таку важливу справу, треба було залучити значні військові сили під керівництвом досвідчених полководців, тож не дивно, що, як свідчать джерела, їх очолив непереможний полководець Валамер (Баламар). Анти також надали всі свої можливі допоміжні сили для підтримки гунів.

Для Вінитарія, який довго готувався до удару по гунах, сприятливіших обставин годі було й чекати: у стані ворогів лютував голод, а головні їхні сили знаходилися за кілька тисяч кілометрів від їхньої «землі обітованої». Вінитарій кинув виклик, і, щоб звільнитись від гунів, пішов у «край антів». Обставини були дуже сприятливими, бо майже вся боездатна чоловіча частина антів пішла з Валамером, під проводом короля Божа залишилися тільки юнаки й похилого віку воїни, а також ослаблені хворобами та ранами вояки. І тоді Вінитарій після бойової поразки антам влаштовує те, що ми вже знаємо: прикинувшись «овечкою», запрошує Божа з синами й антськими аристократами на бенкет, де полонить і розпинає їх. Якби поруч з Божем у цей час були досвідчені вояки-гуни, вони не дозволили б йому зробити таку страшну помилку – повірити Вінитарію. Але чому ант Бож таки повірив готу Вінитарію? Ось – питання з питань.

Після зради Вінитарія гуни могли вчинити те ж саме стосовно всіх готів, що знаходилися в їхньому війську. Керівникам готського загону в стані гунів нічого не залишалось, як ще раз поклястися на вірність Валамеру й пообіцяти розправитися з бунтівниками зі свого ж племені. Свого слова, як засвідчує Йордан, вони дотримали. **Але антську династію вже було не повернути.**

Отже, гуни – не народ, а теж *стародавній військовий клан, або теж орден*, що об'єднував людей якогось певного походження. Й думка, що гунами римляни називали «не народ, а військо», в літературі вже зустрічається. Не приділяється тільки належної уваги важливій обставині походження. Проте цей термін не можна приписувати тільки європейцям і цілком зневажати думку тих

дослідників, які вбачають його походження з Азії. Ці вчені просто шукають народ. А його не могло бути. Наш підхід же розставляє все по своїх місцях.

І тут звернемо увагу на важливе спостереження А. Кіндратенка, що слово «гун» зустрічається і в китайській мові. (А ось і Азія!). І означало воно дуже непросте явище. То був термін, який означав у Китаї епохи Інь (XV – XI ст. до н.е.) *далеких предків царюючих правителів-ванів*. В епоху Чжоу (XI – III ст. до н.е.) термін уживався для означення *правителів незалежних царств*, а також для титулування, як в епоху Чжоу, так і в період Хань (III ст. до н.е. – III ст. н.е.), лише трьох вищих сановників – сань гун («три гуни»). Отже, спостерігається все більше обмеження його поширення, тобто наростаюча виключність. У феодальному Китаї «гун» був **вищим титулом знатності**. Нащадки ж членів царської родини – ванів так і продовжували титулуватись теж гунами. (Дані подає А. Кіндратенко з посиланням на статтю «Гунны» з «Советской энциклопедии истории», т.4 [31, с. 30 – 31]).

Отже, у давнину бути Гуном було дуже «круто», і так зватися міг *тільки той, хто мав якість особливе походження*. Ми не відкидаємо версію про азіатське походження історичних гунів, а тому, якщо вже «шукати» гунів у Азії, то треба знайти ті контакти наших далеких предків (можливо, тих же «царських скіфів») з китайським суспільством, звідки вони й могли принести цей особливий титул, який застосовувався тільки до аристократів, і то далеко не до всіх. Або самі китайці ще в стародавні часи запозичили його в дуже войовничих предків «царських скіфів», а його в свою чергу у них – тюркські аристократи, які могли мати й свої контакти з «кайсаками» – «царськими скіфами». Як бачимо, все вже дуже тісно сходиться. Тому варто пильніше придивитися до того факту, що грецький історик Феофілакт Симокатта (поч. VII ст.) у своїй «Історії», говорячи про правителя скіфів, зве його **«каганом скіфів-гунів»** (про цей титул ми будемо докладно говорити далі в нашій роботі). По всьому, тут ми маємо ніщо інше, як вихід відомостей уже про нащадків давніх «царських скіфів». І тут ми б звернули особливу увагу на такі важливі деталі, які варто зіставити між собою:

1) те, що історик Йордан був нотарем у магістра Римської армії, який мав ім'я Гунтігіс База, а за походженням був, як з великою долею вірогідності припускають учені, **аланом**;

2) з даними об'єктивно найточнішого давнього автора у проблемі гунів – Пріска Панійського, секретаря посольства імператора Максиміана 448 року до володаря Гунського союзу Аттіли, адже він на власні очі бачив гунів, а не писав про них з чужих слів чи чуток. Очевидець же подій – джерело найцінніше. Й ось Пріск, подаючи дані про різних наближених до Аттіли людей високого суспільного становища, пише про полководця армії Аттіли і його особистого охоронця Едікона, що той був «скіф», **«уроджений унн»** [Див. цитату: 31, с. 64].

Із зазначеного витікають такі важливі висновки:

1) Гуном треба було народитися¹⁴, що було підвалиною гарантії блискучої військової кар'єри;

---

¹⁴ Тут – не етнічне, а скоріш кастове походження, і саме – з касты військової.

2) поза осідком гунів – «країною Гунналанд», гарний вояк, командир, але не скіф і не «уроджений унн» міг мати одним зі складових свого імені, ми б сказали, «приставку честі» – гун-;

3) у тому Едіконі-«скіфі, уродженому унні», схоже, маємо *засвідченого джерельно найоб'єктивнішим автором з даної проблеми (Пріском) – саме «скіфа-гуна».*

Залишилося тільки знайти зв'язок між предками скіфів і китайськими ванами й проблема буде вирішена. І тут зазначимо, що, якщо все ж таки визнавати «Велесову книгу» принаймні за певне народне джерело, то зв'язки наших предків з китайцями зовсім не видадуться такими вже й неможливими. Зокрема, в одному місці даного джерела зустрічаємо таке:

«Тут муж роду Білояра пішов на той бік Рая-ріки
і попередив там сіньсте, які йшли до фрягів,
що гуни на острові своєму очікують купців,
щоб обібрати» [7, с. 36].

У давнину Волга називалася Ра, а сіньсте китайці й є! Отже, в давні часи світ був багато більш тіснішим, ніж ми сьогодні можемо собі навіть уявляти.

Після взаємного побиття й відходу основної маси готів і гунів на Захід сферою впливу антів стають терени Чорноморських степів, як до свідчень Йордана додає свою інформацію Прокопій Кесарійський [15, с. 117; 16, с. 46]. Залишки гунів ми зустрічаємо ще в середині – другій половині I тис.н.е. в якості гуно-савірів, правитель яких носив титул «ельтебер» і був васалом хазарського кагана [32, с. 38]. А іншого й не могло бути, якщо хазари були нащадками кайсаків – родові зв'язки щодо тих часів треба обов'язково враховувати. Про те, що все було саме так, нас переконує Л. Гумільов, який зазначає, що «руський літописець вірно зіставляє хазар зі скіфами, під якими його джерело Георгій Амартол мав на увазі стародавнє досарматське населення південної частини Східної Європи» [32, с. 38]. Місцем їх розташування можна з великою долею вірогідності вважати /С/Індик – Тамань, адже саме Тмутаракань вважали своєю прабатьківщиною сіверці Чернігівщини – нащадки савірів. Сіверцем був і той князь, драма якого була оспівана у «Слові о полку Ігоревім». Свій невдалий похід він здійснював, можливо, прагнучи відвоювати в половців **батьківщину предків.**

З огляду на це яснішими стають постійні з'ясування стосунків між сіверянами-чернігівцями (нащадками гунів, а також причорноморських циссіантів, які, можливо, й були родичами готів) і полянами-киянами (нащадками антів-землеробів), що мали місце в часи існування Київської Русі: перші вважали себе «старшими» на теренах Лівобережжя, і, вочевидь, мали на те якесь право, яке витікало з історичної традиції, відомості про що в джерелах не збереглися. Ми тут, можливо, маємо справу з давніми традиціями родової аристократії, які могли передаватися з покоління в покоління в усній традиції, носіями якої були стародавні жерці. Відхід предків від древньої віри й прадідівських передань, який настав з прийняттям ними християнства, й міг послужити головною причиною втрати таких важливих для суспільства й держави предківських засад влади на наших теренах. Жерці відмовилися передавати ці передання князям – і все, настало повне забуття.

Однак повернемося до Антського союзу, в якому, як зазначено в літературі, мала місце місцева державна організація «по суті ранньо-русько-українського типу» [13, с. 104]. Не чіпаємо тут уже проблему етнічного ототожнення антів, хоча й не можемо не відмітити той факт, що ще в часи Катерини II, а також на початку XIX ст. відбулася **глобальна ревізія руської історії**, з якої на догоду «держзамовленню» розпочалася, а потім в радянській історіографії продовжилася штучна «слов'янизація» тих теренів, де в IX – X ст. слов'ян ще не було. Подібне явище, тільки вже, ми б сказали, «націозамовленої» генетики можна побачити в історичній літературі української діаспори. Але паралельно можна зустріти в літературі твердження, що Київ ще й у IX ст. являв собою «готсько-хазарське» місто. Дане твердження узгоджується з вищезазначеним визначенням Антського союзу як державності «русько-українського типу» тільки у випадку, якщо анти – родичі готів (Київ тоді – їхнє місто наполовину), руси – родичі хазар до часів початку іудаїзації Хазарії (Київ тоді – «русо-хазарський» на другу половину), а основна маса населення Антського союзу – слов'яни (предки майбутнього українського етносу).

На тлі зазначеного не зайве буде підкреслити, що згадана ревізія руської історії була викликана не тільки потребами утвердження норманізму в історіографії, толерованого в Росії династією Романових (про що відомо), а й тим, про що не дуже прийнято говорити вголос і досі – запереченням внеску степових народів у історію і культуру Євразії; зокрема, – впертим витісненням тюрків з російської історії. Це розпочалося якраз у період різкого загострення відносин Росії з Туреччиною, розпал російсько-турецьких війн, пізніше – під час розгулу слов'янофільства. На це Росію спритно підштовхували греки, які мріяли про повернення Малої Азії й Константинополя, руками росіян воюючи проти тюрків. Це стало блискучою перемогою греків і великою поразкою Росії.

Водночас слід сказати, що на Заході таке ж явище простежується від ще більш раннього часу – починаючи з Першого Римського собору 494 року Західна церква повела таємну війну проти тюрків, яка вже як ідеологічна агресія оформилась у програму за часів папи Григорія Великого й була реалізована протягом наступних 300 років. В період інквізиції в Західній Європі вже було завершено масове знищення слідів тюркської культури, спалені стоси книг, знищені культурні пам'ятки, проведені масові страти людей. Так обопільними зусиллями католицького Заходу і православного Сходу були ретельно приховані місце і роль Степу не тільки в загальній історії й культурі світової цивілізації, а й у становленні державності, адже Великий Степ мав ще дві тисячі років тому державність (Дешт-і-Кипчак), про яку знали, наприклад, китайські правителі й вивчали її досвід («Книга правителя області Шан»). Вочевидь, саме на цій Традиції базував своє постання пізніший Великий Тюркський каганат. Князь Олег буде носити титул «кагана Траканського», величати великих Київських князів Володимира і Ярослава каганами в XI столітті буде видатний руський духовний провідник – Митрополит Київський Іларіон. І такий слід цієї степової династичної Традиції, на жаль, мало дослідженої в сучасній науці, знищити виявилось неможливо.

Такою є, на наш погляд, **могутня сила Степу в історії Євразії**, що бачив ще Л. Гумільов, але так і не зміг прорвати Стіну заборони, яку створила радянська наука, маючи приховане «держзамовлення» на боротьбу проти «пантюркізму». Але неясно, чим гарний «панславизм» краще поганого «пантюркізму»? Степ населяли не тільки тюрки, але замовчування, перекручення, а то й відверті фальсифікації історії народів Євразії з остраху перед тим «пантюркізмом», вочевидь, можна вже назвати певною традицією радянської й царської (ми б ужили не дуже коректний, але точний термін «промосковської») історіографії. Високу культуру Великого Степу й досі прийнято іменувати нудним терміном «кочові цивілізації», який до того ж ще й нічого не пояснює. А Європу Степ цікавить рівно настільки, наскільки це дозволяє ідея європоцентризму, за якою весь світ вбачається додатком до Європи (ми б назвали це теж не дуже коректним, але теж точним терміном «пупізм»).

Повертаючись же до подій, що нами досліджуються, зазначимо, що після відходу основної маси гунів і готів з теренів України, антів, як землеробів і допоміжне військо, намагаються підкорити то готи, частина яких залишилася в Південній Україні, то руси, які мали, як ми зазначали вище, якесь відношення до гунів, а відповідно й до їхніх геополітичних претензій. І в найгостріший момент вияснення між готами й русами того, хто з них «старший», і обклав даниною землеробське населення Подніпров'я й заснував Київ «Кий Щек Хорив». (Але це так тільки за однієї умови – якщо визнавати дату заснування Києва у V ст.)

Тут, вважаємо, варто звернути увагу на одну етнічну паралель, а конкретно: щодо *кельтів*¹⁵ і *русів*. Хоча етнонім «рос» фігурує в історичних джерелах ще з IV ст., проблема походження як терміну «Русь», як і самих русів є одним зі спірних питань історичної науки. Зокрема, «норманська» теорія базується на припущенні (того ж Готліба Зігфрида Байера [33]), що фіни називали Руссю одне з племен норманів-шведів. Але є чимало підстав до її заперечення. М. Грушевський, наприклад, відзначав, що в скандинавських сагах, де є згадки про Київ, ніколи скандинавські варяги не ототожнювалися з Руссю, для них вона була землею чужою [Див.: 34, с. 25]. І жодне середньовічне східне джерело не ототожнювало Русь зі скандинавами, як і греко-православні автори відрізняли Русь від скандинавських варягів, яких вони добре знали.

Найперше й вельми змістовне повідомлення про русів збереглося в так званих Бертинських анналах¹⁶. Повідомлення й стосується загадкової держави русів, на чолі якої стояв Каган. Жорсткі суперечки навколо інтерпретації вказаного фрагменту з тексту Бертинських анналів, що ведуться між істориками ось уже майже три століття, висвітлені О. Галкіною [35, с. 10 – 38]. В Анналах

¹⁵ Геродот звав кельтів неврами, римляни карпами, бастарнами, певкінами; германці – волохами (від гальськ. *Volcae* – вовк). У II – V ст. ті з них, хто залишився на теренах майбутньої Русі, були асимільовані (то ж руси – чи не є їхньою східною гілкою?), але на пам'ять залишили після себе багато назв – Галичина, Бойківщина, Белз, Нурська земля, Рутенія, Волинь, а, вірогідно, й Русь. Латиняни називали їх галлами, а сама назва «кельти» (*Celtae*) означає «величні» (sic! За змістом є зв'язок з гунами й киммерійцями). Дехто з білоруських авторів потомками неврів уважає лютичів, від яких пішла назва білоруського м. Волковиськ.

¹⁶ «Бертинськими» аннали названі були за місцем знаходження рукопису в абатстві св. Бертина на півночі Франції. Автор записів відомий – Пруденцій, придворний капелан спочатку імператора Людовика I (814 – 840 рр.), а потім після його смерті й розвалу імперії, – його сина, західно-франкського короля Карла Лисого (840 – 877 рр.). Дуже цінно! Пруденцій міг бути присутнім при аудієнції русів у Людовика 839 року.

же сказано, що у 839 році до короля Людовика I прибуло посольство візантійського імператора Феофіла (829 – 842 рр.), який: «Прислав також ... деяких людей, які стверджували, що вони, тобто їхній народ, зветься Рос (Rhos); їхній король (rex), що іменується каганом (chaganus), направив їх до нього (Феофіла), як вони завіряли, заради дружби. Він (Феофіл) просив..., щоб по милості імператора і з його допомогою вони отримали можливість через його імперію безпечно повернутись [на батьківщину], оскільки шлях, яким вони прибули до Константинополя, лежав по землях варварських і у своїй надзвичайній дикості винятково жорстоких народів, і він не бажав, щоб вони поверталися цим шляхом, аби не піддати їх випадково якійсь небезпеці. Ретельно розслідувавши [цілі] їхнього прибуття, імператор дізнався, що вони з народу свеонів (Sueones), і, розцінивши їх скоріш розвідниками і в тій країні, і в нашій, ніж послами дружби, вирішив про себе затримати їх до тих пір, доки не вдасться достеменно виявити, з'явилися вони з чесними намірами, чи ні. Про це він не затримався... повідомити Феофіла, а також про те, що з любові до нього прийняв їх лагідно й що, якщо вони виявляться гідними довіри, він їх відпустить, надавши їм можливість безпечного повернення на батьківщину й допомогу; якщо ж ні, то з нашими послами відправить їх перед його очі, аби той сам вирішив, як з ними належить учинити» [Цит.: 35, с. 42.].

Документ важливий тим, що містить не тільки одне з найдавніших повідомлень про русів, а й фіксує **наявність у них держави на чолі з правителем – каганом, який одночасно титулується ще й як Rex**. Значить, уже в цей час у русів існувала державно-політична еліта, одними з представників якої й були згадані в документі послы кагана, хоча й залишилися невідомими їхні імена. Першою спробою локалізації Руського каганату як самостійної держави на засаді комплексного використання даних археології, нумізматики, лінгвістики й автентичних писемних джерел стала праця В. Сєдова «Руський каганат IX ст.» (Москва, 1998 р.) [36]. Незважаючи на деякі недоліки у визначенні необхідних джерел та їх зіставлення, за багато років то був перший значний крок назустріч вирішенню проблеми визнання факту існування держави Руський каганат у IX столітті. Таку роботу в російській історіографії нині продовжує О. Галкіна. В українській історіографії праці, що могли б або підтвердити, або заперечити розвідки вказаних російських авторів, на жаль, відсутні.

Титул же правителя русів – каган – свідчить про південну, степову локалізацію росів Бертинських анналів. Даний титул прирівнювався до імператорського й символізував не тільки незалежність, а й висунення претензії на першенство в регіоні. Тож, виходить, що руси зі своїм каганом на чолі мешкали *десь у степах Східної Європи*.

Слід зазначити, що Бертинські аннали – не єдине західноєвропейське джерело, в якому міститься інформація про Каганат русів. Існує ще послання франкського імператора й італійського короля Людовика II (844 – 875 рр.) до грецького імператора Василя I (867 – 886 рр.). Лист було відправлено у 871 році й він дійшов до нас у складі Салернської хроніки X ст. Сперечаючись з грецьким імператором щодо титулів правителів, Людовик пише так: «Хаганом (Chaganus) ми зємо государя авар, а не хазар чи північних людей (Nortmanni)» [Цит.: 35, с.

45]. На жаль, невідомим залишається зміст листа Василя I, що на нього відповідав Людовик. Галкіна твердить, що Nortmanni – це просто «північні люди», мешканці областей, розташованих північніше країни автора джерела (в даному випадку Італії), й робить висновок, що ті «північні люди» й були руси, які мали десь у степах Східної Європи державне утворення – Каганат, що мав контакти зі Східною Римською імперією й узбережжям Балтійського моря [35, с 45]. Ми звернемо увагу тільки на дві, але дуже важливі обставини:

1) у другій половині IX ст. при найзначніших імператорських дворах Сходу й Заходу Європи чомусь виникла велика полеміка щодо титулятури правителів народів Східної Європи, і – саме степових. Значить, були причини. І такими причинами могли бути тільки чийсь дуже ґрунтовні геополітичні претензії (або принаймні можливість їх виникнення), що могло дуже стурбувати вказаних імператорів і між ними навіть виникла суперечка щодо титулятури, й – саме щодо чи то кагана, чи то хакана;

2) Людовик пише: «хаган (**Chaganus**)» і твердить, що це – тільки титул аварського правителя. У Бертинських же анналах сказано, що в русів був «їхній король (rex), що іменується каганом (**chacanus**)».

По-перше, відмітимо оте «Rex» стосовно русів (ось що, на нашу думку, могло схвилювати імператорів, *які самі мали претензії на те, щоб так титулуватися*), а по-друге, звернувши увагу на виділені нами в тексті слова, зазначимо, що каган і хакан у латинському варіанті – не одне й те ж. Припускаємо: хазари після розвалу Великого Тюркського Каганату, що складався з Аварського, Хазарського й Уйгурського, запозичать в аварів титул «хакан», а руси будуть наполягати на титулі Rex і Каган.

[Вважаємо вартим підкреслити, що треба зважати й на зміст указаних термінів на санскриті (бо термін «каган» – дуже давній і приналежний правителям степових індоєвропейців). Так, якщо «каган» означало «кий-ган» – «грізний цар», то «хакан» за одним з пояснень на санскриті означає «любитель хлопчиків», що, сподіваємось, коментарів не потребує. Звернемо увагу на те, що боротьба за титулятуру між русами й хазарами розгортається саме в час, коли розпочалася іудаїзація Хазарії. Припускаємо: хтось навмисне «підсунув» хазарському правителю, якому стали милі серцю іудеї й він сам забажав прийняти іудаїзм, титул «хакан» як дуже «крутий». Іудейська ж верхівка суспільства, яка не розбиралась в тонкощах санскриту й вимови титулів, недовго розмірковуючи, «купилась» на це. Хто ж міг так оганьбити іудейських правителів Хазарії? (Можливо, до цього те ж саме було й з аварами, які поводити себе, перебуваючи на теренах слов'ян, м'яко кажучи, дуже неповажно до місцевого населення). **Тільки давні місцеві язичницькі жерці.** Ми ж і досі не побачили й не оцінили як слід таку явно свідому визначну патріотичну дію місцевої релігійної еліти].

Безумовно, має рацію О. Галкіна твердячи, що в Західній Європі IX століття були відомі різні руси, одні з яких жили в Прибалтиці, інші, дуже нечисленні – на Середньому Дунаї, й ще одні – ті, які жили в Руському Степу Східної Європи [35, с. 51] (схоже з трьома «роями» готів. Тільки географія розселення дещо інша). Хтось саме з них спромігся у другій половині IX ст. створити таке державне утворення й висунути такі геополітичні й титулярні

претензії, що завдав немало клопоту франкському й візантійському імператорам (тут обов'язково треба зважати на власну претензію кожного з них на титул Rex. Суперник з'явився – звідси й колотнеча при їхніх дворах щодо титулятури). Зі степових народів, які тільки й могли висунути претензію на Каганат, у Центральну Європу на IX ст. пройшли ще болгари, але їхні правителі звалися ханами, а не каганами, що було на порядок нижче [35, с. 43] (тобто, були духами, а не гех-ами). Тож, по всьому, гвалт при імператорських дворах Європи в IX ст. цілком могли здійснити саме **руси з Руського Степу**. Отож, Руський каганат таки існував, а відповідно, мав і свою державно-політичну й релігійну еліту.

І тут не можна обійти увагою те, що чимало дослідників поділяють думку про *кельтське походження* терміну «Русь». Прихильники цієї концепції виходять з того, що одне з кельтських (галльських) племен у Провансі мало ім'я *rutheni* (русини). Після підкорення Галлії Юлієм Цезарем русини, на їхню думку, мігрували на Дунай, де одна їх частина осіла, а інша – пішла далі на схід, досягла землі полян і стала союзником слов'ян у боротьбі з готами (IV ст.). Саме з цього часу, на думку цих учених, назва «русини» виступає ще і в короткій формі – як «руси». Перша згадка в письмових джерелах про русів з Наддніпрянщини (як росомонів) належить уже згадуваному нами готському історичу Йордану й відноситься до IV ст.; про народ «рос», що живе між Дніпром і Доном, згадує й сирійський історик Захарія Ритор або Псевдо-Захарія (VI ст.) [24, с. 26].

Відзначаємо факт, який здається нам дуже важливим: готи й гуни з різних боків з середини II ст. починають поступово сходитися одні проти інших і вже на IV ст. всі гуни покинули Алтай. Ці обидва «крила» супротивників сходяться у 372 році й скандинавські саги повідомляють про **Велике протистояння готів і гунів на річці Дон**. Приблизно до цього ж часу відносяться згадки в джерелах і про росомонів, які протистоять готам. Сама логіка тут підводить до думки, що ті росомони (пізніші «роси») мали *пряме відношення до гунів*. І на VI століття вони вже конкретно локалізуються на терені Руського Степу. Значить, або нащадки кайсаків гуни їм доручили охороняти надзвичайно важливий у геополітичному й сакральному відношенні терен Донецького кряжу (крім того, треба було ще контролювати й Подніпров'я, адже в Низу Дніпра й Криму «засіли» готи й ні за що не бажали виходити звідти), або ж... ті «роси» просто всіх виштовхали з Доно-Донецького регіону (що цілком могло бути). Можна припустити, що той, хто відстояв своє право проживати в лоні легендарної Предківщини, брав собі назву росо-мони (або росо-мани). У такому разі якийсь найцінніший терен легендарного Ойума (щось на кшталт метрополії) так і звався – Росо (кельтською Русь). Не виключено, що ті росомони краще за інших розуміли, за який саме терен треба боротися, щоб стати «крутішими» за всіх інших претендентів.

Думка про те, що мова русів була кельтського кореня, у середовищі філологів ще дискутується. Але не можна відкинути того факту, що в похованні кельтського вождя, яке було виявлене влітку 1978 р. побіля німецького селища Хохдорф, знайдено його чобіт, на якому витіснено хрест у квадратній рамці з чотирма крапками. За свідченням академіка Б. О. Рибаківа, цей орнамент простежується починаючи з VIII століття на предметах побуту русів [Див.: 37, с. 86]. Припускається, що витіснені германцями кельти і слов'яни (ось тут уже у

вчених починає відбуватися неправильне ототожнення русів і слов'ян, через що виникає й подальша плутанина) об'єднались і пішли на схід Європи [37, с. 86]. А що робити в такому розкладі з валлійцями, ірландцями й шотландцями – потомками кельтів, які зовсім не являють собою «схід Європи», а якраз навпаки – її захід? Отож, як була проблема, так вона й залишається.

Тут варто також відзначити факт, на який не дуже звернули увагу ні Г. Афанасьєв, ні О. Ніколаєнко, ні та ж О. Галкіна, хоча й подали його в своїх працях, а саме: віднайдення в одному з варіантів салтово-маяцької археологічної культури, розташованому якраз на терені Руського Степу, особливого типу сиродутного горна (VIII – початок IX ст.), аналогів якому в Степу більш немає. Вказані вчені відмітили глибокі історичні корені таких печей у Моравії – ще з часів панування *кельтів* у Європі (V ст. до н.е. – початок н.е.). Подібні горни – близько середини I тис. н.е. – виявлені в Молдові й у Харківській області. Вчені пояснили цей факт так, що в Моравії під час Великого переселення народів одне з сармато-аланських племен перейняло цю технологію [35, с. 175 – 176]. Ми ж думаємо, що кельти самі її їм принесли. Справа в тому, що острівки багатой кельтської цивілізації існували в білоруських землях ще й у III – IV ст. і тут їх, власне, й накрила хвиля наступаючих з Півночі готів. Хтось з переможених кельтів рушив на південь, у Молдову, а хтось – утік і сховався там, куди вже підтяглися передові загони гунів – поближче до Донецького кряжа (у «землю Росо». Скажемо так). Звідси й горни в Харківській області.

У даному відношенні важливі й топонімічні дані. Так, російський дослідник В. Дьомін, зокрема, відмічає, що кельтське солярне божество, владику світла звався Луг (галльською *Lugus* означає «сяючий»), як він і фігурує, зокрема, в ірландській мові. Дьомін при цьому звертає увагу на назву річки Лугань, притоку Сіверського Дінця (яка була так названа зовсім не через велику кількість лугів, як вважається, бо назви річок є дуже давніми і зв'язані з іменами божеств, що ними опікувалися), як також і на назву міста Луганськ, що знаходиться побіля цієї ж річки [38, с. 168]. На терени Східної Європи ім'я бога Луга потрапило, як вважається, ще в часи розпаду загальноіндоевропейської етнолінгвістичної спільноти¹⁷, виділення з неї кельтських, слов'янських та інших мовних груп і початку тривалої міграції кельтських племен через всю Європу до берегів Атлантики.

Тут можна додати те, що й руське «луг-лог», і кельтський Луг підносяться до санскритського *lokas* – «вільне місце, простір». Звідси, до речі, походить і ім'я давньоскандинавського бога Локі [38, с. 169]. Можна висунути припущення, що терени, які входили у сферу впливів кельтського бога Луга, являли собою якийсь «особливий простір» планети (не випадково ж зв'язуються з божеством), але доказ цього положення є справою дуже непростюю, яку ми залишимо для наших подальших досліджень (хоча дещо цікаве щодо цього проявиться і в даній роботі нижче). Зараз же ми висунемо

---

¹⁷ Це якщо визнавати теорію «індоевропеїзму» стосовно філологічної науки. Але, наприклад, такий видатний лінгвіст, як М. Я. Марр, її не визнавав узагалі. Тому, можливо, насправді ніякої «загальної індоевропейської етнолінгвістичної спільноти» ніколи не існувало.

більш зрозумілу сучасному читачеві думку, що терени Луганщини були «диким полем», тобто тим «вільним простором» завжди...

І все ж таки в науці на сьогодні домінує точка зору, що руси етнічно були близькі аланам («сармато-аланська теорія»). Щоправда, наші археологи, які ввели в науку термін «сармато-алани» і спокійно ним користуються, мало звертаючи уваги на те, що сармати (брахікефали) й алани (доліхокефали) – далеко не одне й те ж, та й давні джерела аланів і русів відрізняють, у той же час чомусь проходять повз терміну «скіфи-гуни», який якраз і зустрічається в середньовічних джерелах. А чим краще їхній термін від давнього? Навпаки, він гірший, бо закриває те положення, що *саме каган «скіфів-гунів» мав право на титул Rex*. Скіфи й гуни ж, згідно з реконструкціями М. Герасимова («Скіф з Нікополя» й «Гунн з Кенколя»), являли собою один і той же антропологічний тип.

Показовою в даному відношенні є термінологія, яку використовували середньовічні арабо-перські автори стосовно правителя русів. Так, якщо, приміром, правитель слов'ян зветься часто «раїс ар-руса'а» («глава глав»), або «сахиб» (правитель, володар), то русами править «малік» (цар, властитель, господар землі), який зветься «каган». Тут можна додати повідомлення з давньогрузинської хроніки кінця X – початку XI ст., в якому зазначено: «Скіфи, що осадили в 626 р. Константинополь, були руси, правитель яких звався каганом» [Цит.: 35, с. 243]. Чому грузинський хроніст у час, коли Грузія вже прекрасно знала Київську Русь і її володарів – князів, зважає за необхідне записати, що руси – це скіфи, а їхній правитель – каган? Значить, дана обставина була дуже важливою. Втім, у науці ця тема присутня. Так, на думку відомого антрополога XX століття Г. Ф. Дебеця, мезо-доліхохранний тип Верхньосалтівського могильника найбільш близький не до аланського, відомого по Північному Кавказу, і не до сарматського, а до **стародавнього скіфського** [Див.: 35, с. 246 – 247]. Як же сполучити це з тим, що руси-руги багатьма авторами все ж таки вважаються германцями? А ми не випадково розглядали вище кіммерійців і висунули гіпотезу, що ті з них, хто залишився під владою скіфів, у подальшому виявилися прикритими назвою «скіфи-кочовики». Але ж вони звідтоді нікуди не ділися. Чи не саме проти них, трактуючи їх як «зрадників», і могли спрямовувати свій головний удар у II ст. готи, відвойовуючи простори «Скіфії» як своєї «Великої Свитьод»? Зав'язалися бої «не на живіт, а на смерть», і тут підійшли передові загони гунів – проти готів. Гуни й стали природними союзниками цих т. зв. «скіфів-кочовиків», які, природно, ніколи так себе не називали.

Саме на цьому напрямку, на нашу думку, й можна знайти вихід з того тупика, в який втрапили наші археологи – вони в упор «не бачать» русів у археологічних знахідках і в результаті об'являють – ні багато ні мало – ВСІ стародавні джерела «помилковими». Такий нігілізм щодо стародавніх авторів ми ніяк не можемо прийняти. Давні автори не брехали, а писали свої тексти особливим чином, вживаючи навіть спеціальні шифровки, їхні тексти просто треба навчитись правильно читати, ось і все. Крім того, не можемо не зазначити, що гвалт у науці здійснюється, як правило, саме навколо вітчизняних

джерел – як це є навколо, зокрема, «Велесової книги»¹⁸. Але не висловлюються чомусь сумніви з приводу західноєвропейських хронік, скандинавських саг, творів античних авторів, хоча їхні автентичні тексти не збереглися, і вчені мають справу з перекладами, у кращому випадку, з середньовічними копіями¹⁹. Відверто кажучи, жоден світовий авторитет у галузі історії, історіографії й історичного літературознавства не зможе точно сказати, не кривлячи душею, що ці пам'ятки не є підробками. Тож і відомі Ізінбекові дощечки з текстом «Велесової книги» є просто однією з останніх копій хронік стародавніх волхвів-літописців (напевне, не кращою, бо копіювальники, вже не розуміючи дійсного змісту того, що вони переписували /а не виключено, що й на замовлення/, багато чого викривляли в тексті). Стародавні ж тексти хронік, природно, давно зотліли.

У такому разі треба насамперед поставити ВСІ БЕЗ ВИКЛЮЧЕНЬ давні джерела в рівні умови й піддавати їх критичному переосмисленню. І тут є тільки два шляхи:

– або ставати на позицію археологів і їх усі вважати підробками (тоді вся писана історія виявиться помилковою й розвалиться);

– або йти по більш складному шляху – спробувати їх зрозуміти, виявляючи й спростовуючи як помилки, так і свідомі фальсифікації.

Що ж стосується нашої проблеми, то, на наш погляд, пошук відповідей на складні питання, що постали перед нами, треба вести перш за все по лінії нетотожності етносів²⁰, які вели своє походження від різних «культурних героїв» – зокрема, вже згаданих нами вище Орія й Арія, як також і витікаючої з цього етнічної нетотожності носіїв мов сатемної (м'якої) й кентумної (твердої) груп стародавнього санскриту.

Якщо ж зважити на те, що кельтською «вождь або правитель русів» звучало як «рюрик» [39, с. 420] (ось – підтвердження нашого прочитання терміну «Рюрик» у титулі Рорика Фрісландського, що ми його наводили вище), то вжитий нами вище термін «Києвичі» щодо династії «Кия Щека Хорива» можна відкинути, бо тут, схоже, ми маємо постання **перших «Рюриковичів»** на київському престолі. То й була антсько-руська династія засновника Києва. На тлі цього цілком логічним виглядає пізніше звертання слов'ян, за Нестором, саме до «варягів» з **русів** по нову династію, бо серед них міг бути потомок саме цієї династії. І треба сказати, що сьогодні вже багато дослідників вважають Рюрика й Олега (Одда-Рольфа) потомками Кия,

¹⁸ Прикметно, що суперечки й невизнання автентичності спостерігаються саме тоді, коли джерело вивчають і використовують українські вчені – як це було з «Велесовою книгою». Але як тільки на неї звернули увагу росіяни й почали її використовувати на догоду черговому «держзамовленню», все – вона вже праведна й автентична. Де ж тут об'єктивність?

¹⁹ Так, зокрема, В. Асмус щодо творів Арістотеля зазначив: «У I ст. до н.е. грецький вчений Андронік з Родоса вирішив упорядкувати... і переписати рукописи Арістотеля». Одному з творів, який не вписувався в тематику інших праць з природознавства й фізики, що були зібрані в черговий том, Андронік на першій сторінці зробив позначку: *ta meta ta fysika* (те, що йде після фізики). Пізніше дослідники сприйняли це як назву книги і так з'явилося те, чого **ніколи не було при житті Арістотеля** – якась «наука» метафізика [Див.: Пешак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / М. М. Пешак : [монографія]. – К. : Українознавство, 1994. – С. 15 – 16]. І – нічого, ніхто не протестує проти такої явної фальсифікації.

²⁰ Відома дуже коротка, але влучна дефініція Л. М. Гумільова: «Етнос – це стереотип поведінки». Як бачимо, визнаний теоретик етногенези вбачав головне в етносі все ж таки в менталітеті.

останніми представниками його династії [34, с. 38]. І тільки в такому зіставленні проступає, що анти дійсно-таки не були слов'янами, а родичами ругів, як також і готів. І тут буде доречним навести одне спостереження М. І. Артамонова, дуже досвідченого дослідника, який відмітив, що *на Сіверському Дінці деякі поселення представників салтово-маяцької культури розташовувались там, де раніше жили слов'янські племена пеньківської культури, відомі візантійським грекам V – VI ст. як анти* [40].

Ми обережно ставимося до ототожнення всіх антив зі слов'янами (бо існували просто анти й анти цисі), але не можемо не зазначити, що в цьому стикові може й критися розгадка: ті з антських воїв, хто вижив після останньої битви антив з аварами, яка й сталася якраз десь у регіоні Сіверського Дінця (602 р.), оселилися тут. Пізніше «підтяглися» сюди «салтівці». Але рід, в якому припустимо знаходився нащадок давньої антської династії, напевне, вдалося зберегти. Цей рід не обов'язково залишився жити на даному терені, але його пересування по Європі могли уважно відстежувати жерці, а коли настав слухний час, запросити до володарювання – на терени проживання їхніх родичів, у Ладогу. Однак запрошені ладожанами «варяги» з русів могли зовсім не полишати сподівань оволодіти всім тереном колишньої Прабатьківщини (що, схоже, так і було). Тому на Київ – місто антив-полян вирушать виказувати претензії дружинники Рюрика Аскольд і Дір, і, як відомо, досягнуть успіху. Олег же, схоже, спочатку накладе руку на минулі досягнення руса Бравліна – на Причорномор'я. До речі, десь тут і проживали циссіанти в часи Античності.

Ладозький конунг Бравлін успішно воював проти фінів і суттєво розширив володіння свого Альдейгьуборзького ярлства, завоювавши фінську Бьярмію (область народу перм) до річки Кумен (Кумене у Фінляндії). Він фігурує як «войовничий і сильний князь Новгороду руського Бравлін» у Житті Стефана Сурозького. Бравлін на початку IX ст. жорстоко погромив грецькі міста Криму (помер же він на північному острові, у м. Бьярмі). На думку Г. Вернадського, руси Бравліна прийшли до Криму (тут можна згадати й Л. Гумільова, як також і інших сучасних учених) з Неаполя Скіфського [32, с. 125], або ще ширше: з регіону Крим – Сіверський Донець. Тож проступає, що й руси, як до них готи, теж щось дуже цінне для себе самих і свого народу шукали в наших степах. І те цінне могло корінитись в їхній міфології і стосуватись проблеми їхньої Прабатьківщини. Адже, вочевидь, без володіння цим тереном ніхто навіть із самих знатних родів русів не міг претендувати на титул Rex. Значить, скільки не володів північними землями (руги-руси), без установлення влади над тереном легендарних прабатьківських земель (Доно-Донецький регіон, а то – гуни, алани, анти), ти – не Rex, а відповідно, ніяких претензій ти висунути не можеш, і ніхто за тобою такого права не визнає. Варто все зіставити з тим фактом, що в першій половині IX ст. руси під проводом Бравліна з'явилися в Криму, а вже в другій половині IX ст. при найзначніших імператорських дворах Сходу й Заходу Європи виникла велика колотнеча щодо титулятури правителів народів Східної Європи, і – саме степових. Усе сходиться.

Значить, Бравлін чогось важливого в регіоні Північного Причорномор'я й Криму таки досяг. Не випадково на початку X ст. князь Олег буде фігурувати в джерелах як «каган Траканський» (Тмутараканський), і – ніде жодного натяку про його право на цей титул, який міг тягтися й до здобутків Бравліна, про що наука, на жаль, нічого суттєвого сказати сьогодні не може. Втім, після згаданої нами вище глобальної редакції руських літописів часів Катерини II у XVIII ст., і при Олександрі I на початку XIX ст. з метою випередити Київ, який уперше став руською столицею ще при Аскольдї й Дірі (конунгах Рюрика) у 864 році, шукати в них відповідей на підняті нами питання надзвичайно важко. Слід сказати, що Рюрик узагалі став «кісткою в горлі» доктрини російської історії з часів Олександра I. Саме з 1803 року оповідь про Рюрика та його «братів» намагалися зробити апокрифом. І слід відзначити, що факт «запрошення варягів з русів» врятував Карамзін, який, незважаючи на те, що виконував «держзамовлення», все ж таки залишив легенду про конунга Рюрика у своїй «Історії». Тож сучасному історику залишається тільки зіставляти джерела й підключати логіку.

М. Артамонов і Г. Вернадський уважали, що руси були нащадками тих росомонів Йордана [15, с. 91, 279], які воювали з готами в якості союзників гунів [Див.: 32, с. 126]. А Г. Кузьмін же, який відстоював тотожність етнонімів «руси» й «руги», вважав останніх не германцями, що йде ще від Тацита, а «північними іллірійцями» [41, с. 133 – 139], і це дуже цікаво, бо іллірійці були кельтського кореня. Саме тут і виринає точка зору, що тацитівські «руги-германці» відносилися до етносів кельтської групи. Так знов замикається коло, **й саме на кельтах**, що не може бути випадковим, а значить, напрям потребує більш пильного, ніж є досі, дослідження.

І тут ми впритул підійшли до відомої в науці проблеми **нетотожності русів і слов'ян**, яка донині так до кінця й не вирішена, а для нашого дослідження має принципове значення. Зазначимо, що, наприклад, в арабських джерелах, які відносяться до кінця IX – X ст., розділення слов'ян і русів ще проступає досить чітко [Див.: 12, с. 26]. Водночас підкреслимо, що самій назві «слов'яни» наука й досі не надала переконливої трактовки. І вже з'явилася точка зору, що слов'ян було вигадано російськими династами Романовими з метою витіснити з пам'яті росіян усвідомлення їхнього справжнього етнічного походження й зробити всіх царських підданих рабами, бо slave – це «раб». Щось у цьому є, не можемо не відмітити, але ми все ж таки стоїмо на своєму: давнім джерелам слід довіряти. Відкидаючи ж слов'ян як історичну реальність ми ризикуємо «вихлюпнути разом з водою й дитину». Тут потрібна величезна обережність, всіх пасток у цьому питанні ми можемо собі навіть і не уявляти.

Поставимо термін «слов'яни» поруч з їхньою релігійною приналежністю, яке в науці традиційно іменується язичництвом (і звідки взялася ця вперта й дивна тенденція називати Бога «язиком»? Логос, так, але ж не «язик», це ж не одне й те ж!). Немає заперечень щодо наукової дефініції цього терміну – обожнювання природи. Але природа сама по собі натуральне, біологічне явище. Що ж могло надавати високої духовності, яка подеколи є й запереченням біології, цьому світогляду? Щось дуже глибоке підмітив Ернест Ренан, стверджуючи, що «релігійний світогляд індоєвропейської раси був по суті

натуралістичним. Це був натуралізм, який відзначався глибиною й моральністю, любовним ставленням людини до природи, дивна поезія, повна почуття безкінечності... Це була не релігія, не суворо обдуманна моральність, то була меланхолія, ніжність, уява, насамперед це було глибинне мислення – тобто суттєва умова і моральності, і релігії» [42, с. 18 – 19]. Позначимо, що ця ніжність, меланхолія, обдуманна моральність стосувалась не тільки природи – сам же Ренан каже, що то була «поезія, повна почуття безкінечності». Де тут природа й людина? У природі конечним є все, як також конечним є й людське життя. Звідки тут узятися відчуттю *безкінечності*? Значить, у підвалинах даного явища лежало щось поза природою й людським життям. Ми ж, виходить, дивимося на явище, багато чого в ньому розуміємо, але не бачимо головного. Воістину: дивитись і бачити – далеко не одне й те ж.

Отже, існувало щось, що надавало цим релігійним уявленням таку вражаючу глибину думки, почуттів, емоцій. І те «щось» могло бути тільки ніжним, поетичним, а навіть любовним ставленням до своїх богів (хтось богів боявся, а ось слов'яни їх могли просто любити і все. Можливо, боги у них не були такі страшні, як ми сьогодні думаємо?). І такі унікальні емоції могли бути виражені тільки **словом**. Українською ж «язык» – «мова», ось і розгадка: **«мовники»** (ті, хто обожнювали природу, в якій жили, і свою мову, вважаючи її Словом Божим, а себе – його носіями), або **«слов'яни»**.

(Та в сучасних українців це все проявляється вже просто на ментальному рівні – обожнення власної мови, а, отже, має дуже глибокі ментальні корені, про що, власне, ми й говоримо).

Ті, хто заперечує існування слов'ян, просто «в упор» не бачать українців, не визнають їх. Звідси й методологічні помилки.

Повертаючись же до термінології, зазначимо, що українська дослідниця язичництва Г. Лозко щодо терміну «язичницький» пише так: «Грецьке слово εθνίχοϛ (етнічний) має значення – «племінний, народний, *язичницький*» (курсив наш. – О.Б.) і походить від грецького εθoϛ, що означає «звичай». Отже, первісне значення слова «язичництво» – віра племені людей, пов'язаних спільним звичаєм і спільним походженням» [43, с. 3]. Як бачимо, Г. Лозко все зводить до походження і звичаїв – явищ, безумовно, дуже важливих, але ми в самому визначенні грецького поняття εθνίχοϛ звернули б найпильнішу увагу на останній термін, що ми його виділили курсивом, – власне «язичницький». Якщо його замінити на більш зрозумілий термін «мовний» (що, власне, ми й пропонуємо), підкресливши, що будь-яке плем'я мало не тільки спільне походження й звичаї, а й спільну МОВУ, то й вийде: **«язичники = мовники»**. І така наша думка тільки підкреслює правильність і універсальність положення з Іоанн 1:1 «На початку було Слово» – як формули, що стосується не тільки Початків Світу, а й початків кожного народу як Божого творіння. Інша справа, що не кожен народ розвинув розуміння своєї мови до її обожнювання й виведення навіть до рівня назви релігійної системи й самоназви цілої групи племен, що мали спільне походження. Але то вже був вибір кожного народу окремо. Хоча... Якщо поставити питання значно глибше, наприклад: а що то було за Слово, що було на Початку, й як воно звучало? – то можна вийти на дуже цікаве припущення, що мовниками називали себе ті, хто вважав, що їхня мова

тягнеться коренями до мови Богів. Дуже круто, погодьтеся. Й доволі нахабно. А чи так уже й безпідставно? А то вже – загадка заледве чи не всієї всесвітньої історії. Проте наприкінці даного нашого Розділу вирине доволі несподіваний натяк на її вирішення, тільки наукову сміливість треба для того мати. Тут же ми зазначимо тільки, що все «закрутиться» навколо терміну «хохол». В будь-якому разі релігійна еліта наших предків явно дуже поважала себе й походження свого народу. Приклад для наслідування. Однозначно.

А зараз звернемося до проблеми походження місцевої (слов'янської) релігійної еліти. Скоріш за все, з розпадом Скіфії каста «орачів» (Східна Полтавщина – до Дніпра, лівобережжя Дніпра, лівобережжя Дніпропетровської області), яка, нагадуємо, у скіфському суспільстві знаходилася в дуже пригніченому, майже рабському становищі, злилася з деякими іншими землеробськими прошарками місцевого населення. Так з часом виникли «слов'яни» – вже не раби, а землероби (стан залежності залишався – платили данину й не мали права, за традицією того часу, займатися військовими справами професійно), але водночас – носії Слова Божого (взятого від предків – «орачів»), по роду жерці, вчителі, лікарі. Село, яке промовляло Словом Божим – ось як приблизно все виглядало. Так, – залежні, так, – злиденні й згорблені над своїми ралами, але душа їхня, ридаючи, літала й співала, тягнучись до височінь Безкінечності. І в жилах того, хто вважає слов'ян «вигоданими», явно тече кров колишнього рабовласника або ж работоргівця. На жаль, історіографія ніколи не враховувала й не враховує особистого походження того чи іншого автора історичних розвідок. А саме тут і міститься широке поле проявів авторського суб'єктивізму.

Відносно ж релігії слов'ян можна сказати, що то була релігійна система, для якої було характерним вшанування невидимого Бога небесного й обожнювання сил природи в усіх її проявах, відсутність ідолопоклонства [44, с. 15, 20]. На останнє положення звернемо особливу увагу. Слов'яни як нащадки «скіфів-орачів», вочевидь, не потребували для себе особливої касты жерців (волхвів) – богослужіння мав право здійснювати кожен, але його для того повинна була обрати громада. В літературі дана обставина відносно проживаючих по селах східних слов'ян зазначена так: «Старші люди, обрані громадою, здійснювали обряди громадського богослужіння в урочистостях всенародних, а голова сім'ї здійснював релігійні обряди домашнього вогнища» [44, с. 20].

Тим не менш, волхви в дохристиянській Русі існували (для IV ст. вони вже точно фіксуються в історичних джерелах), що було цілком об'єктивним, адже **не всі** слов'янські племена мали за предків тих «скіфів-орачів». На нашу думку, в давні часи як на те, щоб бути професійним воїном, треба було мати право по роду, так і на те, щоб займатися справами жрецькими, треба було також мати право, й теж – по роду, по якому передавалися необхідні духовно-психологічні здібності. Останню обставину ніякий стан залежності, як це було, за нашим припущенням, у Скіфії зі станом скіфів-орачів, не міг відмінити. Здібності до релігійної діяльності неможливо ніяким чином виховати чи виробити, з ними треба народитися. Такі здібності схожі на рідкісний музичний дар, який, якщо його немає від природи, ніякими тренуваннями не можна

замінити. Скіфи могли це розуміти, адже практика стародавніх містерій сама по собі наявно демонструвала, що нездатний від природи до таких дуже важких духовно-психологічних дій, якими займалися жерці, швидко й незворотно позбувався розуму. І скіфи суто прагматично використовували таких від народження якимось чином захищених від цього людей для задоволення своїх релігійних потреб. А здібності передавалися собі й передавалися – від роду до роду, та так і дійшли до предків українців (див. географію розселення скіфів-орачів). Не випадково й до нашого часу найзначніші посіви коноплі, яка в пізніх брахманів/рахманів набуває важливого значення (що свідчить про те, що здібності до релігійної діяльності таки потребували підтримки в своєму розвитку, а оскільки такої підтримки з часів виникнення Скіфії вже явно не було, то жерці почали вживати збуджуючих засобів з метою досягнення необхідного стану медитації для здійснення тих функцій, невиконання яких у державі скіфів могло каратися й смертю), розташовувалися на терені сучасної Дніпропетровської області (зокрема, є сенс звернути увагу на басейн річки Оріль) – центру скупчення стародавніх «скіфів-орачів». Схоже, що волхвів як окремої жрецької касты не потребували тільки ті зі слов'янських племен, які були прямими нащадками «скіфів-орачів». Іншим слов'янським племенам вони стали просто необхідні. І, можливо, саме з появою волхвів треба пов'язувати рух слов'янської етнічної релігійної системи до проявів ідолопоклонства. Давня релігія слов'ян поступово починає немов би вироджуватись, через що врешті-решт і програє історичну боротьбу з християнством за душі людей. Не наполягаємо, що в цьому були винні саме волхви, але все могло бути. Війна магій – явище дуже тоталітарне й невмоліме.

І тут, на наш погляд, вириває ще одна дуже непроста тема – чому і як з'явився Перун, грізний і страшний бог війни балтів і західних слов'ян на теренах східного слов'янства? У міфології простежується, що передуючий йому милий і лагідний Святовид, якого предки просто обожнювали, «кудись дівся» (можна так сказати). І з'явився страшний Перун з його вимогами постійних жертвоприношень. Предки страждали, просили Святовид повернутися, слізно молилися, вдивляючись у бездонну Височинь, але марно. Фіксували: «Немає нікого»... З Перуном і пов'язані найтемніші сторони ідолопоклонства. Його дерев'яна статуя повинна була постійно омиватися кров'ю. Звідки це взялося? Ми вбачаємо тут перемогу темної магії кельтів-друїдів (нагадуємо: бовван Перуна був *дерев'яним*), яких повно було серед балтів, над світлою магією скіфів-«орачів», що сталося в Європі ще до н.е. А з варягами Рюрика деякі з магів-друїдів могли пройти вже й на терен Київської Русі. Та й князь Володимир необережно притягнув з Новгороду до Києва не тільки бовван Перуна, а й магів-людоджерів, які почали тиранити й нищити киян, а також підкорювати собі місцевих волхвів. Князь, правда, швидко схаменувся й викинув того боввана у Дніпро, але маги встигли проклясти Русь на 1000 років.

Що ж стосується нетотожності назв «руси» й «слов'яни», то слід сказати, що в текстах документів X, XI й навіть XII ст. вона все ще зберігається. Про це В. В. Мавродін писав так: «У тексті твору Костянтина Багрянородного “De administrando Imperio” термін “слов'яни” вживається для означення мешканців земель слов'янських племен, які платили данину київському князеві, а термін

"руси" вживається стосовно дружинників, "мужів" київського князя» [45, с. 45]. Сказання ж про «витязів з Русів» (Riuluzen), «витязів з Київської землі» (van dem Land ze Kiewen) містяться й у «Пісні про Нібелунгів» [45, с. 86]. Також і «Руська Правда» (друга частина статті I) відділяє русів від усіх інших – гриднів, купців, ябетників (митарів); мечників, ізгоїв і словен [45, с. 159]. Ця нетотожність відзначена була науковцями, як також було зазначено, що в X ст. при великому князеві Володимирі руси й слов'яни злилися в один етнос [46; 32, с. 124 – 126].

Однак, якщо руси мали, як ми зазначали вище, певне відношення до гунів, то тоді зрозумілими й логічними виглядають їхні претензії на панування над тими ж теренами, що ними колись володіли гуни. Але тут їм на заваді встали хазари – ймовірно, теж нащадки саків/кайсаків (у літературі так і зазначено, що назва «хазари» пішла від назви одного з племен – ко-са [35, с. 176], можливо, давнє «кай-сак»). Їм платили данину поляни, сіверяни, в'ятичі й радимичі (тобто, слов'яни) – землеробське населення, яке не мало кінноти й тому у військовому відношенні не являло собою великої сили. Про певну спорідненість хазар з русами писав і автор «Історії Русів» (хоча він зве останніх слов'янами, а до кінця X ст., як ми зазначали, то було далеко не одне й те ж). Він же виводив від хазар козаків [25, с. 2] (згадаймо: «кайсаки»).

Тоді відома з літописів «дань козарська» могла бути звичайним податком на утримання війська із землеробського населення, яке мало займатися своєю справою, а не воювати. Звідси логічним виглядає право столиці Хазарії Ітіля надавати титули володарям держав Східної Європи – вони, як нащадки кайсаків, уважалися тут «старшими», головними. Можна припустити, що руси й хазари були двома частинами одного військового клану нащадків кайсаків, які поділили між собою сфери впливу в Східній Європі. Хазари залишилися на терені кайсаків з осередком над Волгою, а русам довелося відвойовувати Степ і Причорномор'я від нащадків кіммерійців – готів. Тому-то руси, як зазначається в літературі, й сильно відрізнялися від слов'ян – були войовничими, а слов'яни миролюбними [39, с. 422], бо для перших війна була професією й способом життя. Було б дивно, якби руси були іншими.

Хоча, на нашу думку, устійнена в науці теза щодо «миролюбства» слов'ян може, при більш детальному розгляді, виявитися сильним перебільшенням. Адже, наприклад, анонімний автор «Збірника історій» (Муджмаль ат-Таваріх, 1126 р.), навпаки, вивів нападаючою стороною саме слов'ян: «І Слов'янин прийшов до Руса, щоб там оселитися. Рус йому відповів, що це місце тісне (для нас двох). Таку ж відповідь дали Кімари й Хазар. Між ними почалася сварка й бій. Слов'янин утік і досяг того місця, де нині земля слов'ян. Потім він сказав: "Тут оселюся й легко помщуся"» [Цит.: 32, с. 156].

Отже, стосунки слов'ян і русів були далеко не ідилічними, причому – з ініціативи обох сторін. І таке явище виглядає цілком логічним, зважаючи на зазначену нами вище кровну спорідненість слов'ян зі «скіфами-орачами». Претензії можна потрактувати так: двоюрідний братик (Слов'янин) міг нагадати своєму «улюбленому» кузенові (Русу) про своє походження від

старшого брата його батечка²¹... З висуванням цих аргументів нащадки «скіфів-орачів» навряд чи барилися, тому появу претензій можна віднести приблизно до часу знищення Скіфії степовиками-сарматами.

Джерела підтверджують і вищенаведену нами думку щодо спорідненості русів з хазарами, фіксуючи те, що руси й хазари довгий час жили в мирі (вочевидь, до початку процесу іудаїзації Хазарії). Те ж перське джерело повідомляє: «Рус і Хазар були від одної матері й батька. Потім Рус виріс і, оскільки він не мав місця, яке йому припало б до душі, написав він листа Хазару і попросив у того частину його країни, щоб там оселитися» [Цит.: 32, с. 156]. І оселився, як зазначив Л. Гумільов, у Криму, побіля Сімферополя, який іменувався Неаполем Скіфським [32, с. 156]. Щоправда, не ясно, як на це реагував Хазар. Але можна припустити, що не дуже позитивно. Втім, Рус, по-всьому, був зовсім не з лякливих. Адже, виходячи з того, що «Roß» німецькою мовою означає «кінь» (причому, словник зазначає що це – стара форма назви [47, с. 168]²²), можна припустити, що «Roß» означало «вершники» й слугувало на означення *одного з військових кланів* арійського населення наших земель. Цей клан воював з іншим арійським кланом – готами за панування над Подніпров'ям і Лівобережжям, тереном проживання землеробів-антів (така гіпотеза ще з кінця ХІХ – початку ХХ ст. існує в історіографії /С. О. Гриньов, О. К. Белов, частково В. А. Брим/, й на сьогодні виявлено, що термін «Русь» найвірогідніше *близький до військової тематики*).

Урешті решт, якщо визнати, що в етимологічній основі назви «Русь» лежить військова термінологія, ще й близька до позначень різних відтінків червоного кольору, традиційного для воїнства, то чому дана назва не могла позначати ще й якийсь давній войовничий рід, що претендував на владу? Червоні вітрила кораблів, червоні плащі й щити, дорогі мечі були визначальними ознаками зовнішнього вигляду русів, які неодноразово згадуються у джерелах, вказуючи на знатність і войовничість роду. Пізніше «оселедці» русів і яскраво червоні шати стануть визначальною ознакою зовнішнього вигляду українських козаків; від русів останні запозичать і флот. А ось їхня кіннота буде набагато слабшою, ніж у русів, у чому ми бачимо вже прояв антської компоненти в етногенезі українства²³. Традиція сильної кінноти дістанеться від русів козакам донським. Щодо ж терміну «варяг», то ми солідаризуємося з тими вченими, які вважають його вужчим від поняття «Русь», до якого він відноситься лише частково [13, с. 18]. Такий підхід дозволить уникати самим і виявляти в літературі прями підміни, коли відомості, що відносяться до русів, переносяться

²¹ Щось дуже давнє й вельми глибинне, ніж проста ідеологічна настанова, треба, напевне, бачити і в упертому натисканні на «старшобратерстві» з боку сучасних росіян. Але ж, хто саме був «старшим» – велике, хоча вже й не таке складне питання.

²² Вона скоріш за все виникла в часи, коли кінь ще не використовувався в господарстві, й означала бойового коня. Назва «Pferd» тоді – пізніша й означала вже тяглову тварину.

²³ Напевне неможливо вже встановити родові походження визначних кіннотників і фехтувальників з середовища українського козацтва. Антропологічний тип запорожця був дуже схожим з антропологічним типом ар'я – особливо прикметною була т. зв. «коняча пика», а також «оселедець». Цікаво було б виявити, кого саме виводив серед перших запорожців на Січ князь Дмитро Вишневецький, який сам мав відношення до Рюрикового роду. То міг бути якийсь дуже давній і славний рід, що його рятував від неминучого знищення Байда Вишневецький, домовляючись про виведення його на Січ з литовським князем, що теж мав відношення до роду Рюрика, хоча й опосередковане.

автоматично на всіх варягів, а «неслов'янство» русів слугує подеколи «доказом» для ототожнення варягів і скандинавів, що неправильно і некоректно.

Як бачимо, з етнічними ототожненнями для часів Середньовіччя треба бути дуже обережними. Важливими є дослідження, в яких порівнюється роль франків у романо-германському світі й русів у східнослов'янському. При тому вчені звертають увагу на те, що франки являли собою збірноту кількох германських племен – батавів, хамавів, хаттів, сугамбрів, тож не виключено, що й руси були такими ж²⁴. У зв'язку з цим деякі вітчизняні й зарубіжні вчені прикладають до русів і франків так звану *«соціальну концепцію»* їхнього походження. У ній ми й знаходимо вихід на ту орденську традицію арійських народів, про яку ми говорили вище, і яка тут проявляється вже в час формування ранньофеодальних держав. На думку прихильників указаної концепції, в процесі розкладу родового ладу відбувається **виокремлення особливих груп людей**, які стають важливим чинником формування класового суспільства і мають виняткове значення у творенні держави. Такі люди є вихідцями з різних соціальних прошарків, осідають у містах і формуються в соціальні верстви. Їхня згуртованість посилюється, коли ці люди роблять своїми данниками підвладних їм общинників, що оточували міста. Французький історик Фюстель-де-Куланж зазначав, що франки й бургунди початково становили саме такі соціальні групи, виділені германськими племенами [Див.: 34, с. 41]. У скандинавських народів подібні групи називалися вікінгами; у східнослов'янських племен ними стали «варяги з русів». Соціальний термін «Русь» стане етнічним тільки з виникненням і розвитком Київської держави, в якій руси поставали як аристократія, а слов'яни – як демос.

Із занепадом династії «Кия Щека Хорива», або, вживемо таку назву, «перших Рюриковичів», а з нею й Русо-Антської держави частина слов'янських земель підпадає під владу Хазарії [48, с. 12] (що теж виглядає логічно: хазари, як «старші» на цьому терені, мали на це право). Місцеве населення сплачує їм «дань козарську» – на утримання війська. Землеробське (слов'янське) населення наших земель у VIII – IX ст. мало досить тривалий військовий досвід – у якості допоміжного, переважно пішого війська. У цьому відношенні додаткові дані знаходимо в римського історика Корнелія Тацита, який порівнюючи життя слов'ян-венедів і кочових сарматів, зазначав, що перші «швидше відносяться до германців, бо споруджують будинки, носять щити й пересуваються пішки і при цьому досить швидко; всім цим вони відрізняються від сарматів, котрі проводять життя в кібітках та на конях» [49, с. 24]. Але слов'яни не мали права, за історичною традицією тих часів, притаманною Євразійському геополітичному просторові, творити зі свого середовища владні державницькі династії, адже то було прерогативою войовничих степових кланів. Антська династія, що тяглась від «Кия Щека Хорива», на цей час уже не існувала, іншу сформувати було важко, а, можливо, й небезпечно, бо це порушило б Традицію. Тому, вочевидь, правий був Є. Маланюк, коли стверджував, що хліборобські племена, які заселяли нашу землю, на момент

---

²⁴ Ми б ужили тут термін «суперетнос».

створення Київської держави, по великому рахунку, «не мали державницького первня (на відміну від мілітарного)» [50, с. 24]. Щось дуже глибинне й ще не виявлене мав, напевне, на увазі й О. Пріцак, говорячи, що «село не потребує держави» [51, с. 6].

На наш погляд, землеробські народи дуже немобільні. Засівши на землі, вони нічого не хочуть змінювати з того, що мають, а тому породжують зі свого середовища великі бюрократично-чиновницькі структури, які теж, сформувавшись, нічого особливого не бажають робити. Так виникають паразитарні клани, яких потім надзвичайно важко позбутися. Степовики ж, хоча й трактують підкорені ними народи як рабів, підкреслюючи аристократизм власних державницьких кланів, на виході, в силу власної об'єктивної мобільності створюють більш демократичні державницькі формування, ніж врослі в землю і «власне Небо» землероби. І тут варто звернути увагу на різницю саме в **характері магії**. Степовий правитель робить ставку на військову силу, непереможеність, військові культи й власну виключність. Правитель, походженням із землеробів, «наводить мару», тобто за допомогою магії «замилує очі» населенню. Різниця вагома. А чи так уже й не існуюча сьогодні? Тож боротьба магій продовжується, і не тільки в нашому, нехай і давно зматеріалізованому, постатеїстичному менталітеті, а й у сьогоднішній реальній політиці? Невже ми щось ухопили важливе? Але якщо наш Читач прислухається до імпульсів свого внутрішнього «я», яке йде від пам'яті предків, то зрозуміє, що десь так.

Руси наприкінці VIII – початку IX ст., витісняючи готів з Причорномор'я, засновують Руський каганат зі столицею в Тмутаракані. В середовищі сучасних російських істориків і досі дискутується навіть сам факт існування Руського каганату, а історика О. Галкіну за її працю «Тайны Русского каганата» (Москва, 2002 р.) вельми недолюблюють в академічних московських колах. Зрозуміло, адже російських істориків більш улаштовує «північна версія» походження як русів, так і самої назви «Русь», незважаючи на всі її протиріччя й «натяжки», бо тоді вони можуть безконкурентно для російських великодержавних інтересів її використовувати. Не є нашим завданням зараз входити у велику полеміку з колегами щодо цього питання, тому ми звернемося тільки до аспекту існування русів у Причорномор'ї. І тут треба звернути увагу на те, що аж у трьох грецьких письменників X ст. – Симеона Магістра, Феофана й Георгія Амартола бачимо епітет, який повторюється неодноразово щодо русів – «дромідес». Учені пояснили, що «дромідес» – це руси, які жили побіля Тендрівської коси, яку Геродот називав «дромос Ахілла», тобто – «бігова доріжка Ахілла» [52, с. 833]. Так, ось же й джерельний доказ того, що греки на X ст. уже виразно виділяли в середовищі русів тих із них, хто проживав у Причорномор'ї. У питанні ж щодо існування держави у них ми повністю покладемося на численних українських авторів, які про «Чорноморську Русь» писали (Г. Вернадський, С. Мішко, М. Чубатий та ін.), а також і на росіян В. Седова та О. Галкіну з їх доказами існування держави Руський каганат. Цю державу русів дехто з учених подає як союзницю Хазарії [53, с. 41]. Ми обережно ставимося до цього, бо вважаємо, що руси виломилась з-під зверхності хазар саме в той момент, коли в Хазарії почалась іудаїзація, і після

цього ніякими союзниками її руси вже бути не могли. Адже, зважаючи на історичне протистояння іудаїзму й християнства, відоме свідчення Ібн-Хордадбега про те, що руси, за їх власними словами, були християнами (точніше: «подавали себе як християн», що важливо, бо їх релігія від ортодоксального християнства таки відрізнялась. Чому так себе «подавали»? Геополітику власну здійснювали, що тут неясного?), має відноситися саме до русів з Руського каганату, зважаючи на значне розповсюдження християнства саме в цих землях.

Не треба скидати з уваги й те, що якщо літописний Рюрик і Рорик Фрісландський – одна й та ж особа, то можна говорити про належність верхівки прибулих у 860 році до Ладоги «варягів з русів» до християнства (охрещеним був і сам Рорик [10, с. 39]). Але такі персональні охрещення в ті часи могли нічого особливого не означати й робитися виходячи з мотивів доцільності. Конунги ж набирали свої дружини в північноєвропейському етнічному середовищі, яке притримувалося давніх релігійних уявлень і традицій. Для нас важливо те, що, якщо щодо Рорика Фрісландського у джерелах помітне виразне натискання на його походження з «роду Скьельдунгів, що тягли свої корені від самого Одіна», **значить на IX століття знов загострилась стара релігійна проблема.** Рюрик міг представляти рід (чи клан), який вважав Одіна Богом. Це в Західній Європі персональне охрещення Рорика мало значення, а серед своїх, схоже, ніякого. Він цілком міг вирішити скористатись нагодою запрошення його як представника древнього роду (а хоч по батькові /від данів як вихідців з Дона/, хоч по матері /від вандалів, яких учені виводять від аланів, теж степовиків/ він і був таким) й розпочати процес створення держави навколо нової династії, заснованої вже ним самим.

До речі, те запрошення династії, предмет багаторічних і численних суперечок у середовищі істориків, є дуже прикметним явищем. Дивимося уважно відповідний фрагмент з «Повісті минулих літ»: «Сказали русі чудь, словени, кривичі і весь: «Земля наша велика і щедра, а порядку в ній нема. Ідїть-но княжити і володіти нами» [48, с. 12]. Звернемо увагу: не Русь закликає якихсь варягів, а фінські весь (вепси) і чудь (ести), балтійські кривичі й словени **прикликають Русь!** І відгукується Рюрик – представник і по чоловічій, і по жіночій лінії давніх степових аристократичних родів. Приходить же він із Заходу – з тієї Руси, яка розташовувалась на теренах Пруссії, Полаб'я й Данії. Дослідники відмічають, що під час коригування літописів на замовлення Катерини II вилучено було матеріал про точне місцезнаходження цієї Західної Руси, тому колишня восьма сторінка «Повісті минулих літ» була перетворена на дев'яту [Див.: 10, с. 188 – 189]. Для чого це було зроблено? По-перше, німкеня Катерина на угоду Пруссії ховала той факт, що *межі Руси в IX ст. доходили аж до Рейну* (місцевість Борусія). А по-друге, треба було перегорнути все з ніг на голову й подати справу так, що це Русь запросила до себе «варягів» (норманів), щоб закласти підвалини «норманізму» в історіографії й ідеології.

Отже, «Русей» було декілька, і дві з них – європейська Порусія й Руський Каганат у нас уже проявилися. Проте імператор Костянтин Багрянородний (X ст.) говорив ще й про існування «внутрішньої Руси», позначаючи так Середнє Подніпров'я, Київські, Переяславські, й Чернігівські землі [45, с. 89 – 90].

Отож, у IX ст. руси мали **кілька Русей**, з яких ознаки державності проявляють Руський каганат і Києво-Руська «внутрішня» держава (існували ще Порусія й Карпатська Русь, але у них не простежується ознак окремої державності). Все варто сполучити із загадковою «країною Славією» А. Бременського (автор XI ст.), яка, за його словами, охоплювала неозорі простори, що якимось дивно збігаються з межами всіх цих «Русей» загалом.

Вказані ж обидві *державні* Руси явно сполучалися [53, карта «Перші історичні державні організми українців-русинів»]. Вище ми наводили свідчення з «Життя Стефана Суразького» про похід правителя Києва Бравліна до Криму наприкінці VIII – початку IX ст., що могло мати на меті утвердження Києво-Руської («внутрішньої») держави на чорноморських ринках. Скоро «Румійське» море отримає назву «Руського» [21, с. 92], а значить, військові експедиції русів мали успіх. Країна русів за норманськими хроніками звалася Гардарік (або Гардар. Дуже цікаве оте «-ар» з огляду на можливі «розборки» серед різних етнічних угруповань предків відносно проблеми походження /від Орія чи від Арія/, чи не так?), містила величезну кількість міст, пишні будівлі, великі багатства, дорогі товари тощо. Служба правителям Гардаріка тягла за собою славу, пошану, багатство [45, с. 90 – 90]. Хоч як не крути, а такі урбаністичні характеристики могли відноситися тільки до Криму й Північного Причорномор'я.

Утвердившись на Чорному морі, руси, природно, встановили більш тісні контакти зі Східною Римською імперією, про що ми довідуємося з тих же «Бертинських анналів» [Див.: 54, с. 28]. А те, що руси мали в IX столітті уже високорозвинене суспільство, підтверджує той факт, що вони ще й до 911 року мали своє законодавство – «Закон Руський», яке відповідало саме такому суспільству й мало широке розповсюдження поза межами Руси (зокрема, в печенігів [45, с. 108]). Доволі переконливо доводить високий рівень розвитку Руського каганату й О.Галкіна [35].

Титул володаря «Каган» (kahan: кий – «цар» + han – «вбивати» – санскр. означає: «великий воїн», або «грізний цар» (дослівно: «цар, який убиває» [6, с. 151, 193], **у чому видний прямий вихід на Rex-a**), історично був спільним для русів і хазар (це якщо визнавати, що каган і хакан – одне й те ж, що не факт, як ми зазначали вище). Якщо Хазарія була союзницею Руського каганату (що теж не факт), тоді все обстояло просто – правитель русів отримував легітимний титул «каган» від Хазарії. Якщо ж, навпаки, ці держави були від самих початків «Чорноморської Руси» ворогами (на чому ми наполягаємо), тоді руси намагалися забрати в хазар право на титул «каган» для свого правителя, вважаючи хазар такими, що втратили на нього право. Виглядає логічним саме другий варіант, зважаючи на факт іудаїзації Хазарії, проти чого, вочевидь, і були руси. Європа, пам'ятаючи, напевне, чікими саме нащадками були руси й хазари, щоб їх не дратувати, швиденько прирівняла титул «каган» до титулу «Rex», а заодно й до титулу візантійського імператора. Розбирайтесь, мовляв, самі. Східна Римська імперія теж уважала за краще для себе дружити з Хазарією, адже Хазарія була однією з наймогутніших країн свого часу, яка контролювала переважну більшість найважливіших торгівельних шляхів Східної Європи [55, с. 78], і яку відтіснили від контролю над шляхом з «варяг у греки» тільки руси.

На чолі Хазарської держави стояв каган з династії Ашинів (*ās* санскр. – «сидіти», тобто, – «ті, хто сидить» [6, с. 145] /можливо, – на троні/, а можна й апелювати до чисел, адже «аш» на санскриті означає «перший»), влада якого трималася на військовій силі та глибокій народній пошані. Статус «першого серед рівних» тут чітко простежується. Константинополь мусив з цим рахуватися. Так, самі православні греки в системі владних пріоритетів вище за всіх ставили свого імператора (що було дуже суб'єктивним), потім – хазарського кагана, й лише потім – імператорів Західної Європи (а оце вже – прояв об'єктивності). Кожен з державних народів не бажав поступатися своїми геополітичними інтересами, тому друга половина IX – перша половина X ст. була періодом постійних вияснень стосунків між Києвом, Константинополем та Ітілем між собою.

Одночасно слід зазначити, що у VIII – IX ст. політичний момент цих подій конкретно починає пов'язуватися з релігійним. Соціальна верхівка Хазарії прийняла іудаїзм. Це був непоганий, як на перший погляд, хід для Хазарії, адже вона прийняла віру, за якою не стояла жодна з тодішніх держав, а це означало, що нікому не треба буде кланятися. У той же час це виявилось й величезною стратегічною помилкою, й саме тому, що ця релігія була позбавлена підтримки якоїсь з могутніх держав світу. Але в релігійній сфері не це є головним, бо, як відомо, Боже належить Богу, а не кесарю. В засадах самого іудейського світогляду лежало щось таке, що призвело врешті-решт хазарське суспільство до анігіляції, а хазарський етнос до депопуляції.

Іудейська верхівка Хазарії втягла в нову віру й кагана. Результатом цього було перетворення його в слухняну маріонетку іудейської аристократії, яка з презирством ставилася до народу, бо вважала лише себе «богообраною», і впливового торговельного єврейського капіталу (теж «богообраного»), значною статтею доходів якого була работоргівля – передусім за рахунок слов'янського населення. Як показав Л. Гумільов, утвердження іудаїзму в Хазарії, яке призвело до глибокого розділення хазарської знаті й народу, своїм головним наслідком мало перетворення Хазарії в хижу й безжальну **суспільну химеру** [Докл.: 32, с. 136 – 141], або **антисистему**. І цю властивість іудаїзму як світогляду треба бачити й не легковажити цією його здатністю. Водночас слід ураховувати ту обставину, що Хазарія як держава встигла з'явитися раніше, ніж Київська Русь. Це взагалі була перша держава в Східній Європі (якщо опиратися тільки на писемні джерела). Й так історично склалося, що Київська держава, яка ще тільки народжувалася, в її особі швидко отримала смертельного ворога.

Іудаїзм ще за 1000 років до того розпочав свою війну з християнством. Учні Христа пішли з Єрусалиму по всьому світові, щоб нести людям Слово Його. Але й **тінь**, як пише Дуглас Рід, прослідувала за ними: це пішли по їх слідах талмудисти [56, с. 61] (прекрасна характеристика духовної антисистеми: релігія й **тінь**! Антисистема й є такою тінню). Не випадково, вочевидь, іудаїзм закріпився саме в Хазарії (після вигнання євреїв з Персії). Поруч знаходився світовий центр християнства (після знищення Риму) – Східна Римська імперія; і Київська держава, зважаючи на всі передумови її виникнення, виявляла тенденцію до перетворення в могутню країну на

геополітичному просторі Східної Європи, суспільство якої за багатьма ознаками стояло близько до християнства й тому могло досить легко його сприйняти (що й сталося). Де ж перебувати «тіні»? Саме тут, а де ж іще? Але й те, що ми виявили – особливий статус Доно-Донецького регіону в релігійно-політичній площині, треба враховувати, адже «проблема юдолі» (назвемо це так) може виявитися чи не найголовнішою в усьому цьому.

Випадок з Хазарією, коли велика маса людей несемітської крові (хоча й тільки аристократія хазарського суспільства; народні ж маси ніхто ні до чого привертати й не збирався) була навернена в іудейство – *єдиний в історії*. І вже це одне свідчить про його невідповідність. А оскільки наслідки цього мали дуже негативний вплив як у цілому на історію України-Руси, так і на її духовне життя, то обминути його ми не можемо. Несемітській Хазарії мусила бути притаманною якась особливість її духовного стану, чому, власне, правляча секта іудеїв і дозволила це єдине в історії людства навернення язичників у талмудистський іудаїзм, після чого в Хазарії виникла суспільно-державна химера – безжальний і ненаситний хижак на геополітичному просторі Східної Європи. А що саме це було головною метою, доводять результати інших спроб іудеїв створити химери серед інших народів – всюди це закінчувалось їхньою повною висилкою без права повернення. З Хазарією сталося інакше. Чому?

Нам здавалося, що ми знайшли відповідь у знаменитому «Рукопису Войничча» – дуже загадковій писемній пам'ятці. Автентичність її доведена Брайаном Хотеном [57, с. 271 – 272]. Нині все впевненіше висловлюється думка, що для дешифровки цього документу (а світова наука й досі так і не спромоглася на це) потрібна якась зі слов'янських мов (хоча письмо, яким написаний документ, не схоже на жодну буквену систему, але то ще нічого не означає – письмо могло бути й жрецьким тайнописом). Цікаво, що така дешифровка вже була українськими дослідниками зроблена ще в 1993 році (просто в світовій науці мало цікавляться відкриттями українських учених, ось і не знають про дешифровку). Текст «Рукопису...» американський слов'янознавець Дж. Стойко відніс хронологічно до античної доби. Хоча подеколи в ній описуються події багато більш раннього періоду. Той же Дж. Стойко окремі згадки про «буле» відніс до часів Трипілля. В українському виданні цей документ названо «Послання оріян хозарам» [58]. Але при вивченні його ми виявили більше проблем, ніж відповідей на питання, які перед нами виникли.

Традиція написання народами наших теренів листів одне одному нами була вище зафіксована, бо простежується в джерелах наявно (правда, чомусь ніхто не ставить питання, якою ж мовою і яким письмом усі вони були написані, якщо кирилиці в ті часи ще не було? Ось – уже проблема). Отож, і такий лист теж цілком міг бути написаний. Шрифт «Послання» дуже дивний, більш азіатський, ніж європейський, що складає його велику таємницю. Його датування часами Античності змушує нас нагадати про висловлену нами вище думку щодо можливого висування претензій на «старшинство» по роду з боку нащадків скіфів-орачів проти більш молодших, але успішніших у політичному відношенні кланів арійського населення наших земель. При тому «оріяни» могли віддавна володіти якимись підтвердженнями свого особливого

становища, попряного в державі скіфів, й чекали тільки на момент, коли про це можна було згадати. Що ж то міг бути за момент? Знов виходимо на листування.

Хазари й руси, згідно з «Посланням», надіслали «оріянам» (можливо, «рахманам») лист, в якому якась жінка, яку оріяни звать «божая» і «свята», що, втім, не завадило їм заледве не проклинати її в «Посланні», висуває, зокрема, претензію на поділ регіону Степу. Чому – зараз не з'ясуємо, бо, якщо «Послання» дійсно є пам'яткою часів початку н.е., а не багато більш ранньою, то все це просто підірве ортодоксальну версію походження Ісуса Христа (бо не тільки в поділі терену була справа). Ми цього зараз не хочемо торкатись, залишимо для наших майбутніх досліджень, а тому просто констатуємо, що такий лист був. І відходив він від жінки, яку з якихось причин, в яких політичні могли не відігравати головної ролі, «оріяни» зневажити не могли, а тому надали відповідь на її звернення. В останньому та жінка відстоює спільні інтереси русів і хазар, що опосередковано підтверджує їхнє давнє етнічне споріднення.

Ми думали, що те «Послання» є відповіддю так би мовити «старшого» на геополітичному терені Степу і Причорномор'я орійського клану «молодшому» арійському²⁵ на його геополітичні претензії і спроби поділити владу над цим простором (про що свідчать дуже конкретні фрагменти з даного джерела). Можливо, так воно й було, але в листі жінки (який не зберігся) щось таке було незвичайне, що змусило «оріян» просто злобно відірватися на неї. Ну, не може проста геополітика так роздратувати жрецькі кола! Там була геополітика, природно, але дуже й дуже непростя.

Згадана ж у даному документі жінка, як з великою долею вірогідності можна припустити, виказала **претензію на релігійну реформу**. Відповідь «оріян» являє собою застереження про тяжкі наслідки таких дій, попередження про неминучість кари за таке дійство. Але яке то могло бути дійство *в період Античності*? Нехай християнство буде розвиватись на Півдні України практично з апостольських часів, і руси з часом приймуть його. Але ж, якщо Рукопис дійсно належить до часів Античності, то ті «оріяни» ніяк не могли бути християнами. Вони й турбуються про Ора, що вважався їхнім прабабком. Ор – як Ахурамазда, або Ормозд був головним божеством зороастрійського й ахеменідського пантеонів, але ж зороастризм – це релігія арійських азійських народів (нащадків легендарного Арія), то при чому ж тут «оріяни» – нащадки Ора? Чому він їм так болів, що вони видали навіть лист на його підтримку? Й чому представниця русів і хазар, у якої простежується ще й ім'я «Маня», «Манюся», взагалі зважила за потрібне до тих «оріян» звертатись? І чому така вельми неординарна жінка пише свій лист до тих оріян саме в час, коли на планеті поставало християнство (якщо «Послання» – антична пам'ятка)? Чи Ор – не тільки зороастрійське божество?

І тут дещо простежується. Дана і Ор були найдавнішими божествами мешканців теренів України. Вшанування вказаних божеств простежується ще в ті далекі часи, коли кельти ще проживали в наших степах, а потім пронеслись по всій Європі й оселились у Британії, залишивши після себе слід як «племена

---

²⁵ Пам'ятаємо про те, що Орій міг бути більш старшим міфологічним персонажем, ніж Арій

богині Дану». Так знов ми виходимо на зв'язок з кельтською темою у вітчизняній історії, але кельти – не арії, щоб треба було шукати зв'язків їхньої релігії із зороастризмом, який є також дуже давньою релігією. З «Манюсею» ж узагалі ніякої ясності немає. (Тут фігурує «божая» й «свята» «Маня», в якій є син Сус як «малий Бозя», ще й – у часи постання християнства, якщо «Рукопис» є античною пам'яткою! І «Манюся» та – явно руса за походженням. Нічого собі «проблемка», чи не так? Ось. І ми про те ж. Тому ми ці фрагменти джерела й не чіпаємо)

Боротьба магій у «Посланні» постає наявно, але щось тут було «не те». Не випадково багато вчених виказували сумнів у автентичності «Рукопису Войничча». Та відкинути джерело просто. Багато складніше спробувати його зрозуміти. Нам досі повністю зрозуміти його так і не вдалося, визнаємо, але порядково, пословесно по тексту ми дещо все ж таки виявили. Крім того, «Послання» допомогло нам вирішити чи не найцікавішу проблему, що постала в нашій роботі – *виявлення Великої ідеї гунів, як також і їхнього зв'язку з русами й пізнішими українцями.*

Від «культурних героїв» як утілень Божества виводили своє походження маса різних народів світу, але саме в наших предків проявляється якась подвійність: Орій і Арій. І нащадки Орія (більш старшого, за філологією), схоже, пригнічувались багато сотень, а, може, й тисяч, років в арійських суспільствах. «Послання» – дуже таємнича писемна пам'ятка, яка не стільки дала нам можливість розгадати таємницю взаємовідносин предків (практично нічого не дала), скільки додала проблем не з будь-чим, а з історією християнства взагалі.

Важливо враховувати не тільки релігійні, а й міфологічні уявлення предків, більш зв'язані з темою «культурного героя» як прабатька певного етносу, ніж релігія як ушанування Божественних сил. Треба уважно придивитись і до «Велесової книги», в якій, власне, й можна зустріти інформацію про того, хто такий «Батько Орь». «Велесова книга» – підробка, як уважає переважна більшість українських учених? Може бути, але підробки робляться тільки на основі дуже важливих джерел, які чомусь виникає потреба сфальсифікувати. Тож усього-на-всього треба виявити, де саме й що фальсифікувалось, і тоді цілком можна використовувати пам'ятку в якості джерела, адже все інше в ній буде автентичним. І щось нам так здається, що якщо у «Велесовій книзі» й є якісь фальсифікації, то головна з них крутиться саме навколо того Ора...

У будь-якому разі, щось у тому «Посланні оріян хозарам» було таке прикметне, що змушувало зупинитись і поміркувати: щось у тих «оріян» було на руках таке, чого ми не знаємо (бо воно до нас не дійшло), але саме воно є дуже цікавим у сенсі того, що предки, можливо, мали своє якесь Священне писання, як і даний їм Закон (просто їхні тексти не дійшли до нас). На підставі цього оріяни й могли картати за відхід «від прадідівських передань» хазар і русів. Давайте подивимось. Ми надамо найцікавіші фрагменти. Наші зауваження – в круглих скобках:

Сторінка 161.

1. Що міря міру? Міра ж єдина ж і по можновладці кості поб'є. Мошам

повір, кажу.

(А яким мощам?).

2. Де по вірі віру вірував – і Ору бажає. Пусте се, що Бозі Око боре.

3. Пусту віру, Око Боже, світу міря. Мета – не віра в тобі жис.

(Ось – цікавий момент: хтось на землі, можливо, – саме хазари, виконували функцію Ока Божого. Дуже важливий доказ існування підвалин їхніх претензій на старшинство серед інших етносів Євразійського терену. І все зв'язано з магією).

(...)²⁶

5. В степу віра по вірі помира. А Суст по вірі пустоше де?

(Цікавий персонаж цей Суст – як виконавець кари Божої. І хто ж такий цей Суст, всюди ж – нічичирк!).

6. Совість паннусі повіє: що се ти бажаєш? Ви што, пужати Ора бажаєте?

(...)

8. «Суст по вірі й по мірі волю уважає». Ви што се повіли, Око Божеє?

9. «Ви степ мали». Ви пошто мали? Повіли і помиляєтесь. Пові: Коза то бає?

(Може бути дуже давній тотемічний образ: «коза» → «козари» → хазари).

10. Де міра є по вірі, пусто ви жиєте і пуста ж совість божая.

11. Думали ви ж: є панове Ора? Помиляється Око Божеє, пусте ж.

Сторінка 16R.

1. Що ви понову кажете? Се Вишній пониже. Душа ти Божая, що, пужа Ока вірою? Запиши: Око Божеє косе. Повір, вірите ви злові.

(...)

5. У степу віра по вірі пада. І суть пада – нова пуста ж. Має що пужати? Што се тіше?

(...)

7. «Око божие буле Ока пише, а Коса тішиться». Допиши: **де гожие і кому було світло ж?**

(Виділено нами. Якесь одкровення. Важливо, адже одкровення є джерелом релігійних систем).

8. «Однове степу се». Се Око Бозі суть одновить Косі? Вмісто волі, Око Божие?

(...)

10. «Уставе Орі віру». Око Божие шука болі? Ви що пишете? Суцність повідай: не чужу ви тягли?

(Ось! Проблема **віри** була піднята).

11. Диво ти пишеш. «Святу волю повістиш». То пише пусте ж. Пише та пужає.

(Явно все ж таки піднята була проблема Віри).

---

²⁶ Купюри (...) – наші. – О.Б.

12. Коса пам'ята, пише. Одне пусте се? Одна – што одне ж. Однова степ ви-то ошукаете.

13. Свята, повір, коле Коса одність нашу.

Сторінка 431.

(...)

5. Пові ти наново Орові, паннусю. Пан што бає? Де за Руса ви то мали? Пан што, зажие?

6. «Ви нові доли борете». Поніма, а степ міря. **Ор же де жиє?** Пошто борете за Око ж зле?

(Виділено нами. І все ж таки не може Ор бути якимсь давно померлим прабатьком, як це подається у «Велесовій книзі», якщо «жиє в Степу» – чітко ж проставлений у тексті теперішній час. Або на древнього Бога Ора треба виходити (тоді виникає питання, хто ж міг аж до часів Античності не тільки зберегти пам'ять про культ, якому було навіть на той час уже кілька тисяч років, а й якесь становище судді в релігійних справах?), або ж виявляти, де і як у слов'ян можуть хоча б якимось опосередковано проявитись релігійні уявлення, близькі до зороастризму. Крім того, дуже цікаво: а в якому це Степу «жиє» якесь божество? Якесь *особливе місце*, не виключено, що там було й святилище. І де ж усе це є? Чи не до «особливого місця» й «вільного простору» треба йти, бо проступає, що звідти й бог Луг, і бог Локі /див. вище/, та й богиню Дану теж треба там же «шукати», бо й про Дон і Донець не треба забувати. На нашу думку, саме тут коріниться причина невизнання вже не стільки «Рукопису Войничча» науковцями, як його української дешифровки, й це невизнання – **замовлене**. Бо така дуже прикметна точка планети знаходиться на терені степової України. За український Степ і донині точиться велика геополітична боротьба на міжнародній арені. Чи тільки з економічних чи політичних причин? А, може, хтось знов хоче стати «панамі Ора»? А, може, хтось хотів цього завжди?.. Боротьба магій триває? Невже так?..).

(...)

12. Пома пані – што несе. Помала волю по-Божому. Што Божо є се?

(Ось. Божі речі зачеплені. Явно)

Сторінка 43R

1. Що бо реве Око Боже? Се што не косе? Повідай, Коса, ви це пусте виборюєте? [Пані] попуска накосо сушість зараз. Одновила і цю волю міряє. Божая, пощо несе хибу Русі?

2. Суст уново косе. Суст – не малий і застане [те, що] косе зараз. Пані што се хозар визири? Мета жила Кози, і хозари були. В степу косе Око Боже – око блудливеє

3. Сусте ж, Сусте ж, што се однині мекаєш? Одну сю волю і віру, Сусте, покажи. Ти Боже питаєш? Совістися ж Коза. Козарин вижие, а суть бозла.

4. Хиба Ора боре Сустине ж? Што – не косе? Ти вибореш горе зараз? «Однині то було поконано». Поконаєтесь. Совість залиша пані Козу. Ви што ж? Ви што ж бо злі?

(...)

10. Що, одні хозари однині в Ока оку ж? Совістно, каже суча [дочка], покосу [діяти]. Се, що ви питали, не косе? **Мощі покажи, Око Боже, і святий наказ.** Коза косе Косі совість зараз

(Виділено нами. Ось – головне! Якісь мощі мали оріяни /про них ішлося й вище у даному джерелі/ й згадується якийсь явно записаний «святий наказ». А що ж то таке? Та, «заповіт»! У такому разі в наших предків був **монотеїзм**, і дуже давній, якщо на Ора все виходить, хоча, можливо, він був і не дуже твердим. Ми не можемо цей їхній монотеїзм виявити через відсутність джерел. А предки тому й могли довго не визнавати те, що йшло від іудеїв, бо у них щось було своє. Руси ж іудейський Ст. Заповіт і не визнавали, що є фактом історичним).

(...)

13. Што, не одне Око, а й свині питають нас? Маєш око, а ум косий. Сина мати пужа? Се маєш, што накаже Око Боже? Одне [око] виколі – косе. Одне маєш, повідала. Попитаєшся ти наказу Кози.

14. «Суть нову кажу». Пані, питаєш? Помісти умово ум Ока Бозі. Попит неси, а пам'ятай за Ора, [Око Боже].

Сторінка 44L.

1. Що, Око дба за Русь? Козля што не віднесе? Козля ж однині нашто? «Ум Орі зараз виколе». Але ти нове Орі горе бажаєш. Ум, што, не косить Мощі, великий сей?

(А тут дуже цікаво! Хто такий був для предків Ор, ще треба досліджувати, але все одно – чоловік, а тут постає ще й Ора, якій «Маня» збирається «ум виколоти». І «Маня» та – крута, явно, але й Ора – непроста й не менш крута, до того ж зовсім не якийсь дух. Ми пропонуємо бачити в ній розуміння предками утілення образу «дружини Бога», якого в нинішньому християнстві й близько немає. А «Маня» та могла саме на це претендувати, і підстави мала, про що є натяки в тексті джерела).

2. Одне накосо випустиш? Ви што, не ховаєте, пані, косе? Хозари дитя пані принижують. Ви то нове кажете і тішитися. Ви про те балакаєте та з перекосом не жадаєте.

(А тут – унікальне! Ми думаємо, що до Ори вживався ще й вираз «пані» /у тексті є й «пан», який міг трактуватись як утілення Ора/. Й хазари не визнали їхню дитину. Можливо, оріяни так готували майбутнього претендента на владу над тереном – зі свого середовища. А хазари запротестували – у них була «Маня», яка теж мала якусь непросту дитину. «Маня» та, можливо, була за походженням руса, бо видно, що оріяни намагаються довести, що «Око Боже» /тобто хазари/ за Русь не дбає, що є проявом звичайної політичної технології. Висновок: хазар не влаштувало походження тієї оріянської Ори, а відповідно, й дитини від неї, вони натискали на права «Манюсі». Ось тут ховається якась дуже непроста проблема, через яку предки й пересварилися, і виходить вона не тільки на родове походження претендентів на владу, а й на дуже важливі релігійні речі, зміст яких ще треба встановлювати).

Сторінка 99R

(...)

9. У што одна нині віре? Пощо в неволю? Не те носе, що ма на волі і пита нас. Се що, по волі, по вірі сповила це? Свині, ви пусту несете суть в Русь.

10. Де воліють одну неволю, то не є одне наше. Свята Манюся, пада паннусі Ока воля по небі. (А ось і «Маня»!). Пощо маєш, Око Божие, панові зле?

11. Око Божие, помов, та не неси. Пан пита нас: «Ока віру і волю Окові маєш». Та нема, кажу. Там носе, де Божії [заповіді] блюде.

(А які такі Божі заповіді?).

12. Світ наш пита не небо паннусі. Питаєте й носите ви тьму ж. Суть маєш і жий без Ора.

Пові, Коса, маєш питання ж?

Што, волієш дуба душу?

(Нічого собі! Якщо щось не визнає, то занапасть душу).

13. Установила то – маєш пусте на небі

(Ось так. Не буде мати посмертного життя. Дуже серйозне звинувачення для релігійної людини. Отже, та «Маня» на щось дуже серйозне висунула претензію).

14. Суть нова, але мета – неволя. Питаєш небо, повідала, і поновиш Ока буле, і суть нову – Орові. Шука панна Око, а віру виборює.

(«Маня», як бачимо з виразу, – «панна», тобто офіційно незаміжня. Можливо, – жрекиня).

(...)

16. Свята, не нове то маєш. Свята помає муку, [дану] тобі.

(А у предків, як виявляється, уже не раз мали місце спроби релігійних реформ. А далі неясно, можливо, тут неточний переклад).

Се ви то мовите в домі Ора.

(А де ж той «дім Ора»? Дуже цікаво. У Степу, явно, але де саме?).

Одну не дано втіху – віра була.

15. Одну Бозі суть [пані] пише і має пусте небо косе. Око Божие – в то віре? То маєш і помаєш одне.

16. Се повідай Орові. Воля де? Віру голу маєте зараз ви злу» [58].

Щось у всьому тому схоже на зраду віри предків. Але – **якої** віри предків? Тут же ні відомого слов'янського язичництва з його політеїстичним пантеоном, ні тієї ж скіфської міфології (якщо «оріяни» – це нащадки давніх «скіфів-орачів») немає й близько! І дуже прикметним є те, що відповідь підкажуть нам тюрки. Спочатку звернемося до однієї фрази з праці академіка Окладникова «Шишкинські писаниці» [59]: «Глибинна Азія була батьківщиною тюркомовних кочових племен, які віддавна прагнули на захід, аж до Дніпра й Дунаю». Поставимо питання: а чому й навіщо тоді тюрки сюди «віддавна прагнули»? І таки досягли свого, адже в цій своїй фразі Окладников, як «політично грамотний» радянський учений, замаскував ніщо інше, як західні кордони імперії Дешт-і-Кипчак, які цілком збігаються з описами Йордана й інших істориків, як також і з даними археології, й про що в радянській історіографії писати було «не

прийнято». А напевне, тому, що глибинна Азія хоч і була їхнім домом, але **не була Прабатьківщиною** Й історик IV ст. Агафій зараз нам це підтвердить. Сповідуючи про появу гунів у Європі в час правління імператора Лева, він пише:

«Народи гунів у давнину жили навколо Меотійського озера (Азовське море. – О.Б.), зі східного боку і північніше річки Танаїс

(вчені виявили, що можна говорити про Танаїс I /власне Дон/ і Танаїс II /Сіверський Донець/. На нашу думку, тут просто треба бачити т.зв. «Великий Дон», тобто систему обох річок. Важливо, бо в часи Античності й Середньовіччя вважалося, що Танаїс є межею Європи й Азії. З тексту Агафія видно, що гуни проживали вже в Азії, конкретніше – на тому її терені, який може асоціюватися з «азіатською Скіфією». – О.Б.);

як і інші варварські народи, вони сиділи за (-всередині) горою Імаон, що знаходиться в Азії

(вчені трактують цю гору як Урал, або Кавказ. А чому, власне, вони в упор не бачать Донецького кряжа, який все ж таки ближче знаходиться до Азовського моря, ніж Кавказькі чи Уральські гори? – О.Б.).

Всі вони зветься скіфами і гунами, окремо ж по племені вони [звуться] котригурами, утігурами, ультзурами, а інші – бургундами» [Цит.: 60, с. 107].

Отож, як бачимо, й гунів, як і готів (як, вочевидь, уже можна твердити, що й інших «азіатів», які й до них поперемінно з'являлися в Доно-Донецькому регіоні), турбувала саме проблема Прабатьківщини. То й була їхня **Велика Ідея**.

А тепер – найпильніша увага. На думку відомого французького дослідника релігій Жана-Поля Ру, тюрки задовго до н.е. поклонялись «людині-небу» – Тенгрі, який, проте, ніколи не був духовною власністю тільки тюрків. Цей Божественний образ – безцінне багатство й інших народів Центральної Азії, адже Він – небесний Дух, Господар Неба й світу. Дивимося вимову імені (різниця у вимові імені Бога різними племенами для тюрків була традицією. Тенгрі мав 99 імен): Тенгрі (тюрк.), Тенгері (бурят.), Тенгер (монг.), Тура (чуваш.) тощо. Нічого не прояснюється (хоча «Тура» – цікаве, запам'ятаємо). Тоді додаємо: у самих тюрків є ще такі варіанти вимови: «Дан'ір», «Дендир», «Донар». А ось і те, що нам треба. Зіставивши чуваське «Тура» і тюркське «Донар» і спираючись на філологічні дані щодо першості літери «О» серед голосних, доходимо до висновку, що точніше й правильніше (бо архаїчніше) буде вимовляти вказане ім'я, як Дон-Тор, або точніше ДОН-ОР. А ось і **Ор**, як також – і Дон. Але тут же буде й Дана. Звідки ж? Зараз стане ясно. Для того нам треба зробити неможливе – **побачити Бога Дон-Ора**. Хоча неможливе виявляється цілком можливим, якщо звернутись до опису Муратом Аджи вигляду однієї з древніх статуй, знайдених на Алтаї. Отже, дивимося:

«В одній з печер археологам відкрилася скульптура, побачивши яку вчені запідозрили підробку – дуже вже сучасно правильною виглядала вона. Обличчя здавалося жіночим, при свічках це враження посилювалось (ось – **Дана**, або ж у тюркській традиції Умай. – О.Б.), але варто було відійти до краю печери, як овал обличчя перетворювався. З каменя проступав образ воїна (а ось і **Ор**. – О.Б.). Мужнє обличчя сильного чоловіка. Робота дуже тонка. Майстер вирізав її

з природного сталагміту, навічно залишивши своє творіння у цій священній печері».

Надамо **наш коментар** до зазначеного.

Дана стародавня алтайська скульптура відтворює ніщо інше, як феномен андрогінізму Абсолюта. І це, між іншим, і є справжній, унікально точний і надзвичайно стародавній **МОНОТЕЇЗМ** (у широкому сенсі слова)²⁷ – втілення в Образі стану Бога ще до розділення Його на Чоловічу й Жіночу сутності. То і є найдавніший стан **Моно** Божественної сутності – **Андроген** (пропонуємо термін: *стан Їдне*). Про те, що тенгріанство – *одна з перших монотеїстичних релігій людства* твердив німецький учений Г. Дерфер. Не випадково вчені зазначають, що жіноча божественна сутність Умай в тенгріанстві ніколи й ніде не згадана окремо від Тенгрі [61, с. 477]. І не могло бути по-іншому – давні дуже добре розуміли андрогінізм Абсолюту. Існування ж у тенгріанстві образу володаря нижнього світу Еркліга ніяк не заперечує монотеїстичності – у християнстві теж є Сатана, як є й Ібліс в ісламі. Але, оскільки в тенгріанстві Бог є Андрогеном, то виключно чоловіча сутність його протилежності Еркліг не дає можливості трактувати цю релігію як монодуалістичну, бо залишається без антиподу вся жіноча іпостась Космосу, що важливо (сама діє, а значить, може давати і добро, і зло). По суті, тільки уявлення про Андрогінізм Абсолюту дають можливість вийти на справжній монотеїзм, адже в такому разі єдиному, а відповідно сильному й абсолютному Їдному ніяк не може так вже й сильно заважати в його справах Сатана-чоловік, ще й такий, що є створеним. Абсолютизувати ж моральні категорії Добра і Зла неправильно – і добра може бути занадто, й від зла подеколи може відходити добро. Тому не продовжуємо, досить і того, що вже сказано.

Розділення Одності й виникнення політеїстичних уявлень (дія номіналістичної тенденції в свідомості людства) – час багато пізніший, ніж існування Одності. Можливо, такі уявлення були започатковані самими людьми, а можливо, й ні, і релігійні уявлення людства віддзеркалюють якісь об'єктивні речі, певні зміни, що відбуваються в Космосі. Ми схилиємось до другого положення, адже не може все людство одночасно помилятися. Не випадково в тюрків Тенгрі мав 99 імен. У цьому приховане щось дуже непросте, що не можна звести тільки до дивної традиції кожного племені чи клану тюрків вимовляти ім'я Бога по-своєму. Тут могло мати місце відтворення у зміні вимови імені якоїсь майже непомітної трансформації в стані Абсолюту в той чи інший час, про що тут же повідомляли людям жерці. Було б дуже цікаво прослідкувати генезу імені від найархаїчніших форм до більш сучасних, але то – не наша тема.

Зараз же зіставимо вищезазначене із Заповіддю Новою Ісуса Христа: «Щоб усі були Їдне». А що таке Їдне, хто може точно сказати? Та й чи точно передана в Євангелії дана фраза? Чи не міг помилитися євангеліст, а швидше, його переписувач і пропустити прийменник «в»? Чи не правильніше буде казати: «Щоб усі були **в** Їдне»? Аналогія існує: побажання, щоб «усі були **в**

²⁷ Він на сьогодні невідомий, адже сучасні вчені все більше схилиються до думки, що ті релігії, які прийнято називати монотеїстичними, правильніше вважати **монодуалістичними**. Тож монотеїзм як такий ще треба виявляти.

Христі». Зрозуміло, що відносно поняття *Ќдне* таке не означає заклику до всіх людей ставати андрогенами (що неможливо, бо люди – не боги), а просто всім вірити в *Ќдне*, як пізніше заклиалося вірити в Христа й об'єднуватися «в Христі» всім. Нюанси змісту дуже тонкі, але бачити їх необхідно.

Проте поставлені нами питання тут же зависнуть, бо ніхто відповіді на них не дасть. В усякому разі можна припустити, що зміни в Космосі, які мають як опосередкований (через свідомість людей, що присвячують своє життя ретрансляції інформації космічного порядку в життя суспільства), так і деякий безпосередній вплив на земне людське життя (його прояви й межі нині встановлюються наукою), відбуваються пульсаціями – раз на тисячу, або кілька тисяч років: стан «до» міняється на стан «після». Хоча до пульсації стан все-одно не є статичним, він змінюється – майже непомітно, але змінюється. Якщо такі зміни відстежувати постійно (що, вочевидь, і робили жерці, прекрасно розбираючись у мові символів, яка і є, власне, мовою Всесвіту), можна спрогнозувати час наступної пульсації. В момент чергової пульсації й з'являються на землі люди-посланники, як також і виникають нові релігії, або ж відбувається їхня кардинальна трансформація. Чи можна в такому разі припускати, що в описаній скульптурі відтворено образ людини, яка була попередником Христа? Однозначно, ні. Підставу до заперечення дає нам наступне:

1) саме андрогінізм описаного вище образу – *земна людина такою бути не може*. Дана скульптура – образ Небесного Бога. Хоча це зовсім не заперечує того, що людина-попередник Христа існувала і не виключено, що саме вона й могла описати людям образ Небесного Бога, адже такі люди володіють особливим зором. І така людина відома – це пророк Гесер (Джору, можливо, легендарний Джунгар), який з'явився на початку I тис. до н.е. й розповів степовикам про Бога Небесного – Дон-Ора (Тенгі), а також навчив їх виплавляти залізну руду, бо залізо є «небесним металом» («металом небесного дощу» – китайськ.), тобто металом метеоритів. Згідно з переданням, Гесера «взяв на Небо» Тенгі, а на землі залишив *намісника, якого назвали «цесар»*. Тож тут ми чітко бачимо Традицію, адже в пізнішому християнстві теж уживається термін «намісник Бога», а відносно самого Христа – термін «Рех», тобто «цесар». Тут, вочевидь, треба бачити й засаду того, чому саме Каган «скіфів-гунів» мав право на титул «Рех» – той «намісник-цесар», що залишився після Гесера, вочевидь, був із середовища їхніх далеких предків, теж степовиків;

і 2) те, що Вільгельм де Рубрук у роботі «Мандри до Східних країн» (СПб, 1910) чітко відзначив, що один з тюрків, з яким він розмовляв, на його питання, чи вірують вони в те, що Бог є Дух, чи щось тілесне, відповів, що тюрки розглядають Бога тільки як Дух. А на питання, чи вірно, що за їхніми уявленнями Бог ніколи не приймав людської природи, тюрк сказав: «Ніколи».

Відповідно можна стверджувати, що в описаній скульптурі відтворено саме **образ Всевишнього Бога Небесного**.

Дон-Ора люди назвали «сином Неба». Христос же, як відомо, звав себе «сином Бога». Теж правильно і культурно, ми б сказали, але... А якого Бога був сином Христос? Бога-Отця, згідно з християнською традицією (хоча з її

формуванням і були певний час проблеми в теології). Значить, Дон-Ора цілком можна ототожнити з найстарішою Чоловічою іпостассю Всесвіту – Богом-Отцем. Нарешті ми можемо вказати Його ім'я – **ОР**. Важлива констатація, але треба врахувати й ті пульсації, про які ми казали тільки-но, адже саме еволюція імен Бога і може вказувати на прояв у той чи інший час впливу Космосу на свідомість людей. А раніше яким було ім'я Бога, тобто до появи на початку I тис. до н.е. образу Дон-Ора, якого люди іменували «сином Неба»? І тут нам знову допоможуть тюрки. А хто ж іще, якщо Бог Ор «жиє в Степу» згідно з аналізованим нами вище «Посланням оріян хозарам»? І по-іншому й бути не могло, якщо Азія вважалася «землею богів». До появи тенгріанства предки тюрків поклонялися Богу *Йер-су*, який перебував у Центрі Землі, в її пупі, «де росте гігантська ялинка, що дістає верхівкою дома Ульгеня». «Ялинка» та не проста, непростий і той «пуп землі, як непростий і Йер-су, адже подивимось трансформацію імені: Йер – Йор. Спростуємо, бо нам потрібна архаїчна вимова, й отримуємо те ж саме: Ор. З'єднуємо й дивимось: **Ор-су**.

Зіставляємо з давно відомим із санскриту терміном: су-меру. Але цей термін належав не тільки Шумеру, з яким була пов'язана стародавня Оратта²⁸ (вочевидь, вона й була справжнім прадавнім Су-меру, адже ця назва з'являється в Малій Азії у III тис. до н.е., тобто пізніше виникнення культури мальованої кераміки в Європі /VI тис. до н.е./). Через культ священної Гори Меру він міг належати й індо-арійській Аріані також (тому припустимо вона могла розглядатись в якості Прабатьківщини тими ж «скіфами-орачами»). Значить, *був ще й попередник Гесера також*. І був, якщо не вважати легендарного Раму (V тис. до н.е.) фантазією давніх. У V тис. до н.е., за даними геології, у західній зоні Північного моря сучасне морське дно було сушею, потім стався землетрус і земля опустилася. Про катастрофу (як потоп) сповіщає й твір глибокої давнини «Книга Оера Лінда» (німецьк. *Ura-Linda Chronik*), в назві якої можна побачити: «Ор». З тієї допотопної землі, як писав Климент Олександрійський прийшов якийсь «учений чоловік», що приніс книги медичного і релігійного характеру [62, с. 94]. Звідси ж (що важливо) вчені виводять і знак поклоніння Сонцю – рівнобічний хрест (Девін'є, А. Галанопулос, Е. Бекон та ін.).

Дуже цікаво, що «ниточка» від цього тягнеться до наших країв. Так, газета «Сьогодні» у 2003 році повідомила, що «фахівці гірничої справи з України, Росії, США, Німеччини, Польщі та Іспанії в рамках польового семінару «Проблеми гірської археології» досліджують результати розкопок, проведених у районі Бахмутської угловини на заході Луганської обл. Тут знайшли кілька древніх шахт, де добували мідну руду, і кар'єр, де видобуток руди вели відкритим способом. Причому інших подібних кар'єрів, як стверджують археологи, на Євразійському континенті більше немає. За словами гірників, давні шахти обладнані за всіма правилами гірничої справи, що вказує на високий технічний рівень рудокопів». Знайдено також поховання стародавнього гірника. На думку вчених, цьому похованню близько 3,5 тис. років [63]. Тож, можливо, регіон Донецького кряжа міг бути і в ще давніші часи зв'язаний із джерелом давніх технологій (адже більше нічого подібного знайденому в Євразії немає), яке

²⁸ Вважаємо, таке написання треба вживати, щоб чітко відділяти Оратту трипільців від Аріани арійців.

просто загинуло внаслідок катаклізмів планетарного порядку. Як саме був зв'язаний – можна тільки припускати, але нам видається, що відповідь можна буде знайти, якщо досліджувати присутню в історичних джерелах тему якогось «тунелю» вздовж ріки Ра (Волги), що вів до «далекої північної країни». При цьому треба обов'язково зважати на те, що Волга в давні часи, як припускає дехто з географів, впадала в Азовське море [64].

Однак археологія свідчить про те, що наприкінці IV – на початку III тис. до н.е. стабільність у Європі була зруйнована й велика частина населення рушила на Схід. Вчені припускають, що *в цей час відбулося зіткнення на релігійному ґрунті й прихильники арійської релігії емігрували*. Сполучимо це з даними міфології про те, що в арійському середовищі раптом з'явилися кшатрії врат'ї (віровідступники), які збунтувалися й установили тиранічну владу над брахманами. Згідно з ведичними переказами, люди не могли подолати цю біду самотужки і для їх порятунку від цієї напасти на Землю у позачерговий раз був змушений прийти Вішну. Його ім'я у цьому втіленні було Парашурама (Рама з сокирою). В Упанішадах говориться, що Парашурама приходив кілька разів і знищив усіх кшатріїв врат'їв [64 а, с. 285]. Але цікаво, що та ж міфологія й Закони Ману свідчать, що не всі врат'ї були знищені, їх назвали шака або саками й від них виник цілий ряд народів, зокрема, власне саки й скіфи; утім, перси й індуси вважали, що то один народ – скіфи. Можливо, саме з ними треба пов'язувати навалу в другій половині III тис до н.е. племен давньоямної культурно-історичної спільноти в степову частину Європи, що згодом перетворилася на катакомбну. А лісова й лісостепова частини Східної й Середньої Європи піддалися навалі племен культури шнурової кераміки та бойових сокир. І ті, й інші відрізнялися войовничістю й низкою арійських звичаїв. Виходячи з міфології, їх можна зв'язати із саками – кшатріями врат'ями.

Отже, по всьому, ми можемо тут зафіксувати древню **Велику релігійну війну**, внаслідок якої Оратта була знищена військовими силами мешканців Аріани в 1800 р. до н.е. Головною причиною нападу могло бути саме засилля жрецького стану в споріднених суспільствах географічного трикутника Тріполі – Трипілля – Тріпура (або ж Алеппо – Халеп'я – Хараппа), які можна ототожнити з тим, що вчені називають «Араттою». Арійські ж суспільства терпіти цього не могли, що простежується і в пізніші часи (зокрема, у жорстокому ставленні скіфів до жерців, як це подає Геродот).

Після цього поступово, але незворотно відбулася кардинальна трансформація як всього укладу життя населення, так і його релігійних уявлень. Так, «після Троянської війни» – як кажуть археологи, спираючись на європейські традиції датування історичних подій, тобто з середини XIII ст. до н.е., відбулася дивовижна **переробка** канону жіночих статуєток на фаллосоподібні, тобто чоловічі. Найстаріші з цих статуєток виявлено в Україні (на Одещині), а більш пізні – це так звані Кікладські ідоли, які набули поширення на островах і узбережжях Егейського моря разом з керамікою та кинджалами «усатівського» типу [64 б, с. 98]. Зіткнення старого, керованого жерцями Оратти, суспільства з новим, арійським, керованим військовою варною, було таким потужним, а ламка старого (полісного) укладу суспільства такою безжальною, що населення тікало від цього страхіття на всі боки світу.

Дані про численні міграції з наших країв заледве не в усі куточки «населеної землі» надає нам археологія.

Але найбільш уперті й завзяті все ж таки залишилися на предківських теренах. Одні, думаємо, щоб жити й насолоджуватися плодами перемог, а інші – страждати й чекати. Чого? А чого могла чекати людина тих часів, як не розсуду Бога? І хто б що не казав, чого б не припускав, на наше переконання, такий розсуд вбачався в ті часи тільки таким: якій з ворогуючих сторін Бог дасть нового пророка, або, висловлюючись науковою мовою, «культурного героя». Це з часом перетвориться взагалі на архетип людської свідомості – очікування героя-спасителя. І очікували, кожен по-своєму.

Вочевидь, з таким Божим розсудом треба пов'язувати появу пророка Гесера. Це вже – час між бронзовим і залізним віком. І тут виникає проблема: а серед кого він з'явився – серед нащадків населення Оратти чи Аріани? Точніше висловлюючись, хто ж з цих народів виявився таким чином «богообраним»? Ось де, на наше переконання, містився корінь релігійної ворожнечі стародавніх часів! А оскільки Гесер вчив людей обробляти «небесний метал» залізо, то де ж, за логікою, йому з'являтися, як не в стародавньому вже й на той час рудоплавильному центрі, який знайдено на сучасній Луганщині, тобто – на терені стародавньої Аріани? Він же приніс і нове одкровення про Бога-Неба Дон-Ора (Тенгірі). І тут же спалахнула нова релігійна війна! Нашадки брахманів колишньої Оратти могли не змиритися з цим, апелюючи до свого давнього «першенства», адже попередник Гесера Рама, пересуваючись з північного заходу на схід, спочатку потрапляв, природно, на терени проживання їхніх предків. Але не в географії тут була справа, а в тому самому Божому розсуді. Слід сказати, що він був історично справедливим: під проводом нових правителів-воїнів суспільство встало на шлях трансформації – на зміну общинному ладу в скорому часі прийшов період військової демократії. Такою виявилася сама вимога життя. Речовинна сила, скріплена жорсткою владою воєначальників, стала значно більшою від польової (духовної) сили жерців, що спиралася на самодисципліну племен. Вочевидь, дехто з найрозумніших жерців зрозумів спрямованість цього процесу й підтримав нову владу. Але, безумовно, залишилося й багато тих, хто нового не сприйняв, за чим настали нові розділення, переселення, кривди, помсти тощо – словом, все те ж саме, що ми бачимо й дотепер. Так що, все, в чому ми живемо сьогодні, у принципі, є старою історією. На жаль.

Можливо, саме Гесер і звав себе «небесною людиною» (а не «сином Бога»). І предки в ті давні часи зіткнулися між собою тому, що «не поділили Бога». Такою, на наш погляд, є могутня, підсвідома, супер-іраціональна жага «привласнити собі Бога» в людстві, яка, на нашу думку, існувала в прихованому вигляді завжди. Схоже, що ця давня ворожнеча проявилась і в пригніченому становищі «скіфів-орачів» у Великій Скіфії, як також і в релігійному протистоянні часів Античності, що відтворює «Послання оріян хозарам». Останнє можна кваліфікувати як письмове свідчення боротьби предків уже «за Дон-Ора». Цей дивний потяг до «привласнення Бога» існує й нині – не випадково перекази про появу й проповіді Ісуса Христа на сьогодні вже фіксуються на всій земній кулі й кожен доводить, що Христос народився й діяв саме у них, а не десь інде. Цікаво, наприклад, що якщо будь-яку польську

старушенцію запитати, якою мовою говорила Діва Марія, вона відповість, що, безумовно, «Матка Бозка мувіла по-польску».

У будь-якому разі, можна твердити, що у віднайденій алтайській скульптурі людство отримало найдивовижнішу з пам'яток усієї світової культури, досі так і не оцінену належним чином.

А зараз – найприкметніше з опису алтайської скульптури. «Що більш за все дивувало? – пише далі Аджи, – Пасмо, прядка волосся, що звисала з поголеної голови, – «оселедець». Окреслений овал обличчя, підрублене підборіддя з ямочкою і пасмо на лівому боці голови. Ось він, виявляється, який, **хохол**. Найдавніший йому скульптурний пам'ятник: «небесна людина», яку вшановували воїни» [29, с. 201]. Зіставимо все з тим, що «хохол» тюркською означає «син Неба», щоб вивести все на Дон-Ора (Тура, Тенґрі) й зазначити, що ось таким Він і був – Бог Ор, «людина-небо» (Йер-су), «син Неба» (Дон-Ор), тобто ХОХ-ОЛ. Ось так. А чи міг бути Бог німим? Еге ж, – Той, у Кого саме Слово (Логос) було «на Початку», згідно з Біблією? Отож. Значить, звертався ж до людей. А як же? Само собою. Жерці тут працювали бездоганно, все передавали як належить, інакше не вижили б – розуму фальсифікатора Бог під час власного Діяння позбавив би конкретно. А ЯКОЮ мовою звертався?.. О, питаннечко, чи не так? Але, дивлячись на той «хохол», здається, вже й довго думати над ним не треба...

Стверджуємо: це – дуже прихована, причому, цілком свідомо, річ. Вона здатна пояснити не будь що, а всю світову геополітику відносно української мови й України протягом тисячоліть, яка й досі не має необхідного логічного пояснення. І якщо потягти за цю «ниточку», то багато чого виявиться – як ірраціонального, так і дуже холодно-раціонального. Відносно ж останнього можна твердити, що українці своїми психічно-романтичними, а звідтак дуже суб'єктивними аргументами на захист рідної мови, які вони висували завжди й висувують і сьогодні, тому й не могли її дієво захистити, що жарке підсвідоме психе нічого не може зробити з тим, що робиться свідомо холодним розумом. Інформація – сила. Й ось її якраз українці ніколи й не мали в необхідному обсязі. Але ж не випадково їм протягом століть відмовляли не те, що в приматі, а навіть в інтегральності як етносу – чи то поляки, звучи «малополяками», чи то росіяни, обзиваючи «малоросами», а нині вже дехто з тюркологів каже, що вони – ніхто інший, як кипчаки (просто «заблудлі», тобто, як можна вже легко спрогнозувати, – «малокипчаки»). А в підвалинах усього цього лежить одне – **той самий хохол Дон-Ора**. Занапастимо слов'янську тему в науці – втратимо всю свою історію взагалі. Українці – хохли? Прекрасно! Не ображатися, а пишатися цим треба.

Вочевидь, мали суттєві підстави народи, що проживали побіля Великого Дону, звати себе «мовниками»-слов'янами. Сучасні наскрізь зматеріалізовані вчені не визнають ні Духа (хоча при цьому спокійнісінько оперують терміном «духовність»), ні Бога, бо «зациклились» на дарвінівському «мавп'ятнику», тому й не бачать глибинних підвалин САМОНАЗВИ «слов'яни». Останніх протягом історії ставили в залежність, робили рабами, всіляко принижували, експлуатували, продавали – саме через цю їх самоназву, від якої вони ні за що

не бажали відмовлятися. Вони згодом тому й визнали Христа, що Він був такий же нещасний, як і вони... А ще Він не був ніяким іудеєм (єгудим), що в Його часи було тотожним терміну «єврей», а був звичайним язичником («мовником?»), а релігійна приналежність у ті часи чітко вказувала на етнічну окремішність (наприклад, згідно з Євангелієм від Іоанна, Ісуса покликав Пілат з преторії, в яку іудеї не могли ввійти, бо «боялися опоганитись», й Ісус з ним там розмовляв [65, с. 1337]. Значить, спокійно туди ввійшов, що для єврея було просто немислимо). І скільки б не бився дехто з євреїв – тих, хто нині вже є християнами, зокрема, протестантами, намагаючись довести, незважаючи на всі заперечення й протести іудеїв, що Христос був євреєм, нікуди дітися від того **ХОХЛА** Дон-Ора – Отця Небесного, сином Якого звав себе Христос. Цей юнак після перебування в далеких східних краях і приніс людям **НОВЕ** передання про Отця Небесного, свого Батька. (Тему щодо Його Матері не чіпаємо, бо тут же постане проблема хазарської амазонки руси «Манюсі» з її сином Сусом...).

Залишається тільки додати, що й давні арії носили «оселедці», і гуни, і руси (зокрема, класичний рус – великий князь Київський Святослав /Сфендіслейв/, а вже запорозькі козаки – так само собою), тож усі вони були ніким іншим, як **хохлами**. Безумовно, й тюрки мали звичай голити голову, але їхня зачіска від «хохла» відрізнялась – її під назвою «татарська» запозичать поляки й портрети декого з них дійдуть до нас. З них видно, що т. зв. «татарське обличчя» – це поголена голова з довгим пасом волосся посередині. Але то ніякий не хохол.

Покажемо й зв'язок з терміном «Україна»: якщо взяти ім'я Дон-Ора як Тура, то тут же вийдемо на Тур = Бик, а на санскриті це – Гу. Стародавня ж вимова назви «Україна» звучить як «*Гу-країнь*» = «країна Священно Бика / Священної Корови» (а ось і **Одне**... В гу-країньському відтворенні. Див. вище також тему про **Одне** у «Посланні оріян хозарам»: Сторінка 16 R, пункт 12. І вже одне це свідчить про автентичність і давність цього документу, або ж його основи, якщо даний текст є копією більш давнього джерела). Оце і є справжнє пояснення етимології назви «Україна» («країна Ора й Дани». «Йордана»? Авжеж. Тільки багато більш давня від часів життя Христа. Те, що в Палестині – вторинне, вироблене від неї). Усе інше, що ми звикли чути про назку «Україна», – свідомо чи несвідомо дезінформація.

Є підстави до твердження, що предки, напевне, ще з часів війн Оратти й Аріани започаткували Велике протистояння в борні за Бога Ора, яке раз-по-раз у тій чи іншій формі виникає перед нами в історії й яке, схоже, продовжується, у черговий раз змінивши форми й утративши вже свій витоковий зміст, і сьогодні.

Ось тут і треба шукати **Велику ідею гунів**, підняту ними у II ст. н.е. на свої прапори із зображенням на них рівнобічним хрестом – символом Тенгрі, – як прагнення протиставити готському **етнічному** Одіну **справжнього, відвічного, вселюдського** Бога Дон-Ора, який, якщо йти за «Посланням оріян хозарам», «*жииє в степу*», десь там у своєму «домі», й не дозволити готам встановити своє панування над Доно-Донецьким регіоном – «земною юдоллю» Бога Дон-Ора. Те, що гуни відмовляли готам в усьому, не тільки в праві на володіння священними сакральними теренами, а й на матеріальні й політичні ознаки

влади, свідчить те, що вони претендували на володіння скарбами Нібелунгів і колишньою столицею готів Данапарстадом [66, с. 35].

«Алла біле!» («З Богом!») – завжди вигукували тюркські вершники, кидаючись на ворога. «Елой!» – вигукнув звертаючись до Бога-Отця Христос, будучи вже на хресті («Елої, Елої, – лама савахтані», що в перекладі значить: Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?») (Мтв. 15:34) [65, с. 1258]. Не випадково Пріск і Йордан відмічали в гунів християнство, але то було не воно, щось схоже, але інше. Не зайве нагадати й про те, що в слов'ян був такий звичай: коли біла блискавка – зброя Перуна, треба було в повітрі накреслити рівнобічний хрест і тоді блискавка проскочить повз тебе. Такий хрест був символом Бога Святовіда. Тут позначився матеріал, вочевидь, для нового дослідження.

Зазначимо, що Космос не так часто втручається в земне людське життя напямку, але ж, явно, якщо таке стається, вимагає уважного ставлення до його посланників. Люди ж завжди їх нищили. Тож у певний час виникала потреба в нових. І їх теж люди нищили, як це сталося вже в історичний час з Христом, рішення про розп'яття якого було винесене синадріоном – вищим органом влади іудеїв. Чи можливо, що колись сталося по-іншому, й посланника не було знищено і той встиг передати людям все, що передати був зобов'язаний? Скажете: Христа теж було знищено, але християнство все ж таки виникло. Обережно. В християнстві ми маємо «релігію про Христа», а зовсім не релігію Христа, від якого не залишилося жодного документа, писаного його рукою. За такої обставини можна трактувати все так, як кому заманеться. І потрактували. Нам же вбачається в тому впертому хохлі в образі Дон-Ора, як також і в галілеянському походженні Христа **якийсь натяк** на те, що, можливо, колись, дуже й дуже давно хтось (а, дійсно, ХТО?) зовсім інакше поставився до «людини-неба», ніж ті ж євреї до Христа. І той «хтось» у міру своїх сил зберігав усі передання про Найстарішу іпостась Всесвіту, від якої йдуть до людей посланники. Хто ж то був? Проблема, але не така вже й важка, якщо поглянути на той ХОХОЛ... «Послання оріян хозарам» дає можливість припустити, що то були предки тих таємничих оріян.

Утім, і іудеї могли прийняти рішення про знищення Христа саме за те, що проповідував про «Отця Небесного» (а так і було), а не про їхнього мойсеєвого Бога. Людина перед смертю каже правду завжди. А Христос і крикнув: «Елой!». Ось за що Його й було розп'ято, просто це наявно проявилось вже перед самою Його смертю. І ось чому пізніше мусульманство визнає Христа за одного з найзначніших пророків людства: Елой = Алла.

У цілому ж, проступає, що туманним терміном «Велике переселення народів», який ніколи нічого не пояснював і пояснити був не здатен (для чого, напевне, його й вигадали), була прикрита **Велика світова релігійна війна**, яка, почавшись задовго до н.е., різко загострилася саме в часи Античності й раннього Середньовіччя. І руси, схоже, вискочили з неї тільки тому, що прийняли християнство в Руському каганаті, чим перемістили свою увагу на інший «образ ворога» – іудеїв. А хазари – ні. **І їх тут же настиг іудаїзм**. Але тоді ясно й те, що тільки Київська Русь – уже через одну тільки свою назву, бо «Русь» старокельтською означає «вода», але не звичайна, а одухотворена,

небесна [27, с. 123], тобто «Душа», або ж «Роса» (збігається з тим, що ми вище казали про росо-монів і «землю Росо». «Русей» тому й могло бути багато, що то теж міг бути, але вже особливий, *предмет змагань* – за те, кому тією «душею Неба» вважатися), була здатною іудео-хазарську суспільну химеру знищити. Спрацьовують закони сакрального простору, які ще треба досліджувати. Водночас стає зрозумілим, що саме поруч з Руссю й могла з'явитися її *протилежність* – іудейська Хазарія.

Євреїв спочатку нищив Рим, потім їх було вигнано і з Персії, куди вони втекли від переслідувань. Хазари, собі в збиток, дали притулок повсюди гнаним євреям. Жоден народ не мав стільки вольностей у хазар, як євреї. Тож хазари цілком довіряли їм. За це й поплатились. Безумовно, євреї показали себе непоганими торговцями, хазари ж у відповідь захищали їх і їхній іудаїзм. Хазари мирно уживалися з ними, не посягали на їхню культуру ніяким чином. Але єврейських жінок вони любили. Так з'явилися метиси, які відразу зненавиділи своїх не-іудейських предків, а нащадки тих метисів і донині малюють рятувальників середньовічних євреїв як злодіїв. Воістину: «від добра добра не чекай». Так зник з обличчя планети хазарський етнос (що докладно описано Л. М. Гумільовим). Так він розплатився за якусь свою величезну духовну помилку, повний зміст якої треба ще встановлювати, але дещо вже проступає. Так, насамперед відносно вправності прибулих у Хазарію євреїв у торгівлі, відмітимо важливий факт, засвідчений Л. Гумільовим, і який безпосередньо зв'язаний з усім тим, що ми виклали вище.

«Слов'янські землі, – писав Гумільов, – у IX – X ст. стали для євреїв джерелом рабів, подібно Африці XVII – XIX ст. У 906 році на баварсько-слов'янській митниці в Пассау єврейські работорговці були зрівняні в правах з християнськими купцями. Слов'янські юнаки й дівчата відправлялися звідси через Верден, Ліон і Нарбонну в Іспанію до арабів, на поповнення гаремів і обслуги. Багато з цих нещасних були вже хрещені, але єпископи могли тільки викупати їх. Наприклад, єпископ Адалберт скаржився, що не має стільки грошей, щоб викупити рабів хоча б в одного єврейського купця. Ту ж економічну політику, проводив Оттон I, внаслідок чого ті слов'янські країни, які приймали католицтво, тут же входили в загальну західноєвропейську економічну систему. Так, не встиг ще король Мешко (960 – 992 рр.) утвердити в своєму королівстві латинську віру, як євреї завели вже там свою торгівлю. Наївні поляки гостинно зустрічали іноземців, адже жах хазарської системи їх не торкнувся, і вони не уявляли наслідків своєї безпечності» [32, с. 221].

Жахливе явище, так. Але воно може мати своє цілком зрозуміле пояснення. Іудеї теж могли мати **свою ідею** – забрати «земну юдоль» Бога Ора (чи то Дон-Ора, чи то більш давнього Ор-су, а іудейські релігійні уявлення є дуже давніми). Захотіли іудеї стати «панамі Ора» (вираз вжито в «Посланні оріян хозарам» – див. вище)? Можливо (хоча прагнули цього не тільки вони). Не випадково дослідники іудаїзму твердять, що в ньому Бог знаходиться якось «у полоні». І той їхній Бог, взагалі-то, і є Бог-Отець. Хоча вони Його таким і не визнають, і ясно, чому – не тільки через їхнє відоме невизнання християнського уявлення про Троїстість Божества, достатньо просто уважно поглянути на той впертий хохол Дон-Ора.

Є підстави до припущення, що іудеям завжди було (й буде) недосить володіти Палестиною з її витоками християнства, а навіть з більш давніми Ізраїлем та Іудеєю. Їх цікавила завжди *ще більш давня сакральна цінність – біблійна Іудея*, про місцезнаходження якої, природно, ніхто нічого не може сказати точно, як і про все, що описане в Біблії (справжні майстри заховування інформації її писали, не можна не відзначити). А чого довго думати й далеко ходити? Схоже, що то й була «земна юдоль» Бога Ора – Доно-Донецький регіон. Звідси й пізніша трансформація терміну – Юдея. Предки євреїв шумери, будучи виселеними в Месопотамію, й залишили після себе плачі за «втраченим раєм» – прекрасною землею, яку їм довелося покинути. «Земна юдоль», однозначно. А що ж іще? До речі, якщо відразу з появою шумерів у Месопотамії там з'являється писемність (а так археологія й подає), то виселенню була піддана насамперед жрецька каста (носії ідеї, все логічно). Вони в Месопотамії спочатку поплачуть у своїх поезіях про «земний рай» та про те, що на новій землі «їм немає чого їсти», а потім заспокоються, і не випадково, бо швидко підкорять і змусять працювати на себе вже семітів. Але це вже точно зовсім інша історія, хоча її прояви ми так чи інакше раз-по-раз бачимо в історії вітчизняній. До речі, хасидські цадики, які ведуть витоки своєї організації теж з теренів України, також нічого взагалі не роблять, їх навіть годують спеціальні слуги «з ложечки», бо вони, буцім-то, «божественні» з самого моменту запліднення. Оце щось таке саме являли собою й жерці Оратти. За що, будучи потрактовані паразитами, й були відправлені подалі від «земної юдолі». Моральні оцінки тут доречні, але ми їх залишаємо для Читача.

Початок широкої інфільтрації іудеїв у середовище місцевого населення Північного Причорномор'я Ю. Павленко відносить до часів правління понтійського цесаря Митридата VI Євпатора (121 – 63 рр. до н.е.) [67, с. 79]. Це він трактує як першу хвилю розселення євреїв у бік Північного Причорномор'я й Криму. Друга хвиля ним віднесена до першої половини II ст. н.е., а третя – до середини IV ст., що практично збігається з часом масового руху готів на українські землі та їхнього тут закріплення, а також і з часом появи гунів. Отож, для античного часу Павленко не фіксує значного просування іудеїв далі меж Боспорського царства, появу іудеїв у Херсонесі він відносить уже до рубежа III – IV ст. [67, с. 83 – 84].

А чи не можна тут виявити якоїсь релігійної ініціативи з боку іудеїв, щоб можна було потрактувати її як спробу надати альтернативу-протилежність місцевим релігіям? В омріяну «земну юдоль» треба ж з чимось приходити, так же? З чим же? Дивимося. Як пише Павленко, «в першій чверті I ст. у межах Боспорського царства фіксуються як власне іудейські синагогальні общини..., так і своєрідні релігійні союзи (фіаси) *адептів Бога Всевишнього*, вельми чисельні у Горгіппії й **Танаїсі (гирлі Дону)**» [67, с. 80] (виділено нами). У цей час відмічається загальне устремління людей до монотеїзму, тож запропонований іудеями образ універсального Бога Всевишнього можна потрактувати як спробу іудеїв утримати цю загальну тягу людства до монотеїзму в силовому полі іудаїзму. І в Горгіппії й Танаїсі їм дещо вдалося:, адже адептами синкретичного, хоча і в цілому подібного до Яхве, Бога Всевишнього, що

сполучався з богами нижчих сфер, стали такі деякі люди не єврейського походження [67, с. 81].

Водночас паралельно, саме в I – II ст. мав місце розквіт *гностицизму*, однією з базових ідей якого й була ідея Вищого Бога, який не несе відповідальності за зло, що виникло внаслідок невдалої спроби творення світу з матерії, яку здійснили нижчі божества. Але в пізніший час не видно розповсюдження ідеї іудейського Бога Всевишнього, що може опосередковано свідчити про те, що гностичні ідеали мали успіх серед місцевого населення на противагу іудейській трансформації. Але – тільки деякий час, бо в IV – V ст. проти гностицизму грізно виступить уже саме християнство, що буде нищівним для нього. Врешті решт обидві ідеї – і гностична, й трансформована іудейська (як ідея Бога Всевишнього), будуть з часом розгромлені.

Слід відмітити й інший напрям, на якому з'являлися іудеї, – через Кавказ у напрямку Керченської протоки. Так, уже в останні століття до н.е. присутність євреїв фіксується у Вірменії й Грузії, а також на кавказькому березі Керченської протоки. Вельми давніми є й іудейські епіграфічні пам'ятки Прикаспійського Дагестану, виявлені в районі Дербенту, що були перекладені й вивчені Л. І. Львовим [Див.: 67, с. 87]. (Дербент помічаємо, нам буде треба!). Просування ж іудеїв у більш глибокий регіон Європи й поява їх у районі Подонцов'я зв'язані вже з процесом поступової іудаїзації Хазарського каганату. У VIII – X ст. іудеї досягли й закріпилися в Салтівському городищі (побіля сучасного Харкова). Це велике за мірлами раннього середньовіччя місто (ототожнюється з давньоруськими містами в басейні Сіверського Дінця – Балином, Сугровом або Шаруканем) було крупним торгівельним центром на шляху з Ітіля через Саркел (Біла Вежа на Дону) до Києва, через який шлях вів далі у Центральну Європу.

Питання про те, коли й чому правляча верхівка Хазарського каганату прийняла іудаїзм, на засаді різних джерел трактувалося по-різному. Аналізуючи джерела, М. І. Артамонов у своїй фундаментальній праці «Історія хазар» дійшов до висновку (прийнятому в цілому наступними поколіннями вчених), що серед хазар іудаїзм почав розповсюджуватися спочатку в Дагестані, де розташовувався центр їхньої держави – до 30-х рр. VIII ст., і де єврейство мало суттєвий вплив не пізніше як із середини VI ст. (тут же розташовувався й потрібний нам Дербент). Джерела однак свідчать, що серед хазар іудаїзм спочатку прийняв не каган і його двір, а один з князів на ім'я Булан (приблизно у тих же у 30-х рр. VIII ст., у тому ж таки Дагестані). Після повного розгрому хазарських військ арабським полководцем ал-Мерваном у 737 році й переміщення центру Хазарії на Нижню Волгу, де піднеслася її столиця Ітіль, кагани з роду Ашинів утрачають реальну владу й перетворюються на суто номінальних володарів. Але поруч з ними в якості фактичних правителів з'являються «царі» з роду Булана – адепти вже ортодоксального іудаїзму. Тож, вочевидь, спробу іудеїв ввести у свідомість неєврейського населення ідею іудейського Бога Всевишнього слід визначити невдалою. Довелося використовувати іудейську ортодоксію. Саме з цього часу (приблизно середина VIII ст.) офіційна хазарська влада, яка швидко підкорила собі Приазовський степ і основні (крім Корсуня) області Криму, проводить політику

покровительства євреям, які зосереджують у своїх руках не тільки міжнародну торгівлю, а й важливі аспекти міжнародних справ уже відтепер іудейської Хазарії. Дуже скоро після цього, як аргументовано показав Л. Гумільов, Хазарія перетвориться в державу-паразита, безжальну суспільну антисистему. Але в середині її в ті часи не могло не бути антисистеми релігійної, і вона була. **Іудаїзм.**

Не можна не помітити прагнення іудеїв до панування саме над регіоном Північного Причорномор'я й Доно-Донеччини. Це треба було закріпити географічно – «сидячи» ззаду – на Волзі, а також зайшовши спереду – оволодівши Києвом. Крім того, треба було тримати під контролем ще й Крим. Ось так – з усіх боків іудео-Хазарія й тримала контроль над «земною юдоллю» Бога Ора. І диктувала свої умови всім тодішнім центрам Європи. Поводили себе іудеї жахливо по відношенню до автохтонів Дніпро-Донецького межиріччя – слов'ян, факт, але чим вони при цьому були кращими чи гіршими від попередніх завойовників? Та нічим. Усі були «добрі». Й головний тому свідок – Історія.

Єдине, чим відрізнялися хазарські євреї-рахдоніти від своїх попередників, що приходили сюди шукати свою Прабатьківщину, а на ділі розсідалися тут панувати й визискувати місцеве населення (гуни тільки в цьому відношенні проявляються як певне виключення), так це расово-етнічним походженням. Адже на всі ті «народи», приходи яких на терени стародавньої України ми розглянули в даному Розділі, треба дивитися не як на окремі етноси, а як на різні галузі однієї великої раси. Нашу думку підтверджує Феофан Сповідник (760 – 818 рр.), який, пишучи про гепідів, готів, вандалів і інші т.зв. «германські народи», сказав так: «Нічим іншим, крім імені, не відрізняються одне від іншого, розмовляють однією мовою» [Цит.: 29, с. 661]. До речі, в середньовічних літописах щодо германців зустрічається ще дуже прикметна назва «тенгрі», або «тангрі», а Феофан сповістив про те, що германці свого Бога називають Тор, а ще Донар. Ось! Це означає, що Велика ідея гунів таки перемогла Велику ідею готів, тобто Бог-Небо Дон-Ор перемиг такі етнічного Одіна.

Іудаїзм у ранньому середньовіччі робить свої спроби оволодіти не тільки тими в сакральному сенсі важливими географічними теренами, якими прагнули оволодіти і готи, й гуни, й руси, а й свідомістю автохтонного населення цих географічних регіонів. І тут слід зазначити, що, воістину, іудаїзм, попри всі його негативні якості, – це такий феномен, який є об'єктивно необхідним. Ця релігійна антисистема повинна стати просто незнищимою на планеті (правда, тільки в межах етнічного поселення її носіїв, що важливо). Чому? ***А щоб не-іудеї не розслаблялися...*** Ось так. А ще – щоб не з'явилася нова антисистема (бо «свято місце пусто не буває»). Досить і старої.

ІХ століття – це перша спроба наших предків не тільки визволитися з-під влади іудейської суспільної химери – Хазарії, а й вирвати в неї першість на геополітичному просторі Східної Європи. **І така роль судилася саме русам.**

Література:

1. Ибн-Русте. Ал-а'лак ан-нафиса // Гудзь-Марков А. В. История славян. – Москва, 1997. – С. 136 – 137 (фрагмент).
2. Ибн-Русте-Гардизи. Худуд ал-алам // Гудзь-Марков А. В. История славян. – Москва, 1997. – С. 137 – 138 (фрагмент).
3. Гардизи. Зайн ал-ахбар // Гудзь-Марков А. В. История славян. – Москва, 1997. – С. 138 (фрагмент).
4. Кузич-Березовский И. Жінка і держава / І. Кузич-Березовський. – Львів : Світ, 1993. – 285, [1] с .
5. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість / Павло Штепа. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 335, [1] с.
6. Кочергина В. В. Начальный курс санскрита : [учебное пособие] / В. В. Кочергина. – Москва, 1956. – 195, [1] с.
7. Велесова книга. Вид 2-ге. [ритм. пер. укр мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка]. – К. : Велес, 2006. – 256 с.: іл.
8. Давня історія України / Толочко П. П. (гол. ред.) та ін. : у двох книгах. – Кн. 2. – К. : Либідь, 1995. – 219, [1] с.
9. Оранский И. М. Иранские языки / И. М. Оранский. – Москва : Изд-во вост. лит-ры, 1963. – 238 с.
10. Голденков М. Русь – другая история / М. Голденков. – Минск : Современная школа, 2008. – 384 с.
11. Меркулов В. И. Откуда родом варяжские гости? : генеалогическая реконструкция по немецким источникам / В. И. Меркулов. – М. : Белые альвы : Амрита-Русь, 2005. – 128 с.
12. Борисова О. В. Історичні підвалини Київського патріархату / Борисова О. В., Климов А. О.. – Луганськ : Альма-матер, 2001. – 132 с.
13. Мішко С. Нарис ранньої історії Руси-України / С. Мішко. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1981. – 226 с.
14. Головка О. Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі / О. Б. Головка // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 24 – 35.
15. Иордан о происхождении и деяниях гетов. Getica : [вступ. стаття, перевод и комментарии Е. Ч. Скржинской]. – Москва : Наука, 1960. – 141, [1] с.
16. Прокопий из Кесарии. Война с готами / Прокопий из Кесарии : [пер. с греч. С. П. Кондратьева; вступ. стаття З. В. Удальцовой]. – Москва, 1950. – 220 с.
17. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян : вступ до середньовічної історії слов'янства / А. П. Власто [з англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех; худож оформ. С. Полохайло]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
18. Вашкевич Н. Н. Системные языки мозга / Николай Николаевич Вашкевич. – Москва : Белые альвы, 2002. – 400 с.
19. Щербаківський В. Формація української нації / Вадим Щербаківський // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – Кн. 5. – С. 559 – 571.
20. Щербаківський В. Формація української нації / Вадим Щербаківський // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – Кн. 7 – 8. – С. 845 – 860.
21. Давня історія України / Толочко П.П. (гол. ред.) та ін. : у двох книгах. – Кн. 1. – К. : Либідь, 1994. – 235, [1] с.

22. Геродот. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом / Геродот з Галікарнасу. – К. : Довіра, 1992. – 72 с.; карт.
23. Братко-Кутинський О. Феномен України / О. Братко-Кутинський. – К. : Вечірній Київ, 1996. – 301с.
24. Трубніков С. В. Історична географія України / С. В. Трубніков : [навчальний посібник]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 168 с. + карти.
25. История Русовъ или Малой Россіи / [сочинение Георгія Кониссаго, Архієпископа Бѣлорускаго]. – Москва, 1846. – 320 с.
26. Щербаківський В. Формація української нації / Вадим Щербаківський // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. 2. – 182 – 195.
27. Чепурко Б. Українці / Богдан Чепурко // Основа. – 1993. – №23 (1). – С. 129 – 131.
- 27 а. Фадеева Т. М. Крым в сакральном пространстве: История, символы, легенды / Татьяна Михайловна Фадеева. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2000. – 304 с.
28. Крат П. Українська стародавність / Павло Крат. – Торонто, Онтаріо, Канада – Буенос Аїрес, Аргентина, 1958. – 285 [3] с.
29. Аджи М. Азиатская Европа / Мурад Аджи. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 1128, [8] с.
30. Кузьмин А. Об этнической природе варягов / А. Кузьмин // Вопросы истории. – 1974. – № 11.
31. Кіндратенко А. Європейські гуни – предки українців / А. Кіндратенко. – Харків : ПП Див, 2007. – 168 с.
32. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Лев Николаевич Гумилев. – Москва : Мысль, 1989. – 764 с.
33. Bayer G. S. De Varagis // Commentari Akademia scientiarum imperialis Petropolitanae. – Т. IV. – Petropoli, 1735. – P. 275 – 311.
34. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ : нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. : [навчальний посібник] / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996. – 496 с.
35. Галкина Е. С. Тайны Русского каганата / Е. С. Галкина. – Москва : Вече, 2002. – 432 с.
36. Седов В. В. Русский каганат IX в. / В. В. Седов // Отечественная история. – 1998. – № 4. – С. 4 – 7.
37. Непомнящий Н. Н. Тайны древних цивилизаций / Н. Н. Непомнящий. – Москва : Вече, 2002. – 464 с.
38. Демин В. И. Арийский след на карте России / Валерий Демин. – Москва : Вече, 2008. – 448 с.
39. Степ С. Варяги / С. Степ // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. IV. – С. 415 – 426.
40. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. – Ленинград : ЛГУ, 1952. – С. 293 – 295.
41. Кузьмин А. Г. Падение Перуна. Становление христианства на Руси. / А. Г. Кузьмин. – Москва : Мысль, 1988.
42. Ренан Э. Жизнь Иисуса. Апостолы / Эрне Ренан. – Минск : Беларусь, 1991. – 493 с.

43. Лозко Г. Українське язичництво / Галина Лозко. – К. : Укр. центр духовної культури, 1994. – 96 с.
44. Бахметева А. М. Рассказы из Русской церковной истории / А. М. Бахметева. – Ч. I. – Москва, 1894. – 240 с.
45. Мавродин В. В. Очерки истории СССР. Древнерусское государство : [пособие для учителей] / В. В. Мавродин. – М. : Гос. Уч.пед.гиз. МП РСФСР, 1956. – 224 с.
46. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси IV – IX вв. / А. П. Новосельцев // Древнерусское государство и его международное значение. – Москва : Наука, 1965. – С. 355 – 419.
47. Русско-немецкий словарь / под ред. М. А. Лепинга. – Москва : Гос.изд-во иностр. и национальных словарей, 1964. – 555, [1] с.
48. Літопис Руський [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
49. Тацит Корнелій. Сочинения / Корнелій Тацит. – Т. 1. – Ленинград, 1969.
50. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : Оберіги, 1992. – 80 с.
51. Проблема перша. Київська Русь. Вступна доповідь О. Прицака // Проблеми дослідження історії України : зб. мат. першого круглого стола істориків. – Славсько, вересень, 1990. – Львів, 1993. – С. 5 – 7.
52. Щербаківський В. Формація української нації / Вадим Щербаківський // Визвольний шлях. – 1970, липень – серпень. – Кн. 7 – 8. – С. 830 – 840.
53. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / М. Чубатий. – Нью-Йорк – Париж, 1964. – 160 с.
54. Шекера І. Міжнародні зв'язки Київської Русі / І. Шекера. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 100 с.
55. Плетнева С. А. Хазары / С. А. Плетнева. – Москва : Наука, 1976. – 92 с.
56. Рид Д. Спор о Сионе / Дуглас Рид. – Москва : Витязь, 2000. – 640 с.
57. Хотон Б. Великие тайны и загадки истории [Текст] : пер. с англ. Е. Шишкиной. – Харьков : Книжный клуб : Белгород : ООО «Книжный клуб», 2008. – 416 с.
58. Послання оріян хозарам : пам'ятка древньої української мови і публіцистики «Рукопис Войнич» : перше українське видання [укладач Віталій Довгич]. – К. : Такі справи, 7503. – 28 с.
59. Окладников А.П. Шишкинские писаницы / А. П. Окладников. – Иркутск, 1959. – 164 с.
60. Пигулевская Н. Сирийские источники по истории народов СССР / Н. Пигулевская. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 328 с.
61. Людство і віра : Навч.-метод. посібник : [У 3 т.] / Авт.-уклад. Г. Щокін. – К. : МАУП, 2002. – Т. 1. – 576 с. [16] с. іл.
62. Хоуп М. Древняя мудрость Атлантиды / Мери Хоуп. – К.-М. : София, 2000. – 224 с.
63. Сегодня. – К., 2003. – № 164 (1509). – 25 июля. – С. 2.
64. Поліщук В. Чи впадала Волга у Азовське море? / В. Поліщук // Наука і суспільство. – 1987. – № 4. – С. 54 – 58.

- 64 а. Мифы народов мира. Энциклопедия / [гл. ред. С. А. Токарев]. – Т. 2. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – 719 с.
- 64 б. Шилов Ю. О. Давня історія України в контексті світової цивілізації : [навч. посібник] / Ю. О. Шилов. – К. : МАУП, 2007. – 280 с.
65. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. 988 – 1988. Ювілейне видання з нагоди 1000-ліття християнства. – 1524 с. [4 с. карт.].
66. Янович В. Спадщина тисячоліть / Віктор Янович : [пер. з рос. Ю. Стадніченка]. – К. : Книга, 2008. – 448 с.
67. Павленко Ю. В. Исторические корни еврейства на юге Восточной Европы / Юрий Витальевич Павленко // Collegium. – К., 2004. – № 14. – С. 79 – 110.

РОЗДІЛ 2

Сучасний погляд на виміри релігійного аристократизму: католицький і незалежний

Проблема еліт в історії є складноскладовою і включає в себе не тільки питання, пов'язані з походженням людини, її місцем у суспільстві, а й, зокрема, з таким непростим явищем, як приналежність до того чи іншого таємного ордену містичного, або напівмістичного характеру, де людину прилучали до знань, що були недоступними простій масі населення. То – давня традиція, й ось, наприклад, як вона проявляється в історії. Звернемо увагу на таку думку Рене Генона, що давні «або бачили те, чого не бачать тепер, тому що відбулися значні зміни чи то у земному середовищі, чи то у здібностях людини, або ж, скоріше, ці зміни і у тому, й у іншому йшли тим скоріше, чим ближче ми підходимо до нашої епохи, або ж те, що звать "географією", мало у давнину зовсім інше звучання, ніж сьогодні» [1, с. 139]. Інше звучання мала в давнину не тільки географія, в чому переконуємося, читаючи лист Олександра Македонського до Аристотеля:

«Олександр Аристотелю бажає благополуччя! Ти вчинив неправильно, розголосивши вчення, призначене суто для усного викладання. Чим ще ми будемо відрізнятися від решти людей, коли ті ж вчення, на яких ми були виховані, стануть загальним надбанням? Я хотів би мати перевагу над іншими не так могутністю, як знанням про вищі предмети. Бувай здоров» [2, с. 367].

Конфлікт Олександра з учителем і виник через те, що Стагірит деякі відомості про те, що нині зветься «тонкою сферою», виклав у одній зі своїх робіт. І великий Олександр, кинувши всі свої військові проблеми, що він їх мав під час походу в Азію, пише листа, в якому різко висловлюється проти того, щоби оприлюднювалося те, що й було головною прерогативою аристократії: **знання про «вищі предмети»**. В середні віки такі знання мала, перш за все, релігійна система.

І тут слід звернути увагу на те, що саме католицизм мало історичну практику християнських орденів, які й були школами формування суспільної еліти. Можна скільки завгодно виявляти й підкреслювати негативні прояви в діяльності таких структур (їх може бути багато, бо нічого ідеального в цьому світі не існує й існувати не може), головне є незаперечним: маємо історичну практику виховання еліти **саме на знаннях про вищі предмети**. Тому не буде перебільшенням думка про те, що західноєвропейське суспільство, допоки в ньому домінував католицизм, було виразно аристократичним. З появою й розповсюдженням протестантизму воно суттєво «оплебілося». І тут не в ідеях демократії справа. Навпаки, на сьогодні вже встановлено, що ідеї прав людини йшли саме від католицьких орденів, а в «Загальній декларації прав людини» (1948 р.) з 30-ти статей 16 мають прямі витоки в Едикті про віротерпимість авторства такого аристократа, як імператор Константин Великий [3] (куди вже аристократичніше?). Тут справа в духові. Дух же будучи явищем вельми

іраціональним, проявляє все ж таки виразний зв'язок з тими ідеями, заради яких живе і вмирає людина, а значить, усе ж таки дух є явищем, яке можна певною мірою піддати вивченню.

І в даному зв'язку звертаючись до думки Карла Поппера, що дійовими особами історії є або Великі нації, Великі вожді, Великі класи, або Великі ідеї [4, с. 21], наголошуємо на методологічному значенні дослідження українським історіософом Юліаном Вассіаном (1894 – 1953 рр.) «ідеї Риму» для християнського Заходу і Сходу в часи Середньовіччя [5]. Вчений звертає увагу на цивілізаційну роль менталітету в історії, як також доводить, що якщо на Заході християнський Рим відродив політичний імперіалізм у майже неослабленій силі й живучості християнської ідеї, то на Сході, в греко-православному світі, ідея «звертається до себе, вглиблюється у власну істоту і відривається від життя, щоб завмерти в езотеричній безтілесності» [5, с. 85 – 87]. Ось головне – звертання всередину себе. Тоді виробляється інше бачення, ніж коли погляд іде назовні, як також неминучим буде постійне коливання навколо архаїчних форм свідомості, але останнє – окрема тема.

Виділимо в зазначеному головне – ідею Священного Риму як **велику цивілізаційну ідею людства**, що дала змогу тій же Східній Римській імперії проіснувати 1200 років – граничний термін існування будь-якої імперії взагалі (що обстоює Л. М. Гумільовим). Ремінісценцію її наприкінці вже Середньовіччя ми вбачаємо в ідеї «всесвітньої монархії» Данте [6]. Пройшовши по великому історичному колу Європа – Азія, Велика ідея знов повернулася в Європу, але там уже не знайшлося ґрунту, щоб її піднести знову, бо Європа «семимильними кроками» в той час уже рухалася до Реформації, а відповідно, до номіналізму в філософії з його неминучими матеріалізмом та атеїзмом, звідкіля й з'явилася її нинішня «плебейськість».

З такими нашими думками знаходимо прямі зв'язки у працях тих українських мислителів, модель мислення яких була виразно західною. Зокрема, – у Д. Донцова (1887 – 1972 рр.), а конкретно, в його розмірковуваннях про ідеї і традиції. Так, Донцов пише: «Модним у нас стало слово "традиція". Всі пишуть про пошанівок для традиції... Справа не така проста і вимагає ясної відповіді. Є традиції і традиції... Кониському служба чужинцеві – варта догани, Липинському – пошани. І один і другий покликаються на традиції. Ми шануємо традиції старого Києва і його культуру, а ідеолог українського соціалізму й радикалізму (М. Шаповал. – О.Б.) називає традиції Київської Русі – традиціями "хамів і розбійників", які треба "кинути в піч", замінивши "традиціями" соціалізму. За якими ж традиціями йти?» [7, с.11 – 13].

Наука пов'язує динамізм сучасної західної цивілізації саме з епохою Просвітництва. Але тоді все також «викидалося в піч». На Сході така «традиція» протрималася 74 роки (до часу розвалу СРСР), а на Заході? Та, теж не більше. І перемогла Традиція. Яка ж? А дивимось: «Аристотель уважав, що інтелект має певну дію, у якій тіло не бере участі... Тепер ніщо фізичне не може робити враження на нефізичне. Й тому порядком спричинювання діяння інтелекту, згідно Аристотеля, враження спричинювання відчуттям тіла не є достатнім, тому є конечна потреба чогось благородного, бо він каже, що діючий

чинник (Агент) сили є більш благородний чим терплячий (пацієнт)», – думка належить не комусь іншому, а Фомі Аквінському (S.T 1,q.79,a.3. and 4) [8, с. 82]. Перед нами – виразна аристократична свідомість. Бути «пацієнтом» – прерогатива плебсу.

Однак Фома – католицький мислитель. На тлі цього аристократа той же Томас Мюнцер виглядає дійсно плебеєм. Не тому, що започаткував один з напрямків протестантизму, а тому, що був нахабою й хвальком. А як ще можна потрактувати його намагання «написати нову Біблію»? Критика реакційності Римо-католицької церкви – одне, а претензія на написання Святого Письма – це вже зовсім інше. У сфері дії Духу, як ніде, потрібна обережність і почуття міри. Плебс же ніякої міри ні в чому не знає.

І все ж таки не можемо не зазначити, що за загальною плебейскістю сучасного Заходу глибоко приховується його генетична аристократичність, що йде від католицизму. І вона – у почутті виключності, тобто – в сучасному європоцентризмі, за яким увесь світ виглядає як «додаток» до Європи.

І – знов до Донцова: «Ідеї свідчать про своє буття лише через стиль народів, через тип людей-творців. Віззвати до воскресіння того типу людини, яка тверезо гляділа б в життя і майбутнє, а вірила тільки в себе та ще в свого страшного і справедливого Бога, який ледачим не помагає... Лише там наші традиції» [7, с. 76]. А Донцов до **аристократизму духу** й апелював, закликаючи українство до відродження власної держави й власних духовних традицій. Україна не змогла реалізуватися в такій цивілізаційній моделі не тільки у ХХ ст., вона вже більше 300 років не може в ній реалізуватися, і насамперед тому, що після Митрополита Київського Петра Могили (якого й досі Московська церква критикує за його спроби ввести західну модель реформування українського православ'я) українське православ'я було піддане т.зв. «обрусенію» й практично знищене як феномен. Йому довелося піти глибоко в ментальну іпостась церкви, а тому розвивати більш демократичні традиції, ніж аристократичні. Але в глибині українського менталітету нуртує й те, що подвигало на дію й думку Дмитра Донцова та його однодумців.

Філософами доведено, що найбільш відповідає принципам духовності, виробленим людством протягом своєї історії, такий тип особистості, який характерний для відкритої ментальності певного етносу й орієнтований «екстравертно» – на засади й цінності загальнолюдські, з переважанням моральних принципів. Такий тип особистості й можна сьогодні вважати істинно елітарним. Шлях до його формування й виховання був намічений у тих ідеях і концепціях, які були покладені в основу європейської культури й зафіксовані у працях тих видатних аристократів, які сформулювали філософсько-світоглядні її засади – **Аврелія Августина й Фоми Аквінського**. При тому їхні системи та ідеї треба сприймати так, як свого часу рекомендував Папа Павло VI у посланні з приводу закінчення чергового Ватиканського собору, підкреслюючи значення саме Августина: «Продовжуйте свої пошуки, не стомлюючись і ніколи не сумніваючись в істині. Пам'ятайте слова одного з ваших великих друзів – святого Августина: «Ідіть з бажанням знайти і знаходьте з бажанням іти далі» [Цит.: 9, с. 382].

В науці не викликає сумнівів те, що українська ментальність є, безумовно, відкритою, а відповідно, вже сам дух її формує потяг особистості саме до екстравертної соціокультурної поведінки, а відповідно в ній зароджується саме екстравертний тип особистості, який треба суспільству потім свідомо виховувати. Українство тому й відвертається від бидлотних типів сучасних еліт, відмовляє їм у довірі, тягнеться до людей високих духом. Але ж то і є проявом підсвідомої, ментальної аристократичності. Але чи усвідомлює це сам український соціум? Велике питання. Нещодавно спересердя кинуті Ю. Єхануровим слова, що начебто «нещасним є те суспільство, якому потрібні герої», вважаємо дуже необережними. Вони проявляють цілковите незнання ним людської психології – людство буде потребувати героїв завжди, адже мрія про «культурного героя» лежить в самих архетипах людської свідомості. Зневага ж до Великих ідей і мрій людства й власного народу свідчить тільки про те, що нещасним є той, хто собі таке дозволяє. Великі вожді (герої) й Великі ідеї були, є й залишаться в усі часи надзвичайно актуальними для людства.

Наукового аналізу й осмислення потребують морально-філософські засади формування елітного типу особистості, які закладені насамперед у релігійній філософії, адже одного ментального потягу екстравертної особистості до ідей служіння мало – щоб такі особистості могли реалізуватися в соціумі, необхідне відповідне виховання самого соціуму. А то вже є дією свідомою, яка потребує розробки відповідної соціально-філософської теорії й практики, включаючи обов'язково філософію педагогіки, адже стереотипи мислення формуються саме системою освіти.

Августин, як фактичний родоначальник християнського методу філософствування, створив такі парадигми релігійного та філософського мислення, що лежать у засадах багатьох напрямків сучасної західної філософії – персоналізму, екзистенціалізму, феноменології та інших. Вічною ж є одна з центральних ідей августиніанства – *ідея «внутрішньої людини»*, яка прагне пізнати Бога й свою власну душу, що зв'язана інтимно-особистими зв'язками з сокровенним «початком людського я». Така ідея є основоположною в метафізиці внутрішнього досвіду й переплітається з принципом самодостатності інтравертованих актів свідомості, наслідком чого є злиття пізнавальної позиції людини з її психологічно-практичною діяльністю. На такій основі виростає аналогія, що відіграє роль змістовного стрижня внутрішнього досвіду, на засаді якого рух рефлексії в глибини людського духу збігається з його рухом до пізнання Бога. І тоді внутрішній досвід розділяється немов на два різні емоційні шари суб'єктивності й будується на поєднанні контрастуючих актів переживання й піднесення, охоплюючи, з одного боку, свідомість активну, а з іншого – свідомість, занурену в споглядання божественних істин. Зазначимо відразу, що такий стан можна виявити не тільки в окремій людині, а й в цілім етносі. Прояви його бувають імпульсивними, дуже рідкісними й їх доречно пов'язувати з таким явищем, як поштовх

пасіонарності²⁹. Дане явище є надзвичайно важливим, бо лежить у психічних засадах національних революцій, які, власне, й сформували в останні більш ніж 200 років політичну карту Європи.

Християнству в середні віки була притаманною недооцінка цінності земного людського життя, тому, ми б сказали, що такий досвід його провідних релігійних теоретиків був моністично обернутий усередину самого себе. Адже занурюючись у психологічні споглядання внутрішнього світу, богослови досягали стану, коли згасає активність свідомості й людський дух перебуває в безмовному очікуванні вічного блаженства, і зупинялися на ньому, роблячи висновок, що ось такий стан і є найбільшим, чого може очікувати й досягати людина. Такий опис свідомості передує тим описам, які пізніше стали центральними в багатьох представників екзистенційно-антропологічної лінії в філософії. Стан такий є, безумовно, важливим, і насамперед для розвитку духовно-психологічних можливостей людини, але він глибоко інтравертний, моністичний, вельми суб'єктивний і тому врешті решт розбиває соціальність. Можна сказати, що його можуть собі дозволити тільки найвибраніші, найдібніші з середовища самих релігійних діячів і філософів (такі люди й складала основу християнських орденів). Але все треба було повернути на екстравертність, на людське суспільство, і рекомендації Августина в даному відношенні дуже цінні.

Поширюючи принцип достовірності на весь стан інтравертної свідомості, Августин особливо виділяє пам'ять, думку, емоції та волю, надаючи їм особливої значимості, висуваючи на передній план усе ж таки **волю** – як духовний стрижень, навколо якого відбувається організація самого життя свідомості, активного начала людського духу. На основі аналізу акту зорового сприймання

(sic! Ми проаналізували те, що Августин пише про споглядання ним, зокрема, за його словами, «явища часу» й дійшли до висновку про наявність у його опису конкретної наукової основи, бо все в точності збігається з тим, що описують і аналізують сучасні російські фізики, розробляючи гіпотезу мерехтливого світу [10]. Отже, бачення Августина не було таким уже й суб'єктивним)

богослов доходить до висновку, що вже в ньому проявляють себе акти волі, які ще сильніше присутні в тому, що було назване ним «внутрішнім почуттям», в націленості пригадування, спрямованості дискурсивного мислення, які підводять почуттєві дані під принцип благодаті – коли всі дії людини підпорядковуються вищому духовному буттю. Християнська добродетель, на відміну від античної, переноситься у «внутрішню людину», торкається не діяння, а ставлення до певного діяння й захована в найпотаємніших куточках душі, сердечних переживаннях, які не можна осягнути ніяким людським розумом. Їх розуміє тільки Бог. Безумовно, на цій

---

²⁹ Пасіонарій (від лат. *passio* – «пристрасть») – людина, що отримала пасіонарний заряд, завдяки чому стала діяльно-активною (як у позитивному, так і в негативному сенсі) особистістю. Пасіонарна енергія, за Л.М.Гумільовим, – це надлишок космопланетарної й біохімічної енергії живої речовини, який дозволяє подолати інстинкт самозбереження й призводить до фізіологічної, психічної й соціальної наднапруги.

підвалині виростає волюнтаризм, але, вочевидь, у таких питаннях, як виживання людини й нації, без нього не обійтись.

Концепція Августина лягла в основу його історичної системи, в якій богослов заклав парадигму історичного процесу, що на весь час Середньовіччя визначила розвиток історичної свідомості християнського світу. Августин першим розглянув історію людства як єдиний культурний процес, вбудований у процес еволюційного розвитку світу в цілому. Як певний системний висновок містичної діалектики ним був створений твір «Про град божий» (*De civitate Dei*) [Див.: 11], в якому була висунута й розвинута ідея про дві людські спільноти: «земну» (*civitas terrestis*) і «небесну» (*civitas coelestis*). Зміст даного твору та його історичне значення вченими осмислені глибоко й різнобічно. Ми виділимо в ньому головне – те, що Августин розсік світ на дві частини, різко наклався на людей за їхню нікчемність, до чого, слід сказати, мав багато підстав, але своїм глибоким романтизмом і духовним піднесенням дав світу той **принцип пануючої духовності**, що став основним змістом середньовічної культурної традиції і який зводиться не до політичних, а до духовних і моральних спільнот, розуміння яких доступне тільки Творцю. Головна думка тут така: аристократів духу дуже мало серед людей, ви можете не належати до них, ви можете їх не розуміти, але слухайте їх – у кожній їхній думці є те, що цінне для всіх, а тому рано чи пізно дійде до свідомості людей. Виразний заклик ставитися з пошаною до посланників. Не можна не відмітити.

Приховане в августиніанстві заперечення земного життя (й саме непошана, а навіть ненависть до посланників і могла бути його головною підвалиною), безумовно, було дуже суб'єктивним. Але в пізніші часи, коли біблійна традиція ввійшла в розширений простір людської культури, значно збагаченої гуманістичними традиціями Східного Ренесансу, воно було переосмислене й подолане. Тому, як зазначають учені, система Ангельського Доктора – Фоми Аквінського виступає як узагальнююча «віковічна філософія», що пропонувала нове ставлення до «старих істин», коли все земне й божественне буття – «град земний» і «град небесний» поєднується в могутній моноліт [9, с. 385]. І ми знаходимо в Енцикліці папи Римського Лева XIII «*Reverentiam*» (1892 р.) [12] утілення головного принципу «терпимості» в поєднанні «старих» і «нових» істин, що є цілком у дусі Аквіната.

А ось Україна в час виходу в світ цієї Енцикліки (кінець XIX – початок XX ст.), коли для її політичної еліти були характерними напружені пошуки нових ідей для втілення свого прагнення до відновлення втраченої державності, більше тяжіє до августиніанського вчення про «внутрішню людину» [9, с. 385]. Хід думки – виразно західний, але *інтравертній українській ментальності ближчими виявляються емоційність і романтизм Августина, ніж інтелектуалізм і раціоналізм Фоми.*

Тяжкі часи боротьби за самостійність породили в Україні зацікавлення в таких рисах «внутрішньої людини», як потяг до множинності різноманітних ідей, програм та концепцій, які вели до утвердження індивідуальної гідності людини та демократизму. І тут українці тяжіли до релігійно-філософського номіналізму, а відповідно, й до матеріалізму. Фома ж – жорсткий релігійно-філософський реаліст. Не випадково Україна, створивши такий суспільно-

політичний феномен, як Запорізька Січ (теж орден, до речі), раніше від інших держав підійшла саме до демократичних парламентських форм державності («Конституція» Пилипа Орлика, 1710 р.). Усі елементи державності – традиції козацької військової демократії, Магдебурзького права та ін. концентрувалися навколо ідеї не стільки станової цінності, скільки індивідуально-особистісної – коли тільки власні справи, пориви духу в ім'я Бога й України («За віру й народ» – гасло, під яким козаки йшли на смерть, назавжди залишилося в пам'яті народу) піднімають людину до високого рівня самоповаги та поваги до нього з боку інших. Чесність, прямота, вірність найвищим людським ідеалам – такі моральні добродієства стали виховним ідеалом української людини, поруч з вищим політичним ідеалом – ідеєю Козацької держави та вищим духовним ідеалом – ідеєю самостійної Української православної церкви.

І ось ми бачимо, як реагує Захід – в особі найвищих представників римо-католицизму: в тій же Енцикліці «*Regum novarum*» Римський папа висуває концепцію такої організації суспільства, яка базувалася б на принципі розділення трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової, що в ті часи було принциповою новиною у вченні церкви. З другої половини XIX ст. на Заході набуває широкого поширення ідея правової держави. Не обійшла вона й Російську імперію, де цілий ряд представників російської наукової й політичної еліти захоплюються нею і роблять великий внесок у її розробку. До кінця XX ст. ця ліберальна ідея на Заході значною мірою затухає. З розвалом СРСР вона переживає певний ренесанс, і – саме на пострадянському просторі, але також поступово затухає (бо ніхто з науковців так і не зміг дати визначення того, що таке «правова держава». А без визначення не може бути розуміння)..

Аж ось Папа Іоанн Павло II ще в 1992 році в Енцикліці «*Centesimus annus*» («Сотий рік») [13], яка й присвячена була саме 100-річчю Енцикліки «*Regum novarum*», чітко зазначив, що справжня демократія можлива тільки у правовій державі й на основі істинної концепції особистості. Тобто, народи православного простору з розвалом СРСР прокинулися для свого нового державно-політичного життя, й Рим тут же показав проблему: незважаючи на весь індивідуалізм західної цивілізації, вона не змогла розробити «істинну концепцію особистості». Немає її на сьогодні й на пострадянському просторі (а ніхто й ставив завдання її створення) й ідея правової держави затухає і в нас. Причина вказана папою – *нерозробленість концепції особистості*. Особливо драматично це позначається на Україні, де всі режими після здобуття нею незалежності тільки те й робили, що знущалися на цією самою особистістю. Не виключенням став і пост-помаранчевий політичний режим. Українській еліті, на нашу думку, якраз і не вистачає ковтка повітря духовної Традиції, а то передовсім – **Августин з його концепцією «внутрішньої людини»**.

Однак то – не тільки Августин. У нас є власна традиція, яку теж треба осмислювати й використовувати. Й що прикметно – Римський папа знов тут був попереду всіх. Ось якраз саме тут! Звернемося до документу авторства того ж папи Іоанна Павла II, який, як відомо, був першим в історії Римським папою-слов'янином. У ньому ми побачимо ґрунтовний аналіз тієї нашої Традиції, яка вміщує в собі все, про що йшлося вище – і приклад «внутрішньої людини», й ідеал Служіння Богу й людям, і патріотизм, і духовне піднесення, і потяг до

чистоти думки й дії, а ще – до Слова, зверненого до Бога. І Римський папа тут виступає цілком у традиції католицизму, але й православним тут теж є над чим замислитися, адже Рим бачив, а ми?

А Рим бачив багато чого тому, що, напевне, як ніхто глибоко знав учення Фоми про політику. Тож дивимось: людина, – каже Фома, – «є з природи соціально-політичним буттям, і уроджена жити в суспільстві із своїми співгромадянами... Найбільшим доказовим законом соціальної природи людини є її здібність висловлювати свою ідею іншої за допомогою мови» (S.T. – 1– 2, q. 90, a. 1) [8, с.170]. Ось. Якщо церква і держава бажали тримати маси людей під своїми впливами не насильно, що не може тривати довго, а відповідно до їхньої соціальної природи, то зобов'язані були контролювати проблему мови в першу чергу. Дане положення – *надзвичайно актуальне саме для України*. І саме в проблемі її **МОВИ**.

І тут, вочевидь, враховуючи той же ментальний потяг українців до різноманіття палітри ідей, тобто до номіналізму, а тому, можливо, й до номіналізму лінгвістичного, ми вважаємо за необхідне актуалізувати проблему знання й збереження українською людиною тієї мови, що лежить у підвалинах і української, і російської мов, а саме – **мови руської**. Католики не забувають латинську мову – основу-основ культури різних західноєвропейських народів, а ми? За мовою предків потягнеться й проблема їхнього спадку – релігійно-філософського, політичного, педагогічного. «І чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь», – писав Тарас Шевченко. А те «своє» стоїть на фундаменті тієї Євангельської Одності, що її уфундували таки предки в часи Київської Русі. І головний наріжний камінь тієї Одності – **МОВА** священних книг, Богослужби, як також блискучої, вишуканої, глибоко аристократичної літератури Русі часів княжої доби.

А тепер – до одного з найважливіших, ми б сказали, особистісно-програмних документів першого Римського папи-слов'янина Іоанна Павла II. Ще в 1985 році Іоанн Павло II присвятив своє Окружне послання (Енцикліку) **Slavorum apostoli** одному з найскладніших сюжетів усієї всесвітньої історії – проблемам виникнення християнства на теренах проживання слов'ян й слов'янської писемності, які обидві пов'язані з іменами «слов'янських апостолів» – Кирила (Костянтина) і Мефодія (ймовірно – Михайла). Її переклад російською мовою з французького оригіналу ми знайшли в Державному архіві Луганської області серед додатків (Дод.11) до Звіту про перебування делегації Російської православної церкви на Третій Асамблеї Румунських віросповідань у вересні 1985 року [14]. Сама Енцикліка – [15].

Вітчизняною наукою цей документ вивчений недостатньо. Навіть у такої вдумливої дослідниці писемної культури Київської Русі, як Т. Горбаченко, простежується опосередковане її знання: в її монографії, присвяченій розвитку писемності Київської Русі, відсутнє посилання на текст самого документа [16, с. 51]. Було дуже дивно бачити його в Луганську. Папа-слов'янин (Іоанн Павло II) зможе прорватися до Києва тільки у 2001 році, а написана ним Енцикліка (робота його думки) на той час майже 20 років уже буде лежати, ніким не запитана, в Луганському архіві...

Брати-македонці Кирило та Мефодій, що ввійшли в історію як «слов'янські апостоли», присвятивши своє життя християнській проповіді серед слов'ян, безумовно, належали до складу релігійної й інтелектуальної еліти свого часу. Важливі дані щодо діяльності обох братів містяться в їх «життях», інших джерелах, у яких йдеться про Кирила і Мефодія [17; 18 та ін.]. На жаль, від періоду діяльності Кирила й Мефодія та їх учнів ніяких писемних пам'яток до нашого часу не дійшло. Найважливішим результатом праці Братів, яка мала величезне культурне й богословське значення, була реалізація великої слов'янської ідеї вживання живої народної мови в церкві та в Святому Письмі. Ідея Костянтина, як писав Іларіон (Огієнко), – Богослужіння живою мовою була незвичайною. Він висунув революційну на той час ідею: хвалити Бога можна всіма мовами. Навіть в останній своїй молитві великий гуманіст Кирило (Костянтин) просив Бога подолати «тримовну ересь» [17, с. 318].

Великою заслугою слов'янських просвітителів був також перший переклад текстів Святого Письма. Як тільки серед слов'ян залунало Богослужіння слов'янською мовою, Кирило сказав: «Летить нині плем'я слов'янське». Тим, на нашу думку, «слов'янський апостол» відмітив глибокою й точною фразою те явище, яке мало величезне націо- і державотворче значення, і яке в сучасній науці визначається терміном «пасіонарність». Справа Солунських братів тому й була місійнозначущою, що була цивілізаційно правильною. І навряд чи по корисності її результатів для слов'ян поруч з нею можна в історії світової культури поставити ще щось рівне їй по гідності й значимості. Незважаючи ні на що. А навіть на те, що, згідно з думкою деяких нинішніх дослідників, справа Братів теж була міфом. Якщо навіть це й так (що – не факт), то САМ МІФ справив такий культуротворчий вплив на слов'янство, значення якого навряд чи можна переоцінити.

Тому правий був митрополит Іларіон (Огієнко), що Слов'янські апостоли створили для слов'янських народів те, чого ті не мали, щоб стати народами незалежними, самостійними і культурними. Роль і значення в тому власного християнського релігійного обряду переоцінити важко. Церковнослов'янська мова стала мовою не лише релігійного обряду, а й мовою літератури, мистецтва. Усе склало підвалину слов'янської культури, яка вивела слов'янство на рівень великих, цивілізованих народів. У такому цивілізаційному значенні й слід, на нашу думку, оцінювати діяльність Слов'янських апостолів Кирила і Мефодія. То теж було великим проявом справжнього аристократизму. І те, як бачив справу слов'янської місії Кирила й Мефодія Голова Римо-католицької церкви Іоанн Павло II, заслуговує на найпильнішу увагу, бо саме в його баченні містяться великі традиції аристократизму. Справа Братів була настільки значною, що вже одинадцять століть два світових центри християнства (Рим і Константинополь) змагаються між собою за те, кому ж з них більше належить їх спадок. Нашадкам же слов'ян, на нашу думку, не треба ставати ні на той, ні на інший бік, усвідомлюючи головне: Вселенська церква в часи Кирила й Мефодія була **єдиною**, не розколотою, й Брати саме так і виконували свою місію – поважаючи її єдність і вселенськість, ні на крок не відступаючи від неї, в чому, власне, й полягає велич справи їхньої місії.

Окружне послання (Енцикліка) *Slavorum apostoli* складається з дев'яти частин: вступу, шести основних глав, висновків і списку посилань.

Вступ починається зі слів: «Апостоли слов'ян, святі Кирило і Мефодій залишаються пов'язаними в пам'яті Церкви з великою справою Євангелізації, яку вони здійснили. А можна навіть сказати, що спогад про них став особливо живим і актуальним у нашу епоху» [15, арк. 71]. Далі папа сповіщає, що приймаючи до уваги вагомість місії Солунських братів, пошанування їх імен цілими народами, він проголосив святих Кирила і Мефодія со-патронами Європи документом *Egregiae virtnis* (31.12.1980 р.), чим продовжив справу вшанування «слов'янських апостолів», здійснену Левом XIII (1880 р.) і Павлом VI (1964 р.). «Більше століття після опублікування енцикліки Лева XIII, – пише Іоанн Павло II, – нові обставини в момент святкування одинадцятого століття блаженної кончини Святого Мефодія, закликають до того, щоб знов висловити те, що Церква згадує в цю важливу річницю. І перший Папа, закликаний з Польщі й, відповідно, з центру слов'янських націй займати престол святого Петра, відчуває себе особливо покликаним на цю справу» [15, арк. 73]. Далі зазначається, що досвід Братів може бути розглянутий нині більш зріло й глибоко, а уроки їх життя й апостольської діяльності – розкриті в новій повноті й з наступним принесенням нових плодів [15, арк. 73 – 74].

У главі II «Біографічний огляд» викладається у стислому вигляді історія життя та діяльності Братів. І вже в загальному пункті Енцикліки (п. 4) подається, що під час поїздки в Хазарію, перебуваючи в Криму, в Херсонесі, брати віднайшли церкву, де, на їх думку, був похований святий Климент папа Римський, знайшли його мощі, забрали їх, а потім у Римі передали папі Адріану II³⁰ [15, арк. 76].

Далі йдеться про те, що у відповідь на клопотання моравського князя Ростислава до імператора Михайла I про те, щоб до його народів було послано «єпископа й учителя..., який був би в змозі їм пояснити істинну християнську віру їхньою мовою» [Цит.: 15, арк. 76], було вирішено послати до слов'ян братів на місію, «якій присвятили обоє решту свого життя, відмічену мандрами, нестатками, стражданнями, ворожістю й переслідуваннями, що доходили, відносно Мефодія, до жорстокого полону» [15, арк. 76]. Але брати з гідністю несли тягар місії, «вони несли з собою тексти Священного Писання, необхідні для служіння божественної літургії, підготовлені й перекладені ними давньослов'янською мовою, написані новою абеткою, винайденою Костянтином Філософом і чудово пристосованої до фонетики цієї мови» [15, арк. 76]. Тут бачимо ніщо інше, як засади культури.

Братів викликали до Венеції, де публічно були піддані обговоренню їх новаторські методи місійної діяльності, однак папа Адріан II сприйняв Братів вельми прихильно. «Схваливши слов'янські богослужбові книги, він повелів їх урочисто покласти на престол церкви святої Марії *ad Praesepe*, що іменується сьогодні свята Марія Майора, і розпорядився хіротонізувати їх послідовників у священники» [15, арк. 77]. Однак Кирило вже був тяжко хворий і 14 лютого 869 р. помер у Римі. «Святий Мефодій, – пише папа Іоанн Павло II, – залишився

³⁰ Про папу Римського [Адріана] і його захист слов'янської грамоти пише Нестор [19, с. 15].

вірний словам, які сказав йому Кирило на смертному одрі: «Брате мій, ми розділили одну долю, ведучи плуг у одній борозні; тепер я падаю на поле у кінці мого дня. Ти, я це знаю, дуже любиш свою Гору³¹; але не залишай справу викладання, повернувшись на Гору. Воістину, де зможеш ти краще здійснити справу свого спасіння?» [Цит.: 15, арк. 77 – 78] Тут чітко видно, якого великого значення надавав св. Кирило справі освіти.

Після смерті брата Мефодій пережив багато несправедливих переслідувань. У 680 році його було викликано *ad limba Apostolorum*, щоб викласти ще раз усе питання особисто Іоанну VIII. «У Римі, очищений від усіх звинувачень, він домігся від Папи опублікування булли *Industriae tuae*, яка, крайньою мірою, по суті, відновлювала прерогативи, визнані за богослужінням слов'янською мовою його попередником Адріаном II» [15, арк. 78]. Справа Мефодія й її законність та відповідність християнському віровченню (помічаємо, що папа вживає двічі термін «православ'я» [15, арк. 78]) були визнані і Константинополем (імператором і патріархом Фотієм)³². Останні роки життя, за Енциклікою, Мефодій присвятив перекладам Святого Письма, богослужбових книг, творів отців церкви, а також збірника церковних і громадянських законів під назвою «Номоканон» [15, арк. 78 – 79]. І в записці *De conversione Carantanorum lebellus* (871 р.), у розділі XII читаємо: «Відомий грек, на ім'я Мефодій, новознайденими слов'янськими письменами по-філософськи перевершив мову латинську» [Цит.: 16, с. 181]. Значить, слов'янська мова надавала кращі можливості для визначення філософських понять, категорій тощо. Філософія ж формує точність мислення, правильне розуміння картини світу.

Помер Мефодій 6 квітня 885 р. «Своєю далекоглядною діяльністю, – каже Іоанн Павло II, – своїм глибоко православним вченням³³, своєю врівноваженістю, своєю толерантністю, своєю апостольською старанністю, своєю безстрашною великодушністю, він завоював визнання й довіру Римських Пап, Константинопольських Патріархів, Візантійських Імператорів і значної кількості Князів нових слов'янських народів. Ось чому Мефодій став проводирем і законним пастирем Церкви, яка була ним заснована в цю епоху, серед цих націй, і він одностайно визнається, також, як і його брат Костянтин, як провісник Євангелія і вчитель «від Бога і святого апостола Петра», і як основа повної єдності між нещодавно заснованими Церквами і Церквами більш давніми» [15, арк. 79]. Справа Братів, – підкреслює Іоанн Павло II, – «залишається живим прикладом і взірцем для Церкви і для місіонерів усіх часів» [15, арк. 79].

У главі III «Глашатаї Євангелія» Папа обґрунтовує думку, що Солунські брати «зуміли стати апостолами слов'ян у повному сенсі цього слова» [15, арк. 80]. Перш за все – богословські. Думка пояснюється тим, що «Бог вимагає інколи від своїх обранців віддалення від їх батьківщини», а потім розповідається про видіння, яке мав ап. Павло, і в якому його було покликано

³¹ Папа пише, що мова йде про гору Олімп у Віфінії, відому як Свята Гора. Але тут можливі й сакральні означення.

³² У Візантії імператор був Головою церкви.

³³ Папа втретє підкреслює, що Кирило і Мефодій – місіонери Православ'я.

для проповіді християнства до Македонії [15, арк. 80]. З того видно, що психологічним формам життя людини, в яких сні, видіння, прозріння займають значне місце, церква завжди надавала великого значення.

Далі йде ідеологічне обґрунтування, а саме, що Братів до місії покликали «голос і влада Візантійського імператора і Константинопольської Церкви» [15, арк. 80]. Виконання завдання включало відмову від звичайного життя, від'їзд за межі Східної Римської імперії й довге життя серед народів, які не знали засад грецької християнської культури, вже вельми розвиненої на той час. «Тричі Римський Папа звертався з одним і тим же проханням до Мефодія, посилаючи його як єпископа до слов'ян Великої Моравії, в церковні області стародавньої єпархії Паннонії» [15, арк. 81], що проявляє як увагу Рима до справи місії, так і до слов'янських теренів.

Однак Брати погодилися вийти на місію тільки тоді, коли до них звернувся імператор. Костянтин сказав йому: «Хоч я виснажений і переніс фізичні негаразди я піду з радістю в цю країну», «з радістю я відправляюся в ім'я Христової віри» [Цит.: 15, арк. 81]. Отже, до слов'ян Братів посилали обидва центри християнства – Рим і Константинополь, і рівною мірою влада духовна і світська. Видна повага і врахування формули «симфонії взаємовідносин» церкви і держави, закарбованої в Кодексі Юстиніана (VI ст.). Далі папою наводиться низка євангельських положень [15, арк. 82], що підтверджує те, що такий підхід до справи відповідає повноті християнського віровчення.

І Брати повністю прийняли на себе всі ті складності та проблеми, «які стояли перед народами, що захищали своє буття перед лицем військового і культурного тиску з боку нової Романо-Германської Імперії, і які намагалися відмовитися від форм життя, які вони вважали для себе чужими» [15, арк. 82 – 83]. Розділення між західним та східним християнством назрівало вже тоді, й Кирило і Мефодій не могли обминути його, але, як пише папа, «вони змогли підтримувати завжди істинне православ'я³⁴ і бути уважними до того, щоб нові способи життя, притаманні народам, яких вони євангелізували, не розходилися зі скарбницею Передання» [15, арк. 83], незважаючи ні на які складності й випробування, не відступаючи від «твердого наміру сприяти й служити благу слов'янських народів і єдності Вселенської Церкви» [15, арк. 83].

І в перспективі євангелізації обидва Брати присвятили себе важливій справі перекладу священного Писання з грецької мови на слов'янську. Для того, як зазначає папа, «треба було добре пізнати внутрішній світ тих, кому мали намір возвістити Слово Боже, користуючись образами і поняттями, які були б для них рідними... Йшлося про новий метод катехізації» [15, арк. 84]. Справа була узгоджена в Римі з ученням, яке залишили апостоли Петро і Павло. Костянтин і його помічники «потурбувалися створити нову абетку, щоб істини, які підлягали возвіщенню й викладенню, могли бути написані слов'янською мовою і були, таким чином, повністю зрозумілі й засвоєні тими, кому вони були призначені» [15, арк. 84], у чому Брати являють собою зразок для всіх місіонерів, які «від давнини і до нових часів – від Європи до Азії і

---

³⁴ І – ще раз вживається термін «православ'я».

сьогодні на усіх континентах – працювали над перекладом живими мовами різних народів Біблії і богослужбових текстів» [15, арк. 85].

У главі IV «Вони насадили Церкву Божу» підкреслюється мирний характер творення церкви, здійсненого Братами, натхненними своїм розумінням церкви єдиної, святої і вселенської [15, арк. 85], а потім – те, що хоча слов'яни й приймають обох Братів за «слов'ян по серцю», обидва були все ж таки «людьми еллінської культури і візантійського виховання, тобто людьми, які повністю належали до традицій християнського Сходу як світського, так і церковного» [15, арк. 86].

Далі подається, що Грецька церква знала власні традиції національних східних церков, які користувалися мовами своїх народів. Так діяли й обидва Брати, а, відповідно, характер їх діяльності був виразно східним. Західна церква була іншою, інтернаціональною, що папа відзначає так: «Західне християнство, після переселення нових народів, згуртувало етнічні групи, що приєдналися до місцевого латинського населення, даючи усім, з метою їх об'єднання, латинські мови, богослужіння і культуру, передані Римською Церквою» [15, арк. 87]. Курс був узятий на одноманітність, бо «всіляка відмінність ризикувала бути сприйнятою як загроза цій єдності, що знаходилася ще *in vieti*, й що могла бути сильною спокуса позбутися її, навіть вдаючись до різних форм примусу» [15, арк. 87].

«З цієї точки зору, – пише Іоанн Павло II, – дивно й захоплююче бачити, як обидва святі, працюючи в таких складних і таких не передбачуваних ситуаціях, не намагалися нав'язати народам, яким вони мали проповідувати, ні безперечної переваги грецької мови і візантійської культури, ні звичаїв, ні поведінки більш розвинутого суспільства, на яких вони були виховані і яким вони залишалися, звісно, прив'язані й прихильні. Сподвишнуті великим бажанням об'єднати у Христі нових віруючих, вони пристосовували до слов'янської мови багаті й витончені тексти візантійського богослужіння і гармонійно застосовували до складу думки і звичаїв нових народів витончені й складні розробки греко-римського права. Дотримуючись цієї програми злагоди і миру, вони в будь-яку мить дотримувалися обов'язків своєї місії» [15, арк. 87 – 88]. Далі папа підкреслює, що Брати, незважаючи на те, що були підданими Східної Римської імперії й підлеглими Константинопольського патріарха, «зважали за свій обов'язок звітувати Папі Римському про їх місіонерську працю» [15, арк. 88].

В останньому треба бачити і правильність поведінки Братів, оскільки Християнська церква в їх часи не була розділена, і мудрість – не хотіли втягувати слов'янство в існуючі вже на той час складності в стосунках між двома світовими центрами християнства.

Зміст такої дії Братів папа бачить, як папа: «Розпочинаючи свою місію, на підставі повноважень, отриманих від Константинополя, вони прагнули потім, у певному сенсі, підтвердити їх, звертаючись до Римського апостольського Престолу, видимого центра єдності Церкви» [15, арк. 88]. І тут треба бачити не тільки «претензії Римських пап» на підтвердження повноважень, отриманих від Константинополя (до чого схиляються наші вчені), а й найперше – колізію з розвалом Ереґлі (Іраклії) – митрополії, яка була у

підпорядкуванні Риму, що здійснив у свій час Константинополь. Тож зрозуміло, чому останній не любить піднімати цю проблему, адже виявиться, що з його повноваженнями дійсно-таки проблема існувала. Але зрозуміло й те, чому папа теж майже не зачіпає її: Іраклія (Фракія) до розвалу була одним з оргцентрів Східної Православної церкви, і тоді виходить, що Рим через неї був у складі Східної Православної церкви. Про самопроголошення Константинополя папи говорять, а ось про своє власне воліють за краще мовчати.

Отже, взаємне підтвердження повноважень Риму і Константинополю було потрібне, адже тільки так можна вийти на Кафолічну повноту Церкви, що папа розуміє й бачить у дії Братів, бо пише далі: «Таким чином, вони воздвигли Церкву, будучи натхненні значенням її вселенськості, Церкву єдину, святу, кафолічну й апостольську» [15, арк. 88]. Дійсно, так: Петро (Західна церква, Рим), Павло (Східна церква), Андрій (місія «Скіфія») – у такому сполученні постає цілком кафолічна, єдина, свята, апостольська церква, тільки місією Андрія вирвана від самих своїх першопочатків з-під будь-якої залежності від обох центрів церкви – хоч західного, хоч східного.

Далі папа наводить як слова Ісуса Христа [15, арк. 88], так і екуменічний заклик апостолату [15, арк. 88 – 89], що тільки підтверджує правильність нашого звертання до апостольських місій, а також екуменічне значення саме такої поведінки Братів. І тут можна погодитися, що «переконаність обох Солунських Святих, за якою кожна помісна Церква покликана збагачувати своїми власними дарами кафолічну „плерому” (повноту), знаходилося у досконалій гармонії з їхньою євангельською інтуїцією, яка полягала в тому, що різні способи життя окремих християнських Церков не можуть ніколи виправдати розлад, розбрат, розриви у сповіданні Єдиної віри і в практиці любові».

Папа вбачає у Кирилі й Мефодії істинних предтеч екуменізму, обґрунтовуючи свою думку тим, що турбота, «яку виказали обидва Брати – і особливо Мефодій, з причини своєї єпископської відповідальності – про збереження єдності віри між Церквами, до яких вони належали, тобто між Церквою Константинопольською і Церквою Римською, з одного боку, і народжуваними Церквами – з іншого, була й залишається назавжди їх великою заслугою» [15, арк. 89 – 90]. Зауважимо тільки, що в часи Братів про екуменізм мова йти ще не може, адже церква в їх часи була ще єдина, не розколота, й якби і Рим, і Константинополь своєчасно врахували досвід обох Братів, то й самої проблеми не було б, бо церква б не розкололася.

У главі V «Кафолічне значення Церкви» Іоанн Павло II звертає головну увагу на повчальний аспект у катехізаторському і пастирському методі, який Брати розробляли під час своєї місії серед слов'янських народів, і який мав величезний вплив на формування того бачення Вселенської церкви, що сформувалося на сьогодні в лоні Західної церкви. І таке бачення, згідно з яким кафолічність розуміється «по образу симфонії різних літургій всіма мовами, об'єднаних в одну єдину літургію, або гармонійний хор, який будучи сильним не зчисленною множинністю своїх голосів, підноситься своїми модуляціями, тембрами й незкінченими контрапунктами для возвеличення Бога з усіх точок

нашої землі і в будь-який момент історії, – особливо гарно відповідає богословському і пастирському баченню, яке надихнуло апостольську і місіонерську справу Костянтина Філософа і Мефодія й було принципом їхньої місії серед слов'янських націй» [15, арк. 93].

І таке бачення св. Кирило захищав мужньо, відстоюючи його перед прихильниками «тримовності». «Нагадуючи, що Бог велить сходити своєму сонцю і падати дощу на всіх людей без винятку, – говориться в Енцикліці, – він казав: „Чи не вдихаємо ми всі однаково повітря? А ви не маєте совісті, обмежуючись тільки трьома мовами (єврейською, грецькою та латинською), і вирішивши, щоб інші всі народи і раси залишалися сліпими і глухими! Скажіть мені: підтримуєте ви все це тільки тому, що вважаєте Бога надто слабким, щоб Він міг це дозволити, чи занадто ревнивим, щоб цього забажати?!” На історичні та діалектичні аргументи, які йому виставлялися, Святий відповідав, спираючись на Священне Писання» [15, арк. 94]. Ми вбачаємо в зазначеному те, що великий аристократ, «слов'янський апостол» Кирило проявляв найкращі свої духовні якості саме через свою людяність і глибокий демократизм.

Далі Іоанн Павло II викладає канонічне бачення кафолічності, притаманне Католицькій церкві [15, арк. 94 – 96], підкресливши, що завдяки місіонерським зусиллям обох Братів слов'янські народи змогли усвідомити своє призначення «взяти участь у вічному плані Пресвятої Трійці, у вселенському плані спасіння світу» [15, арк. 96], за що нащадки їх пам'ятають і шанують.

У главі VI «Євангеліє і культура» наголошується на тому, що справа євангелізації, яку здійснили Солунські Брати серед слов'ян, є «взірцем того, що сьогодні називається „інкультурацією” – втілення Євангелія в місцеві культури і в той же час введення цих культур у життя Церкви» [15, арк. 98]. Брати, створивши абетку для слов'янської мови, зробили основний внесок в культуру й літературу всіх слов'янських націй. «Окрім того, – зазначає папа, – переклад Священних Книг, здійснений Кирилом і Мефодієм у співпраці з їхніми послідовниками, надав ефективності і культурної гідності богослужбовій слов'янській мові, яка стала на довгі віки не тільки церковною мовою, але й також мовою офіційною і літературною, і навіть розмовною мовою найкультурніших кіл більшості слов'янських націй, особливо ж серед усіх слов'ян східного обряду... В історичному розвитку слов'ян східного обряду ця мова відіграла роль, тотожну ролі латинської мови на Заході. Окрім того, вона протрималася довше – частково до XIX століття – і виявила багато більший прямий вплив на виникнення місцевих літературних мов завдяки об'єднуючим їх тісним родинним зв'язкам» [15, арк. 98 – 99].

З того слідує цілком логічний висновок, що справа євангелізації, здійснена Кирилом і Мефодієм, у певному сенсі постійно присутня в історії й житті слов'янських народів [15, арк. 99]. Дійсно, справжній аристократизм – то, перш за все, висока культура, а її не може бути без розвитку писемності, філософії, літератури, мистецтва, глибокого релігійного мислення. І в усьому тому в засадах лежить мова, бо, як відомо, Слово все ж таки «було на початку».

Главу VII «Значення і розповсюдження впливу християнського тисячоліття у слов'янському світі» Іоанн Павло II починає з констатації, що

апостольська і місіонерська діяльність св. Кирила і Мефодія, що відбувалася у другій половині IX ст., «може розглядатись як перша ефективна євангелізація слов'ян» [15, арк. 99]. Ми вважаємо, що тим папа Іоанн Павло II визнає факт інших, передуючих місії Братів, спроб євангелізації слов'ян, просто недостатньо ефективних. Не можна в тому не побачити також і того, що Рим, значить, пам'ятає «Євангеліє, писане руськими письменами», що його св. Кирило привіз з наших теренів, завдяки якому, власне, й стало можливим як створення кирилиці, так і визнання самого слов'янського кирило-мефодіївського обряду Римом. Рим – послідовний у своїх діях, не можна не відзначити.

Далі викладається історичний матеріал щодо розповсюдження християнства в Моравії, Словачії, Паннонії, Польщі, Болгарії, Хорватії, Румунії, Київській Русі [15, арк. 99 – 101]. «Тому справедливо, – пише Іоанн Павло II, – що святі Кирило та Мефодій були швидко визнані сім'єю слов'янських народів як отці їхнього християнства, а також і їхньої культури» [15, арк. 101]. А далі папа підкреслює значення християнства для всієї Європи, зазначаючи, що справа Братів «є величезним внеском у створення загальних християнських коренів Європи, які своєю міцністю і життєздатністю є найтвердішим підмурком, що не може ігноруватися за ніякої серйозної спроби реформувати єдність цього континенту новим і актуальним чином» [15, арк. 101 – 102].

Папа відзначає, що після одинадцяти століть існування християнства у слов'ян чітко проявляється, що спадок Братів для них залишається більш глибоким і більш сильним, ніж будь яке розділення. І робить висновок, що західна й східна традиції церкви є проявом різноманіття, яке при правильному розумінні може тільки збагатити культуру Європи, її релігійну традицію, стати основою її духовного оновлення [15, арк. 102]. Важливо, що саме досвід Кирила та Мефодія у справі євангелізації слов'ян подвиг Голову Римської церкви до такої думки. Особливо папа наголошує на цінності заклику Братів «плекати разом спілкування», як такого, що не втратив актуальності і в наш час, а також на цінності їх діяльності саме в формі «інкультурації». «Обидва Брати, – зазначається в Енцикліці, – не лише виконали свою місію, повністю поважаючи вже існуючу у слов'янських народів культуру, але вони її підтримували і наполегливо розвивали найліпшим чином, так же, як і релігію» [15, арк. 103], що є прикладом для церков у справі їх прогресу. «Кирило і Мефодій, своєю особистістю і своєю справою, є фігурвми, що пробуджують у кожному християнинові велику „ностальгію по з'єднанню” і по єдності між обома Церквами-сестрами: Східною і Західною», – підкреслюється в Енцикліці [15, арк. 104].

У Висновках папа Іоанн Павло II наголошує на тому, що всій церкві треба урочисто й радісно відзначити XI століття апостольської справи Кирила і Мефодія, і зазначає: «Всі можуть зрозуміти, з яким глибоким захопленням перший син слов'янського племені, покликаний опісля майже двох тисячоліть обіймати єпископську кафедру, яка була кафедрою святого Петра в цьому місті Римі, бажає взяти участь у цьому святкуванні» [15, арк. 105].

«В руки Твої передаю дух Мій»: ми вітаємо одинадцяте століття після смерті святого Мефодія, – пише папа, – тими ж словами, які він вирік перед смертю – як про це повідомляє його „Житіє” давньослов’янською мовою, – момент, коли він ішов з’єднатися зі своїми отцями по вірі, надії і любові: з патріархами, пророками, апостолами, вчителями, мучениками. Свідомством свого слова і свого життя, підтриманий харизмою Духа, він дав приклад плідного покликання століттю, у якому жив, як і наступним століттям, і особливо – нашому часові» [15, арк. 105 – 106]. Після смерті Мефодія – першого архієпископа церкви, заснованої ним у слов’ян, послідовники віддали йому шану, відправивши богослужіння латинською, грецькою і слов’янською мовами [15, арк. 106]. «Тепер, – пише папа, – коли минуло XI століть з моменту його смерті, я бажав би опинитися, крайньою мірою, духом у Велеграді, де, ймовірно, Провидіння дозволило Мефодію завершити своє апостольське життя:

– я бажую також зупинитися у Базиліці святого Климента Римського, на місці, де був похований св. Кирило;

– і біля гробниць цих двох братів, апостолів слов’ян, я бажав би ввірити Пресвятій Трійці їх духовний спадок в особливій молитві».

«В руки Твої передаю...» [15, арк. 107]. І далі Римський папа Іоанн Павло II підносить до Бога особливу молитву, віряючи Богу спадок віри слов’янських націй [15, арк. 107 – 111].

Проаналізований документ, є, по-перше, духовним маніфестом папи-слов’янина, а по-друге – глибоким богословським твором, в якому повністю заповнений і час, і простір, і в якому ще й бринить особливо особливий «простір душі». Енцикліка папи Іоанна Павла II *Slavorum apostoli* вже має, а з часом буде мати ще глибше й ще більш велике історичне значення. Людина, велика особистість душею своєю рвала обмеження католицької картини світу, виходячи за неї, визнаючи величезне історичне значення християнського досвіду слов’янства, у засаді якого стояли Слов’янські апостоли, в справі Вселенськості Церкви Христа. І то є великим проявом АРИСТОКРАТИЗМУ ДУХУ Великого Предстоятеля, історичне значення життя і діяльності якого ще належить оцінити людству. То був Великий папа, який зробив великий внесок у розвиток християнської релігії взагалі, й католицизму та Католицької церкви зокрема. А чи не саме тому, що Кароль Войтила був слов’янином? Питання поки що залишається риторичним.

Енцикліка Іоанна Павла II *Slavorum apostoli* – праця, натхненна Вірою і пронизана знанням (Логосом). Але багато в чому вона ж і просякнута суб’єктивністю, і саме тому, що є маніфестом Римського папи. А Римські папи багато чого в історичному сенсі, скажемо так, недоговорюють. У тому числі й у тих питаннях, що торкаються релігійного життя населення, іменованого в історичній науці слов’янським. Адже ким за походженням були Брати Кирило й Мефодій? Македонцями, так. Але багато хто з істориків зве їх болгарами, і таке визначення теж має своє історичне коріння. В етногенезі ж болгар велику роль зіграли болгари-тюрки, що є фактом незаперечним. Для кого ж створювали свою абетку Брати – для слов’ян чи тюрків, і якою мовою було написане те «Євангеліє, писане роушськими письмени», що його привіз Кирило з Херсонесу – слов’янською чи тюркською? До речі, саме це Євангеліє у

Ватиканських сховищах рукописів «кудись ділося», тобто його або знищили, або заховали так, що навряд чи хто знайде. Чому? Питання – не тільки непросте, а таке, що з розряду всесвітньо-історичних. І саме на нього неможливо нині знайти ніякої відповіді.

Релігійний аристократизм – це, на наш погляд, насамперед переконаність у істинності віри, служінню якій людина вирішує присвятити своє життя, впевненість у праведності взятої на себе при тому місії й спроможність відстоювати релігійну ідею до загину. З другим і третім положеннями все зрозуміло – такі люди в християнстві були завжди, і визначена життєва позиція їх була власним вибором кожного з них. А ось з таким аспектом першого положення, як доказ істинності віри, існують проблеми, тому що тут міститься величезне поле для суб'єктивізму. І такий суб'єктивізм в історії християнства мав місце.

Релігія не просто дуже дотична до ідеології, а в деякій мірі зрощена з нею. Ідеологія ж є елементом геополітики, в якій вирішальну роль завжди відігравала й відіграє влада, яка в людському суспільстві базується на силі й примусі. Це – факт. Але переконання є таким унікальним чинником геополітики, поруч з яким блідніє і сила, і примус, бо воно нерозривно зв'язане зі Словом. Слово, безумовно, безсиле перед багнетами, але має таку унікальну властивість, яка позбавляє будь-яку зброю будь-якого сенсу, – воно безсмертне. І, дійсно, завдяки слову світові центри християнства на сьогодні створили таку ситуацію, що у свідомості мільярдів людей Європа є оплотом християнства. І всі переконані, що так було завжди, й що християнство витоково було саме таким, яким ми його знаємо, і світові центри були такими ж, як нині, і їхній статус був одразу таким же. Цьому переконанню служить нині величезний корпус священників усіх християнських церков світу. А з учених-вихідців з християнського світового простору мало хто наважується на сумніви в цій площині. Підстави ж до сумнівів існують.

У нашому попередньому Розділі перед нами наявно розкрилося те, як проявляли себе в той чи інший час різні Великі ідеї, кожна з яких була нерозривно пов'язана з політикою й ідеологією, але водночас (а точніше, насамперед) з релігією. Ми у викладі матеріалу органічно підійшли в часі до християнства, яке дало світу багатьох видатних релігійних аристократів, переконаних як в істинності християнського віровчення, так і в праведності своїх місій, які все своє життя присвятили служінню вірі й церкві, і про декого з них ми тільки-но розповіли. Але коли і як християнство стало тим віровченням, яким ми його знаємо, щоби потім прикликати людей присвячувати своє життя служінню йому?

Відомостей про ранній період історії християнства у світовій літературі маса, але мало що встановлено точно. Таке враження, що «нитка Аріадни», потягнувши за яку можна було б розплутати весь клубок накопичених фактів, що почасти не тільки не збігаються, а й протирічать один одному, захована. Враховуючи ж ту масштабність перетворень, що їх здійснило на планеті християнство, особливо з X ст., коли воно постало як одна з трьох світових релігій, тут не могло не бути геополітики, але ЯКОЇ? Ми вище висунули припущення, що всі війни минулого, що відбувались на величезному просторі

Євразії, були війнами релігійними, а конкретно – що в них точилася боротьба «за Бога». І тут нам не залишалось нічого іншого, як припустити, що те ж саме сталося й з християнством. Але треба було знайти «точку опертя», щоб навколо неї перегорнути весь матеріал і вийти на те, коли, як і що саме сталося. І ось що ми побачили.

Працюючи з текстами видатного середньовічного арабського космографа, етнографа й історика ал-Мас'уді, нам видалося дивним, чому цей блискучий арабський учений в одній зі своїх праць написав, що «християнське віровчення було засноване в місті Нікея», явно маючи на увазі Нікейський собор 325 року? Ал-Мас'уді дуже точний автор, то чому ж він відніс факт **заснування християнського віровчення** аж до IV століття? А як же Рим, який подає себе апостольським престолом на тій підставі, що сюди відразу пішов апостол Петро, а згодом і Павло, й їх обох тут і було вбито в часи Нерона? Навколо Великої ідеї Священного Риму буде все Середньовіччя обертатися вся світова геополітика, гинути держави, династії, сотні тисяч людей, і – що? Все почалося не зі здійснення справи Ісуса Христа в Римі апостолами, а з Нікеї IV століття?

І тут зупиняємося, бо є конкретна дата. Версію «апостольського престолу» в Римі вперше висунув римський єпископ Дамасій I, який був папою у 366 – 384 рр., тобто – **в кінці IV ст.** Його підтримало священство західних провінцій Римської імперії, побачивши в цьому посиленні церкви як інституту влади. Але жодних документів, що підтверджували б право Риму на апостольський престол надано не було, все було запропоновано прийняти на віру (втім, як і багато чого іншого в релігійних нововведеннях того часу). Відмітимо відразу те прийняття НА ВІРУ доказів апостольства. Це – не простий крок Риму, це – його відповідь на те, що Константинополь ще раніше – на початку 30-х рр. IV ст. – виказав претензію на першість у християнстві на підставі хреста, що його привезла з Єрусалиму мати Константина Великого Олена, і який було об'явлено саме тим, на якому розп'яли Христа (радіовуглецевий метод датування для визначення автентичності цієї речі, природно, ніхто не проводив, бо його в той час просто не існувало. Хрест той швиденько закопали під фундаментом церкви, яку тут же побудував Константин, і – все, всі вже «святі» і «вселенські»). Зіставимо з тим, як від церкви з центром у Києві вимагається й донині заледве не власноруч написаного апостолом Андрієм документу про те, що він, дійсно таки був на місці майбутнього Києва. Це – дуже прикметне явище, яке багато про що говорить, але зараз для нас головне те, що ідея апостольства Риму виникла **після** 325 року. Тож це вже є свідченням розбудови Римом структур, говорячи словами ал-Мас'уді, «заснованого в Нікеї християнського віровчення». А до цього що було?

А до цього було більше трьох століть переслідувань християн, яких було дуже мало, й яких звинувачували в усіляких злочинах, у тому числі в ритуальних дітовбивствах, сексуальних оргіях і навіть у каннібалізмі. Нехай ці звинувачення не були праведними, але ж треба подивитися й на те, що собою являли ті ранні християни? Вони ж, як вважає багато вчених, були просто невеликою сектою іудаїзму, заперечували існування будь-яких богів, виступали проти моралі взагалі, звали себе атеїстами, ховалися в катакомбах. З ними ніхто

не бажав контактувати, бо всі вважали їх ізгоями. Який у них був обряд, яка ідеологія? Немає нічого. А як виглядав ритуал молитви? Як узагалі молилися ці ранні християни, якщо у них не було ні храмів, ні постійних місць для молитов, ні релігійної ідеї, нічого? І релігією це не назвеш, бо без релігійної ідеї й обряду її бути не може.

Проте є дані, що спроби створити теологію все ж таки мали місце. Треба поглянути, що робилося й як, адже це й проявить, що саме існувало в християнстві до 325 року. Не випадково ранній період історії цієї релігії вивчений найслабше – вочевидь, джерела починали нищитися відразу ж, як закривалися очі чергового апостола. Хто ж нищів їх? Цікаво, правда? Але зосередимося на теології, вона – головне в таких речах.

Теологічна література виділяє в історії християнської теології в якості першого періоду її розвитку «епоху отців Церкви» (кінець I ст. – 529 р.). І найранішими пам'ятками християнської теології вважаються праці «мужів апостольських» – християнських письменників кінця I – початку II ст. (Климент, Ігнатія, Полікарпа, Варнави, Єрми, Папія), але їхні твори вважаються такими, що «мало сприяли розвитку теологічного вчення» [20, с. 7]. Справа в тому, що в них стільки було незбігів з новозаповітними писаннями, які було введено в канон, що праці тих Отців врешті решт просто вивергнули з канону. Тим не менш, вони були й їх треба проаналізувати. Що було найприкметнішим у цих творах? По-перше, – їхній моралізм [20, с. 8], за яким відбувалося звернення до *іудейської* проповіді закону й *іудейського* устрою общини; Христос же подавався як такий, що приніс новий закон, якого повинен дотримуватися християнин. Тож, як бачимо, праві ті вчені, які вважають ранніх християн звичайною сектою іудаїзму, незважаючи на їх критичне ставлення до останнього (секти в розвиненому християнстві теж були налаштовані критично до ортодоксії, навіть дуже критично, але це ніяк не позбавляє їх статусу сект). А по-друге, – те, що Христос «апостольськими мужами» подається не тільки як учитель, **а й як Бог**, який через свою смерть і воскресіння дає безсмертя [20, с. 9]. Ось – ситуація, дуже схожа з такою ж з Одіном! (Не чіпаємо зараз теологічного питання щодо того, як це Безсмертний Бог може померти, навіть якщо після цього Він і воскресає? Але вада в логіці є, як бачимо. Її пізніше християнство прикриє, розробивши ідею Бога-Сина, але вона все одно залишиться). Сам же Бог в їхніх уявленнях – це Бог *іудейський*, адже «вся ідея Бога у них біблійна, побудована на старозаповітному понятті про Бога» [20, с. 11]. Навіть ідея апостольської спадковості формується за *іудейським зразком*, оскільки включає в себе такі два аспекти:

а) носії служіння прийняли традицію істинного вчення від апостолів, так же, як пророки – від Мойсея (спадковість віровчення);

б) вони знаходяться у безперервному ряду людей, наставлених на служіння апостолами й їхніми послідовниками, так же, як одна тільки сім'я Аарона мала право настановляти священників у Ізраїлі (спадковість рукоположення) [20, с. 13].

Тож, як бачимо, в засадах раннього християнства лежала іудейська парадигма. Аналіз того, чим була заповнена «епоха отців Церкви» до Нікейського собору і виникнення аріанства, виявляє численні течії (апологетів,

іудейських християн, гностиків, антигностиків, олександрійських платоніків, монархіан /динамізм, модалізм/, які ведуть жорсткі суперечки, насамперед – між собою. Головними темами суперечок стають відносини Отця й Сина та ідея Трійці. І нічого більш-менш устійненого розробити не вдається, хоча на Антіохійському соборі 268 року висунуто для обговорення ідею про рівність Христа Богу-Отцю було відкинуто як *абсолютно єретичну* (помітимо цю обставину, нам буде треба). Це створює ґрунт для виникнення ідеї Арія протилежного змісту – що Христос не може бути Богом, а відноситься до творіння й не існував вічно; Христос є проміжною істотою між Богом і людиною, хоча Йому й треба вклонятися як божественній особі. Це викликало величезний скандал і Арія було засуджено на Нікейському соборі.

Що тут було головним? На нашу думку, – спроба здійснити ніщо інше, як **заміну Бога** – тобто замість іудейського Бога поставити християнського. Причому спочатку Христа було об'явлено Богом, а тільки потім почалося підтягування Його до розробленої вже старозаповітної ідеї Бога, що в свою чергу потягло за собою виникнення ідеї Отця і Сина. Сюди ж додається Дух, і виникне Трійця. Спробу слід вважати дуже контраверсійною, якщо протягом IV – V ст. в християнстві виникнуть такі могутні опозиції (т.зв. ересі), що ортодоксальні богослови не розробляють належним чином і досі ні питання, хто такий Бог, ні що таке Трійця й якими є функції її іпостасей та сутність і характер взаємовідносин між ними тощо. Як усе склалося на V століття, так є й досі всі 1500 років. Теологи дуже бояться «єресей», тому *домовилися* навколо певних догм про те, що просто приймають їх на віру й усе. Так же, як на віру було запропоновано прийняти й «апостольство» Риму, або «святість» Константинополя (див. вище). Стиль простежується однаковий. Але неможливо відкинути того факту, що протягом історії Вірменська, Албанська, Грузинська, Сірійська, Коптська церкви відкидають першенство греків і всю звичну для сьогodнішніх європейців схему розвитку духовної культури Європи. Їхнє бачення доповнюють дуже змістовні перські й арабські мусульманські хроніки. На жаль, на це мало звертають уваги вчені, а вже теологи так тим більше.

Що ж було важливого для нас у IV столітті в Азії? На початку цього століття виникли Вірменська, Албанська й Іверійська церкви, *яких об'єднував патріархат у Дербенті* [21, с. 226]. Греки приєдналися до цих перших церков у 311 – 312 рр., Рим – значно пізніше. Можна побачити, що все в християнстві дуже активізувалося тоді, коли Константин Великий, згідно з переданням, побачив уві сні Христа, злякався й вирішив будувати державну церкву. Єпископи моментально зрозуміли: це – державна підтримка, прохід до влади й, природно, до матеріального благополуччя. Ясно, що вони тут же активізувалися. Не випадково саме IV століття започаткує цілу епоху церковних соборів, богословських суперечок і навіть рукопашних боїв в ім'я утвердження віри. А правий таки був ал-Мас'уді – **відоме нам християнство** дійсно таки «було започатковане в Нікеї». Дії Константина I можна розглядати як реакцію на виникнення перших церков у Азії, спробу створення іншої церкви й переобрання першенства на себе.

А що було в IV столітті в Європі? Початок того, що наука називає Великим переселенням народів. У Європу ввірвалися передові загони гунів, *на*

бойових прапорах яких були зображені хрести. А християнство до цього ніякого хреста не знало й ніхто себе ніяким хресним знаменням не осіняв... Слід віддати належне Константину I: він і до цього побачив, до чого все йде, і зрозумів, що теба робити. Тому й поспішив відрядити свою матір до Єрусалиму, де вона, не встигнувши приїхати, тут же «знайшла» Хрест Христа й привезла його до Нового Риму. Останнього, як вимальовується, цікавила не тільки ідея першенства по відношенню до Риму та Європа, а, перш за все, – неозорі простори Азії, адже він робив усе, щоб стати центром *східного* християнства. В Азії ж, як виявилось, без Хреста робити було нічого.

А далі... Щоб зрозуміти, що сталося далі, зробимо ще одне коло навколо «Нікеї». Нікейський собор 325 року був Першим Вселенським собором. У ньому брав участь імператор Константин I (участь візантійського імператора надає канонічності Собору), який наказав християнам вважати Христа **рівним Богу-Отцю**. Саме так: **наказав** і свою позицію «єдиносутності» обґрунтував такими словами: «Визначенням самодержця, спрямованим на захист істини, противитися не повинно» [Цит.: 21, с. 220]. Вагомий аргумент, особливо з вуст володаря, який до кінця життя залишався Верховним язичницьким жерцем? Дуже вагомий, якщо зважити на те, що могло статися з тим, хто посмів би ослухатись імператора. Але чи було це аргументом *релігійним*? Аж ніяк. До того ж, у 268 році цю ж саму ідею було засуджено й відкинуто як абсолютно єретичну (див. вище). У 325 році ж вона, озвучена імператором, стала **догматом віри**.

Це й підштовхнуло Арія виступити з її опротестуванням (сміливою людиною був той Арій, не можна не відзначити). Богослов доводив, що син не може бути своїм же батьком, але до голосу розуму вже ніхто не прислухався. У цей же час, напевне, й з'явилася вставка в початок Євангелія від Матвія (вчені встановили, що в найдавніших текстах цього Євангелія цього фрагменту немає), а саме: «1. Книга родоводу Ісуса Христа, Сина Давидового, Сина Аврамового» і т.д. [22, с. 1185]. Не випадково саме в IV столітті у християн з'явиться термін «богоотець», яким вони називали тоді іудейського царя Давида, від якого начебто походив Ісус Христос як той «Син Давидів». Оце так! *А як же Бог-Отець?* Не випадково опозицію Арія підтримує багато релігійних діячів і навіть деякі церкви. Але все було марно. Їх ніхто не слухав. Перспектива дістатися мирських благ переважила в єпископів перспективу піднятися до благ Небесних. Та чи можна так і не устійнену за 1500 років думку ромейського політика (нехай навіть і імператора) вважати найсуттєвішим догматом світової релігії? Богослови не скажуть нічого у відповідь – вони ні за що не стануть рвати канон, якому служать, бо наразяться на анафему, якої бояться як вогню. А ось чому вчені не звертають на це належної уваги, нам незрозуміло. Але ж саме так закладалося те, що буде всі наступні 1500 років представлятися в якості **єдино істинної віри**.

В Європу ж у IV столітті гуни принесли з собою тенґріанство як віру в Бога Небесного й розпочали епоху своїх блискучих військових перемог. В ім'я Тенґрі (Дон-Ора). Зіставляємо з тим, що Константин Великий просто НАКАЗУЄ своїм єпископам прирівняти Христа до Бога-Отця. Блискучий політичний хід! «Хитрий лис» Константин, в усі очі дивлячись на Азію, не

скидав з уваги й Європу, мріючи про *всесвітнє* панування, якого вознамірився досягти, так би мовити, одним ударом. А що ж то був за удар? Дуже дошкульний, прямо скажемо, і надзвичайно ефективно виконаний. Оскільки з іудейським Богом нічого путного в християн не виходило, а з Христом дійшло навіть до повного абсурду з тим «Синоном Давидовим», Константин пішов на настільки геніальний, наскільки ж і підступний крок – **він привласнив ідею всевишнього Бога Небесного**. І зробив таки це, назвавши Дон-Ора Богом-Отцем! А потім узяв та й прирівняв до Нього Христа. І – все, християнське віровчення як таке було в Нікеї засноване. **НОВЕ** християнство.

Захотів Константин «стати паном Ора» (див. у Розділі 1 «Послання оріян хазарам»)? Захотів, явно. А чи став? А ось тут вже ні. Грекам не вдалося пройти в Руський Степ і опанувати міжрічковий простір Дон – Сіверський Донець (а дуже хотілося). В «земну юдоль» Бога Ора їм не дали пройти хазари й руси. Але «нове» християнство Константин таки заснував, справедливо ввійшовши в історію як Великий імператор. У цьому християнстві постав уже Отець Небесний – Бог-Отець (а не якийсь «богоотець» Давид – звичайна людина, хоч і цар), що відкрило все ж таки цій релігії шлях до пізнання Божественних істин.

Ми не можемо приховати своєї симпатії до Константина Великого як до політика. Мурат Аджи твердить, що він – поганий в усіх відношеннях, бо «вкрав чужого Бога». Не згодні принципово. Бог Неба ніколи не розглядався як тюркський етнічний Бог, а як Бог Вселюдський. Тож Константин узяв ідею Вселюдського Отця Небесного й використав її, створивши нове віровчення. Хотів, мабуть, зробити це для геополітики, а вийшло... Але вже, що вийшло, те й вийшло. **Світова релігія вийшла**. І то вже було дією, скажемо так, не зовсім Константина. То в людстві Дух животворив – той самий, який, як твердить православ'я, і відходить саме від Бога-Отця. І хто кого тоді насправді використав – ще велике, але для людини, що визнає того Духа, зовсім не складне питання. Відсування ж Бога-Отця в християнській теології – час пізніший, ніж IV століття, так що Константин Великий тут ні при чому.

А потім християнство, використавши весь потенціал тенгріанства, створило зміст усього Богослужіння, закарбований у найважливішому документі – «Апостольських правилах». Суперечок щодо цього документу багато, ми ж, не вдаючись у їхню суть, наведемо тут тільки дуже цікаве спостереження М. Аджи, проти якого богослови, скільки б вони при цьому не топали ногами й не кричали, заперечити нічого не зможуть. «"Апостольські правила", – пише Аджи, – написані рукою тюрка, єпископа Діонісія Малого, він жив у V – VI ст. «Скіфським абатом» звали його в Європі. Ось рядок з енциклопедії «Християнство»: «У 500 – 510 роках Діонісій видав у двох редакціях звід апостольських і соборних правил». З тих пір **порядок богослужіння** у християн став походити на тегріанський. Він списаний з нього! Тюрк Діонісій Малий навчав європейців таїнам своєї релігії, тоді як інший тюрк, Йордан, у той же самий час, знаходячись у тому ж самому Римі, під диктовку вигадував нову історію свого народу, виставляючи його диким і примітивним. Діонісій Малий перекладав священні книги грецькою й латинською мовами, тому що краще за нього ні в Греції, ні в Римі не знали мов, а головне – самих текстів. Крім того, він розрахував сучасний календар, той, за яким сьогодні

йде ХХІ століття. Це був найкрупніший астроном і математик свого часу. Йордан теж був освіченою людиною, тільки в іншому. Два сучасника – дві історії! І обидві про тюрків. Хіба не прикметно? ...Потім Рим видозмінив «Апостольські правила», написані отцем Діонісієм Малім. І греки в цьому не відстали. Звідси їхні багатосотлітні суперечки й боротьба: кожна Церква, замітаючи сліди минулого, доводила своє розуміння правильності апостольських традицій... Але хіба обдуриш Бога, Який дав людям ці традиції й обряд? Європейці отримали його з вуст тюрка, про що свідчать навіть енциклопедії» [21, с. 239 – 240].

Отже, Константин I таки, вживаючи вираз Мурата Аджи, «вкрав Бога», його ж наступники розгорнули процес викрадень і привласнень уже символів, термінів, ритуалів, обрядів, образів, стилістики живопису, одягу, молитов і т. ін. зі степового тенгріанства. Але вони на цьому не зупинилися, а вирішили замести сліди. Так настало страшне явище: збирання стародавніх рукописів, переписка й правлення їхніх текстів, а потім нещадне нищення. Воно буде тривати не одне століття й стосуватися вже всієї літератури, яка не вписувалася в те, що було накреслено вважати канонічним, тобто «єдино істинним».

Існують значні архівні свідоцтва про те, що й католицький Рим і православний «новий Рим» крім ікон, фресок, статуй спалювали духовну літературу «єретиків», серед яких була й література **болгарська**. Сховища «давньоболгарських» книг... Чи тільки болгарам вони належали? Але де нині сліди від казково багатих бібліотек, в яких, без перебільшення, вчилася вся Європа? У вогнища ж звалювалися, крім усього, й величезні стоси книг, писані рунами! Рунічна писемність же належала не тільки германцям, а й степовим народам Євразії також, а ці народи відіграли неабияку роль в етногенезі багатьох слов'янських, і не тільки, народів, про що ніколи не слід забувати. Факт спалення духовної спадщини степовиків не заперечують навіть енциклопедичні видання, присвячені історії християнства. І в деяких із них – найбільш об'єктивних, відзначається, що ще й у ХІХ ст. греки спалили одну з останніх бібліотек «давньоболгарських» книг.

Рим тут теж, слід сказати, особливо від греків не відставав – на кострищах інквізиції теж немало було знищено т.зв. «аріанських» книг. Так латиняни іменували слов'яно-русо-тюркський, а водночас і готський (зі своїми відмінностями) варіант християнства, і безжально нищили його як «єресь». Це робилося свідомо, потоптавши той факт, що єгипетський єпископ Арій, від якого, власне, й пішло «аріанство» у Східній церкві, жодного відношення до Північної Європи не мав. А то був саме той східний варіант християнства, який ми називаємо «православ'ям русів», і який, власне, й дав Кирилу й Мефодію і «Євангеліє, писане роушськими письмени», і натхнення у створенні саме для нього освяченої обома «Римами» Богослужбової писемної мови й абетки. Але, чи могли знати слов'янські апостоли Кирило й Мефодій про те, що у вогні кострищ Риму й Константинополя згине така безцінна спадщина їхніх же предків?!

Все робилося підло, все робилося по-єзуїтські. Воістину, Ігнатій Лойола мав «гідних» попередників. Цькування велося страшне, й великі майстри в

чорних сутанах вершили його. І тільки в деяких архівах, зачинених для дослідників (напевне, назавжди) й залишаються донині розрізненні свідчення – свідки минулого свавілля. Ось чому Степ, простори якої охоплюють значну частину сьогоднішньої України, буде названа істориками збіговиськом «диких кочівників» і «степових орд». Чому? За що?! Але ж... Нічого іншого про неї й не збереглося. Було кому «не зберігати», прямо скажемо. Та й наступники були неабиякі – той же «третій Рим» наприклад.

Описане явище, як і все, потребує визначення. На нашу думку, це було ніщо інше, як справжня демонія в християнстві. Припустившись образності, можна сказати, що Бог, схоже, своє власне «викрадення» Константином I стерпів (ну, вкрав і вкрав, аби на добро тільки), а ось викрадення й знищення того, що було зроблене людьми в релігійній сфері, покарав, **відвернувшись** від християнських імперій і церков. Звідси – демонія. Як наслідок, маємо те, що християнських імперій на сьогодні на планеті немає, і Церква розколота й колотися, вочевидь, буде й далі. Заповіді «не кради» й «не вбивай» є Істинами в останній інстанції, які стосуються ВСІХ. І виключень тут ніколи не могло бути й бути не може. І насамперед – для церков.

Християнство змінило парадигму картини світу в людській свідомості. Колись доволі єдиний етнічний масив Євразії перестав думати про свою Прабатьківщину, обожнювати Степ як обитель перебування Бога (чи богів), у кожного приналежного до тієї чи іншої гілки християнства з'явилися свої священні місця, речі, уявлення про те, що треба цінувати й як молитися. Світ мінявся, як мінялося й саме життя. Але не тільки в Європі. І на Сході життя ставало іншим – там росла величезна безжальна сила помсти. Ім'я їй було **Чингізхан**. Ми детально висвітлюємо цю проблему в наступному Розділі, зараз же зазначимо, що удар Чингізхана, спрямований в Європі саме проти Риму, був страшним, але він не досяг своєї мети – через смерть Чингізхана. І саме в XIII ст. Захід і створить інквізицію. Це може свідчити тільки про те, що Чингіз пробудив таку думку в людей. **Думку саме про істинність релігії**. Й саме її Рим і вирішив задушити страхом.

Цю демонію в християнстві перепинила тільки ще більша демонія – Реформація, яка, між іншим, виходила з позитивної засади – вимоги перекладу Біблії народними мовами. Але благими намірами вистлана дорога відомо куди. Реформація розтрощила Католицьку церкву й та ослабла так, що на початку XIX ст. Наполеон своїм указом її просто відмінив. Але... Тут, на нашу думку, у справу втрутився чинник вже зовсім іншого порядку й протилежної енергетики, як би сказавши всім: не Наполеон Церкву створював, тож і не йому її «відмінити». Католицька церква вистояла в цьому випробуванні, після чого зазнала значних внутрішніх реформ і на сьогоднішній день Римський папа має під своїм омофором 1 млрд. 300 млн. людей.

Водночас треба відзначити, що, зокрема, на ґрунті творення культури Рим уміло й дієво керував творчими силами. Його релігійна аристократія – ієрархія й клір стояли на чолі цього творення і йшли попереду історичного процесу. І їм це вдалося, що однозначно слід віднести до їхніх заслуг перед людською цивілізацією. Це особливо помітне у справі богословської освіти, де Заходу належить честь заснування великих орденів вченого чернецтва, духовних

центрів просвітництва і створення неперевершених теологічних синтез Аквіната, Бонавентури, Дунса Скота тощо. Релігійна аристократія Риму невтомно розвивала богословську науку й, обґрунтувавши низку доктрин, надала їм значення загальнокатолицьких догматів. Але центр тяжіння містився не в них, а завжди в приматі Римського папи, що, власне, й визначило те, що Західна церква, на відміну від Східної, весь час свого існування більше переймалася справами «граду земного», ніж «Граду Небесного», зливаючи їх воєдино насамперед в інтересах геополітики.

Заради своїх місіонерсько-педагогічних цілей Рим пішов багато на що. Він визнав і почав уважно вивчати спадок православної аскетичної й містичної, схилитися перед красою Східного обряду, вирішив визнати деяких православних святих. Рим не наполягає навіть на читанні Символу віри з доповненням «і від Сина», коли здійснює візантійську літургію, мотивуючи це словами папи Бенедикта XIV (1746 р.) про те, що у вислові «і від Отця ісходить» не втілено обов'язкове виключне розуміння «від Отця тільки», але не від Сина. Рим відносно православ'я навіть зважає за можливе вустами свого первосвященника сказати, що «частини золотоносної скелі, які відкололися, є й самі по собі золотоносними» (папа Пій XI в «*Osservatore Romano*» від 24 січня 1927 р.) [23, с. 8]. Ця церква на сьогодні визнала офіційно багато своїх помилок (на відміну від православ'я, яке й досі, вочевидь, вважає себе абсолютно безгрішним), але щодо того, про що ми вище написали про її власні підвалини, мовчить. Тільки папа Іоанн Павло II своєю Енциклікою *Slavorum apostoli* всьому світові показав, яке величезне значення мало опанування християнством світу слов'янських народів. Однак щодо своєї доктрини примату влади Римського папи Рим залишається непохитним, яким і був у віках, як також відносно православ'я він так і не виробив спеціального понятійного апарату і вживає термін «*chiesa ortodossa*» («православна церква») тільки як *технічний* термін, не надаючи йому жодної богословської значущості. Тож в очах римокатолицького світу всі православні залишаються тільки *схизматами, непокірними Риму дисидентами*.

А що ж українці-хохли, нічим не завинили перед Богом, діти одночасно Лісу й Степу? У глибині їхнього ества нуртувало завжди *щось особливе* – щось таке, що не могло бути досягнутим ні Римом, ні черговими «Римами». То була окремішність етносу, так, але такого етносу, що підсвідомо, в менталітеті ніс у собі унікальну особливість власного духовного життя. **Українці завжди любили Бога-Отця.** Ну, любили, і все тут. І така властивість була їм притаманною незважаючи на те, що в Християнській церкві на час високого Середньовіччя вже не було жодного свята, присвяченого Богу-Отцю. Європа обезличила Бога-Отця, Отця Небесного й свою перемогу над Ним назвала «епохою Відродження». Після цього, на наш погляд, демонія Реформації в Європі була неминучою. «Демони, що ввійшли в Європу» – ось як називає історик Норман Кон ті нічні жахи, що протягом багатьох століть знесилювали дух і паралізували історичну волю Європи. Внаслідок духовного конфлікту, безумства й внутрішнього розпаду, якими відмічена сучасна європейська історія, Захід майже повністю втратив міфологічну пам'ять і той спадок мудрості, що він їх проносив крізь усі Середні віки.

Православ'я не знало Реформації. Не можна сказати, що це однозначно добре, але й великий позитив у тому був. Після введення християнства в якості офіційної релігії Русь вивчала молитви тією «церковнослов'янською» мовою, яку визначено було вважати започаткованою братами Кирилом і Мефодієм, і канву якого складали слов'янська й тюркська мови. Вивчала, звернувшись обличчям на Схід. Чому – на Схід? Ну, чому? Що про це може сказати західний католицький Рим? А нічого. Рим мовчить. Та чи випадково?

Ментальність є підвалиною двох фундаментальних речей, що визначають узагалі людину як таку, – релігії й культури. Проте релігія і культура, хоча й пов'язані між собою, все таки не є тотожними явищами. Відображаючи трансцендентні форми буття, релігія докорінно відрізняється від культури, яка є суто людським, земним виміром дійсності [Докл.: 24, с. 30 – 33]. І тут слід зазначити, що ментальність українства протягом історії була піддана кільком спробам здійснити її деформацію, через що можна твердити, що релігія й культура України розвивались далеко не природним еволюційним шляхом. Їх поступ перетинався катастрофічними струсами, трагічними розривами й тривалими занепадами, спричиненими економічними, політичними, військовими агресіями оточуючих народів, їхньою релігійною й культурною експансією. Випадково? Та, ні, в історії сфера випадковості є дуже обмеженою, а вже в такій галузі, як релігійна свідомість, так тим більше.

Безумовно, тут треба найперше говорити про експансію католицизму в Україну під час польсько-литовського періоду історії України, але водночас у цьому треба бачити й те, що, коли виникнув український греко-католицизм (з 1595 року), то він став на довгий час для українського народу вікном у Європу, відкривши Україну для європейських культурних впливів, ознайомив з передовою культурою свого часу, залучив до європейської освіти, сприяв вивченню іноземних мов і головне – зусиллями церковних діячів учив застосовувати набуті знання на ґрунті рідної культури. Хоча в загальному контексті поширення католицизму в Україні чимало дій греко-католицизму виглядали як акти полонізації, наступу на українське православ'я. і в цьому – величезний негатив впливу Риму на українців.

Проте найбільш загрозливого характеру тиск на українську ментальність набув після підкорення України Російською імперією та проведення останньою протягом 300 років політики примусового «обрусення» самотнього українського християнського обряду, через що поступово Українська церква перестала бути національною й стала знаряддям русифікації та відторгнення українського народу від традицій його власної культури.

Ще однією катастрофою на релігійному й культурному шляху українства стала перемога більшовицького режиму, яка супроводжувалась насаджуванням атеїстичного світогляду та нищенням Українських церков, а в галузі культури – проведенням «соціалістичної» культурної революції. В цей час релігію, що нещадно утискувалась, було виключено з культуротворчого процесу, знищено цілу плеяду діячів релігії й культури, ліквідовано або продано за кордон безліч унікальних культурних пам'яток. Було занедбане основне культурне надбання – пам'ятки релігії, культури, історії, природи, підірвано традиції природокористування та господарювання, мову, духовно-моральні цінності.

Тим школа національного мислення була зруйнована, а українська культура як цілість була введена в стан заборони. Не випадково християнська Україна після Петра Могили не народила жодного видатного богослова світового рівня. Релігійний аристократизм у ній давно задушений. Але й демократичними наші церкви не можна назвати, бо вони за всі роки незалежності жодного разу не виступили на захист українського народу проти дій влади, яка нещадно експлуатувала й оббирає його. Наші церкви не здемократизувалися, вони просто оплебеїлися.

Тим не менш, слід зазначити, що катастрофічні злами не знищили українську ментальність, адже вистояли смислові зрізи, світобачення та світовідчуття народу, все ж таки встояла релігія, збереглися мова й національно-культурна автентичність. І сьогодні перед українським народом стоїть важлива проблема релігійної й культурної спадкоємності, збереження й використання всього найціннішого з давньої релігійної й культурної спадщини.

І в цій великій справі українству навряд чи допоможуть «Рими». Йому треба відроджувати свої власні духовні корені, незважаючи на те, що хтось, колись їх і називав «єретичними». Але тільки в осягненні їх сутності й значимості, а також у тій їх ролі, яку вони відграли в історії України, український народ може постати як етнос, що готовий прийняти великі Виклики Космотворчої Сили в III тисячолітті від Р.Хр. Ці виклики будуть дуже суворими. Але, дивлячись уважно на той хохол Дон-Ора зі стародавньої алтайської скульптури (див. Розділ 1), ми можемо сподіватися, що вони не будуть такими, щоб українство не змогло їх витримати. Що ж стосується наших церков, то ці Виклики, на наш погляд, вимагають не косметичних змін, а навіть не просто об'єднання роз'єднаних на сьогодні Українських церков, а **кардинальної реформи українського православ'я**, його фундаментальної трансформації, насамперед – у річищі релігійної ідеології.

Бог любить своїх дітей, але Він же їх і більше за всіх випробовує. І одним з Його синів, був, безумовно, поляк по-батькові, але по-матері хохол-українець (з Хмельниччини), Кароль Войтила – перший в історії Римської церкви пап-слов'янин Іоанн Павло II. **Великий Папа.**

Не викликає жодних сумнівів те, що історія Римо-католицизму взагалі й папського престолу насамперед являє собою картину безперервної боротьби за владу й першенство в геополітиці. Під час цієї боротьби папський престол створив прекрасну організацію, що навіть переросла свій зміст. Складний за технікою й досконалий за рутинною адміністративний апарат управління Римською церквою врешті решт став сам шукати місця свого застосування. При цьому прикметним є те, що Рим зовсім відмовився від спроб воз'єднати протестантів і приблизно з 20 – 30-х рр. ХХ ст. головну свою увагу звернув саме на православний простір. «Начебто, – зазначає в цьому зв'язку православний священник-дослідник К. Ніколаєв, – для повного завершення влади ключів йому не вистачає тільки від православної частини християнського світу. Складне завдання боротьби з оточуючими католицтво ворогами виявилось підміненим рухом на Схід. Вочевидь, сама Римська церква розуміє, що для свого зміцнення вона потребує якогось **неторкнutoго джерела**

релігійних і національних сил». І робить висновок, що таким джерелом для неї може стати тільки одна Росія [25, с. 35] (виділено нами).

А оце вже дуже цікаво. По-перше, дійсно таки Рим, як у ХХ столітті, так і сьогодні у своєму поступі розвернувся на Схід. І ми вже можемо зрозуміти, чому – йому стала знов потрібна сакральна сила Сходу, сила витоків того ж таки католицизму. І по-друге, жодним чином не заперечуючи здобутків Російської церкви на ниві православ'я, все ж таки підкреслимо, що головна сила православної Росії – не в могутності її державності чи становищі цієї церкви як державної, а в апостольстві православного Києва, від якого вона тягне свої історичні й державницькі корені, адже «збирати землі» має право, за християнською традицією, тільки Апостольська церква. **Але Місто-Апостол Київ – це Україна.** І ось хто прекрасно усвідомлює дане положення, так це Рим. Він все знає про Україну, адже у нього з 1596 року тут, на її західних землях знаходиться підпорядкована Римському папі Українська греко-католицька церква, тож Римська курія має щодо України всю необхідну інформацію. Хоча вона багато чого у своїй геополітиці й приховує – не тільки від українських греко-католиків, а й від усіх католиків світу взагалі. Це – її стиль у віках.

У 20 – 30-х рр. ХХ ст. Рим випрацьовує особливий підхід до свого східного обряду (унії) і вже в той час був готовий відмовитися від своїх попередніх тверджень та повернутися до того стану, в якому знаходилася Західна Європа на чолі з Римським папою перед Великим розколом церков 1054 року. Це було початком **нового, модерного етапу церковної геополітики Риму**, цілком іншого за своїми методами й завданнями. СРСР відповів на це тим, що після приєднання Західної України й Закарпаття в 1946 році зовсім ліквідував тут унію. То був сильний удар по планах Риму. Останньому не залишалось нічого іншого, як зосередити свої зусилля на збереженні й посиленні греко-католицизму в середовищі української діаспори.

Однак у 1985 році в СРСР генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов об'явив початок нової політики партії, що ввійшла в історію під назвою «перебудова». І в тому ж таки 1985 році Римський папа Іоанн Павло II пише свою енцикліку *Slavorum apostoli*, в якій піднімає питання значення християнізації слов'янства на небачений до цього в католицизмі рівень. І в 1989 році особистим розпорядженням М. Горбачова Українська греко-католицька церква в УРСР була легалізована. Не відновлена, а саме легалізована, що дало їй право вимагати повернення їй усього майна, яке їй належало до 1946 року. Так двері на Схід для Риму були відкриті.

Тоді ж розпочався **новітній етап** (можливо, його можна назвати постмодерним) **церковної геополітики Риму**. І на цьому етапі офіційний візит Іоанна Павла II до Києва у 2001 році був явищем знаковим – Римський папа «ввійшов» таки до Києва (правда, далі Києва на схід України йому пройти не вдалося). І не важливо при цьому, хто його запрошував – світський голова держави чи голова церкви, важливим є сам факт того, що папа з офіційним візитом у Києві був. А потім повернувся до Риму.

Після цього Іоанн Павло II здійснив те, що називається інтервенцією, на православні території Російської Федерації, які знаходяться під омофором

Московського патріарха, – підвищив рівень рангів свого кліру, який працює у відділеннях Римо-католицької церкви на цих теренах (до єпископів – тих, хто такими не були, й до митрополитів – тих, хто були єпископами). Тодішній Московський патріарх Олексій II протестував, але марно. Адже Іоанн Павло II міг йому сказати так: «Я шлях апостола Андрія з Києва до Риму пройшов, а ти?..». І відповіді на це Олексію II було б нічого.

В Україні ж після «Помаранчевої революції» 2004 року досить швидко греко-католицький митрополит Київський отримав право перенести свою резиденцію зі Львова до Києва – вперше за більш, ніж 300 років. Виразної інтервенції Риму на східні терени України поки що не простежується, але й двері в Європу для України щільно закриті. А в кого знаходяться ключі від неї останні 1500 років? У Ватикані, правильно. А йому, як у нас уже проявилось вище, потрібне від Сходу «неторкнуте джерело релігійних і національних сил». І на питання, де ж те джерело знаходиться, ми вже цілком упевнено можемо сказати: у географічному трикутнику **Київ – Корсунь (нині Севастополь) – Доно-Донецький регіон**. Утім, західна цивілізація рветься сюди й з іншого боку – США сьогодні висунули претензію на Кавказ. Цей регіон теж має велике значення.

Отже, коли йдеться про такий феномен, як «неторкнуте джерело релігійних і національних сил», сучасні географічні й політичні реалії не мають при тому вирішального значення – сакральна сила є явищем неперехожим і відвічним, і нікуди не дівається, навіть якщо все навкруги знищити. Тут міститься дуже захована проблема особливостей простору, де, власне, й розташовується те «неторкнуте джерело релігійних і національних сил», дістатися якого, як можна зрозуміти, прагне не тільки Рим – його завжди прагнула мати «за собою» й та ж Росія. Тільки українці сьогодні про нього жодної гадки не мають. І не мають ні релігійних, ні національних сил. Тож і не дивно, чому саме.

У зв'язку з цим ми беремо на себе сміливість стверджувати, що те «неторкнуте джерело релігійних і національних сил» є **українським прокляттям** – в умовах, якщо українці про нього нічого не знають. І воно ж єдине є джерелом унікальної сили для них – за умови, якщо українці ВСЕ дізнаються про нього.

Література:

1. Генон Р. Царство количества и затмения времени / Рене Генон. Москва : Беловодье, 1994. – 304 с.
2. Плутарх. Избранные жизнеописания: в 2-х тт. / Плутарх : [пер. с древнегреч., сост, вст. ст.. и прим. М. Томашевской]. – Т.2 – Москва : Правда, 1990. – 608 с.
3. Борисова О. В. Медіоланський Едикт (313 р.) і Загальна декларація прав людини (1948 р.): паралелі і взаємозв'язок / Борисова О. В., Орешкін М. В. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. Ідея правової держави: історія і сучасність. Спец. вип. у 5 част. – Ч.3. – Луганськ, 2004. – С. 147 – 152.
4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер : [пер. з англ.] – Т.1. – К. : Основа, 1994. – 412 с.

5. Вассіян Ю. Твори / Юліан Вассіян. – Т.1. Степовий Сфінкс. – Торонто : КВ, 1972. – 286 с.
6. Данте Алигьери. Монархия / Алигьери Данте : [пер. с англ. В. П. Зубова]. – Москва : Канон-пресс-Ц Кучково поле, 1999. – 192 с.
7. Донцов Д. Хрестом і мечем : твори / Дмитро Донцов. – Торонто-Онтаріо, Канада, 1967. – 320 с.
8. Св. Тома. Summa Theologiae // Олексюк В. Томізм. Християнська філософія св. Томи Аквінського. – Чикаго, 1970. – С.51 – 169.
9. Бичко А. Роль культури в становленні державності / Бичко А., Бичко Б. // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Л., 1993. – С. 380 – 389.
10. Борисова Ольга. Генеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V – XV ст.) : [монографія] / Ольга Василівна Борисова. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – С. 177 – 179.
11. Августин // Антологія мирової філософії в 4 кн. – Т.1. – Ч.2. – Москва : Мысль, 1969. – 576 с.
12. Енцикліка «Regum novarum» («Нові речі») // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Л., 1993. – С. 516 – 549.
13. Енцикліка «Centesimus annus» («Сотий рік») // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Л., 1993. – С. 443 – 515.
14. Державний архів Луганської області (ДАЛО). – Ф.Р – 3699. Уповноважений ради по справах релігій при Раді міністрів УРСР по Ворошиловградській області, місто Ворошиловград. – Оп. 1, 1954, 1963 – 1986.
15. ДАЛО. – Ф.Р – 3699. Уповноважений ради по справах релігій при Раді міністрів УРСР по Ворошиловградській області, місто Ворошиловград. – Оп. 1 – Спр. 161. Звіт про перебування делегації Руської православної церкви на III Асамблеї Румунських віросповідань на чолі з митрополитом Одеським і Херсонським Сергієм, керуючим Ворошиловградсько-Донецькою єпархією та додатки до нього. 1985 р. – 120 арк.
16. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект : [монографія] / Т. Г. Горбаченко. – К. : ВЦ «Академія», 2001. – 272 с.
17. Іларіон. Константин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Історико-літературна монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Волинь, 1970. – Т. I. – 324 с.
18. Іларіон. Константин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Історико-літературна монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Волинь, 1970. – Т. II. – 400 с.
19. Літопис Руський : [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К.: Дніпро, 1990. – 590 с.
20. Хегглунд Б. История теологии / Бент Хегглунд / пер. с швед. В. Володина. – СПб : Светоч, 2001. – 369 с.
21. Аджи М. Азиатская Европа / Мурад Аджи. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 1128, [8] с.
22. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. 988 – 1988. Ювілейне видання з нагоди 1000-ліття християнства. – 1524 с. [4 с. карт.].

23. Проф. архимандрит Киприян. Предисловие // Николаев К. Н. Экспансия Рима в Россию. Восточный обряд. (Рим – Польша – Россия) / Николаев К. Н. – М. : 2005. – С. 6 – 10.
24. Рибачук М. Ф. Національне відродження і релігія / М.Ф. Рибачук., О. І. Уткін., М. І. Кирюшко. – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 208 с.
25. Николаев К. Н. Экспансия Рима в Россию. Восточный обряд. (Рим – Польша – Россия) / Николаев К. Н. – М. : 2005. – 360 с.

РОЗДІЛ 3

Плани політичної й релігійної еліти Київської Русі: претензії та невикористання можливостей

Будь-яка державно-політична еліта тільки тоді починає будувати ті чи інші геополітичні плани й висувати в їхньому річищі відповідні претензії, коли стає достатньо зрілою, щоб мати необхідні матеріальні, політичні, кадрові та інші ресурси для їх відстоювання. Оскільки політика, за виразом Уїнстона Черчилля, є «мистецтвом використання можливостей», то будь-якій політичній еліті треба відстежувати сприятливі для її проектів можливості, насамперед геополітичні, й використовувати їх. Водночас слід мати на увазі, що як у середні віки, так, у принципі, й досі, будь-які проекти державно-політичної еліти (а навіть просто політичної, якщо держави не вдавалося досягти), щоб бути ефективними, повинні бути нерозривно зв'язаними з прагненнями еліти релігійної. При тому, безумовно, позиція державної влади має в плані перспектив реалізації таких проектів значення вирішальне, особливо на православному просторі, а тому її моральна й матеріальна сила та статус грають неабияку роль.

У часи Середньовіччя люди прекрасно розрізняли нюанси термінології, зв'язаної з характером влади. І серед русів ще й до створення династією Рюриковичів, яка вийшла з їхнього середовища, держави Київська Русь, уже вирізнялися більш і менш знатніші. Так, Адам Бременський у своїй історії єпископів Гамбурзької церкви (1065 – 1075 рр.) подає, що, наприклад, з поморських русинів лише плем'я «ранів» мало правителя «Rex» інші ж племена (називає їх біля 30-ти) мали лише князів («dux»), або князьків («rincers») [1, с. 23].

Відштовхуючись від відомої літописної версії «запрошення династії», зафіксуємо той факт, що до Ладоги на запрошення прийшов Рюрик – правитель «варягів» з русів, що означало прихід дуже знатного володаря, який уже приніс із собою титул, який трактувався в Європі як Rex. Слов'янські племена ж, а з ними й деякі неслов'янські, але теж індоєвропейські (арійські), бо «походять від коліна Яфетового», за Літописом [2, с. 12], у сполученні з варягами з русів мали, як і їхні предки, відігравати роль не тільки платників податку на утримання війська, а й допоміжного війська. Що й фіксує літопис: «Пішов Олег на Греків... Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, **котрі є пособниками**» [2, с. 16] (виділено нами). Звертаємо увагу на структуру тексту: «варяги» стоять першими й якби самі по собі (зрозуміло: професійні воїни + з їх середовища походить сам правитель держави – князь Олег), а далі (після коми) йде перелік інших племен – напевне, тих, вожді яких були «dux»-ами, військові сили яких виконували роль допоміжного (пішого) війська (бо фігурують як «пособники»).

Соціальна структура Київської Русі була довершеною, і, на наш погляд, для часів раннього феодалізму бездоганною. Володар Київської держави – правитель русів, маючи титул «Rex» ще й до посідання Київського престолу,

після встановлення своєї влади в Києві, зважаючи на розміри нової держави та її геополітичну вагу в тодішньому світі, мав повне право претендувати на титул «цесар» (Rex), претендував і практично так і трактувався. Така традиція буде весь час існування Київської Русі простежуватися в її історії, а відповідно, мала значні й тяглі в історії підвалини.

Окреслимо важливу роль русів у Київській державі, які надавши новій державі династію (Рюрик прийшов з Півночі, Олег же «підтягнув» здобутки русів на Півдні) стали в ній складати соціальний прошарок аристократії. Відмітимо також і велику роль християнства в Руському каганаті ще й у докиївський період (там існувала митрополія Тамарха, історія якої так досі й не розроблена). У даному зв'язку наведемо цікаву думку Є. Маланюка, який писав так: «Видається певним, що мусила з'явитися якась сила, якийсь чинник, який збудив осілого хлібороба, заколисаного геокультурними і геополітичними умовинами, до державного життя, який дав йому своєрідну мілітарно-державницьку роль «Риму» в нашій історії» [3, с. 26]. Наведена фраза не тільки підтверджує нашу думку щодо того, що руси були в Київській Русі аристократією, а й фіксує дуже важливу роль **Великої ідеї «Священного Риму»** в усьому європейському середньовічному світі.

І вже наприкінці X ст. Київська держава стане найбільшою в Європі, її правителі («гех»-и) висунуть претензії не просто на рівність, а на вищість відносно імператорів тодішнього світу. Ясно, що від геополітичної орієнтації такої країни залежала історична доля всього Євразійського континенту. Тому претензії її володарів на політичну й духовну незалежність з перспективою стати одним з провідних духовно-політичних центрів світу були цілком об'єктивними і закономірними. Однак досягти того було непросто.

У IX столітті вела завзяту боротьбу за духовне домінування у Східній Європі й така могутня держава, як Східна Римська імперія («Новий Рим»), яка тільки в пізній історіографії отримає назву «Візантія». То була не проста держава, а ціла *цивілізація*, що розповсюджувала сферу свого культурного впливу на величезні терени Євразії від Ірландії до Китаю. Кордони Візантії простиралися у період її розквіту від Іспанії на заході до Месопотамії на сході, від Альп і Карпат на півночі до південних земель Єгипту. А за межами цих кордонів знаходились держави так званої «Візантійської співдружності націй», народи якої сповідували східне православне християнство й визнавали Константинопольського патріарха першенствуючим ієрархом Вселенської церкви, а ромейського імператора – захисником віри. Жодна інша держава тих часів не мала такої централізованої політики й дипломатії, як «Новий Рим». І найважливішу роль у поширенні сфери його геополітичних впливів відіграла Грецька церква та її місії, користуючись при цьому цілим комплексом різноманітних засобів.

Серед них ми особливо виділимо те, що у своїй місійній діяльності православні греки, висунувши свою претензію на світове панування («на Рим»), робили вигляд, що апостольського попередження, зафіксованого в Новому Заповіті, про те, що не можна здійснювати місію там, де *вже була здійснена місія кимсь з апостолів*, і спритно використовували це в своїй зовнішній геополітиці. Прийняття грецького обряду якимось з народів уважалося в

грецькій політиці найсуттєвішим державно-політичним успіхом. Грецька віра й грецький клір були головними чинниками в даному питанні. Саме тому болгарські, сербські й руські володарі та пануючі в часи Середньовіччя в їх державах політичні й релігійні еліти будуть завзято боротися за самостійність своїх церков.

У той же час на Заході Римська церква з другої половини IX століття ввійшла в період свого глибокого морального занепаду. В «Історії Християнської церкви» Івана Фл. Хорста час від 872 по 1073 рр. в історії Римської церкви названо «ніччю папства» [4, с. 41]. Це, безумовно, мало тісний зв'язок з процесами етногенезу, що в цей час відбувалися в Європі. Нові, молоді європейські народи переживали період своєї буремної юності, тому з VIII століття Європа являла собою, можна сказати, «дикий Захід», поки що безсилий і безпечний для своїх східних сусідів. Ясно, що на Західну церкву така обставина не могла не вплинути. Від слабкої церкви Київським правителям IX – X ст. легше було б домогтися визнання своїх претензій у духовній площині після прийняття їх країною саме західної моделі християнства. Але Русь явно виявляє бажання тримати від Заходу певну дистанцію. Чому? Дане питання, без перебільшення, є однією з найсерйозніших проблем як вітчизняної геополітичної й духовної історії, так і європейської, зважаючи на вагу Києва в тодішньому світі.

Константинополь же в цей час поступово йшов до вершин своєї могутності. Східна Римська імперія ще з початку VIII ст., згідно з теорією етногенезу, вступила в інерційну фазу розвитку, для якої загалом було характерним бажання не грабувати сусідів, а розмірковувати й проповідувати свої думки [5, с. 154]. З того часу вона починає дивувати світ своїм блиском, що буде тривати три століття. І чарівність її культури фази розквіту перетворювала Західну Європу в провінцію, столицю якої був Константинополь.

Тому, вочевидь, не випадково Константинопольські патріархи з середини IX ст. при повній підтримці імператорів починають поступово підкоряти собі інших східних патріархів (хоча до 1054 року й не будуть відкидати принцип першості пап у Церкві) [6, с. 1 – 2]. Саме в цей період у них виразно виявилось й закріпилося бажання рівнятися з Римськими папами. Але без гегемонії над Східноєвропейським духовним ареалом реалізація такої претензії була справою безнадійною. Ключовим же тереном у Східній Європі була Русь. Тому домінація над нею була питанням життя чи смерті «Нового Риму». Адже Київ об'єктивно міг швидко вирости в грізного духовного й політичного конкурента Константинополя.

Східна Римська імперія своєчасно для себе самої усвідомила зростаючу роль єдиної держави зі столицею в Києві. Тому дуже рано розпочала спроби нейтралізації Києва через прийняття ним християнської віри саме грецького обряду. Вона відштовхувалась від засад середньовічного правила, яке оформиться трохи пізніше, але буде результатом попереднього досвіду: «*сuius zegio, eius religio*» («чия країна, того й релігія»), проте трактуючи його під свій інтерес навпаки, тобто: «чия релігія, того й країна». Всі методи, що їх до цього Візантія випробувала на болгарях (що докладно дослідив у своїй

фундаментальній праці патріарх болгарської історіографії ХХ ст. Васил Златарські [7]), потім були застосовані до Києва.

Так, саме за болгарським сценарієм, за вигідний торгівельний договір, київський правитель Аскольд з військом охрестився від Візантії. Патріарх Фотій щодо цього написав, що Русь стала «підвладною приятелькою імперії» [Див. однакове цитування: 8, с. 576; 9, с. 10; 10, с. 36]. Правда, К. Панас подав інший зміст фрази: «стали нашими рабами» [11, с. 12], що, безумовно, суттєво змінює сенс того, що тоді сталося. Тонкощі перекладу не входять зараз у коло нашої безпосередньої уваги, головним для нас було показати проблему, яка явно існує у трактовці змісту такого важливого документа, адже тоді простіше буде зрозуміти логіку подальших історичних подій в Русі. Але, що б ні написав Фотій більш чи менш принизливого для русів у своєму Окружному посланні, існували загальні речі, які тут же вступали в дію при будь-якому змісті патріаршого документа. На них і звернемо нашу увагу. Справа ж полягала в тому, що прийняття християнства грецького обряду означало залежність від Константинополя:

а) *церковно-духовну* – 28-й канон Вселенського Халкидонського собору давав право Константинопольським патріархам «опікуватися варварами». Той, хто погоджувався прийняти грецьку віру, автоматично потрапляв у розряд останніх. Тому так важливо було для Константинополя трактувати Русь «варварською» країною. Він так і робив, і цей його «слід в історії» проявляється у свідомості нащадків русів і досі;

б) *духовно-політичну* – щодо правителя країни, яка приймала віру від Візантії, Константинопольська імператорська канцелярія вживала титул «архонт», тобто «васал». І таким він уважався звідтоді – володар іноземної країни, який знаходився в духовній і світській залежності від візантійського імператора, що був Головою своєї церкви (це й дало підстави патріарху Фотію до вищенаведеної заяви). Дещо пізніше, як уважається, патріарх Ігнатій висвятив архієпископа для Русі [6, с. 2].

Власне, з появи грецького ієрарха й починався завжди процес втягування тієї чи іншої країни в духовну й політичну залежність від Константинополя. На цей час припадає й загальновідомий конфлікт Римського престолу з Константинопольським патріархом Фотієм, який призведе в ХІ ст. до Великого розколу церков, у процесі розвитку якого офіційне примирення Грецької церкви з Римом біля 900 року вже нічого фактично змінити не змогло. Є підстави до твердження, що не можна не пов'язувати якнайтіснішим чином цей конфлікт з тим, що:

1) відразу після нападу військ руса Аскольда на Константинополь 860 року до Хазарії було негайно відряджене посольство за участю Константина й Мефодія [11 а, с. 291]. Місія Братів серед слов'ян була спільною дією Риму й Константинополя (що ми докладно розглядали в попередньому Розділі). Значить, греки таки сильно рознервувалися, якщо пішли на спільну дію з Римом у справі Братів;

2) хрещення Аскольда таки відбулося від Константинополя, що тягло за собою відповідні геополітичні наслідки.

Відомо, що літописи нічого не повідомляють нам про «Аскольдове хрещення», що викликає в істориків дуже багато питань. Це, як дехто припускає, стало результатом пізніших «чисток» літописних текстів з метою пересунути хрещення Києва на більш пізній термін і прив'язати його до особистості князя Володимира Святославовича. Але цікаву інформацію в одному з джерел ми таки знайшли. Маємо на увазі Кроїніку (Густинський літопис XVII ст.). Автор її подає п'ять періодів християнізації Русі: перший він пов'язав з місією апостола Андрія Первозванного (абзац «О первом крещении росском»), а ось другий він позначив заголовком «О втором крещении росском» і написав, що у 863 році «славяне крестятся от Мефодия и Кирила» [11 б, с. 252]. (Про інші періоди християнізації Русі в баченні автора Кроїніки ми скажемо нижче). Хоча ми вбачаємо в цьому «другому хрещенні руському» саме підкреслення аспекту канонічності, адже, по-перше, місія Братів була схвалена і духовною, і світською владою обох світових центрів християнства, а по-друге, слов'янський обряд був визнаний папою саме після того, як Кирило показав йому привезене з Корсуня Євангеліє, «писане роушськими письмени». Тим Євангелієм Русь опосередковано через Кирила так натиснула на Рим, що папа не зміг не визнати слов'янського обряду. Інакше, вважаємо, він мав загрозу отримати в світі щось таке, що підірвало б і латинське, і грецьке християнство в самих їх основах. Але й «Аскольдове хрещення» Русі теж відбувалося практично в тих же часових межах.

Встановлення митрополії в Русі у другій половині IX ст. зафіксували візантійські урядові документи, зокрема, Діатипозіс імператора Лева VI Мудрого від 911 року. Та митрополія була у списку на 60-му місці, а згодом її було переставлено на 70-те [6, с.2]. Можна трактувати таке явище як певний доказ того, що інтерес до неї впав, що могло означати те, що духовні справи Константинополя в Русі виглядали далеко не кращим чином. Можна також потрактувати все як прояв того, що греки почали сильно нервувати, злитися з якоїсь іншої причини, але, значить, все одно їхній проект явно потерпів поразку. І дійсно, глибокого сліду в історії Русі те «Аскольдове хрещення» не залишило, хоча й водночас стало однією з головних причин усунення Аскольда від влади та його смерті (у 882 р.). А можна побачити й ще одне: в одному з ватиканських рукописів є малюнок, який зображає «хрещення Русі». Всі події тут подано в строгому хронологічному порядку, а цей малюнок поміщено між 853 і 888 роками; і тут же йде повідомлення, що русам було надіслано єпископа у 871 році. Тож, як бачимо, між Римом та Константинополем таки дійсно точилася запекла боротьба за те, хто ж першим з них «охрестить Русь», а відповідно, встигне поставити її в залежність від себе.

І в цьому зв'язку ми не можемо погодитися з твердженням В. Рички, що «невдача «Аскольдового хрещення» пояснюється тим, що «панівна верхівка Руської землі не мала достатніх політичних і матеріальних засобів для перетворення християнства у державну релігію», до того ж це стверджується без наведення будь-яких аргументів. Влада при необхідності дуже швидко знаходить і перше, й друге. Тим більше ми не згодні з думкою цього ж дослідника, що невдача даного хрещення сталася ще й тому, що влада «об'єктивно... не могла знайти підтримки серед широких верств населення»

[10, с. 37]. А це вже виглядає просто наївним, адже ледь більше 100 років по тому Володимир Великий теж буде удержавлювати християнство зовсім не шляхом «всенародного референдуму» Хоча ці моменти, напевне, теж зіграли свою роль, але не головну.

Ми б звернули увагу на інше – на те, що Аскольд, який теж був з русів, але не такий знатний, як Рюрик (тобто не Rer), міг почати шукати собі союзника в особі Східної Римської імперії не стільки в боротьбі проти іудео-Хазарії (ця небезпека була для русів, так би мовити, вже звичною), скільки побоюючись, і явно небезпідставно, появи нового претендента на володіння Києвом в особі «варягів» з русів. Своїм охрещенням Аскольд небезпечно круто повернув вісь геополітичної орієнтації Києва в бік Візантії, зробивши його «підвладним приятелем» (ледь не рабом) останньої.

Це й було, на нашу думку, величезною геополітичною помилкою Аскольда. І реакція не забарилась: до Києва у 882 році з'явилися представники «варягів» з русів, які пред'явили більш вагомі династичні, родові права на Київський стіл, адже на переговорах фігурував Ігор – син Рюрика. Родовий зв'язок Олега з Рюриком точно не встановлений, але ми схильні розділяти думку тих дослідників, які вважають його дядьком Ігоря, адже від імені останнього Олег і заявив права на владу в Києві. Олег у 903 р. фігурує як «каган Траканський» (тракується, як «Тмутараканський») [9, с. 10], а за степовим принципом успадкування влади дядько вважався вищим за племінника, тому й претензії Аскольду висував саме Олег. Так більш знатний, ніж Аскольдів, рід русів, голова якого мав право на титул «Rer», висунув повний пакет відповідних Традиції того часу династичних претензій Аскольду, й останньому проти того сказати було нічого. Тому кияни й не повстали проти «завойовників», бо то було справою родової аристократії з русів – вирішувати питання, хто з них головніший, в яку ніхто не смів втручатися.

Проступає, що Аскольд просто «здав» стару віру русів. Якою точно вона була, ще треба встановлювати, але головне можна виявити. Як зазначає А. Власто, «варязькі господарі Києва поклонялися «божку» Тору» [11 а, с. 290]. Ось. Так ми знов виходимо на Тора як Дон-Ора (Тенгрі). Але ж, яке тоді це «язичництво» з його політеїзмом, якщо тенгріанство – стародавня монотеїстична релігія? Однак і тенденцію до її розбиття на політеїстичні уявлення не можна не бачити.

Ми не схильні вважати це проявом чиєїсь злої волі. Такою вже, схоже, є властивість людської свідомості – в ній домінує несвідомий потяг до номіналізму (розбиття «єдиної сутності»), який є проявом відцентрової енергетики; реалізм же (збереження «єдиної сутності»), що є проявом доцентрової енергетики, треба утримувати свідомими діями. Християнським ортодоксіям з їх гарно розробленими теологіями, підтримкою держав і методами примусу вдалося зберегти монотеїзм, але їм так і не вдалося зберегти «єдину сутність» Церкви. То що вже говорити про більш ранні релігії? Але не можна не бачити й того, що комусь було дуже вигідно подавати русів як «варварів-багатобожників», «поган». І дуже неприємно бачити, як християнський автор-українець, книга якого вийшла 1969 року в діаспорі

англійською мовою, каже на Тора «божок». Чимало можна зустріти книжок, в яких предків і досі обзивають «поганами».

Що можна вважати головним у тому, що відбувалося в релігійній площині протягом 500 років – з IV по IX ст. – на величезних просторах Європи, коли у перших століттях н.е., як ми подавали вище, «Германія» пішла походом на «Сарматію»? **Битву богів, магій і політик.** Аттіла у V столітті перепинив прохід на терени «Сарматії» готської етнічної релігійної системи, яка вже зазнала на той час кардинальної політеїстичної трансформації й почала міфологічних персонажів представляти богами. Ми зазначили, що Тенґрі (Дон-Ор, аналог – Тор) у часи Аттіли переміг таки Одіна. Але політеїзм залишився.

Контакти готів і скандинавів зі слов'янами призвели до виникнення певних синтез. Так, зокрема, вони потягли за собою те, що перші почали вшановувати слов'янського Велеса як головного бога (значить, Тор був відсунутий. Можливо, «Германія» так реагувала на ту ганьбу, яку їй завдав Аттіла – ідеолог і політик «Сарматії» – своїми перемогами), і скоро стали вважати Одіна втіленням Велеса. Схоже, стара проблема (щодо Одіна) знов постала. Тора вшановують, але з'являється й його двійник – Перун, якого знають і слов'яни також. У русько-грецьких угодах 907 і 971 років (але не в 944 році, що проявляє дуже цікавий аспект у характеристиці великого князя Ігоря) Перун і Велес стоять поруч. Вони остаточно зникають у списку Володимира Великого, який зробив те, що не вдалося Аскольду – **відкрив двері в Русь образу Ісуса Христа.**

У зіткненні ж Рюриковичів з Аскольдом ми вбачаємо відпор і «Германії», і «Сарматії» дії їхніх давніх ворогів – Риму й «Нового Риму» в релігійній площині. Рюриковичі відкинули Аскольда від влади в Києві, перепинивши тим прохід на терени, що входили в поле їхніх владних претензій, релігії, яка об'явила Богом Христа – *нехай і незвичайну, але людину.* (Ситуація дуже нагадує таку ж з Одіном). Олег же, як можна припустити, перепинивши прохід в Русь грецької ортодоксальної версії християнства, розпочав процес синтезу. Вважається, що джерельних підтверджень його релігійних ініціатив немає. Нічого подібного, є! В уже згаданій нами вище Кроїніці під заголовком «Трете крещеніє» літописець повідомляє; «Бысть якоже мню при Ольгу князю руском» [11 б, с. 253]. Ясно, що мається на увазі саме Олег, бо Ольга й Володимир фігурують у нього в «четвертом» і «пятом и конечном» періодах християнізації.

І ось якраз щодо того «третього хрещення» не можемо не відмітити виявленого нами різного його подання вченими. Ми подали відповідну фразу з тексту Кроїніки з «Полного собрания руських летописей» (ПЗРЛ) 1843 року, так же її подає й М. Пещак, який користувався тим же виданням [11 в, с. 39]. А ось у М. Брайчевського в одній зі статей, які супроводжують його переклад «Літопису Аскольда» [12, с. 87], у цитаті про «трете хрещення» *слів про Олега немає.* Автор посилається на видання Кроїніки (Густинського літопису) у ПЗРЛ двома роками пізніше (1845 р.), хоча нумерація сторінки така ж, але Олега в цитаті немає. Подається так: «Трете крестися славяне, ми есть наша Русь, при патриарехъ Фотіи, по смерти Игнатія патриарха, при Василии Македонъ царь...». М. Брайчевський і ототожнив це «трете хрещення» з Аскольдовим хрещенням. Ми ж, не маючи змоги пояснити такий незбіг у текстах одного й того

ж джерела з видань, які відстоять одне від іншого всього на два роки, можемо бути вільними у виборі між ними. Ми й обираємо текст 1843 року.

Що ж то могло бути за «третє хрещення», виходячи з тексту Кройніки, поміщеному у виданні ПЗРЛ 1843 року? На нашу думку, то й могла бути **Олегова релігійна синтеза**, внаслідок якої, завдяки дуже складним комбінаціям, у Київській Русі з'явилося оригінальне релігійне явище. Воно могло бути однією з гілок т. зв. аріанства (зважаючи на те, що й для більш пізнього часу літописець проставить аріанський Символ віри, що його виголошував Володимир Великий під час персонального хрещення)³⁵, чи монофізитства (зараз ще неможливо уточнити). Не випадково в тексті Договору Олега з греками (911 / 912 р.) договірними сторонами виступають «християни» і «русь». Значить, «русь» – не тільки те, що ми знаємо (етнонім / чи назва військових загонів. Назва держави ж була «Руська земля»), а й **релігійна приналежність** (можливо, й церква). Якби було по-іншому, писали б «греки» і «русь», тим більш, що термін «греки» в тексті вказаного Договору є. А так проступає, що то – більш складне, просто унікальне явище. (У тексті договору Ігоря /944 р./ вже будуть фігурувати «греки» й «русь» і немає Перуна з Велесом. Дуже цікаво).

Було б дивним, зважаючи на знатність Рюрикового роду та титул Рюрика (Рех), якби Олег не виявив бажання утвердитися в Києві саме для русів, а не для хазар чи греків. Грекам Олег продемонструє таку свою настанову зупинивши процес навернення Києва в християнську віру *за грецьким сценарієм*. Складніше буде з хазарами, правитель яких звався «хакан», на що треба зважати. В цій площині треба бачити вже геополітичні чинники.

Звернемо увагу на те, що Олег почав діяти активно тільки після смерті Рюрика (879 р.). Л. Гумільов припускав, що між «варягами» й хазарами-рахдонітами існувала якась домовленість про розподіл сфер впливу. Не сперечаємось, тому що характер відносин Руського каганату з Хазарським «хаканатом» і досі достеменно невідомий, а тому врахуємо думку Л. Гумільова, одночасно підкресливши, що вважаємо її тільки припущенням. Якщо ж така домовленість таки існувала (можливо), то укладати її Хазарія могла тільки з Рюриком. Олег немов би діє теж у межах цієї домовленості: подивіться, мовляв, як легко й безболісно (для себе) рід Рюрика відкидає недогідного Хазарії Аскольда від влади в Києві. Але як мудрий політик Олег розумів, що успіх слід закріплювати своєчасно. Й у 885 році Олег підкорив сіверян (тоді ж, напевне, князь забрав собі титул їхнього правителя – «ельтебер», адже тільки так, можливо, йому й можна було легітимізуватися як Кагану) і радимичів, які до того були данниками Хазарії³⁶. Карти були розкриті: русів цікавив не тільки торгівельний шлях «з варягів у греки», чим, до речі, Русь просто «перекривала кисень» іудейському капіталу в його прагненнях пройти в Європу, руси ще й забирали «під себе» хазарських данників слов'янського терену. Коротше, ще

³⁵ Тут і може міститися пояснення іншого подання «третього хрещення» у виданні ПЗРЛ 1845 року, як також і того, чому М. Брайчевський взяв за основу саме це видання – у тексті «Літопису Аскольда», над яким працював М. Брайчевський, справа Арія однозначно осуджується.

³⁶ Олег був рус, то ж з часу, коли ці племена почали платити йому данину, вони стали «руськими». А до того були «хазарськими».

трохи – й Хазарії смерть. За таких умов Руси слід було терміново шукати союзників.

І близько 903 р. каган Олег укладає союз із царем Симеоном Болгарським. Найкращим скріпленням такого ряду союзів у ті часи був подружній зв'язок. Саме тоді Літопис і повідомляє що «в літо 6411» (903 р.) Ігорю привезено було за жінку Ольгу. Версія болгарського походження Ольги присутня в болгарській історіографії [12 а], певні кроки у висвітленні цього питання зроблені й в українській історичній літературі [9, с 22 – 26]. На думку П. Соханя, дослідники, які виводять походження Ольги з Пліски, дають «більш розумно з усіх точок зору, бо Ольга була християнкою» [13, с. 21 – 22].

Але звернемо увагу на те, як подає Літописець момент повернення Ольги з Константинополя у 957 році: «І благословив її патріарх, і пішла вона з миром у землю свою, і прибула до Києва» [2, с. 37]. Отож, – спочатку «у землю **свою**», а потім тільки прибула до Києва. Якщо Ольга поверталася з Константинополя через Болгарію, тоді все ясно і П. Сохань разом з тими вченими, думку яких він визнає, правий. А якщо ні, й верталася, наприклад, через Крим? Могло бути, адже, вирушивши практично вслід за Ольгою в поїздку на Русь, імператор Костянтин Багрянородний вертався назад таким шляхом, що міг бачити, як він написав «Таматарху – форпост русів», тобто Тмутаракань, як також і Клімати – тобто Східний Крим. Тоді версія болгарського походження Ольги терпить крах. Не випадково в деякого з дослідників бачимо версію її походження з половецького племені. Отож, як була проблема, так ми її й знов бачимо.

Проте нам цікавим убачається саме те «**миро**», з яким поїхала з Константинополя княгиня після благословення її патріархом Полієвктом. Такий термін тут, на нашу думку, треба бачити, а не «мир», з яким Ольга начебто поїхала (як звичайно вважається). Та про який мир може йти мова, якщо Ольга, після того, як «перестала приховувати своє охрещення», за свідченням Іакова Мніха, догоджала Богу добрими справами, однією з яких була саме війна з Хазарією? Напевне, саме для того й потрібне було княгині те церковне «миро», отримання якого ми трактуємо як легітимізацію її права на важливу християнську дію і незалежну церкву. Все виглядає логічно з християнської точки зору, бо Хазарія була іудейською. Пізніше митрополити-греки в Руси все зроблять, щоб «затерти» даний факт у документах. З Ольгою – далеко не все просто, що ми ще докладніше покажемо нижче. Поки ж повернемося до Олега.

Симеон і Олег могли зійтися саме на засаді прагнення здобути для своїх країн духовно-політичну незалежність, тому союз Болгарії й Руси міг мати тільки антигрецьку спрямованість. Симеон мріяв при підтримці Руси побудувати універсальне царство-федерацію балканських слов'ян, Руси та Греції [14]. То була блискуча політична ідея Симеона, яку він намагався втілити в життя, посівши Константинопольський імператорський престол. І досяг бажаного, як і визнання незалежного Болгарського патріархату зі слов'янським кирило-мефодіївським обрядом, який визнавав примат папи [6, с. 3].

Політичні ж зв'язки кагана Олега й царя Симеона явно підтримувалися й міцнішали, в чому нас переконує той факт, що в'їзд Симеона до Константинополя й урочисту коронацію його супроводжував Каган Олег зі своїми князями. Саме після того Олег помер за загадкових обставин. І смерть його у

зв'язку з вищезазначеним не видається нам випадковою, адже Візантія зовсім не раділа болгарському цареві на своєму імператорському троні та його посиленню завдяки дружнім стосункам з Києвом.

(Образ «померлого коня» з Літопису й може бути натяком на Візантію – як давнього друга, що вже «помер» і тому не відав, що творив, адже саме з його черепа вилізла та «змія», що вкусила Олега. Образ змії теж зрозумілий, якщо враховувати як незацікавленість іудео-Хазарії в незалежному від неї розвитку Русі, так і слова Ісуса Христа щодо іудеїв: «О, змії, о, роде гадючий!». Тож з цим, гадаємо, все вже більш-менш зрозуміло. Дата смерті – 913 рік, між іншим, непевна, адже у Другому Новгородському літопису фігурує 922 рік).

І ось тут треба зробити деякі зіставлення, щоб окреслити чітко те, що потребує осмислення:

1) згідно з Кройнікою, «перше хрещення» Русі було Андрієве. Маємо: Апостольську церкву, повну незалежність;

2) «друге хрещення» позначене як таке, що було «від Кирила й Мефодія». Маємо: визнаний цілком самостійний слов'янський обряд;

3) «третє хрещення» – Олегове (ми відстоюємо варіант ПЗРЛ 1843 р.). Такого визначення не могло б бути в християнському джерелі, якби князь не заклав хоча б якихось основ інституту церкви, і така церква, за нашим припущенням, звалася «Русь». Обряд неслов'янський, інший (можливо, аріанський, чи монофізитський). Але це не фігурувало б як «хрещення» у православному джерелі, якби не було зафіксоване в Константинополі. Хто ж міг зафіксувати? Греки полягли б усі як один, але НІЧОГО б не зафіксували. Хто ж? Дивимося далі;

4) союзник Олега болгарський цар Симеон став візантійським імператором і досяг визнання незалежності від Константинополя для свого Болгарського патріархату. У візантійській церкві Головою є імператор, його воля є вирішальною, і така воля імператора Симеона щодо Болгарської церкви була виконана.

Але ж фактом є те, що на коронації Симеона як ромейського імператора був присутній князь Олег, релігійна ініціатива якого на цей час повинна була бути вже здійсненою. То невже Олег не скористався тим, що на трон Константинополя зійшов його головний союзник? Немає щодо церкви Русі ніяких документів про її визнання чи невизнання ні в цей час, ні пізніше, і не могло бути, бо церква була **особлива** від самих її початків, що ми маємо намір у нашій роботі показати. Але від Симеона як візантійського імператора й Голови церкви могла відходити якась згода на те, що робив Олег у церковній площині в своїй державі, що в трансформованому вигляді дійшло до автора Кройніки й було ним записано як «третє хрещення». Не випадково інформації про те, що вдалося здійснити Симеону під час його короткочасного перебування на візантійському троні, практично немає. Вичистили. Скажете: але ж щодо Болгарії не вичистили. Так. Але Болгарія – не Русь, тут і сила не така, і церква інша (в той час). Болгарія складала небезпеку для Константинополя тільки в сполучі з Руссю. Не випадково Константинополь ліквідує на початку XI ст. Болгарський патріархат. То була помста не тільки за

богомилство, а й за Симеона й узагалі за будь-яке пряме й опосередковане сприяння Руси.

Хазарія ж після смерті Олега затиснула силою своїх союзників печенігів Київського князя Ігоря немов кліщами на Київських горах. Ясно: такі претензії його попередник князь Олег висунув на геополітичне домінування на терені, де в неї були просто життєві інтереси! Треба було терміново все задавити – будь-як і за будь-що. Ні, все ж таки не випадково текст Договору Ігоря з греками так відрізняється в принципових моментах від Олегового й Святославового: іудео-Хазарія безоглядно нищила т.зв. «Хазарську християнську церкву», що існувала ще з VI ст. і успішно розбудовувалася. Структури Олегової релігійної синтези цілком могли контактувати саме з цією церквою. Є й деякі дані щодо того, що в Дербенті з IV ст. існував патріарший престол – ясно, що не визнаний, але цей факт круто міняє всі наші уявлення про розклад релігійних сил на той час. До того ж, українські церковні структури теж усе останнє християнське тисячоліття не визнаються, то треба, напевне, вже подивитися на подібних «невизнаців» та на те, що вони робили й чого прагнули.

До IV ст. відноситься й поява аріанства, засновником якого був Арій, виходець з «індійських общин» (тобто зі Сходу). Ось тут, на наш погляд, може бути прямий зв'язок між аріанством і Дербентом, який іудео-Хазарії вдалося сильно поламати. І, як зазначив Л. Гумільов, після 900 року (уточнюємо: тільки після 913, або 922 р.) купецька організація рахдонітів стала гегемоном у Східній Європі [5, с. 191]. Це коштувало Руси сотень тисяч життів кращих її синів, які вмирили у військових походах на терени, що знаходились у сфері впливів Хазарії. І тільки після вбивства Ігоря Старого (945 р.) Русь повернула собі свободу й славу. Але втрачений був дорогоцінний історичний час, дуже важливий для етнічного розвитку.

Однак, до всього слід мати на увазі ще одну важливу обставину: на просторах Східної Європи в цей час господарство було натуральним, тому правителям народів, що мешкали на цьому терені, взяти з підданих особливо було нічого. Римляни ж і греки лише тоді погоджувались на рівноправну торгівлю, коли їх дуже боляче били. Але обсяги данин від них після їх переможного побиття, зафіксовані в джерелах, починаючи від часів Аттіли, а перед тим його предків, були лише незначною компенсацією за пограбування їхніми купцями місцевого населення – через неправомірні ціни за те, що вони купували.

Так же нерівноправно (імперіалістично) нинішні західні («демократичні») країни торгують зі слабкими країнами, викачуючи з них за безцінь сировину і підсовуючі їм залежалі товари³⁷. До тих же, хто опирається такому безчинству, застосовується політика придушення, підкріплена сучасною ракетною технікою. Різниця, звичайно, існує: в часи Середньовіччя це називалось тиранією, а нині – демократією. Але ж, як казали середньовічні араби, «якщо на голову віслюка надіти золотий таз, його все одно видадуть довгі вуха». Так що, правий був Еклезіаст, адже дійсно: «Немає нічого нового під сонцем».

³⁷ Не торкаємось зараз того, що східний сусід України Російська Федерація просто вириває з горла гроші за свої енергоносії з усіх країн Європи, як західних, так і східних, використовуючи ті енергоносії просто як вид зброї. Це – інша проблема. Важливий чинник колоніалізму, але окремих.

Кошти ж, необхідні для ведення світової політики, в час, що нами досліджується, доставляли купці, які водили каравани з Китаю до Іспанії (ось чому торгівельний шлях «із варягів у греки» мав ключове значення – див. географію). Торгували вони предметами розкошів, тому ця їхня діяльність більше походила на валютні операції, ніж на торгівлю в сучасному розумінні цього слова. *А контролювали ці операції іудеї.* Русь же ввійшла в непримиренний конфлікт з ними. Але не мала необхідних капіталів, щоб скласти їм конкуренцію на всіх напрямках геополітики. Та й не могла з суто етнопсихологічних причин: руси були воїнами, а воїни в усі часи й донині зневажають торгівлю; східні слов'яни ж не потребували розкошів і не поважали фінансові операції, яких вони просто не розуміли.

Отже, заробити необхідні кошти Київська Русь не могла, взяти з населення – теж, а назовні їх їй могли надати тільки ті ж іудеї. Замкнене коло. І його можна було розірвати тільки одним методом: посилитися настільки, щоб ті, хто кошти мав, віддавали б їх самі.

Не можна тут не відмітити й того, що по літописному матеріалу цього періоду явно пройшла рука не одного цензора. Результатом є не тільки «білі плями» в літописному тексті, а й дивні перекручування фактів, які стосуються життя Ігоря, Ольги, Святослава. На прикладі Ольги це наявно видно з наведеної нами таблиці:

Вік Ольги згідно різних джерел на найважливіших	№ п/п версії	Дати найважливіших подій в житті Ольги			Джерело
		Смерть Ольги (969 р.)	Народження Святослава (942 р.)	Одруження з Ігорем	
	1	75 р.	48 р.	9 р.	Катрій Ю.Я. Пізнай свій обряд. – С. 130;

жливі ших етапа х іі житт я	2	76 р.	49 р.	10 р.	Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – С. 202 –203;
	3	80 р.	53 р.	14 р.	Анонім кінця XVII століття. – С. 162; Кузич-Березовський І. Жінка і держава. – С. 26;
	4	86 – 90 р.	59 – 63 р.	20 – 24 р.	Избранные жития русских святых. – С. 25.

Як видно з таблиці, хронологічні засади всіх запропонованих (основних, офіційно визнаних) версій суперечливі, оскільки основні етапи життя Ольги логічно не пов'язані між собою. В науковій літературі таке явище зафіксоване, але відповідних висновків і досі не зроблено. Пояснення названих протиріч ми вбачаємо не тільки в неповноті джерел, чи в їх свідомій фальсифікації, але й у тому, що автори версій аналізували частини цілого (окремі віхи в житті Ольги), ігноруючи ціле. Наша ж таблиця дає можливість відразу висунути, виходячи з вимог тодішнього історичного часу, згідно з якими шлюб правлячої пари був би скасований, якби дружина великого князя протягом року-півтора не народила спадкоємця, низку наступних проблем:

а) або ж дружина Ігоря Старого і мати Святослава Ігоревича – *дві жінки, а не одна*. В такому разі в Літопису з неясних причин мусила бути пропущена ще одна пара Рюриковичів. І на те, що Ігоря інколи називають «Старим», звернути увагу треба, бо де тоді, в такому разі, подівся «Молодий»? Отож, джерела таки деякі підстави до сумнівів надають;

б) або шлюб Ігоря й Ольги не був скасований тому, що до Святослава у них були вже діти. Ну, не могла молода династія й молода держава чекати 40 років появи престолонаслідника. Дана версія в літературі присутня [9, с. 44], але вона теж не знаходить собі необхідного підтвердження. Хоча зрозуміло, що якщо в 970 році Святослав уже мав цілком повнолітніх дітей, яких відправив княжити в інші землі Русі (Ярополка, Олега й Володимира), то дата його народження в 942 році тільки покаже, що йому на час народження його першої дитини було всього 10 років. Тож ясно, що з датою його народження є проблема. Та й на свідчення імператора Костянтина Багрянородного, сучасника князя Святослава, з його праці «Про управління імперією» про те, що Святослав правив у Новгороді ще й за часів княжіння його батька Ігоря Рюриковича (тобто до 945 року), слід зважати.

В цілому ж, як бачимо, з Ольгою, дійсно таки, дуже все непросто в джерелах. І якщо до історичної пари «Ігор – Ольга» існувала ще якась пара Рюриковичів (можливо, Ігор Старий /Інгвер/ – Хельга), тоді інформацію щодо обох жінок хтось піддав спеціальному переплутанню. Адже, якщо жінка, привезена Олегом для Ігоря, була болгаркою й християнкою, то чому тоді Літописець записує, що в Константинополі Ольга сказала імператору: «Я

поганинка єсмь» [2, с. 35] і взяла участь в якомусь охрещенні? Хоча цього факту навіть сам імператор Константин не підтвердив.

Нестор міг і сам щось записувати на угоду пануючої ідеології, але при тому спеціально натискати на незбіги, щоб потомки уважно ставились до свідчень, зокрема, щодо Ольги, бо там не все було гаразд уже в часи написання джерела – тиск на руських літописців з боку митрополитів-греків урахувати обов'язково треба. Але то буде тільки нашим припущенням. Фактом же можна визнати те, що Ольга (і тут не має значення, – «стара» чи «молода») здійснювала якусь дуже важливу для християнства місію й фундувала церкву особливу, незалежну (назва її «Соборна» говорить про претензію на Вселенськість), тиснучи при тому на греків, щоб ті визнали таке її право. *А грецький патріарх і дав їй якесь «миро».*

На середину X ст. у Європі розстановка сил суттєво змінилася. Почалося поступове посилення Західної Європи. Германський імператор Оттон I розбив у 955 році на Лесі мадьяр, після чого розпочався наступ європейців на решту світу [15, с. 74]. Цій Європі вже важко було б продиктувати якісь умови. Водночас Східна Римська імперія через низку причин, з яких треба особливо виділити церковний конфлікт, який започаткував процес церковного розколу, з X ст. поступово починає перетворюватися з імперії, що претендувала на провідну роль у спадщині Риму, в невелике малоазійське царство, ізольоване від усіх сусідів, які поволі перетворилися на її ворогів. Це поступово починає проявлятися і в Хазарії, яка до цього часу була в дружбі з усіма імператорськими режимами [5, с.166 – 167] і в конфлікті з усіма середньовічними народами внаслідок соціальної близькості деспотичних режимів, протиставлених ходом історії процесам виникнення етнічної різноманітності.

Через несприятливе зовнішнє тло Візантія не змогла активно протидіяти посиленню Хазарії, внаслідок чого східна модель християнства втратила свої позиції в низці регіонів, у тому числі й у Києві, з великим зусиллям затримавшись на південному березі Криму. Хазарія ж посилася настільки, що в найбільш багатих областях Священної Римської імперії німецької нації (Sancta Imperia Romana Germanorum) євреї склали панівний клас, який диктував тут свої порядки [5, с. 168 – 170]; великі кошти від хазарських іудеїв отримували французькі імператори династії Каролінгів [5, с. 167] та й іспанські Омейяди ставилися поблажливо до іудеїв (явно, не без причин матеріального характеру) [16, с. 50], а пізніше – з 1100 року євреї будуть тримати в своїх руках кредитні операції англійських королів та їх васалів [5, с. 172]. На цьому тлі «Новий Рим» конче потребував союзників.

Греко-руський альянс було поновлено ще за життя князя Ігоря. За угодою 945 року руси відмовилися від претензій на землі «Корсунської сторони» [2, с. 28], тобто від протекторату над Кримською Готією, встановленого 943 року. Водночас обидві країни зобов'язалися допомагати одна одній боротися проти обопільних ворогів. Отже, фразу арабського історика ал-Мас'уді, записану ним близько 955 року щодо того, що «племена ар-Рус... нині ввійшли в спільноту ар-Рум» [Цит.: 16а, с. 57], можна трактувати як входження Руси часів князя Ігоря у т.зв. «візантійську співдружність» – коло країн прогрецької

геополітичної орієнтації, фактично її сателітів. А за часів великої княгині Ольги проблема християнізації й організації церкви в Русі набуває особливої актуальності та ваги. Дана тема в науковій літературі присутня, тож не будемо повторювати відомі речі. Зазначимо тільки, що Ольга взяла орієнтир на слов'янський кирило-мефодіївський обряд, який визнавав головою церкви Римського папу, а не Константинопольського патріарха, але тримав дистанцію (основу якій міг надавати незалежний Охридський патріархат), що, безперечно, обидва світові центри християнства задовольнити не могло. Тому, вочевидь, і відмічають дослідники, що вказаний обряд залишився в історії якимось другорядним [17, с. 8], не розвинутим. І зрозуміло, чому – для його розвитку сили однієї Болгарії було замало.

Позиція ж великої княгині Ольги не була випадковою, а відповідала тим етнічним процесам, які відбувалися в Київській державі, і лежали буквально на поверхні. За часів князя Ігоря руси у війнах понесли величезні людські втрати (913 р. – Русь виставила 500 кораблів по 100 воїнів, тобто приблизно 50 тис. чоловік, з яких не повернувся жоден вояк; 943 р. – полягло 20 тис. русів, а ще – великі втрати на Чорному морі за два роки до цього, цифри невідомі). І вже перелік імен урядовців часів Ольги свідчить про те, що старше покоління ще має неслов'янські імена, а молодше – слов'янські. Тобто, домінуючими в етносі стали слов'яни й ослов'янені руси. Процес асиміляції й метисації був надломлений вибиттям з нього найбільш молодого, войовничого, патріотичного, а, відповідно, й державницького руського елемента. Ослов'янення етносу Київської Русі, яка зберегла від русів назву країни, об'єктивно спричинило орієнтацію київської влади саме на слов'янський кирило-мефодіївський християнський обряд. Водночас відмітимо, що принесений Ольгою в Русь слов'янський кирило-мефодіївський обряд значно відрізнявся від тієї релігійної синтези (Православ'я русів), що її, цілком можливо, намагався втілити в життя Каган Олег.

Ольга, як можна з великою долею вірогідності припускати, була добре обізнана з обставинами піднесення Болгарського архієпископа Даміана з Доростолу до гідності патріарха у 932 році, тому цілком можливо могла прагнути того ж для Києва. З таким саме її бажанням і можна пов'язувати її подорож до Константинополя у 957 році. Вчені вважають, що в Константинополі княгиня мети не досягла. Та як же не досягла, якщо витиснула з Константинопольського патріарха якесь важливе церковне миро? А що їй там ще треба було, якщо то сучасні вчені не звертають уваги на обґрунтування Римом неканонічності претензій Константинополя на Вселенський патріархат, руські князі ж прекрасно знали межі канонічності Риму й «нового Риму», бо в світовій геополітиці не враховувати такі речі було смерті подібним.

Важливим уявляється й те, що в 959 році послі Ольги прибули до германського імператора Оттона I в церковних справах, бо просили направити на Русь єпископа і священників. Мова явно йшла зовсім не про офіційне навернення Русі до християнства за західним зразком (що може служити опосередкованим підтвердженням того, що з тим київська влада на той час уже визначилась), а про відправку до Києва германських ієрархів, бо Оттон займався саме інтенсивною місіонерською діяльністю. У тому ж році

з'являється при київському дворі висвячений на «єпископи Руси» монах Адальберт, але через рік він спішно виїхав. У літературі цей факт традиційно пояснюється неприйняттям русами посланця Римського папи. Але така трактовка не відповідає досить спокійній на той час позиції Києва щодо Заходу. Ще М. Приселков висловив думку, що Адальберт був посланий до Києва з обмеженими повноваженнями – організувати тут просту єпархію, безпосередньо підкорену германському духовенству. Ольга ж, на його думку, цілком можливо могла вимагати для своєї церкви статусу, як мінімум, діоцезу – автономної одиниці під керівництвом автономного єпископа чи митрополита [18, с. 50].

Сучасні вчені приймають його думку на тій підставі, що саме такі вимоги у свій час висували володарі Польщі й Чехії, які прийняли християнство від Риму й після складної боротьби досягли свого. І Київські князі, мовляв, цілком можливо могли мати за приклад досвід своїх сусідів. Ми тут незгодні принципово, бо «dux»-ів було багато (навіть занадто), а «Rex» був один! До того ж у ті часи ті самі правителі Польщі й Чехії навряд чи були навіть повноцінними «dux»-ами, скоріш за все, їхній ранг не піднімався вище «princes»-ів (принаймні, поляки отримують *незаперечно* «dux»-а тільки з посіданням їхнього престолу Ягайлом – нащадком династії, що мала родинний зв'язок з Рюриковичами через Шварно, сина Данила Галицького, якого батько одружив на донці литовського князя).

Правителька Київської Руси, Regina ruscia gentis (Regina = «королева»; на православному просторі королівств не було, значить – «цариця»). Явно – руса, бо – «уроджена» /gentis/. Ну, не виходить болгарка, ніяк, бо переклад, що його подає І. Кузич-Березовський, – «королева руського народу» сумнівний) – велика княгиня Ольга не могла й не збиралася брати за приклад церковно-політичні вимоги якихось другорядних європейських правителів. Ще й від Константинопольського патріарха щось там дуже непросте отримала. Не випадково, напевне, імператор Костянтин Багрянородний, можна сказати, «як ужалений», понісся за нею майже відразу після її виїзду з Константинополя. А Ольга взяла й не прийняла його в Києві. Самого візантійського імператора, голову супер-крутої церкви самого «Нового Риму»! (А як Голова церкви візьме й те надане їй патріархом миро забере? Не треба! Логіка княгині цілком зрозуміла). І греки від цієї неординарної жінки стерпіли все... Війни ж не було. Ось. Значить, стерпіли ВСЕ. Розвернувся імператор Костянтин та й поїхав собі додому. Причини такого явища ще треба обдумувати: чи війни Ольги з Хазарією були настільки вигідні Константинополю, що він вирішив закрити очі на все, що робить Ольга, чи... «Новий Рим» злякався правдивості церковно-геополітичних претензій Києва. Могло бути і те, й те.

Ольга явно діє в площині претензій своєї церкви на Соборність, тобто Вселенськість – звертається й до одного світового центру християнства, й до іншого, але не входить у залежність ні від того, ні від іншого. Прагне бути «над» ними? Та тільки так їй і належало діяти! Ідеологічної розробки доктрини «Київ – новий Єрусалим» в Київській Русі в цей час ще немає (обережність, обережність і ще раз обережність з огляду на могутність іудейської Хазарії), але всі підвалини для неї закладаються цією унікальною жінкою.

Спішний же від'їзд католицького єпископа Адальберта з Києва свідчив про те, що якісь проблеми слід було вирішувати негайно. А проблеми були. Союзницькі відносини з Болгарією, започатковані ще Олегом та Ігорем Старим, допомагали княгині проводити свою незалежну політику, в якій їй конче потрібна була міцна духовна підтримка. І у своїй політиці Ольга починає діяти **проти Візантії**. То був цікавий поворот у геополітичних пошуках Руси. Ольга, здається, зрозуміла те, чим стала Римська імперія для Європи, у свій час підкореної Римом, але яка потім спромоглася не тільки визволитися, а й знищити Римську імперію, перебравши при тому від неї дух експансії й ідею імперії.

«Примітивний світ північних варварів, – писав Ю. Вассіян, – зустрів на шляху свого стихійного розгону супротивника, і ця бойова зустріч з одного боку універсальної релігійної ідеї, організаційної традиції та юридичної культури, а з другого-бойового займанського духу, душевної простоти і культурного голоду витворила взаємне одностороннє доповнення, вирівнювання» [19, с. 86]. І в цій битві Рим виявився вищим духовно і відвоював своє значення світового центру під формою духовної метрополії і з тієї бази супрематії релігійного світогляду над світським відбулося оволодіння осередків політичного життя народів Європи.

Між духовною й світською владою на Заході й Сході існував різний зв'язок. Ромейський імператор був визнаним головою Християнської держави, в якій церква не була окремим закладом, а розглядалася як сума окремих осіб різного рангу, класу й покликання. Імператор був самодержцем, до обов'язків якого входило виконання Божої волі згідно з Ученням, відповідно до тлумачень церкви. Остання ж була егалітарною (зрівнювальною) інституцією. Константинопольський патріарх не міг отримати ієрархічної виключності папи Римського; всі єпископи, що через їхнє висвячення вважались приналежними до апостольського наступництва, теоретично були рівні.

На Заході все було інакше. Рим володів унікальністю майже беззастережної духовної влади, покладеної на нього. Світська влада в цьому своєчасно не змогла скласти Західній церкві конкуренцію, адже римська імперська влада була зруйнована. У зв'язку з цим ця церква почала відігравати небезпечно домінуючу роль у світських сферах діяльності й навіть таким чином могла призвести до зникнення римського державного врядування. Мирські *potestas* були, як правило, дуже розпорошені й надто поклалися на церкву у виконанні притаманних їм функцій. Тому виникнення на Заході нових імперських *potestas* демонструвало розділення двох полюсів влади, що створювало передумови для суперництва між церковними й мирськими амбіціями. *Imperium* (державна влада) й *sacerdotium* (церковна влада) на Заході частіше конфліктували, ніж знаходились у стані гармонії. Тому вчені й визначають стан Сходу в цьому відношенні як *saeculopapism* (цезаропапізм) на Сході й як *rompocesarism* (папоцезаризм) на Заході.

Однак Європі вдалося в Римі відвоювати політичну ідею імперії. Як слушно зазначив О. Баран, на Заході, «як впала Західна Римська імперія в 476 році, весь час хотіли відреставрувати якусь імперію. Вони придумали імперію, яка не існувала в дійсності, тільки у церковному понятті, але вони цілий час

мріяли про імперію... Отже, вони відреставрували імперію в особі Карла Великого. Але Карло Великий не зміг зробити Римської імперії, тому що не було тепер такої можливості». [20, с. 13]. (Дуже туманно, але, в принципі, зрозуміло). Водночас такий процес призвів до виникнення в Європі рівноправних династій, що мали однакову санкцію Західної церкви, яка була в той час там вищою установою, ніж світська влада.

Можливо, Ольга прагнула зробити те ж саме відносно «Нового Риму», а конкретно: вирвати в нього геополітичну «ідею Риму», а незалежну церкву отримати від Заходу. Русь у такому розкладі мала постати як перспективна, молода світова потуга, яка незабаром могла стати замість «Нового Риму» тим центром, що буде й коронувати правителів, і настановляти єпископів. Велика княгиня Ольга, напевне, досягла-таки для Русі визнання права на самостійну церкву, хоча, як зазначається в літературі, «в ранній період історії церкви призначення незалежного від Риму першоієрарха не отримало належного в таких випадках оформлення» [21, с. 9]. А чому розглядаємо тут тільки Рим? А тому що не враховуємо те **«миро» від «Нового Риму»**, про яке ми казали вище, і яке Ольга отримала раніше, ніж почала свої дії відносно Риму. От, якраз у Ольги з претензіями та їх реалізацією було все нормально.

Та й з тими «оформленнями призначень», як також і з визнаннями треба бути дуже обережними. Оформлюють призначення **новим** церквам, як також і визнають чи не визнають їх. А як бути, якщо Ольга тягла свою церкву від самого апостола Андрія? Хто тоді мав право таку Апостольську церкву визнавати чи не визнавати й щось там «оформлювати»? Питання наше зависне, бо в джерелах щодо Ольги все туманно й наплутано і нічого не відомо щодо тієї релігійної ідеології, яку княгиня втілювала в життя. І зазначене тільки підкреслює той факт, що все це було далеко не випадковим, як і дуже невігідним грекам, які самі мали претензії на походження своєї церкви від Андрія. Звідси – туманність і плутанина в руських літописах, які довгий час були підконтрольні грекам.

Безумовно, дивним і незрозумілим виглядає факт відсторонення Ольги від влади власним сином Святославом, який у 962 році так відправляє назад прибулого до Києва єпископа Адальберта з місіонерами, що по дорозі кілька місіонерів буде вбито, а сам Адальберт ледве врятується ганебною втечею й буде пізніше докоряти Ользі, що вона мала начебто фальшивий намір, запрошуючи єпископа. Та чому намір у неї був фальшивий? Ольга **проінформувала Рим** про свої наміри проводити незалежну від «старого» й «нового» Римів геополітику. А кого вони при тому присилають, обстоюючи при цьому свої, імперські інтереси, – їхні проблеми. **Зафіксували незалежну церкву** і все, їхня місія, з точки зору Ольги, була виконана.

Однак ганяв Адальберта з його людьми по Русі й випихував його за її межі вже Святослав. Причини такої дії молодого Рех-а зрозумілі: не бажав залежності ні від кого, ось і ганяв. Чого ж ображатися, як усе цілком логічно: зростаючий «Новий Єрусалим» (про ідеологічну настанову нижче) як християнський «центр світу» ставить на місце обидва «Рими»? Нормально. Все – в річищі тодішньої геополітики і крутого характеру Рех-а Святослава. А ось чому Ольга відійшла від влади? Можливо, вважала, що справа її життя була, в

принципі, зробленою (напевне, так і було). Святослав же – майбутній покоритель іудейської Хазарії, не міг не плекати таких своїх планів здавна, підтримуючи в тому свою ж матір. Ольга не могла не знати про них і, припустимо, вирішила, що її син краще справиться з Хазарією, ніж його матір. Утім, усе правильно – так і сталося. Напевне, оце було головною метою Ольги, а не якісь її власні претензії на престол.

А можна припустити й інше, дуже прикметне. А якщо Ольга, вирішивши, що надалі в політичній площині задумані нею справи краще вирішить її син Святослав, постриглась у монахині ще коли була головою держави й під християнським іменем Олена (а монахи міняють своє земне ім'я після посвячення) очолила створену нею церкву й присвятила решту свого життя її розбудові? Нагадуємо: у православній державі за канонам голова держави є й головою церкви одночасно. Ні, таки не випадково і в історичних джерелах усе про Ольгу заплутане, і, як відмічають учені, в царській історіографії Ольгу «затиралося» – княгиня здійснила щось екстраординарне. Не в державі. **В церкві.** Ортодоксія ж ні за що не могла визнати будь-якої дії жінки в церкві. Навіть жінки-правительниці.

Велику княгиню Ольгу люди охрестили хитрою, церква – святою, а історія мудрою. І то були не якісь звичайні компліменти. Ольга була гідна всіх цих визначень, адже княгиня може повною мірою трактуватися як справжня володарка Великої держави, бо Ольга по-справжньому *правила країною*. І державна мудрість цієї видатної правлячої особи залишилась в якості спадку й зразка всім наступним поколінням державних діячів України-Руси.

Однак давайте розберемося в тому, що ми припустили, а саме, що Ольга хотіла вирвати в «Нового Риму» його ідею «римськості» й чи мала така її дія якісь геополітичні перспективи? Конкретніше: чи об'єктивно міг змаг Руси проти Константинополя дати такий же результат, який отримала Європа від змагу з Римом? І чи потрібно це було Руси взагалі? Наші міркування побудуємо на тій незаперечній істині, що Схід Європи був чимось принципово іншим, ніж Захід. Східний тип християнства виріс в абстракції, аскетизмі, по великому рахунку, втечі від життя. Якщо Західна церква, за Ю. Вассіаном, майже від самих своїх початків жила життєвим пафосом романського етносу та озброїлася організаційним досвідом державної римської традиції, то Східна церква таких об'єктивних і суб'єктивних засад не мала [19, с. 88 – 91] Візантія так і не вийшла духовно за межі всього тільки завойованої провінції Римської імперії, для якої в добу її імперськості був притаманний синкретизм різних культурно-суспільних традицій з перевагою *елліністичних* стрижнів. То була суміш народів, культур, психологічних і політичних типів, релігій, вірувань і філософських доктрин – своєрідна мозаїка духовної різнобарвності, що не творила і не могла створити ніякої органічної цілості. До того ж у Візантії, де колишня повія могла легко стати імператрицею, зовсім не розуміли значення перебування при владі представників родової аристократії. На відміну від Заходу, до речі.

Якщо Рим, навіть у часи занепаду, демонстрував світу справжні зразки духовних поривів, завдяки чому на Заході відродився врешті-решт політичний імперіалізм у майже неослабленій силі й живучості християнської ідеї, то

Візантія, навіть у період свого розквіту й блиску, була зразком відсутності волі. Тут християнська ідея зверталася в середину себе, відривалася від життя і завмирала в езотеричній безтілесності. «Царгород, – зазначав Є. Маланюк, – не був ані вчаснішими Атенами, ані пізнішим Римом. То була пізня, своєрідно еклектична і досить ризикована спроба їх синтези... Поза всяким сумнівом візантинізм містить у собі отруту, притаманну кожній пізній, секундарній і епігзонізуючій культурі: там вже затиралося національне обличчя культури і денатурувався її дух. Візантинізм був, сказати б, «інтернаціональний» з усіма прикрими наслідками цієї властивості» [3, с. 32].

Причини такого явища треба шукати в етнічних особливостях цих імперій. І головна наша думка відносно цього є такою: грек не здатний мати римську ментальність і створити римські державно-політичні й духовні твори, як і навпаки, до речі. Саме тому цілком правий був Ю. Вассіян, підкресливши, що, якщо римський імперіалізм являв собою видатне історичне явище, то «візантійський імперіалізм – це просто словесна сполука» [19, с. 89]. І в даному відношенні *Візантія ніяк не могла стати для Русі тим, чим став Рим для Європи*. То була б пуста трата історичного часу й сил. Водночас ми переконані, що Русь і не потребувала для себе «Риму» так, як він був потрібний Європі. ***Роль «Риму» в історії Русі зіграли «варяги» з русів.***

Руси мали свій каганат, правитель якого (Каган) трактувався на рівні імператорів тих часів, тому Русь могла стати імперією і без війни та перемоги над «Новим Римом». Для того слід було стати гегемоном у Східній Європі не тільки політичним (а тут ключі в руках тримав не Константинополь, а Ітіль), а й духовним (а ось тут ключ був в руках саме Риму, адже Константинополь ніколи свого б не віддав). Для останнього ж необхідно було мати свій власний, на засадах кирило-мефодіївського слов'янського обряду створений, незалежний церковний престол (патріархат). Але Русь не втискувалась у будь-яку ортодоксальну, а навіть кирило-мефодіївську схему! У неї було щось особливе, дуже схоже з ортодоксальним християнством, але не воно. Ольга маневрувала, викручувалась, прагнувши за будь-що ввести свою державу в систему європейської геополітики. І, як свідчить поведження її сина Святослава з єпископом Адальбертом, пішла на необережний контакт із Заходом, вступивши в певні духовні стосунки з Німеччиною Оттона I (тобто опосередковано в контакт з *тими ж іудеями*, якщо згадати нами вищесказане про те, хто саме тримав контроль над економікою Німеччини в ті часи).

Так, це загрожувало, як підкреслив І. Кузич-Березовський, Візантії політичною смертю в майбутньому [9, с. 42]. Але така ж доля, а, може, й гірша, напевне чекала б з часом і Русь. І тут у справу з притаманною йому рішучістю втрутився Святослав, агресивне ставлення якого до іудео-Хазарії унеможливило його позитивне сприйняття контактів Ольги із Заходом також. Можливо, довго не розмірковуючи, Святослав і Римському папі приписав ті ж негативи контактів з іудеями, які були характерними для Оттона I. Так на історичну сцену виступає Святослав, який залишив Русь у руслі прогрецької політики. Поки що.

Усього одним походом 965 року Святослав розгромив іудейську Хазарію й вирвав у неї гегемонію в Східній Європі. Політичний центр іудаїзму впав, іудеї

змушені були звідти тікати і знайшли собі прихисток у Європі [22, с 82 – 83]. Позбавлена об'єднуючого центру Степ перестала загрожувати самостійності Київської держави, що дозволило Святославу розгромити Болгарію. А то вже було вигідно Константинополю, адже Святослав сприяв розгрому, локалізації з поступовим з часом знищенням такого опозиційного в християнстві напрямку, як болгарське богомільство. Не випадково Константинополь у 1018 році знищить Болгарський патріархат. За логікою, патріархат, який допустив виникнення і розвиток такої небезпечної опозиційної течії, переставав бути правильним і підлягав ліквідації. Візантія уважно слідкувала за цим, і тут їй слід віддати належне. Правда, під її «сокиру» потрапив увесь слов'янський обряд, але його збереження було справою слов'ян, а не греків, чого слов'яни якраз таки й не зробили.

Проте тут є ще дещо й дуже важливе. Зробимо деякі зіставлення. *Перше.* Болгарія була центром слов'янського кирило-мефодіївського обряду на чолі з Охридським патріархом – Святослав же збирався зробити її частиною своєї Імперії. Кирило-мефодіївське християнство визнавало примат папи – у Святослава на печатці був зображений католицький хрест. Висновок: в Імперії Святослава західна її частина мала б автокефальну церкву слов'янського обряду на чолі з власним патріархом. Що далі? Припущення: а якщо Святославу, як пізніше Чингізхану, прийшла в голову думка, що Римський папа є «зайвим» на планеті, бо князь папу таки недолюблював? Тоді рано чи пізно, але проблема «іншого примату» для Охриди мала органічно постати на порядок денний.

Друге. Якщо уважно проаналізувати по карті, які саме території і міста захоплював Святослав під час своїх східних походів, то можна побачити, що східні й південні межі його завоювань дивним чином збігаються з кордонами митрополії, в якій знаходився Дербент – у Дербенті ж, нагадуємо, з IV ст. знаходився не визнаний Римом і Константинополем, але дуже сильний за потенціалом (навіть канонічним – апостол Іоанн, місія «Азія»). А там треба шукати ще й неканонічних, але в часи, коли ті письмові джерела, що пізніше обома «Римами» були знищені, ще існували, цілком обґрунтованих засад) патріархат. Висновок: в Імперії Святослава й східна її частина мала б незалежну церкву, нехай і не слов'янського, а якогось іншого обряду, на чолі з власним патріархом. А в цілому вся Імперія мала б уже *два патріархати*. Сюди ж треба додати те, чого досягла Ольга для Києва в церковній площині (можливо, *ще один патріархат*). Тож і опозиційний до Риму й Константинополя патріархат (у Дербенті), й те, чого Ольга досягла для Київської церкви, дали б підставу Святославу як голові держави поставити перед Охридою питання про «інший примат». В цю ж справу Святослав, вочевидь, залучив би й автокефальний Корсунь, адже князь явно мав свої плани щодо Криму, бо захопив таки його північну частину. (Залишилося захопити південну, але... Не судилося). Та й потенціал Тамархи – ще належним чином не виявлений наукою, треба встановлювати й ураховувати. ***Це міг бути напрям наступного удару князя Святослава.***

На нашу думку, найважливішим для Святослава був все ж таки *східний напрям його геополітики*. По-перше, через той практично невідомий науці патріархат у Дербенті, якого, схоже, греки боялися як вогню, і не випадково – то

була потужна альтернатива в східному християнстві. А по-друге, Дербент відкривав шлях до опанування тими теренами, які на кінець VIII ст. входили до складу незалежної митрополії т.зв. «Хазарської християнської церкви», а то – сім єпископій: кримська, ітільська, хвалійська (хорезмійська) й чотири північнокавказькі. Розгром іудейської Хазарії, а відповідно, визволення терену ітільської єпископії з-під контролю іудейської антисистеми, було тільки першим кроком до того, що Святослав почав робити далі. Князь захопив північну частину кримської єпархії «Хазарської християнської церкви»; межі її північнокавказьких єпархій ще не встановлені, але Святослав переможно воював і в цьому регіоні. Неповне оволодіння Кримом ще нічого не означало – князь не зупинився б на досягнутому, адже його чекала ще єпархія *хорезмійська*, а то вже – Середня Азія. І тут уже конфлікт з Константинополем був просто неминучим.

Відмітимо, що свої справи в Болгарії Святослав вирішував паралельно з тим, що послав своїх полководців із завданням остаточно покінчити з іудео-Хазарією (968 – 969 рр.), після чого ця держава цілком припинила своє існування [11 а, с. 300]. Тим князь перепинив будь-яку можливість іудейській химері впливати на подальший перебіг подій на християнському просторі Європи. І тільки після цього Святослав звернув свій пильний погляд на «Новий Рим»...

Отже, Святослав не «захопившись успіхами», як припускає Л. Гумільов [15, с. 99], а цілком свідомо й логічно ввійшов у конфлікт з ромейським імператором. І підставою до того могли бути не тільки геополітичні зазіхання могутнього Рех-а Руси, який мало говорив, а більше діяв, а й той самий «інший примат». Не Ольга, а її син Святослав, зміцнивши свою державу, взявся вирвати в «Нового Риму» його першенство у світі, насамперед духовне. Багато в чому Святослав діяв схоже з тим, як діяв Олег. І греки не випадково поступили з ним так же підступно. Тож не випадково, що все закінчилося його загибеллю. Розглянемо події детальніше.

Підкорення Святославом Болгарії було вигідне, природно, не тільки Константинополю, а й Києву. Адже Русь у тому розкладі, який ми тільки-но окреслили, могла висунути претензію на те, щоб саме Київ став центром слов'янського християнського обряду. Хоча то міг бути тільки перший крок Святослава в релігійній площині, зважаючи на виявлені нами перспективи його східної геополітики. Але тут Святослав, можливо, прогаяв дорогоцінний час, висунувши привабливу, але водночас утопічну і навіть шкідливу ідею не тільки включити Болгарію у склад своєї держави, а й перенести столицю Руси на Дунай. Привабливою ця ідея була з точки зору одноденної політики. Утопічною й шкідливою – з геополітичних і сакральних причин, адже місто-апостол Київ не можна було перетворювати в політичну й духовну провінцію. Навпаки, роль і значення його (в тому числі й сакральні) слід було підвищувати. Втім, не можна відкидати й того, що демонстрацією вказаних намірів князь просто прикривав свої справжні цілі в Болгарії (і ми схилиємося саме до такої думки).

Святослав не міг не знати про прагнення й відповідні дії своєї матері Ольги щодо досягнення незалежної церкви для Руси з незалежним предстоятелем, можливо, й патріархом. Канонічна версія впертого язичництва Святослава нині піддається критиці. Зокрема, дослідники Г. Носовський і О.

Фоменко, попри всю фантастичність їх наукових гіпотез, у монографії «Імперія» наводять уривки з книги архімандрита Рагузького Мауро Орбіні, написаної автором на підставі аналізу середньовічних джерел, що не дійшли до нашого часу, серед яких один уривок є дуже прикметним: «Після смерті Ольги правив її син Святослав, який ішов по стопах матері у благочесті й християнській вірі» [Цит.: 23, с.55]. Це означає насамперед те, що в минулому, крім канонічної «Повісті минулих літ», існували й інші джерела, в яких зовсім інакше, ніж ми звикли чути, подавалася особистість великого князя Київського Святослава Завойовника.

Поza межами нашого дослідження знаходиться проблема того, чи був насправді християнином Святослав і яке має відношення до його смерті його син Володимир, на той час переконаний язичник, і чи має взагалі тощо? Але у зв'язку з вищезазначеним логічним виглядало б припущення, що Святослав, який «ішов по стопах матері» (чомусь сказано саме так, і то має, безперечно, якесь важливе значення), висунув-таки ідею перенесення духовного центру християнського слов'янського світу з Охриди до Києва, і такий центр був би незалежним. Але Святослав був убитий, а інформація про це була віднесена до розряду заборонених (схоже, що греками). З політичної точки зору був Святослав сам при тому християнином, чи ні, не мало принципового значення, адже той же Константин Великий (324 – 337 рр.) – фундатор християнської Східної Римської імперії до самої своєї смерті залишався язичником, і – нічого, Велику імперію створив. Тому ми не будемо торкатися того, чи був хрещений Ольгою Святослав ще немовлям, чи ні – все за умови відсутності й корекції, і в часи Середньовіччя й пізніше, наших історичних джерел не вийде за межі звичайних припущень.

А ось його *головну претензію* можна виявити. Стверджуємо: Святослав у релігійній площині враховував досвід не тільки своєї матері Ольги й князя Олега, а й царя Симеона Болгарського, адже його прагнення підкорити Болгарію дехто з учених (зокрема, А Власто [11 а, с. 299]) розцінює як підготовку до спроби **посісти трон самого «Нового Риму»**. Тут релігійний і геополітичний чинники збігаються, бо у Візантійській церкві голова держави був і головою церкви також. Симеону не вдалося закріпитися на троні «Нового Риму» тому, що сили однієї Охриди для того було замало. Святославу ж силу дало б поєднання потенціалу Охриди, Києва, Дербента, Корсуня й Тамархи. Якби князь досяг успіху на цьому напрямку своєї геополітики й став би імператором Східної Римської імперії, Риму в подальшому просто не було б чого робити в християнстві. Адже саме християнство стало б зовсім іншим, ніж ми його знаємо.

Правда, нічого точно не можна сказати про те, як би діяв Святослав на західному напрямку, тобто чи став би воювати, оголосивши Римського папу «зайвим», чи спробував би домовитися? У війні Святославу не було рівних, тож тут він уже якось розібрався б і без наших припущень. Треба подивитися, чи можна було б домовитися з Римом і про що саме? В літературі відзначається поява в Русі державної концепції Regnum Russia – Королівства Руського у стилі різних королівств, що були в Західній Європі. Але вона з'явилася тільки в середині XIII ст., і стосувалася вже тільки Галичини. [17, с. 7]. Проте нас

цікавлять не просто королівства, які ніколи не могли мати патріархатів. Нас цікавлять імперії. У площині того, що ми говорили про історичні корені політичної влади Київської Русі й ранг київського володаря у світі, це цілком логічно. У X столітті – то, безперечно, Східна Римська імперія і «Священна Римська імперія німецької нації».

У «Новому Римі» імператора вінчав на царство Константинопольський патріарх. У 962 році германський король Оттон I коронувався в Римі імператорською короною. Цим не стільки фактом, скільки символом, романо-германська Європа знову, після Карла Великого заявила про свою самостійність і рівність з Візантією. Та видно ж, що в світі йде битва титанів за право на ідеологію й роль «Священного Риму»! Поява конкурента, ще й такого сильного, як Київська імперія, безперечно, була небажаною для обох сторін.

Хоча, якщо для Константинополя поява ідеї незалежного Київського патріархату й самого престолу означала політичну смерть (адже їй конче потрібна була в боротьбі за першість на спадщину Риму духовна домінація у Східній Європі, підвалину чого їй міг надати тільки спадок апостола Андрія), то для Риму це не було таким небезпечним. Навпаки, Київ, переймаючи на себе роль духовного центру слов'янського світу міг стати противагою зростаючим агресивним претензіям германських імператорів, які вони висунули в тому числі й по відношенню до Римського престолу. Тільки остання обставина, яка фіксує один з головних напрямків політичного інтересу Риму, могла б змусити пап побачити в Києві союзника, адже вони були нещадні до греків і полабських слов'ян-лютичів. Але контакт з папами, хоча й був для Києва в даному відношенні досить небезпечним, не мав для нього на Заході альтернативи, адже антипапісти-гіббеліни:

а) фінансувалися іудейським капіталом, що унеможливлювало їх позитивну оцінку Києвом [5. с. 355];

б) заснували Тевтонський орден, який загрожував стати передовим загоном їх «натиску на Схід», що створювало реальну небезпеку для території Київської Русі.

Київська церква ж, уважаємо, як через свій культ св. Климента Римського (як символу Вселенськості), так і через свою особливу настанову до християнства як до єдиного, нероздільного вчення, яким воно було принесене в Русь, швидко б дійшла до тієї ж ідеології єдності християнського світу, яка й увійшла в історію як одна з найхарактерніших рис Київського християнства. І така її трансформація дала б змогу Риму трактувати русів інакше, ніж тих же греків. Навіть у кінці XI століття ще простежується вказана тенденція. Коли в 1080 році Римським папою став архієпископ Равенський, який узяв собі ім'я Климент, він почав шукати зближення зі Сходом і прислав єпископа до Києва. Митрополит Київський Іоанн з радістю так вітав цю спробу примирення: «Приємна любов твоя в Господі, людина Божа, ти із далекої країни вбачаєш нашу покору, торкаєшся нас крилами любові... Нехай покриває тебе Божественна Всевишня рука! Нехай дасть благий і милостивий Бог тобі й дням твоїм побачити покращання справ між вами і нами... Не знаю звідки і як з'явилися спокуси й перепони на шляху Божому; чому і як вони не виправилися. Не розумію, який хижий ворог істини й благочестя наробив усе

це, зруйнував братню любов вашу і союз, який з'єднував християн. Не скажу, що все погублене; ми знаємо і багатьом ясно переконані, що ви християни, але де в чому відділилися, ось дивіться» [Цит.: 24, с. 185]. Далі митрополит викладає деякі різниці між західним і східним розумінням стародавнього передання й молить папу знайти порозуміння з Константинопольським патріархом. Ясно, що результат був нульовий, але тенденція видна чітко. При силі Києва все могло бути інакше. До того ж папи, хоча й недолюблювали слов'янський обряд, але терпіли. І в такому розкладі терпіли б і надалі, *якби центром його став Київ*.

Однак Рим не надав допомоги князю Святославу в його геополітичних прагненнях, що означає тільки те, що:

- 1) Рим улаштував тільки кирило-мефодіївський Київ, ІНШИЙ же Київ (за його уявленням, єретичний) він не мав наміру терпіти;
- і – 2) потенціал Дербенту був таким, що розірвав би не тільки Константинополь, а й Рим.

Тому Рим, не терплячи «єресей», все ж таки мав певний пієтет до Києва, вочевидь, у сподіванні, що його можна буде якось закріпити в річищі саме слов'янського обряду з його визнанням примату папи. До речі, ця тенденція, хоча й відносно слабо, але простежується в історії: папи весь час міжусобних війн у Київській Русі проявляють певне тяжіння саме до київських князів. І тільки, коли стане ясно, що Київська династія (яка єдина мала право на легітимний титул володаря «Rex») припинилася в 1132 році зі смертю князя Мстислава й передачею престолу його брату Ярополку, а Чернігівська (яка вела свій родовід від сіверян, які вважали своєю батьківщиною Тмутаракань – давній християнський центр) загинула, Римська курія, після нападу Орди, переорієнтується на ординського васала – Володимиро-суздальську династію. За цих умов Данило Галицький, дід якого Мстислав Ізяславович змушений був у боротьбі з Андрієм Суздальським відректися від претензій на Київський престол, чим офіційно відмовився від права на титул «Rex», у династичному відношенні був слабким. Ставка на нього була завчасно програшною. Йому не вдалося б об'єднати Русь, не маючи на таку дію належного династичного права. Його політична непослідовність – свідчення того, що він сам це прекрасно розумів.

Невідомо, правда, як би поставилися папи до претензії Києва (яка неминуче з'явилася б, не треба ілюзій в такому питанні) на те, щоб Київського цесаря вінчав би на царство Київський патріарх. Зважаючи на тривалий кривавий конфлікт пап з германськими імператорами, в якому з'ясування стосунків відносно того, хто з них є головним, було чи не найважливішим мотивом до ворожнеч, гадаємо, що папи відреагували б негативно. Але київські володарі й германські імператори було далеко не одним і тим же. Шанси порозумітися при бажанні могли б бути віднайдені. А за умов їх реалізації можна було б зберегти єдність Християнської церкви. Але всього того не сталося. На жаль, мусимо констатувати збіг несприятливих обставин:

1. Русь знищила оплот світового іудаїзму – Хазарію, втративши на це певну долю свого історичного часу, в якому Русь змушена була втримуватися в силовому полі дії «Нового Риму», необхідного Русі в якості політичного і

військового союзника. Русь також втратила значні людські й матеріальні ресурси у цьому двобойі.

2. Велика справа, яку робив князь Святослав, коштувала йому життя. А то був володар, що єдиний був спроможний своїм мечем створити з Київського каганату Імперію двох морів, встановити престол Київського патріархату й підняти роль і значення ще двох патріархатів – Охридського й Дербентського, навіть не обов'язково ставши християнином сам. Усе настільки б зміцнило Русь і додало їй могутності, що вона була б спроможною продовжити й надалі боротьбу з іудаїзмом не тільки на Сході Європи, а й у західному світі, куди (в Польщу) змістився з Хазарії його осередок. Але одними політичними засобами досягнути такої мети було неможливо. До того ж треба було вести боротьбу з іудаїзмом як світоглядом, а не просто бити його носіїв, як таке було. Підхід мав бути ідейним, священним, а не просто расовим. На засаді раси, але не шовінізм. Священний захист свого, а не тупе нищення чужого, нехай і ворожого. Дух мав бути головним, а не політичні вигоди.

3. Змінилося етнічне обличчя Русі – найбільш пасіонарні руси загинули, решта ослов'янилася повністю. У результаті:

а) були втрачені військові здобутки русів. Армія стала більшою, але менш боєздатною;

б) слов'янський етнос не мав такого державницького досвіду і династичних можливостей, як руси, що в майбутньому й проявилось;

в) у політико-ідеологічному сенсі слов'янство було, так би мовити, демократією, а руси – аристократією. Русь утратила родову аристократію, в якій військовий і державницький досвід був, ми б сказали, у крові. А нова еліта (слов'яно-руська) здемократизувалась. Однак *демократичних імперій не буває*. Історичне ж завдання Русі полягало саме в творенні Християнської імперії. На засаді свого, власного обряду.

4. Якщо застосувати теорію етногенези Л. Гумільова, то слід констатувати, що Русь Київська до X століття розтратила свій пасіонарний час. А тільки пасіонарність (безкорисне й жертвне служіння Великій Ідеї у Великий час Виклику Абсолюту) могла б здвигнути величезний масив слов'янства під проводом досвідчених і дисциплінованих вояків-русів на великий змаг за свою Імперію з її великим духовним провідництвом у християнському світі.

Світ лежав під копитами коней вояків князя Святослава. Але він вирішального ривка не встиг зробити, і впав з коня. І світ здригнувся...

Таким чином, виходячи з цивілізаційної теорії А.Дж. Тойнбі, можна сказати, що на Виклик, кинутий людству в IX – X ст. Великою Космотворчою Силою, кожен з народів дав свою власну відповідь, адекватну могутності Виклику, чи ні. Ті, хто знайшов відповіді адекватні, отримали імпульс до свого подальшого розвитку. Для Русі адекватною відповіддю могло в цей час бути тільки створення могутньої Християнської імперії двох морів на чолі з Київським імператором та Київським патріархом. І саме такої відповіді Русі зробити не вдалося. Можна сказати, що молода пасіонарна Русь спалахнула востаннє у своєму переможному стрибку на Хазарію. І коштом свого майбутнього – і держави і церкви – знищила державно-політичний центр світового іудаїзму. Хоча й не спромоглася знищити іудаїзм повністю, що, вочевидь, було й

неможливо. Проте на деякий час світ усе ж таки отримав певний перепочинок від цієї небезпеки, адже ця химера (як її називає Л. Гумільов) відтепер могла діяти серед людства тільки таємно.

Правда, світ, як завжди в історії, виявить відносно Руси свою абсолютну невдячність. І марно йому дорікати за це. Світ є таким, яким він є.

У 70 – 80-х рр. X ст. Русь виявила для себе, що в неї немає надійних друзів ні на Сході, ні на Заході. В середині країни теж не було спокою: все дніпровське Лівобережжя після смерті князя Святослава було вороже наставлене до київського уряду (і перш за все Сіверська земля з її центром – Черніговом). Конче потрібний був Руси надійний союзник. Оскільки предкам не було на що купувати друзів, їм залишалося тільки шукати зацікавленого у взаєминах спільника, бажано – сильну державу. Як не крути, а в цей час то була тільки Східна Римська імперія. Прихильники союзу з нею, дружби з печенігами і розповсюдження християнства (грецької моделі) гуртувалися навколо князя Ярополка. Цю партію підтримували кияни; на цей бік схилялися суворі полочани й туровчани. Проти них виступили новгородці, на чолі яких встав молодий Володимир Святославович. Але у нього були проблеми з походженням, що позначалося на його династичних потенціях. Категорична відмова Рогніди – дочки Рогволда, полоцького князя, що «прийшов із замор'я» (можливо від лютичів), і був багато менш знатний за будь-кого із законних Рюриковичів, вийти заміж за Володимира [2, с. 45] – яскравий доказ того, що походження князя мало велике значення. І подальші неясності у стосунках Володимира з правлячими династіями Сходу й Заходу Європи, як також і з церковними інституціями, спонукають нас до висновку, що ця проблема в ті часи була багато серйознішою, ніж ми можемо сьогодні навіть припускати.

Однак після вбивства Ярополка Володимир круто міняє напрям своєї політичної орієнтації, через що й був визнаний киянами великим князем. Одним з найважливіших напрямків його зовнішньої політики став розгром залишків колишньої іудео-Хазарської держави і звільнення Тмутаракані. Після того цей стародавній християнський центр, осідок русів і батьківщина сіверян закріплюється під владою Києва, ставши резиденцією князя Мстислава Володимировича (988 р.) [2, с. 67]. Але слід мати на увазі, що в другій половині X ст. у Західній Євразії йшла боротьба не за землі, не за багатства, не за політичну владу, а за душі людей. Ідейні перемоги були набагато дешевшими, безкровнішими й ефективнішими. Адже результат цієї боротьби, як фіксує історія, визначив долю цього величезного геополітичного простору, як мінімум, на півтисячоліття вперед.

За часів князя Володимира Русь прийняла християнську віру в якості офіційної релігії. Обставини хрещення самого князя Володимира в Херсонесі (Корсуні) й досі викликають багато дискусій. Вельми спірним з історичної точки зору є популярне кліше «хрещення Руси», яке датується звичайно 988 роком. Греки, наприклад, уважали, що хрещення росів відбулося у 867 році, коли була створена Руська митрополія. Щодо Ольги, яка могла витоково бути християнкою, теж усе дуже непросто, про що ми вже говорили. Та й наведену нами вище фразу ал-Мас'уді щодо того, що «ар-Рус увійшли у спільноту ар-

Рум» (середина X ст.), можна трактувати тільки як входження в «ромейську общину», тобто прийняття християнства.

Проте все зазначене жодним чином не применшує історичного значення події, яка сталася за часів великого князя Володимира Святославовича. Її можна трактувати як кульмінаційну точку русько-грецьких взаємовідносин, що підготовлялася протягом двох століть. Як підкреслював видатний візантиніст Федір Іванович Успенський у промові «Русь і Візантія в X столітті», виголошеній на честь 900-річчя прийняття християнства Руссю, «на подіях 988 – 989 років усе ще лежить печать таємниці, яку ледве чи в змозі розкрити історики за допомогою наявних нині наукових засобів» [Цит.: 16 а, с. 59]. З тих пір пройшло більш, ніж 100 років, але ситуація кардинально аж ніяк не помінялася. Значить, існує проблема саме з наявними науковими засобами істориків, але це – тема окрема.

Володимир, як свідчить грецький історик Михаїл Псьолл, ставився до Візантії вороже, хоча й не вів з нею наступальних війн [5, с. 272]. Але якраз подія 988 року відзначилась його збройним зіткненням з імперією. В цей час «Новий Рим» переживав смутні часи. В армії визрів заколот, на чолі якого встали два славетних полководця Варда Фока і Варда Склір, які за дуже короткий час підкорили собі всю Малу Азію. У цей трагічний момент Василій II звернувся по допомогу до київського князя. Взимку 987 – 988 рр. до Києва прибули імператорські послы. Вони уклали угоду з Володимиром, згідно з якою той повинен був надати військову підтримку імператору й прийняти хрещення. Взамін імператор обіцяв віддати свою сестру заміж за київського князя. У межах цієї угоди Володимир вислав до Константинополя шеститисячний військовий корпус. У битві при Абідосі 13 квітня 988 р. саме руські війська вирішили справу на користь законного імператора. Руський загін залишився на службі у Візантії.

За цими подіями й послідував Корсунський похід князя Володимира. Історики й досі сперечаються щодо того, що саме побудило київського князя, який знаходився в союзницьких відносинах з Візантією, почати проти неї військові дії. Традиційна версія наголошує, що Василій II відмовився прислати до Києва принцесу Анну, й похід Володимира на Херсонес являв собою спробу змусити імператора виконати умови договору. Після піврічної облоги Корсунь був узятий руськими військами, тому що місцевий священик Анастасій (деякі джерела звать його херсонеським єпископом) показав водогін, перекривши який руси залишили місто без води. Узавши Херсонес, Володимир став погрожувати походом на Константинополь. Злякавшись, імператор відправив у Корсунь свою сестру й віддав її заміж за Володимира за однієї умови: князь повинен прийняти християнську віру. Коли Анна прибула до Корсуня, згідно з «Повістю минулих літ», Володимир був охрещений у Херсонесі – припускається, що у Великій Херсонеській базиліці, яка була кафедральним храмом міста. Після того великий князь і його порфірородна дружина з групою священнослужителів попрямували до Києва для заснування Руської церкви.

Такою є офіційна версія подій 988 року. Але є й інша, яка твердить що похід Володимира на Корсунь був спрямований не проти Ромейської імперії, а навпаки, мав на меті підтримати її законного імператора Василія II [16 а, с. 61 –

63]. На користь цієї версії говорить те, що пограбувавши й розоривши Корсунь, Володимир все-одно повернув його імператору Василю, не заявивши, на відміну від своїх попередників, жодних претензій ні на Корсунь, ні на будь-які інші області Криму [Докл.: 16 б].

Слід зазначити, що Володимир Великий віднайшов свій оригінальний шлях до певної церковної незалежності, зорієнтувавши Русь на тісні контакти не стільки з Константинопольською патріархією, скільки з Болгарським патріархатом в Охриді. Володимир не відкинув і досвід своєї бабусі – великої княгині Ольги, адже взаємних посольств Русі з Римом дослідники в римських джерелах зафіксували дванадцять [25, с. 18; 26, с. 254]. Ісідор Нагаєвський стверджував, що як приїзди папських легатів, так і численні посольства Володимира до Риму торкалися не тільки політичних, а й церковних справ, були тісно пов'язані між собою, і можуть бути потрактовані як певне свідчення зусиль Володимира **щодо встановлення патріархату** [6, с. 5]. Обрана Володимиром Святославовичем *корсунська модель церковного устрою* [Докл.: 10] (отже, ніяк не грецька) разом із прийняттям в Русі культу святого Климента Римського, підтримуваного причтом Богородиці Десятинної, який зв'язував Рим, Корсунь і Київ у єдину лінію поширення християнства, обмежуючи церковно-політичні впливи Візантії з її монополією на першооснови – ідейну спадщину Стародавнього Риму, створювали для того міцне ідейно-організаційно-політичне підложжя. Така модель церковного устрою могла зовсім не заперечувати канонічних зв'язків з Болгарським патріархатом, адже в кирило-мефодіївську епоху Корсунь мав статус *автокефальної єпархії*, й саме дана модель могла слугувати Володимиру за приклад.

Отже, якщо не зважати на аріанський символ віри, що його приймав князь Володимир під час особистого хрещення, й на ті унікальні особливості ранньої Руської церкви, які проявляються вже в самій церковній архітектурі часів Володимира й Ярослава, і вважати церкву Володимира канонічно-християнською, а так, власне, всі вчені й роблять, то треба робити висновок, що він діяв інакше, ніж Олег і Святослав. По визнаних наукою діяч Володимира в релігійній площині можна твердити, що він брав за зразок відповідні дії княгині Ольги.

На початку XI ст. (1000 – 1001 рр.) князь Володимир, як вважає І. Кузич-Березовський, уживає певних заходів до свого коронування [9, с. 90]. Якщо це дійсно було так, то це важливо, адже формування й висунення київським великим князем претензії на повноцінну, тобто освячену церквою, політичну незалежність (Київську корону) обов'язково в той чи інший спосіб мало бути пов'язано з претензією на незалежність духовну (її вінець – завершений і незалежний церковний устрій, яким у православ'ї є патріархат). У православ'ї, безумовно, немає королівств (там над усіма Головою є візантійський імператор), але ж у часи Володимира християнство не було ще розділене, тому Київський правитель (Rex) міг змагати до визнання його права на посідання трону в обох традиціях: західній – коронування, як положено європейському володарю, і в східній – боротьба за першість з імператором «Нового Риму». Але в науці прийнято вважати, що Володимир не досягає на цьому відтинку успіху. Ми не схильні до однозначних висновків щодо такого складного питання.

Церкву ми тут одразу відсуваємо як таку, що її треба розглядати окремо (адже попередники Володимира чогось дуже важливого в цій площині таки досягли), а ось з самим Володимиром проблема все ж таки мала місце.

Очевидно, зіграло таки свою фатальну роль його недостатньо шляхетне походження. То Константинополь міг на його незаконнонародженість подивитися крізь пальці, хоча візантійський імператор об'єктивно не міг все одно дозволити коронування, хоча й з інших причин. Але – не Захід, не Рим, який дуже переймався тонкощами династичних прав. Так що, тут проблема, дійсно, існувала, але тільки особисто у Володимира. Його нащадок, посівши законно престол батька, таких проблем не повинен був мати. Одночасно не слід скидати з уваги й того факту, що в часи Володимира коронування було зовсім не обов'язковою практикою в Європі. Деякі сильні європейські правителі зовсім не прагнули цього, адже то була все одно певна залежність, і навпаки – коронації почасти домогалися саме слабкі правителі, щоб здобути собі захисника. Тож, можливо, що Володимир у цьому питанні «крутив» з Римом, а Рим, у свою чергу, «крутив» з ним.

У будь-якому разі проявляється, що князь Володимир вісь геополітичної орієнтації Русі спрямовував більше на Європу, церкву ж зберігав під своєю опікою незалежною у слов'янському обряді. М. Чубатий уважав, що якби даний обряд зберігся, то «слов'янський світ був би по стороні Риму» [26, с. 108 – 109]. Не факт, бо Русь змагалась за «свою власну сторону», але саме так міг усе розуміти тодішній Константинополь. Тож недопущення незалежного руського церковного першоієрарха, який став би патріархом і конкурентом Константинопольського, просто повинно було стати тільки першим його кроком у справі духовного й політичного підкорення Русі. І тут Візантія зрозуміла, що допоки буде жити слов'янській кирило-мефодіївський обряд, спокою їй не бачити. Цим її головна стратегічна мета була визначена. Тому не є дивною та обставина, що якщо на політичному напрямку князь Володимир досягав своїми рішучими діями успіхів, то не можна сказати однозначно того ж про стан його справ на напрямку церковному.

Вважається, що складну й заплутану систему церковних взаємостосунків князь перебороти не зміг [21, с. 10]. І. Нагаєвський вважає, що причини невдач Володимира Великого на церковному відтинку корінилися в занепаді політичного значення Риму та впливах тевтонського духу в часи Оттонів, які не сприймали слов'янського обряду [6, с. 4]. Може бути, але ми все ж таки не вважаємо церковну політику Володимира такою вже й невдалою. Там треба аналізувати апостольський спадок. Можливо, церква Володимира була такою, що її ніхто й не мав права визнавати чи ні, і Володимир міг знати про це. Звідкілясь же взяли претензії середньовічного Києва на роль «нового Єрусалиму», так же? Вся справа була в місії апостола Андрія – «Скіфія». Якщо місія була довершеною (про що повинні бути джерельні підтвердження – з терену місії й поза нею, а такі підтвердження існують), то така церква є Апостольською й не потребує визнань. Але все треба ідеологічно обґрунтовувати, тут однієї політики мало. З церквою розмовляють силою духовних аргументів, а не ведуть політичні торги. Церква, так би мовити, рано чи пізно «здасть» голого політика. Завжди. І правильно зробить. Володимир

чогось недопрацював, але що саме – ми переконливої відповіді в роботах тих учених, хто так думає, не знайшли.

Ми ж вважаємо, що Володимир взагалі недооцінив релігійний чинник і не опрацював його як належить, тому й не зміг переграти світові центри християнства. По-перше, він не виявив належної уваги тому східному напрямку геополітики, який був головним для Олега й Святослава, а по-друге, не врахував того, що в його країні був не тільки кирило-мефодіївський обряд (від Ольги), а й інший, опозиційний ортоксії (від Олега) і не став прикладати зусиль для того, щоб перебрати спадок «Хазарської християнської церкви». Ми не думаємо, що він не намагався зробити синтези з двох обрядів – усе ж таки християнство в його час і пізніше мало дуже виразні відмінності від грецького й латинського, але цього було замало. Потрібна була жорстка опозиція існуючому на той час християнству. Її ж міг дати тільки спадок тієї «Хазарської християнської церкви» й Дербент. Значить, треба було наслідувати справу не тільки Ольги, а й Олега і Святослава. Але Володимир, вочевидь, не зміг пробачити Святославу ні трагічної долі своєї матері, ні своєї незаконнонародженості, а тому не зміг перебороти себе й придивитись уважно до тієї Великої Ідеї, яку намагався втілити в життя його славетний батько. А то для Русі в умовах, що на той час склалися, був узагалі **єдиний шанс вижити**.

За Володимировим зразком у політичній і церковній площині діяв і син його Ярослав, який, посівши Київський княжий престол у 1019 році і на підставі того, що у Тмутаракані на той час було архієпископство, почав переговори з Візантією про **фіксацію** в Києві митрополії. Греки торгувалися (їх не влаштовувала фіксація, їм потрібне було **встановлення**. Ясно для чого – для введення стосунків залежності) й досягли того, що в 1037 році до Києва прибув перший митрополит – грек Феопемт. Підпорядкування греками робилося звичайно на засаді концепції про «п'ять патріархів» (діяла з V ст.), яка, в принципі, як довели ряд видатних знавців історії християнства, до Русі не мала жодного відношення [27, с. 263; 28, с. 91]. Уже цікаво: а чому так? Чому Руська церква вибивалась із загальних схем? Але для Візантії головним у такій справі був аспект політичний і вона за будь-що намагалась втулити в нього Русь. Інакше приборкати останню не було жодної іншої можливості. Грецький митрополит, даний якомусь народу, вважався представником константинопольського патріарха у справах церковних, і візантійського імператора – у справах політичних.

Однак підкреслимо, що з 1026 року Ярослав **розділив княжіння** зі своїм братом Мстиславом: Ярослав посів Київське княжіння, а Мстислав Тмутараканське. При цьому розділені були й митрополії, тож Мстислав контролював Тмутараканську. Отже, з цього часу на переговорах з греками фігурувала **тільки Київська митрополія**. Тмутаракань же, виходить, з переговорного процесу була виведена. Тож прибуття митрополита з Константинополя стосувалося тільки ПОЛОВИНИ країни. Інша половина залишалася під контролем Мстислава. І саме цей момент є практично не прослідженим і не врахованим у науці.

Прикметним є той факт, що хоча Київський митрополит і був наданий Константинополем, він отримав права – такі ж, як **патріарх окремої церкви**

[27, с. 270; 28, с. 91; 29, с. 21]. Цей факт, на думку І. Нагаєвського, був одним зі свідчень прагнення руських володарів до здобуття своєму церковному предстоятелю патріарших прав [6, с. 4]. Але Константинополь одразу замість того, щоб тільки висвячувати обраного руським єпископатом Митрополита, почав його призначати. Уже цікаво: а на якій підставі руські володарі взагалі наслідилися висунути такі претензії? Ну, чим вони були краще за інших? Значить, були, бо були «гех»-ами проти інших правителів – «дух»-ів. Особливості титулятури київських князів явно мали дуже важливе значення.

Уся сучасна релігієзнавча література вважає, що Ярослав пішов таки на встановлення митрополії під патронатом Константинополя. Зв'язки Ярослава з Візантією сумніву не підлягають, але все могло бути зовсім не так просто. Достатньо згадати, що його дії щодо тієї митрополії призвели тільки до складного внутрішнього церковно-політичного конфлікту (через що митрополит грек Феопемт ледве врятувався втечею до Візантії, обібравши вцент при тому Св. Софію Київську) та зовнішньополітичного зіткнення зі Східною Римською імперією в 1043 – 1046 рр. То був простий конфлікт двох держав, як дехто з учених вважає? А чому ж тоді у 1046 році в Києві з'являється з винятково догідними умовами грецьке посольство? Джерела мовчать щодо умов, запропонованих греками. Ось – надзвичайно важливий момент! Грецьке посольство з поклонами було, але про те, що конкретно греки змушені були визнати, – повна німота у джерелах. *Значить, визнали греки щось дуже непросте.*

І. Кузич-Березовський, проаналізувавши пропозиції Константинополя, які були запропоновані в 1045 році сербському князю Стефану Войславу, стверджує, що й Ярославу греки могли запропонувати подібні умови [9, с. 75]. Серед них головними, на його думку, були такі:

1) царська корона Ярославу (в якості доказу висувається графітичний напис на стіні Св. Софії, що Ярослав Мудрий є цар [30, с. 39 – 41]);

2) згода Візантії на те, що митрополита Київського буде іменувати київський правитель, а константинопольський патріарх вибір буде тільки утверджувати.

Проте слід мати на увазі, що **такий рівень пропозицій принижував Реха**. Тим не менш, вважається, що Ярослав ті умови прийняв. Може бути, бо саме в цей час його покидає дружина Ірена (Інгігерда), яка була однією з провідних фігур партії реваншу проти Візантії. І капітуляційної політики Ярослава Ірена не визнала. І все ж таки тільки за таких умов обережний князь Ярослав міг піти на проголошення десь у 1046 – 1049 рр. Київським митрополитом русича Іларіона. Мала бути попередня домовленість про те, що Іларіон буде легітимізований. Але Візантія, як і слід було очікувати, слова не дотримала. Тоді, не дочекавшись згоди на затвердження кандидатури Іларіона Константинополем, Ярослав скликав собор руських єпископів у Києві в 1051 році, який мощами св. Климента Римського висвятив Іларіона на Київського митрополита **без згоди** Візантії. У соборі Св. Софії на стіні є напис: «месяца апреля в 9 день поставлен был владыка...», решта напису зішкрябана разом зі штукатуркою (ясно, що не випадково). С. Висоцький доводить, що мова йде про митрополита Іларіона, бо ще один русич – митрополит Клим Смолятич – був поставлений «27 июля» [30, с. 37 – 38].

І тут ми знов бачимо ту ж виразну тенденцію: великий князь Київський домагається царської корони невідривно від прагнення до здобуття незалежного статусу київському першоієрархові. Ярослав явно висунув якісь важливі релігійні претензії Константинополю. Висунув. Візантія не випадково почала викручуватися.

Обрання митрополита Іларіона руським єпископатом без згоди Константинополя було свідченням того, що руська політична й релігійна еліта в цей час була вже такою сильною, зрілою і такою переконаною у праведності своєї місії в світі, що не побоялася так продемонструвати свою незалежність від Візантії, а разом з тим і для своєї церковної структури її фактичне становище авангарду Вселенської церкви. Якраз у цей час дія церкви і суть історичного процесу в Русі злились в одну цілість. З добою, що досліджується, пов'язана поява таких понять, як правосуддя й громадський лад, які тяглися ще з часів княгині Ольги. Життя, майно переходять від приватної оборони в охорону громадську. А то вже є початком нації і держави.

Церква в такому процесі стає об'єднуючим, громадсько-творчим, суспільно-стабілізуючим чинником. Звідси – прямий шлях до єдності влади й правосуддя. Від смерті кагана Ігоря від рук деревлян-васалів минує всього 100 років, а Київський митрополит Іларіон уже зможе сказати «Похвалімо і ми по нашій силі малими похвалами великі і дивні діла нашого учителя і наставника, великого кагана землі нашої Володимира... не бо в бідній ні не в незнаній землі він володів, але в руській, що знана й пізнана всіма кінцями землі» [31, с. 180]. Тим оформлення концепції «Землі Руської», навколо якої могла гуртуватися повноцінна політична і духовна еліта, було завершено. Вислів Данила Заточника: «Вода –мати риbam, а ти, княже, наш, людям твоїм» [32, с. 140] – тому свідоцтво.

Іларіон також порівнює Володимира Великого з імператором Константином Великим. Таке ж порівняння з'явиться пізніше й у Іакова Мніха [33]. Такі порівняння Руського кагана Володимира з імператором Константином, ураховуючи статус останнього як засновника «Нового Риму» й фундатора світової Християнської держави, а також вивищення Володимира до рівноапостольства [33. с. 68; 34, с. 87], було, вважаємо, нічим іншим, як торуванням шляху до втілення в життя ідеї апостольського походження Київського християнства. Тим більш, що для того були всі теологічні підстави. Зазначимо також, що Іларіон принципово вживає щодо Володимира Великого титул «каган». Польський історик А. Поппе вважав, що Іларіон тим самим відмежовувався від заідеологізованого та заангажованого візантійського титулу «цісар», бажаючи «престиж, та значення руського володаря підняти історично обґрунтованим чином» [35, с. 25]. Ідучи за А. Поппе, В. Ричка також відзначив такий зв'язок титулування київського володаря з давньою руською політичною традицією, але необхідного дослідження цього явища і відповідних висновків не зробив, поверхово зв'язавши все з Хазарією [10, с. 83].

Ми ж звернемо увагу на таке визначення О. Пріцака: «Володимир був Каган – це так само як імператор» [17, с. 6]. Отже, заідеологізованим і заангажованим був на той час титул «імператор» відносно імператора Ромейської імперії, свого ж правителя руси, вживаючи щодо нього історичний

титул володаря Руського каганату, ставили окремо й розуміли як цесаря. Логіка могла бути такою: місією апостола Андрія була «Скіфія», а тому будучи, безумовно, першовчителем «Грецької землі» (в якій не було тоді Константинополя, зате був Скіфополь), Первозваний апостол, тим не менш, поставив хреста як символ центру своєї місії на місці Києва (якого теж тоді ще не було). Аж ось Київ уже є, і в нього вже є й свій Каган-Рех, тож Києву й бути центром терену Андрієвої місії, який, зачіпаючи через особистість Андрія «Грецьку землю», повинен був включати в себе навіть Рим, адже Андрій, як відомо, у Рим і ходив. Та претензія на «новий Єрусалим» як «центр світу», яким він і уважався в християнстві, просто наявна! Але проявляється тільки через титул Кагана-Рех-а.

Отож, виходячи з усього нами зазначеного, вважаємо, що вживання Іларіоном історичного для русів титулу «Каган» було:

1) претензією на переобрання історично високого титулу київського правителя (руського кагана), до якого іудейська Хазарія мала дуже опосередковане відношення;

2) початком формування претензій київської політичної й духовної еліти на улаштування не тільки власного християнського світу, а й на його звеличення до рівновеликості «Новому Римові»³⁸. А через те – й на вивищення величчя й вагомості влади нащадка кагана Володимира, київського володаря-Рех-а Ярослава Володимировича.

Як своєрідне вогнище християнства постає Єрусалим в Іларіона. Але іудеї самі стали винуватцями своєї погибелі, а відтак тепер народ Руси, разом з усіма християнами, славить Бога, а Іудея мовчить. Тонко Іларіон виводить, що Володимир з Ольгою «принесли хрест» від «нового Єрусалима – Константинограда». Але то був лише обережний початок. Дуже скоро місце Константинополя ненав'язливо, але вперто посяде Київ (зокрема, в Іакова Мніха [33, с. 74]). І таке уподібнення Києва Священному граду Єрусалиму простежується в багатьох пам'ятках писемності й культури українського середньовіччя. Логіку тут можна побачити в наступному: «принесли хрест» Володимир з Ольгою від Константинополя – так, але першим приніс хреста до Києва Апостол Андрій, який і греків теж учив, але про майбутнє постання великого й священного граду сказав саме на Київських горах. Отже, яка зі столиць – Константинополь чи Київ, має першість на священство, можемо й позмагатись.

І грандіозна розбудова Ярославом Золотих воріт – таких же, як у Константинополі й Єрусалимі, випадковістю не була, а свідчила про те, що руські мислителі на той час уже створили ідейну паралель «Єрусалим – Константинополь – Київ», а Ярослав Мудрий підкладав під усе матеріальні й політичні підвалини. Подальше перетворення Київського каганату в Християнську імперію неминуче призвело б до визрівання претензії Києва на

---

³⁸ Уточнимо: нам здається, що тут більше значення мала та вищезгадана «Грецька земля», тобто претензія русів мала напрям не стільки на назву «Новий Рим», скільки на назву «Візантія», адже ап. Андрій вважається в християнстві «першим візантійським патріархом». Ми не випадково підкреслимо, що термін «Візантія» може виявитися більш ширшим і більш давнім, ніж термін «Новий Рим». Науці просто треба знайти апостольську «Візантію» й вона вирішить головну таємницю історії Київської Руси.

першість у названій тріаді. І головною передумовою тут мало стати, перш за все, самостійне настановлення Києвом руського церковного першоієрарха, що Ярослав Мудрий наочно і продемонстрував.

Іларіон також прирівнює великого князя Ярослава до царя Соломона. Придивимося до того уважніше. Як зазначив С. Аверінцев, у комплексі ідей Старого Заповіту Премудрість певним чином зв'язана із думкою про священну державу, про богохраниме царство [36, с. 36] (у зв'язку з тим, що ми сказали вище про логіку претензії, все точно). Той, хто побудував храм Премудрості (Софії), ставав «наймудрішим з царів» (як Соломон). В апсиді Софії Київської недаремно були написані ті ж слова, які цар Давид відніс до Єрусалимського храму, так вони немов передавалися Києву й Св. Софії. Тим, уважаємо, політико-ідеологічні підвалини концепції «Київ – новий Єрусалим» були закладені. А пізніше ми вже зустрічаємо в Нестора слова кагана Олега про Київ, як «матір городів руських», що було, як уважає В.Ричка, біблійною алюзією, запозиченою з грецької хроніки Георгія Амартола, де словосполученням «мати міст» названо саме Єрусалим [10, с. 96].

Ідейні запозичення могли бути, в тому немає нічого принизливого. Але ж у Нестора нічого не було просто так, і тут логічним буде таке питання: а чому монах Нестор приписує Олегу слова, які є «біблійною алюзією»? І – глибше: а якщо Нестор нічого не приписує й Олег, дійсно, сказав такі слова? Який же князь Олег тоді «язичник»?.. І тут одразу виникнуть і інші питання: наприклад, чому язичник Олег привозить першому законному Рюриковичу Ігорю в якості дружини християнку Ольгу? Політичні стосунки Олега з болгариним-християнином Симеоном могли бути з позицій державного інтересу, а тут же наявними є інтимні, родинні речі. То що ж таке? А ми вище й показали, що з Рюриковичами справа обстояла не так просто, як нині прийнято вважати. Ясно, що для відповіді навіть на вказані питання, а їх буде при поглибленні дослідження теми багато більше, потрібне окреме дослідження, але й не показати їх ми не могли: треба нарешті виходити з «глухого кута», в який втрапила наша історіографія, що від XVIII ст. й донині змушена «крутитися» навколо суперечок норманістів і антинорманістів. Десь проходить «третій шлях». Його просто треба знайти.

Отож, не дуже все в Іларіона було схоже на просте «забезпечення автономності нової християнської держави в рамках «церковної супрематії базилевса Константинополя», як уважає В. Ричка, оскільки, на його думку, саме це було начебто головним для Київської Русі, а не суперництво з Візантією. При цьому він намагається порівнювати руського правителя з іншими (слов'янськими) володарями [10, с. 75]. Ми вважаємо таке твердження неправильним, тому що:

а) порівнювати могутнього руського володаря – «Рех»-а зі слов'янськими князями («dux»-ами) історично й юридично не можна;

б) все нами вищезазначене свідчить скоріше про наявну тенденцію до формування претензії руської еліти саме на **суперництво** з Константинополем. Для простої автономності потрібні були б інші символи, визначення, й загалом – інша ідеологія.

Прикметно, що в цей час саме державна влада та владна еліта Київської Русі могла стати головним ініціатором духовних перетворень. Суспільство їй явно довіряло. І така швидка трансформація сприйняття суспільством Русі державної влади могла відбутися саме завдяки впливам християнства. Адже державна влада отримала релігійне обґрунтування, яке проповідувалося в кожному храмі кожному – від мала до велика. Руський каган ставав базилевсом (цесарем), який виводив походження своєї влади від Бога. Володимир міг уже сказати: «Ми, Божою милістю, цесар...». Руський каган володів своєю силою й силою своєї дружини, руський цесар-християнин володів Божою милістю. То були засади, навколо яких об'єднувалася руська політична (носій національних інтересів) та духовна (носій слов'янського кирило-мефодіївського обряду) еліта.

І концепція об'єднання вже була сформована й висунута: християнство ввело в руський етнос своє поняття добра, а церква дбала про його реалізацію, як у житті кожної окремої людини, так і всієї Київської держави. Здійснене ж і визнане людьми добро отримало в Київській Русі визначення поняттям «слава». Концепція «слави» тісно пов'язана з процесом творення руської еліти. За неповні 250 років (X – XIII ст.) 120 руських принців і 27 принцес династії Рюриковичів мали у своїх іменах елемент «слава» в найрізноманітніших сполученнях. Вочевидь, за прикладом володарів ішли князі, бояри, інші знатні люди, а, можливо, й широкі кола народу. Так уже через імена дана концепція входила в життя нації. І її творила саме руська політична й духовно-релігійна еліта.

Слава ж завжди тісно пов'язана з виконанням якоїсь місії. І «Слово про Закон і благодать» митрополита Київського Іларіона відзначається якраз історіософським трактуванням місії руського народу та постаті Володимира як державного мужа і політика. Елемент «слава» надає тон і «Слову о полку Ігоревім», закінчуючи цей героїчний епос українського лицарства славленням руської еліти.

Зазначимо також, що «Слово про Закон і благодать» Іларіона було присвячене й темі утвердження Київської Русі як великої держави. Вельми цікавою є ідея цього твору про «рівноапостольність» великого князя Володимира на тій підставі, що князь хрестив Русь не під впливом зовнішніх чинників (проповідь місіонерів, враження від чудес тощо), а виключно внаслідок внутрішнього осяяння, осяяння розуму найвищою формою ідеї – Логосом. То було, вважаємо, нічим іншим, як прямим натяком на давність християнської традиції в «Руській землі», звідки логічно могло витікати обґрунтування й самобутності та самоуправності Київської церкви.

Важливим також є й те, що Іларіон не сприймає тенденції на розкол церкви, що якраз могло органічно витікати з культу св. Климента, який в християнській Русі вважався символом єдності християнського Сходу й Заходу (й мощами якого Іларіона у 1051 році було висвячено на митрополичий престол). Дуже важливий момент, адже св. Климент одночасно вважався й захисником Русі. І дане положення зі «Слова» Іларіона можна вважати принциповим, оскільки то могло бути початком формування претензій духовної еліти Русі на переобрання на себе **ідеології християнської єдності**, вельми

прогресивної й плідної. Безперечно, для Візантії така могутня вже не тільки політично, а й ідеологічно Русь ставала грізною небезпекою.

Іларіон також наголошував на тому, що кожен християнин відповідальний не лише за свої вчинки, а й за вчинки всього народу. З тим була пов'язана і його вимога обов'язку кожного дбати про всебічне добро свого народу. Так Іларіон заклав засаду великого соціального значення, зробивши Київське християнство щиро патріотичним [21, с 19]. Як бачимо, все йшло до того, щоб Русь нарешті висунула і втілила в життя свою історично виправдану претензію на власну імперськість, корону, апостольство і незалежний завершений церковний устрій (патріархат), виборовши таке право у Візантії (при нейтралізації Заходу). А потім досягти бажаного, висунувши претензії вже Заходу. Але й на цей раз блискуча можливість використана не була. Чому?

Відповідь (між рядків) бринить уже у вогненному «Слові» Іларіона. Слід тільки уважніше придивитися. Автор «Слова» прямо говорить про те, що «уже безчестя перемогло славу», вже нащадки «вискочили з дідівської слави» тощо. Про що йде мова? А Іларіон свідчить нам про те, що на шляху Русі до її майбуття знов постала дуже непроста проблема її контактів з іудаїзмом. Л. Гумільов особливо звертає увагу на прояв у цей час саме старої небезпеки для Русі, трактуючи боротьбу князя Мстислава Володимировича, якого підтримували в ній іудеї, з князем Ярославом, у якій переміг останній, як спробу створити на місці Русі *другу Хазарію* [5, с. 273]. Саме в цей час і було написано Іларіоном «Слово», в якому не могло бути з причин обережності прямої антиіудейської пропаганди, але яке містило напрям руської патріотичної думки, домінанту, що формувала громадську думку. Такі ж речі у всі часи є силою грізною.

Прихильники іудаїзму мусили відступити перед чітко сформованою громадською настановою Русі, яка саме в цей момент зробила остаточний вибір на користь православ'я, що стало відтепер культурною домінантою для наступних поколінь. Православ'я єдине могло поставити непоборну перепону перед іудаїзмом, адже православні священики *категорично забороняли шлюби з іновірками*.

Правда, в іудеїв був ще окольний шлях: розповсюдження скептицизму й індиферентизму (що вони з успіхом робили на Заході, чому він буквально й ряснів ересями) з метою ліквідації етнокультурної домінанти (тобто, щоб використати принцип «вавилонського стовпотворіння»). Щоб протистояти цьому, потрібна була ортодоксія, краще грецького варіанту якої було не знайти. Свою ж власну ортодоксію Русі за браком історичного часу створити не вдалося. Однак принаймні для іудейської течії в культурі Русі зовсім не залишилося місця. І в тому заслуга митрополита Київського Іларіона є не меншою, ніж заслуги князів (каганів), яких Митрополит прославляв.

Виходячи з теорії етногенези, можна сказати, що статистичний процес етногенези в інерційній фазі, коли оздоровлений від підліткової хвороби етнос відкидає чужу йому культуру, проявився в Русі в тому, що руський етнос поборов усі спроби перетворити себе в химеру й тим запобіг створенню на своїй землі суспільної антисистеми. Такою була воля народу, до якого належав Іларіон. «Його вогненні рядки, – підкреслив Л.Гумільов, – відіграли для

Київської Русі ту ж роль, яку для середньовічної Франції – одна фраза Жанни «La Belle France!». Через одну цю фразу Англія програла сторічну війну...» [5, с. 274]. Про долю Іларіона літописи, як відомо мовчать. Вочевидь, також не випадково.

Проте, щоб у такому жорсткому ідейному змаганні з іудаїзмом перемогти, Русь змушена була відмовитися від шляху суперництва з Константинополем, на якому тільки в цей час і могла визріти й оформитися ідея Київського патріархату. Химера в Русі була суспільством подолана. Але – **коштом Київської корони й Київського патріархату**. Адже вирватися з силового поля дії Константинополя, щоб потім, посилившись, надавити в необхідному для себе напрямку Захід, суспільство Русі вже було не в змозі. А в подальшому Візантія просто вже того не дозволила. Більш того, вона почала брутально нищити кирило-мефодіївський слов'янський християнський обряд (основу оригінальності Київської системи християнства). Яскравим прикладом цього була поведінка грецького митрополита Кирила, якого після другої окупації Києва Юрієм Суздальським (Довгоруким), що її він досяг тільки після насильницької смерті великого князя Ізяслава II, патріота й самостійника (14 листопада 1151 р.), Юрій одразу запросив до Києва. Той, вочевидь, маючи на це відповідні інструкції Константинополя, здійснив наступне:

1) вивіз мощі св. Климента, щоб русичі не могли більше висвячувати ними Київських митрополитів;

2) не визнав висвячень митрополитом Климом Смолятичем руських священників та єпископів;

3) не визнав богослужінь, які були зложені митрополитом Смолятичем, бо в них згадувалися руські святі – велика княгиня Ольга, великий князь Володимир, Антоній і Феодосій Печерські та великомученики Борис і Гліб – не визнані Грецькою церквою;

4) прокляв померлого великого князя Ізяслава II;

5) не визнав літургії слов'яно-руського обряду, бо в ній згадувався папа, викреслений з грецьких богослужб ще в 1054 році [26, с. 486 – 491]. Про всі ті служби єпископ Матвій згадує, що «Русь має окремий християнський обряд, не зв'язаний ні з римською, ні з візантійською церквами» [Цит.: 26, с. 482 – 483].

Київ знав, що робив, цілком згідно з буквою й духом Св. Письма. Київ діяв у релігійній площині правильно й логічно. А Константинополь з причин суто мирського характеру все знищив.

Однак Київ ще зробить спробу дати відсіч. У 1167 році великим князем Київської Русі став син проклятого великого князя Мстислав Ізяславович. Він і чути не хотів про грецьких митрополитів і рішуче вимагав митрополита-русича [9, с. 103]. І тоді Константинополь вирішив, що для нього проблем з тією Руссю вже занадто. Імператор Еммануїл Комнин організовує знищення Києва та «Руської церкви»-обряду, та ще так ретельно, щоб уже ніколи Візантія не мала з нею клопоту. І організував. Була сколочена коаліція руських князів і чорних клобуків – васалів князя Мстислава, на чолі якої встав Андрій Суздальський (іронією долі наречений «Боголюбським»). Грецька дипломатія два роки готувала напад на Київ і ці

два роки не було тут митрополита. *Поставити ж нового без мощів св. Климента було вже неможливо.*

У 1169 році Київ було знищено навалою суздальців у спілці з чорними клобуками. Всі ці події відомі, повторюватися не будемо.

Причини, що спонукали Візантію до таких нищівних по відношенню до Київської церкви й Русі дій лежали, перш за все, в площині політичній. Як слушно зазначив О. Баран: «Імператор візантійський був вікарієм Христа, намісником Христа, отже він не міг поділити цього намісництва, він міг бути лише один. Якщо він мав десь свої впливи, то він хотів бути тим єдиним сюзереном» [20, с. 13]. А О. Пріцак зазначив: «Ярослав хотів мати християнський каганат, причому каган мав бути імператором, рівним візантійському імператору, як це було у візантійській системі» [37, с. 18]. Так, але візантійський цезаропапізм того не допустив.

Доля Візантійської імперії та її народу відома. Але відома й доля Грецької церкви з її Константинопольським патріархатом. Під впливом мінливих політичних обставин (елементарного, ми б сказали, «шкурного» характеру) вона знищила оригінальну, нову, правильну, геополітично й сакрально потенційно потужну християнську релігійну систему з духовним центром у Києві. Пізніше греки допустять створення певного симбіозу православ'я з рештками даної світоглядної системи. Так постане **Київське християнство** – явище оригінальне, цікаве. Але плід буде занадто пізній, недостатньо сильний і зрілий для виконання Києвом тієї місії, яку йому заповідали руські кагани і Київський митрополит Іларіон.

У науці досі чітко не пояснено, чому система Християнського каганату Руського, яка при Ярославі досягла вже апогею свого розвитку, раптом згортається й її заступає патримоніальна система візантійського типу, в якій економічна і державна влада знаходиться в руках чи династії, чи клану тощо, в якій немає місця для станів, які, наприклад, були в Європі на базі феодалізму (і яка існує в Україні й Росії, тільки в різних модифікаціях, і понині, маючи наслідком у свідомості обох народів віртуальний феодалізм, з якого ніяк не вдається вирватись). Виходячи з нами тільки-но викладеного, це стає яснішим.

Слід зазначити також, що відчайдушна боротьба Київської Русі за своє духовне й політичне майбутнє включала й спробу знайти допомогу на Заході. Зробить спробу опертися на рух руського західництва (яке вперше наявно почне себе виявляти ще за часів князя Святополка Окаянного) Ярослав Мудрий. Але як тільки виявиться, що цей рух підтримують поляки і зв'язані з ними іудеї (що виявиться у 1018 році), у Києві буде влаштований єврейський погром (свідчення збереглося у літопису Длугоша [Див.: 5. с. 293]). Це є свідченням того, що побоювання перед іудейською небезпекою в Русі в цей час були дуже значними. Ярослав тільки прогаяв марно час на пошук підтримки на Заході. Максимумом, чого князь досяг у церковній площині, було визволення Руської церкви від грецького засилля. Проте після Ярослава Русь уже переходила від одноосібного правління до федерації, що й призвело її врешті-решт до розвалу. Спадщину Ярослава в церковній площині й доведення до кінця процесу визволення Руської церкви від грецької залежності продовжити об'єктивно стало неможливим – з

ідеєю Київською корони та імперії явно нічого не виходило, а без того про який же «Новий Єрусалим» з Київським патріархатом могла йти мова?

Час... Час в етногенезі – заледве не головне. Треба встигати використовувати можливості пасіонарності в час її найбільшого розвою. Руський етнос же, вступивши вже в інерційну фазу етногенези, для якої характерне не бажання воювати, а насолоджуватися плодами культури, яку виростили предки, об'єктивно відчув стомленість і бажання позбутися неспокійних елементів. Так виникло явище, яке О. Бушков влучно назвав «перевиробництвом Рюриковичів» [23, с. 138], тобто військових і державних спеціалістів. Їх викидають, змушуючи тим самим захищатися, шукаючи собі «місця під сонцем». Так прагнення обивателя до спокою призвело його, навпаки, до постійних хвилювань. Цього можна було б уникнути при певній еластичності законодавства, але того не сталося.

Візантія ж у 60 – 70 рр. XI ст. була перетворена зовнішніми силами з імперії – найсильнішої держави Близького Сходу в об'єкт нападів іноплеменників та іновірців. Русь не змогла це зробити сама своєчасно, щоб максимально це використати. Орієнтуватися ж на країну, яка вже не могла допомогти навіть самій собі, було не можна. І воювати з нею вже не мало сенсу. Історичний час явно було втрачено.

Подальші події викладемо стисло. Русь, яка спробувала ще реалізувати себе хоча б більш-менш гідно в орієнтації на Захід, зіткнулася з уже знайомою проблемою. Як зазначив Л. Гумільов, «на заході євреї підтримували імператора, а феодала – папу» [5, с. 312]. Ясно, що симпатії Києва були віддані феодалам, які в XI – XII ст. ще не претендували на терени Сходу. Так почалося втягнення Київської Русі у велику європейську боротьбу партій, які пізніше отримали назву Гібеллінів і Гвельфів. Різні руські князі підтримали різні сторони, *і Київська Русь розітнулася навпіл*. Етнічна дезінтеграція в Київській Русі в цей час зайшла вже так далеко, що інстинкти натовпу стали сильнішими за норми права і державні перспективи. Врятувати країну могло тільки слово вінчаного на царство законного політичного володаря й авторитетного Київського першоієрарха. Але їх не було. Про те, що сталося, літописці сказали вичерпно. За відсутності законного Рех-а могла настати тільки боротьба за першенство серед дух-ів, яка виявилась абсолютно нищівною для Київської Русі.

Проблема ж протистояння з іудаїзмом, як відомо, ще проявиться й за часів Володимира Мономаха і закінчиться тільки *повною висилкою євреїв з Руської землі без права повернення назад*. Цього, власне, й слід було очікувати, адже іншими народами в історії ця проблема вже вирішувалася до цього не раз саме таким чином (Єгипет, Рим, Персія, у XIII столітті це зробить Англія, у XVI столітті – Іспанія). Водночас за часів Володимира Мономаха патримоніальна система візантійського типу в Київській Русі закріпиться остаточно вже як тенденція всього суспільного життя. Мономаха вже будуть іменувати царем. Але він був сином грецької принцеси, і тому, природно, запропонував своєму народу програму не суперництва й війни з Візантією, а союзу з нею. З того часу до 1200 року Русь, на кордони якої Візантія не посягала, насолоджувалася спокоєм, була «украсно украшена». Здавалося, що так буде відтепер завжди.

Але ми вжили вираз із твору XIII ст., що мав назву «Слово про погибель Руської Землі». Автор його явно знав, що описує «золоту осінь»...

Остаточну долю Київської Русі, як відомо, вирішив напад Орди. Трагічна для русів битва на р. Калці сталася у 1223 році, тобто ще за життя Темуджина (Чингізхана). І зараз ми спробуємо віднайти в усьому тому ту «червону нитку», яка дозволить нам довести, що тут теж треба бачити **Велику релігійну війну**. Чингізхан просто не встиг її довершити.

Чингізхан, як колись великий Аттіла, вів своїх вояків у бій під Хрестом Тенґрі (Дон-Ора). Цей Хрест для його носіїв був утіленням чудес і відкриттів, хрест християн же для них являв собою страшне явище – знаряддя смерті. Це несподівано для себе зрозумів посланець Римського папи Марко Поло в Орді під час розмови з ханом. І злякався, бо в цьому була логіка. Чингізхан всьому світові сказав, що Римський папа є «зайвим» на планеті. Він зібрав найчисельнішу армію світу словом. Найголовнішим його починанням був навіть не звід законів (Яса), а те, що він проголосив віротерпимість. Люди різних релігій самі йшли до нього в армію, бо тут вони відчували братерство. Підданам дозволялась належність до будь-якої релігії, але після спільної молитви Всевишньому Богу Небесному. Піддані називали великого хана Суту-Богдо – «Син Неба». (А ми вже з цим визначенням зустрічалися...). Скласти уявлення про його релігійну концепцію, навіть дуже змістовне, можна легко, адже її слово в слово, тільки вже науковою мовою повторив у XVII ст. англійський філософ Джон Локк. Чингізхану ж належить і термін «кекемонгол», який означав «небесне щастя». Тож і тут треба бачити зовсім **не народ, а Національну ідею**, яка об'єднувала всі народи, що ставали під знамена Єдиного Бога й прийняли Ясу Чингізхана.

Характер його завоювань не був однаковим. Так, завоювання Китаю звелось до накладання на китайців данини. А ось на Арабський халіфат він пішов, судячи з усього тому, що султан Хорезму Мухамед проголосив дуже схожу з папською, але у застосуванні до світського правителя теорію «намісництва» (тільки вже Аллаха). Все йшло до того, що він ось-ось об'явив би себе Ага-ханом, тобто арабським «папою римським» – намісником Аллаха на землі. Тож напад Чингізхана зв'язаний був не з неприйняттям ним мусульманства, чого не могло бути, судячи з того, що одним з імен Тенґрі було Елой (Алла), як і з самої Яси Чингізхана, а саме з такими планами султана. Їх Чингізхан цілком міг потрактувати як осквернення віри Елоя. Поштовх же до вторгнення та його послідуєче неймовірно жорстоке здійснення султан дав сам, убивши послів Чингізхана.

Можна сказати, що так в особі Чингізхана Небесний Дон-Ор (Елой) кинув виклик Халіфату. Масштаби зіткнення були такими, яких світ ще не бачив. Султан злякався, згадавши, напевне, 102-й аят 20-ї сури Корану про те, що грішників на Страшний суд будуть збирати «блакитнооки». Блакитноокий, рудоволосий і світлошкірий великий хан і вів свою армію проти нього. **Це була Священна війна в ім'я Бога Небесного.**

Проте далі на захід простиралося поле іншої релігії, яка на цей час уже відсунула дуже далеко використану нею ідею Всевишнього Отця Небесного, назвавши Його Богом-Отцем, ще й прирівняла до Нього Ісуса Христа. Не

випадково Чингізхан після розгрому Халіфату вирішить іти «до останнього моря». Можливо, він розумів це як помсту Дон-Ора. Цей похід і ввійшов в історію як «монголо-татарське нашествя». (Знов багато в кого згодом виникла потреба представляти степовиків як «диких варварів»).

Передовий загін військ Чингізхана у 1223 році досяг Київської Русі. За Доном починалась уже Європа. І тут сталося те ж саме, що і в арабів – послів Чингізхана було вбито. Є дані, що посла в Києві зачитали «наказ Бога». За це їх і вбили. Що далі було, відомо. Як відомо й те, що скоро після цього Чингізхан помер. Тож його Велика справа, як колись справа Аттіли, як також і справа Святослава, залишилася незавершеною, а то – дуже небезпечно за своїми наслідками. Велика Ідея повинна бути доведена до кінця. Якщо цього не стається – смерть, адже Ідея – абсолютна. Не втілили в життя – настає розплата. Причому, це б'є по всіх, хто потрапляє в її тінь. Ми не випадково сказали: «тінь». Якщо не перемагає релігійна система, все поле її боротьби підпадає під дію її тіні. А це вже – негатив і не менш абсолютний, ніж абсолютність Ідеї, яку було втрачено. Не випадково після цього вже без-будь-яких перепон у світі утвердиться той варіант християнства, який ввійде в історію як «іудео-християнство».

Нашадки ж Чингізхана занапали все, чого досяг їх великий предок, пересварилися в боротьбі за владу й поділили Орду. Втім, такою, напевне, є доля всіх великих реформаторів – справи їх життя нищать саме їхні прямі наступники. З XIII ст. з Орди почнуть тікати найзначніші з її аристократів – представники давніх родів. Невдачі в політиці потягли за собою знесилення, в засаді якого лежала звичайна ницість духу. Бажання втекти від цієї ницості й штовхало людей на втечу з Орди. І вона миттєво, як Блискавка Тенгрі піднявшись, такою ж Блискавкою згасла. Але вона встигла знищити Київську Русь.

Правда, традиції української державності доби Київської Русі повністю перервалися лише 1471 року після скасування Литвою Великого князівства Київського (*dux de Kiev*) [38, с. 37]. Але осідок Київського митрополита на цей момент уже тривалий час знаходився в Москві і, відповідно, релігійний чинник працював зовсім на інший державний осередок, що й було головною метою спочатку суздальських, а пізніше московських володарів; і стало чи не найголовнішим їх здобутком, а для українства – втратою. Але найголовнішим у всьому цьому була втрата предками українців легітимного Рех-а, а згодом і взагалі династій «дому Рюрика». Доцентровим тенденціям суспільства, що неминуче настали б після періоду розгулу відцентрових, не було навколо чого скупчуватися. Державні ж традиції Київської Русі після Ярослава Мудрого були все ж таки федеративними й не підійшли б для потреб централізації в час становлення нового (українського) етносу всен одно. Сама ж Русь Київська плекала все ж таки, як відзначають етнологи, руську, а не українську ідею.

З підписанням Литвою та Польщею Люблінської унії (1569 р.), що передбачала перехід усієї території України у сферу впливу Польської корони та формування Речі Посполитої, справи тільки погіршилися. В новій державі ж юридично визнавалося існування тільки таких соціальних станів: «панів хоруговних», «прелатів духовних», «міщан», «посполитих» та «євреїв». Яким

би не було походження, положення чи майновий стан українця, що бажав зберегти православну віру, він автоматично потрапляв до холопських станів з відповідними наслідками, природно. Українська нація почала швидко втрачати свою аристократію, що дало підстави Адаму Киселю вже на початку XVII ст. сказати, що українська нація то є «бестія без голови». Якщо він і дещо перебільшив, то не набагато. Україна переживала період межичасу, який є важким завжди.

У зв'язку з такими руйнівними для всієї нації процесами перед українською релігійною елітою й рештками політичної виникли такі складнощі, які призвели врешті-решт їх до стану, в якому вони змушені були відповідати не стільки на питання «як жити?», скільки – «як вижити?». У тому стані всеохоплюючого занепаду, в якому українське суспільство перебувало до кінця XVI ст., не було жодних передумов для виникнення нових, або ж відродження старих політичних і духовних претензій української еліти. Українська аристократія просто перестала існувати як соціальне явище, адже або сполонізувалась, або загинула в боях, залишивши після себе великий спадок: Запорозьку Січ і свій «символ вірую» – гасло «За віру й народ!».

Новій українській еліті, що її основою стане новий соціальний стан – козацтво, ще потрібен був певний час для становлення, самовизначення й розробки нового пакету політичних і духовних претензій зовсім у інших, ніж у часи Київської Русі, геополітичних, релігійних і культурних умовах.

Література:

1. Канигін Ю. Українська мрія / Юрій Канигін. – К. : Лексикон, 1997. – 146 с.
2. Літопис Руський [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
3. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : Оберіги, 1992. – 80 с.
4. Історичні матеріали. – Вінніпег, 1949. – 113 с.
5. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Н. Гумилев. – Москва : Мысль, 1989. – 765 с.
6. Нагаєвський І. Об'єднання Церкви й ідея Патріархату в Києві / Ісідор Нагаєвський. – Торонто, 1961. – 200 с.
7. Златарски В. История на Българската държава през средните векове / Васил Златарски. – Т. I – III – София: БАН, 1925 – 1949.
8. Чапленко В. Про давню козащину і пізніше козацтво // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. 5. – С. 572 – 604.
9. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / І. Кузич-Березовський. – Л. : Світ, 1994. – 285 с.
10. Ричка В. М. Церква в соціально-політичній структурі Київської Русі: історико-релігієзнавче дослідження : Дис.... д-ра іст. наук. 07.00.01 / В. М. Ричка. – К., 1997. – 378 с.
11. Панас К. Історія Української Церкви / Кость Панас. – Л., 1992. – 116 с.

- 11 а. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян : вступ до середньовічної історії слов'янства / А. П. Власто [з англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех; худож оформ. С. Полохайло]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
- 11б. Кройника, которая начинается от потопа первого мира, и столпотворения, и роздления язык и расселение по всей вселенной, и о розных народах также о початку славенского російского народу, егда сде Киев, и како крести благоврный князь Володимер Русскую землю, и о великом княжении Киевском, и о Греческих царх. Списася сия хройника в Малой России, в монастырю святой Живоначальной Троици общежителном Густынском Прилуцком, за благословением превелебного от бога его милости господина отца Авксентия Иоакимовича, игумена тоей святой обители, року 1670, мясца августа 2 дня // Полное собрание русских летописей, изданное по вісочайшему велению Археографической комиссией. – Т. 2. – Спб, 1843. – 333 с.
- 11 в. Пещак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / М. М. Пещак : [монографія]. – К. : Українознавство, 1994. – 270 с.
12. Брайчевський М. Ю. Літопис Аскольда / Михайло Юрійович Брайчевський. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – 132 с.
- 12 а. Нестор арх. Имал ли е в жилите си българската кръв киевският княз Светослав Игоревич? // Духовна култура. – София, 1964. – Кн.12. – С. 11 – 34.
13. Сохань П. // Проблеми дослідження історії України : зб. матеріалів першого круглого стола істориків. Славсько, вересень 1990. – Л., 1993. – С. 21 – 22.
14. Острогорски Г. Аутократар и самодржац / Г. Острогорски. – Београд : Српска Академия, 1935. – 200 с.
15. Гумилёв Л. Н. В поисках вымышленного царства / Л. Н. Гумилёв. – СПб, 1994. – 268 с.
16. Волгин Д. Хазары // Русский порядок. – 1997. – С. 49 – 51.
- 16а. Васильев А. В. Загадка княжества Феодоро / А. В. Васильев., М. Н. Автушенко. – Севастополь : Библикс, 2006. – 416 с.
- 16б. Поппэ А. В. Политический фон крещения Руси (Русско-византийские отношения в 986 – 989 годах) // Когда была крещена Русь. – Москва : Наука., 1989. – С. 202 – 240.
17. Вступна доповідь О. Прицака // Проблеми дослідження історії України : зб. матеріалів першого круглого стола істориків. Славсько, вересень 1990. – Л., 1993.. – С. 5 – 7.
18. Приселков М. Д. Нестор летописец / М. Д. Приселков. – Спб., 1912. – 102 с.
19. Вассіян Ю. Вибрані твори / Юліан Вассіян. – Т.1. Степовий Сфінкс : суспільно-філософичні нариси. – Торонто. – Р.Б., 1972.. – 286 с.
20. Баран О.// Проблеми дослідження історії України : зб. матеріалів першого круглого стола істориків. Славсько, вересень 1990. – Л., 1993. – С.13.
21. Історія Православної Церкви в Україні : зб.наук. праць. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 202 с.
22. Рид Д. Спор о Сионе / Дуглас Рид. – Москва : Витязь, 2000. – 640 с.
23. Бушков А. Россия которой не было / А. Бушков. – Москва-Санкт-Петербург-Красноярск, 1997. – 472 с.
24. Бахметева А. М. Рассказы из Русской церковной истории / А. М. Бахметева. – Ч.1. – Москва, 1894. – 240 с.

25. Історія релігій в Україні. – Т. 2 / За ред. проф. П. Яроцького. – К., 1997. – 372 с.
26. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. – Т. I (до року 1353). – Рим-Нью-Йорк, 1965. – 816 с.
27. Голубинский Е. Е. История Русской церкви / Е. Е. Голубинский. Изд-е 2-е. – Т. I. – Кн. 2. – Москва, 1901. – 792 с.
28. Огієнко І. Українська церква : нариси з історії Української Православної церкви: у 2-х тт. / Іван Огієнко. – К. : Україна, 1990. – 284 с.
29. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ / Наталія Полонська-Василенко. – Рим, 1964. – 412 с.;
30. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской / С. А. Высоцкий. – К. : Наук. думка, 1966. – 128 с.;
31. Іларіон. Слово про Закон і благодать // Філософська думка. – 1988. – №4. – С.180 – 185.
32. Послание Даниила Заточенаго к великому князю Ярославу Всеволодовичю // Гудзий Н. К. Хрестоматия. – Москва, 1973. – С.140.
33. Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1963. – Вып.37. – С. 66 – 75.
34. Абрамович Д. І. Києво-Печерський Патерик / Д. І. Абрамович. – К., 1931. Репринт. – 278 с.
35. Поппе А. Перші сто років християнства на Русі // Варшавські українознавчі записки, зошит 1. – Варшава, 1985. – С.25 – 47.
36. Аверинцев С. С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – Москва, 1972. – С. 25 – 49.
37. Пріцак О.// Проблеми дослідження історії України : зб. матеріалів першого круглого стола істориків. Славсько, вересень 1990. – Львів, 1993. – С. 17 – 18.
38. Залізняк Л. Козацька Україна – прямий нащадок України-Руси // Людина і політика. – 1999. – №1. – С. 35 – 39.

РОЗДІЛ 4

Проблема титулу «Rex» у геополітиці Середньовіччя: нове бачення

Ми зважили за необхідне звернутися до вже заторкнutoї нами вище проблеми титулу «Rex» ще раз, щоб висвітлити її з нами самими розроблених позицій і в цивілізаційному контексті. Ми вже деякі наші «ноу-хау» показали в попередніх розділах, ось – ще одне.

Процеси етногенези в часи Середньовіччя супроводжувалися появою теорій національного месіанства, які мали релігійну спрямованість і часто використовували ідеї тієї релігії, що була панівною серед етносу, який слугував основою для національної спільноти. І в даному сенсі думка К. Поппера, що дійовими особами історії є або Великі нації, Великі вожді, Великі класи, або Великі ідеї [1, с. 21], піднімає значення дослідження українським історіософом Ю. Вассіаном «ідеї Риму» для християнського Заходу й Сходу в часи Середньовіччя [2]. Але Вассіян усе ж таки звертає особливий погляд на Київську Русь – у ній було щось інше, не подібне ні до Заходу, ні до Сходу, проте Русь так і залишилася для нього загадковим Степовим Сфінксом.

Корені ідеї Києва як «нового Єрусалиму» тяглися в часи Київської Русі [3]. Дійсно, в Іакова Мніха (70-рр. XI ст.) серед апостолів фігурує Андрій як першовчитель «Грецької землі» й вислів: «Оле чудо! Яко новий Єрусалим на землі явися Київ» [4, с. 74]. Про Константинополь згадки немає. Не дивно, адже Андрій мав місію «Скіфія». І тут варто зіставити ту «Грецьку землю» з тим, що на терені Східної Римської імперії знаходився Скіфополь (у Палестині). Відтінки змісту дуже тонкі, але бачити їх необхідно. Русі швидко витіснили Константинополь з позиції «новий Єрусалим», на що слід зважати, бо **Єрусалим у християнстві вважався центром світу**. За свідченням середньовічного богослова Севульфа, «безпосередньо перед храмом Гробу Господнього, за зовнішньою стіною, неподалік від місця, що зветься Голгофою, існує місце під назвою Коло, яке сам наш Господь Ісус Христос позначив і власноруч виміряв, оголосивши центром світу» [Цит: 5, с. 131].

Ось на що претендував Київ – на ідеологію, яку не могли розробляти ні Рим, ні «новий Рим», бо в них уже була ідеологія – «священних монархій», а не сакрального центру світу – Єрусалима. Тож не випадковою була жорстка антиіудейська спрямованість «Слова про Закон і благодать» Митрополита Київського Іларіона, відмічена М. Тихомировим [6, с. 130 – 132]. І створення самої Київської держави, і її боротьба з зовнішніми ворогами мали чітку антиіудейську спрямованість. Вважається, що з розгромом іудео-Хозарії в 965 році великим князем Святославом Завойовником загроза з її боку перестала існувати, але ж М. Тихомиров подав, що й напади печенігів були з іудеями пов'язані, й один з них було відбито князем Ярославом у 1036 році, й саме на тому місці, де підніметься Св. Софія Київська. Лише так було ліквідоване хозарське панування в Причорномор'ї [6, с. 131; 7, с. 26 – 27]. Значить,

боротьба йшла одночасно – за Київ і Тмутаракань. І Св. Софія Київська як символ Небесного Єрусалиму, поставала в піку іудеям, яким Русь відмовляла в праві «на Єрусалим». А чи мала сама право на те?

Відповідь міститься у питанні, якому вчені приділяють увагу недостатню. Мова йде про рівень титулу Київських правителів. Для початку надамо зафіксований документально титул Гетьмана України Павла Скоропадського: *Elus Illustrissimus Dominus Dux Totius Ucrainae* (переклад: «Його Ясновельможність Пан Гетьман Всієї України» [8, с. 3] неточний /маємо на увазі термін «пан»/, адже «dux» – князь). Отже, **обраний** голова держави Україна є *dux*-ом. Тоді йдемо до тих, кого не обирали, а саме – до великих князів Київських.

За титулятурою Римської курії правитель Руси Київської мав титул **Rex**, князі його звалися **dux**-ами, а удільні князьки – **princeps**-ами. Надаємо титули великих князів Київської Руси [9, с. 31; 10, с. 10 – 11, 86 – 87; 11, с. 15 – 16]:

– Ольга – *Regina Ruscia gentis*, як також – *Helenaе regionae Rugorum*;

– Володимир – *Russorum Magnus Regno*;

– Ярослав – *Rex Sanctus Ruzzia Regnum*, а також: *Rex Magnus Jarcellanus*.

Трактовки титулів є такими:

– Ольга – «королева (на православному просторі не було королівств, значить, – цариця) руського народу» (ми трактуємо інакше: «цариця руського народу уроджена»). З другим титулом в літературі ясності немає (існує трактовка як «королева ругів», але ж «королева» = *Regina*, а в титулі – «*regionae*»). Велика княгиня Ольга, вважається, в охрещенні отримала ім'я Олена. Але, можливо ми маємо перед собою її *церковний титул*, і в такому разі Ольга отримала ім'я Олена після висвячення її Головою Руської церкви? Церква звалася Соборною (тобто Вселенською, що забезпечувалося культом св. Климента Римського), мала резиденцію Владики на місці майбутньої Софії Київської (аналогу якої ні в якому «новому Римі» немає [12, с. 42]). Темою невідомою науці є таке вірогідне становище жінки-правительниці в ранній Руській церкві.

– Володимир – «Руський Великий (могутній) цар». Але термін «*Magnus*» свідчить про те, що був і Головою церкви також. Візантійський цезаропапізм, усе зрозуміло.

– Ярослав – цесар Священної Рuzзійської імперії (наша трактовка, адже «Святий король королівства Руси», за трактовкою І. Кузича-Березовського, по-перше, не підходить до православ'я, а по-друге, не враховує поняття «*Ruzzia*», яке сполучає *Russorum* і *Rugorum* в одне). Другий титул сполучає *Rex* + *Pontificus Magni* і є, на нашу думку, церковним титулом князя Ярослава.

Тепер – до титулу римських імператорів. Він був зафіксований Тацитом у «Анналах» (XII. 3) щодо Клавдія I – останнього правителя з династії Юліїв-Клавдіїв (тобто – Цезарів) і є таким: «*princeps*» [13, с. 98]. **І ніколи вони не були навіть *dux*-ами!**

Тож, дійсно-таки, рівня титулу великого князя Київської Руси **не було в тогочасній Європі**. «*Ra'is ra'isiv*» («цар царів»), згідно з арабськими джерелами [Див.: 14]. Проблема відома, але їй досі так і не знайдене вичерпне пояснення. А пояснення й титулу «*Rex*», і назви «Священна Рuzзійська імперія» просто необхідне, зважаючи вже на існування приблизно в ті ж часи

«Священної Римської імперії німецької нації». Конкурент проступає й дуже серйозний, щодо чого наука чомусь проявляє дивну глухонімосту.

Титул імператора не випадково пропонували прийняти Петру I, який мало розбирався в тонкощах титулятури. Ось як говорить про це Юст Юль у записках (1709 – 1710 рр.): «Як у Росії, так і за кордоном знаходяться люди..., які шукають – сподобатися царському двору імперським титулом... Він [Петро] не без таємного задоволення споглядає на цей титул» [Цит.: 15, с. 95]. Але ж титул «імператор» був **нижчим** від титулу «Rex»! І те, що Римські папи дарували титул «rex» європейським королям, ні про що не говорить, бо папи робили те, на що не мали жодного права.

Після 1169 року (від погрому суздальцями Софії Київської), як зазначає І. Кузич-Березовський, київських князів західноєвропейські історики титулюють вже «дукс де Київ», а князівства – «Рутенорум Прінціпес» [10, с. 106]. Як бачимо, зниження рівня титулу Київського правителя автоматично потягло за собою зниження рівня титулу руських князів. І князям московським було вже дуже важко претендувати на той титул, якого вони прагнули, бо були не Рюриковичами (Rex-ами), а Мономаховичами (dux-ами), але знаходилися у пониженому стані *princeps*-ів.

Подібне явище можна відстежити і в історії першої польської династії П'ястів (сер. IX – кінець XIV ст.). Для нас це важливо, адже П'ясти були першими конкурентами князів Київської Русі не тільки за володіння тими чи іншими територіями, а й насамперед у титулярній боротьбі. Представники цієї династії в латинських документах XI – XIII ст. позначалися титулом «dux». Це відповідало польському терміну «князь» – так звався некоронований володар, а ось коронований звався «*król*» – «король» (хоча все одно не титулувався *rex*-ом). Але коли Болеслав III Кривоустий (1102 – 1138 рр.) у 1138 році у своєму заповіті поділив землі між своїми синами, то титулом, який дістався «старшому князю», що мав утримувати землі навколо Кракова (тодішньої столиці) й стояти вище своїх братів, був уже не «dux», а «*princeps*».

Тож, як бачимо, дійсно, розділ влади в країні автоматично тягнув за собою зниження рівня титулу правителів. І тільки з 1320 року, коли Владислав II Локетек отримав згоду Римського папи на те, щоб його вважали монархом, у Польській державі – *regna regni Poloniae* – титули володарів *rex Poloniae* – стали постійними [15 а, с. 101]. Римський папа й наділив Локетек та його нащадків цим титулом. Однак... Ми не побачили в літературі, щоб хтось з учених звернув увагу на такі важливі факти й зіставив їх між собою:

1) з 1169 року в Київській Русі почалися династичні суперечки, які потягли за собою, природно, суперечки титулярні, й правителям земель Київської Русі тут же було знижено рівень їхніх титулів. «Місце *Rex*-а» руками самих же русів, можна так сказати, було звільнене. Але й поляки його автоматично не отримали, що свідчить про те, що Рим вичікував, щоб йому самому не втрапити в халепу, зв'язану з дуже високою геополітикою – на цей титул треба було мати неабияке право. І полякам цього права довести не вдалося;

2) починаючи від Казимира I, одруженого на Марії Добронезі, доньці великого князя Київського Володимира, не менш, ніж дев'ять із 16-ти

претендентів на титул «старшого князя» польських П'ястів, були одружені з руськими князівнами (але знаковою була саме Марія Доброніга). І саме на засаді цих династичних союзів П'ясти й претендували на Червону Русь (вотчинні терени Галицько-Волинського князівства). Але не тільки на це;

3) з 1240 року, коли Київ був знищений військами Бату-хана, Київська Русь остаточно розвалилася. Законного Рех-а в ній у цей час уже не було;

4) Локетек отримав від папи титул «гех» у 1320 році, так. Але ж, поперше, П'ясти вже від Марії Доброніги мали зв'язок з Рюриковичами по жіночій лінії, як також треба враховувати те, що на 1320-й рік польський князь Тройден Мазовецький уже був одружений з Марією – донькою галицько-волинського короля Юрія I, який титулував себе «королем Руси й князем Володимирії», сестрою королів галицько-волинських Андрія та Лева II (а то ще були династи «дому Рюрика»). Дата смерті обох королів невідома, останній документ від них датовано 9 серпня 1316 р., повідомлення від Локетека про їхню смерть – травнем 1323 року. Зі смертю цих двох юних правителів Галицько-Волинська держава залишилася без династії;

5) у північно-східній частині колишньої Київської Руси син Олександра Невського Данило (правив у 1276 – 1303 рр.) став засновником династії московських князів. Син Данила Юрій отримав за заповітом Переяславський уділ (sic! Вийшов на терени Руси) і тут же розпочав боротьбу за титул великого князя (не забуваймо, що то – Рех). Але ярлик від хана на велике князіння отримає тільки його син Іван на прізвисько «Калита» (1328 – 1359 рр.).

Таким чином, якщо Владислав II Локетек (бл. 1260 – 1333 рр.), який посів польський престол у 1306 році, бажав отримати від папи титул «гех» (а він явно дуже бажав), то йому слід було активно діяти в цьому напрямку починаючи відразу ж після посідання престолу, бо з 1303 року вже почала підніматись московська династія. Він і випередить її у 1320 році. І тут зв'язки папського престолу, зацікавленого в перемозі католика, з Ордою обов'язково враховувати треба. Але ж, до всього, Локетек був онуком Конрада Мазовецького! Він завзято боровся за краківський трон, не раз був битий, а навіть вигнаний і деякий час перебував у Римі, де зустрічався з папою й знов і знов перед ним обстоював свої владні претензії. Упертості цьому полякові було явно не займати. Але без зведення в роді Мазовецьких жіночих ліній Марії Доброніги й Марії Юрїївни – принцес династії Рюриковичів, польським П'ястам досягти згоди пап на титул «гех» ніколи не вдалося б.

Проте й військові здобутки теж обов'язково треба враховувати. І тут нашу увагу привертає насамперед польський князь Болеслав Хоробрий, який ще в 1018 році не тільки окупував західні землі Київської Руси, а й захопив Київ, надщербивши свого меча об його Золоті ворота. Він тоді посадив на трон свого зятя Святополка, так, і Рюриковичі вже між собою потім з'ясовували стосунки. Теж непросто, адже чому Болеслав усе ж таки посадив на трон Святополка? Чи не усвідомлював він, що його власний статус був нижчим від статусу його ж гнаного в Руси зятя? Ярослав Мудрий, посівши Київський трон, помстився Польщі, відібравши Червону Русь, розгромивши Польщу й посадивши на її трон Безприма. Правда, в 1069 році Болеслав II Сміливий (1058 – 1080 рр.) знов на

короткий час окупував Київ, але це вже було після поділу влади в країні нащадками Ярослава. Тому для нас зараз важливий саме Болеслав Хоробрий, який здобував Київ тоді, коли в Русі ще існував законний нащадок законного Рех-а.

Поглянемо на акт коронації Локетка 20 січня 1320 р. Папу при цьому Локетек просто купив: той погодився на коронування тільки за умови, що «частка св. Петра» зросте з 3 динарів на родину до 1 динара на людину. І за це папа, вочевидь, Локетку дещо підказав – ну, щоб все було «як належить». Тож Локетка, вбраного в пурпурну мантию, таки помазали святим миром. Але Норман Дейвіс у своїй праці «Боже ігрище: історія Польщі» зафіксував: «Він узяв у руку київського «щербатого меча» й перехрестився у повітрі» [15 а, с. 117]. Локетек був сміливим войвником, йому доводилося весь час битися з німцями й чехами, та чи мало іноземних трофеїв було ним самим здобуто? Ні, диви ж ти, – під час власної коронації він бере в руки тільки київський «щербатий меч» 300-річної давності! Можливо, то була його власна примха? А чому ж тоді копію цього «надщербленого меча» – *szczerbiec* – поляки звідтоді використовували повсякчас у церемонії коронації володарів [15 а. с. 111]? Та претензія на титул Рех просто наявна! Але вона ніколи не могла б навіть виникнути, якби не руйнація законного престолонаслідування в середовищі самих Рюриковичів. Однак...

Звернемо найпильнішу увагу на те, що ще й син Локетка Казимир III (1310 – 1370 рр.), єдиний польський правитель, якому судилося стати «Великим», у 1340 році вступив у тристоронній конфлікт з литовцями й угорцями за спадщину Червоної Русі й, як пише Н. Дейвіс, «за пожаданий титул *Dux Russia*» [15 а, с. 118]. Оце так! А як же папський титул «рех», який був пожалуваний ще його батькові?.. Значить, ми таки праві: папи, надаючи європейським правителям цей титул, робили те, на що не мали жодного права. І Казимир це знав. А тому вступив у боротьбу насамперед з литовцями хоча б за титул *Dux Russia* (литовські династи теж мали родинні зв'язки з Рюриковичами, не випадково ж величезні терени Русі їм удалося опанувати), розуміючи, що до титулу справжнього Рех-а йому дуже далеко. Втім, і щодо *Dux*-а з ним усе виглядає дуже непросто.

Висновок один: Захід в обличчі польської династії П'ястів висунув після загибелі Київської Русі цілий пакет династичних претензій на її спадщину, насамперед титулярну. Однак навіть поляки, в руках яких були в цьому відношенні найкозирніші карти, не змогли досягти навіть титулу *Dux Russia*, не говорячи вже про титул Рех. А чому? Зустрічне питання: а вони володіли Києвом? Ну, колись було, й то – дуже недовго, «щербато» якось. А щербатих Рех-ів на планеті бути не може!

Занепадом державності на українських землях скористалися й володимиро-суздальські, а згодом і московські князі. Вони виказали претензії не тільки на культурну, а й політичну й релігійну спадщину Київської Русі, хоча їхні володіння розташовувалися на землях, які, як відомо, ніколи в Русь не

вводилися, для них існував спеціальний термін – «Залісся»³⁹. Ми зазначали вище, що претензії на титул великого князя висунув уже Юрій Данилович – онук Олександра Невського. Але тільки московський князь Симеон Гордий (1340 – 1353 рр.) наважився **офіційно** титулувати себе «великим князем всея Руси», хоча для цього в нього не було ніяких реальних підстав [15 б, с. 27]. Це добре розуміли в Західній Європі, де стосовно Московської держави аж до кінця XVII – початку XVIII ст. уживалися переважно назви «Москва», «Московія». Аналогічна термінологія застосовується також багатьма мандрівниками, які в XVI – XVII ст. відвідували Московську державу (Сигізмунд Герберштейн, Адам Олеарій та інші).

У той же час щодо України застосовувалась її стара назва – «Русь». Поряд з латинським варіантом назви Руси – «Ruthenia» у Західній Європі для позначення Київської Руси та України у X – XVI ст. уживалась також назва «Росія» (Russia). Останній термін має грецьке походження. В Україні ця модифікація давнього терміну «Русь» широко застосовувалась у XV – XVI ст. під час поширення грецької книжності. Зокрема, в передмові до Часослова, надрукованого в Києво-Печерській лаврі в 1617 р., відомий український культурний діяч ієродиякон Захарія Копистенський зазначає: «Се правоврний християнине и всякъ благоврний читателю, от нарочитых мст въ Россіи Кійовскихъ лавры Печерскіа...» [Цит: 15 б, с. 28]. Відомо також, що Київський митрополит Іов Борецький іменував себе архієпископом Київським і Галицьким «и всея Росіи, всм посполито Россійського рода, так в короне Полској, яко и у великом князеств Литовском».

У вітчизняній історичній літературі вже досить докладно висвітлена боротьба Московської держави за назву «Русь», як також і приділена увага боротьбі митрополитів Київських після перенесення митрополичого осередку спочатку до Володимира на Клязьмі, а потім до Москви за елемент «всея Руси» в їхньому титулі. Але майже не приділено належної уваги боротьбі політичних володарів Московії за титул Rex, яку розпочав, як ми зазначили, ще Симеон Гордий, а саме це й було, на наш погляд, головним. Московським же правителям ще належало закріпити за собою хоча б титул «dux», хоча Симеон одразу назвав себе не просто князем (тобто «dux»-ом), а «великим князем», що й було, власне, претензією саме на титул Rex.

Боротьба за титул простежується в часи Івана III, і ведеться обережніше, адже Іван III робить кроки до переобрання на себе хоча б титулу «dux». Ось як він говорив М. Поппелю, послу імператора Фрідріха 31 січня 1489 р.: «І ми – Божою милістю государі на своїй землі від початків, від перших своїх прабатьків, а настанову маємо від Бога, як наші прабатьки, так і ми» [15, с. 92]. І ось – його титул, який фігурує в договорі з датським королем Іоганном (8.XI.1493 р.): «cum illustrissimo et potenti domino, Johanne, tocius Rutzie imperatore, magno **duce** Wolodimerie... ect» [15, с. 86] (виділено нами. – О.Б.). Але формула, вжита ним самим (тобто шляхом самопроголошення), ще нічого не означала. Напруга й з'ясування стосунків з імператором і могли виникнути

³⁹ Або точніше – «Заліська країна», аналогією якої є «сербська країна», як також і «україна Йорданська», які, як можна припустити, вживалися на означення історично більш давніх колоніальних територій, які освоювали предки слов'ян. Там же, де колоніальним суперстратом виступали руси, виникали: «Поросія», «Білорусія», «Борусія», «Пруссія».

через уживання Іваном III у своєму титулі отого «duce».

А ось як зверталися на початку XVI ст. до Василя III європейські правителі [15, с. 44, 47, 86, 87]:

1) 1505 р. – король датський Іоганн: «Excelentissimo et potentissimo **principi** et domino, d[omi]no Basilio totius Russye imperatori».

І тут же слідує блискавична реакція Василя III в посланні до короля 1507 р.: «Basilius Dei gracia Imperator ac Dominus tocius Rutziae et Magnus **Dux** Volodemirie...ect.» (виділено нами. – О.Б.);

2) 1514 р. – імператор Максимін: «Imperator et Dominator universorum Rhutenorum et Magnus **Princeps** Volodomerorum...»;

3) в 1519 р. аналогічно збирався звертатися до Василя III імператор Карл V. Тільки в останньому виразі: «Прінцепс Володимирський» «Volodomerorum» мало бути замінено на «Volodomeriae» – схоже, що прибирали оте «-rum» з титулу. Цікаво, бо німецькою «слава», «славний» (цікаво, що росіяни кажуть не «словяне», а саме «славяне», й довести їм, що це «неправильно», абсолютно неможливо) – **ruhm, ruhmreih** [16, с. 348], та й арабською «ар-Рум» означає «Візантія» (хоча існує ще й термін «Бузантійя»). Дуже прикметно.

Боротьба «за Рим» іде, як бачимо, й ведеться підспудно, обережно, але вперто, і не тільки в геополітиці, а й у філології. Гадаємо, що це вже помітно досить добре.

Титул «dux» і мав бути зареєстрований у Римі щодо князів московських (хоча їх метою, звичайно, був титул Rex), але боротьба Івана III нічого не дала. Василій III реагує й, як зазначається в джерелі, «титул великої держави собі склав і так у посольських грамотах і в літописних історіях писати себе повелів...: Божою милістю цар і великий князь... і всієї Русії государ і володар» [Цит.: 15, с. 89] (звертаємо увагу на термін «**Русія**» /майже Русзія, чи не так?/), і пише папі Клименту VII (1525, 1526 р.): «Magnus Dux Basilius, Dei gratia Imperator et Dominator totius Russiae, nec non Magnus Dux Woldomeriae [або: et Magnus Dux Wolodimerski]...ect.» (а вже в листах до європейських королів так само собою), і в Римі титул «Dux» за ним усе ж таки було визнано [15, с. 88 – 89]. Однак згодом у підпису до портрету Василя III з'являється: «Russorum **Rex** et Dominus sum...», і вже Іван IV, як зазначає Герберштейн у «Записках» (1556 р.), висуває претензію **саме на титул «Rex»** [15, с. 90 – 92].

Тож, як бачимо, московські правителі вживали *самі про себе* цілу батарею титулів, але в Європі за ними їх все одно не визнавали. Згідно з прийнятим у Європі протоколом їх ставили серед італійських герцогів, нижче від імперських курфюрстів, але вище від залежних князів і республік. Особливо нахабними здавалися московські претензії полякам, які самі претендували на «Київську спадщину». Московські послы, живучи під загрозою гніву своїх суверенів, здебільшого зачитували вголос усі царські титули як вступ до кожної офіційної промови й гучно протестували повсякчас, коли чули давні польські титули, й насамперед – «Dux Russiae». І мали до цих протестів підстави, прямо скажемо, адже ми вище подали, що права поляків на цей титул були дуже сумнівними.

Для Москви дане питання лишається відкритим і в XVII ст. (значить, можливе визнання Константинопольським патріархом Іоасафом за Іваном IV титулу «цар», не мало значення. Метою для Москви було визнання титулу

«Rex» за своїм великим князем **саме в Римі**). Тому, обстоюючи титул «цар» (czar) щодо Олексія Михайловича в Римі, його посланник майор Павло Менезіус хитрував, намагаючись примусити папу визнати титул, апелюючи до етнічних коренів: «Як зветься папа, цесар римський, султан турецький, шах перський, хан кримський... так точно слов'янською мовою зветься: цар російський». Його запитали, як перекласти, на що він відповів: «Перекласти не можна, але ж ви без перекладу пишете ж латинськими літерами всі перелічені мною назви правителів» [Цит.:15, с. 47].

Результату не було, залишилися «dux-ами», якщо й за часів Петра I точаться суперечки навколо титулу московського царя (природно: династія помінялася, й Романови – не Рюриковичі, щоб на щось претендувати). І Петро надзвичайно легко отримує титул «імператор», відновлюючи тим першопочатковий статус московських правителів – **princeps**, звівши тим нанівець всю їхню боротьбу за вивищення титулу правителя Російської держави, що розпочалася з першої половини XIV ст. ще в стані залежності від влади Орди! Не випадково прийняття Петром I імператорського титулу викликало в суспільстві Московії рішучий протест, пояснення якого є різними, але ми тепер можемо говорити про його найглибшу причину.

Петро I же, об'явивши себе «імператором-самодержцем всеросійським», тут же наставляв своїх послів, що його новий стиль дипломатії надає їм, як слугам «Третього Риму», право першості над Священною Римською імперією. Але в Європі це серйозно не сприймалось, у чому важливу роль відіграла дипломатія Речі Посполитої – вона послідовно опиралася цим російським претензіям, не допускаючи їх у документи й договори. Правда, в 1677 році папський нунцій, намагаючись здобути підтримку Москви в боротьбі проти турків, попросив Яна Собеського визнати титул «цар». То, пояснював він, «варварське ім'я, як-от шериф серед арабів або суфі в Персії» [Цит.: 15 а, с. 333]. Але це все одно нічого не дало. Урядовці Речі Посполитої і в середині XVIII ст. продовжували й надалі дотримуватись формули «Très Puissante Souveraine Tsarine, Grande **Duchesse de Moscou**» (виділено нами. Як бачимо, навіть титул «Dux **Russiae**» за московськими правителями не визнавався. – О.Б.). Вони капітулюють тільки в 1764 році внаслідок поєднаного тиску Катерини II і пруського короля Фрідріха, які накинуть свої титули безпорадному сейму як символ політичної поразки [15 а, с. 333]. Але таке приниження поляків ніяким чином не додасть прав на ті титули, якими себе титулували російські й пруські монархи.

Що ж до ромейських імператорів, то тут достатньо такої констатації Б. Успенського: «Питання про те, коли саме і за яких обставин обряд помазання на царство з'являється у Візантії, залишається відкритим. Більшість дослідників схиляється до думки, що це сталося у XII – XIII ст.» [15, с. 42]. А ми уточнимо: не раніше розгрому Київської Русі навалюю Орди й переїзду Київського Митрополита до Владимира. Підкреслимо: титул «Rex Sanctus Ruzzia Regnum», дійсно, неможливо перекласти жодною мовою світу, **тому що ніхто в ньому не мав на нього права, крім Київського государя роду Рюрика**. Причини такого явища, безумовно, існували, й дуже глибокі, але їм треба присвячувати окреме

й детальне дослідження. Зараз же ми можемо особливо виділити такі два принципових положення:

– по-перше, політична влада в часи Середньовіччя мала глибокий сакральний зміст;

– а по-друге, владу в православній державі світового рівня міг посідати тільки Богом даний імператор, посідаючи її по *праву роду*.

Рід Рюрика мав якесь відоме в давнину й зовсім забуте нині право на посідання престолу на терені місії апостола Андрія «Скіфія». І тут же подамо головне: «Титул імператора безпосередньо не співвідносився з Христом і, отже, в принципі не мав відношення до помазання. Христос, так же як і вітхозаповітні царі, як правило, іменується латиною *rex*, а не *imperator*, і тільки цей титул міг асоціюватися з помазанням та ідеєю «царственного священства» (*regale sacerdotium*)» [15, с. 18]. Ось – корінь винятково шанованого ставлення русів до великого князя (а пізніше московітів до своїх царів).

Отож, *називатися* можна було як завгодно, але ніякі самоназви не наближували до титулу *Rex*, на який треба було мати якесь право Божественного порядку. Петро I відмовився від титулу «*Rex*» у XVIII ст., але й ніхто інший у світі на той час уже на нього права не мав.

Звідки ж узявся в київських володарів такий титул? Які могли існувати давні традиції нашої історії, що дозволяли представнику, в принципі, зовсім юної династії Рюриковичів одразу офіційно титулуватися за рангом «царя царів»? Економічна чи політична вигода в таких речах має значення, але *права на титул не дає*.

Першою державницькою концепцією Руси був Каганат. Апофеозом її ідеологічного розвитку було «Слово про Закон і благодать» Митрополита Іларіона (XI ст.), в якому церковний владика Руси висловив похвалу Кагану Володимирі. «Володимир, – як зазначив О.Пріцак, – був Каган – це так само як імператор» [17, с. 6]. Наука визначає Каганат як військово-демократичний ель, характерний для скотарських народів. Але для еля існує інший титул правителя – ельтебер. **Хто такий тоді Каган?** І питання зависає.

А звідки в Київській Руси, переважно землеробській країні, взявся **степовий** державний устрій, який проявляється навіть у період її найвищого розквіту? Спроби відшукати паралелі державної системи Руси з такими кочових народів (Л.Гумільов [18]) безперспективні, хоча й прояснюють низку питань, на які не дають відповіді західноєвропейські джерела, бо в європейців не було каганатів (ось чому титули європейських правителів **і не могли бути** вище *princeps-ів*). Проте нам нічого шукати його в іноземних й іновірних народів – у нас у самих був каганат, адже ще з початку VIII ст. в регіоні Руського степу існував Руський каганат, що виломився з Хазарії в час, коли в ній розпочалась іудаїзація правлячої династії й аристократії. Руси в такий спосіб виводили з-під цього процесу частину населення Хазарського каганату, як також, очевидно, й якийсь рід. Саме останній тут же, вже в Руському каганаті висунув претензію на титул «Каган», вочевидь, протиставляючи його хакану Хазарії, династія якого взяла чіткий курс на прийняття іудаїзму. Геополітичний вибір русів у світовому протистоянні «християнство / іудаїзм» тут просто не підлягає сумніву. І всі його корені й прояви ще належить виявити й вивчити.

У 839 році послі кагана Руси були присутні при дворі Людовика Благочестивого, де їх, як уважається, «прийняли за шведів» [18, с. 156] (у дискусію щодо терміну не вступаємо, але зазначимо, що фігурував термін «свеони». Але ж свеони – не свеви (шваби, тобто власне шведи), й Свеонія тяглася аж до Ріфейських гір, що у XII ст. чітко зафіксує Адам Бременський). Плутанина начебто виникла через те, що Руський каганат був ізольований: «Хазарський каганат, – писав Л. Гумільов, – відділяв його від мусульманського Сходу, Болгарський – від Візантії, Аварський – від Німеччини» [18, с. 156]. Уже видно, як насіли відразу на Руський каганат інші каганати, варто було йому тільки з'явитися на планеті (хоча, наприклад, титул Болгарського правителя був «хан», **що на порядок нижче від Кагана** [19, с. 43]). Додамо сюди проблему непростих стосунків русів з «Новим Римом», правитель якого *титулував себе як «Rex»*.

Стає ясно, що в нас тут щось треба було треба сусідам, і не тільки їм. Трагічна доля Київської Руси показує, що потрібен був **титул правителя**, але не прояснює глибин. Додамо ще одного претендента – Чингіз-«**кхана**», який завойовував наш терен, твердячи, що є «сином Бога» і йде «володіти всесвітом». Його в деяких джерелах подавали «походженням з Готії». Дуже цікаво, зважаючи на те, що Готія в часи раннього середньовіччя розташовувалась на наших теренах. І як же Готія може співвідноситися з Китаєм, звідки, за іншими джерелами, походив Темуджин (Чингізхан)? У тому-то й справа, що може, але для того, щоб це досягнути, треба дуже уважно дослідити тему «Стіни Олександра Македонського», присутню в багатьох творах Античності й Середньовіччя, яку ототожнюють з Великою Китайською Стіною. З ототожненням ми не збираємося зараз сперечатись, зазначимо тільки те, що давні автори під «Великою Китайською Стіною» зовсім не обов'язково могли мати на увазі споруду, виявлену в Китаї. Всі ці автори були класними космографами, а тому їх цікавили речі не тільки приналежні земній реальності. Проте ми не будемо зараз наполягати саме на такому баченні проблеми, а скажемо тільки, що в давнину багато важливих географічних точок мали своїх двійників (а то й «трійників») – так, не один був Херсонес, Боспор, Гераклея, Олександрія, Київ, навіть Рим був не один; тож, цілком можливо, що й Стіна була не одна. З часом про більш давню могли забути, але традиція космографії зберігалася, ось і вийшло ототожнення.

І тут на можливий закид нам щодо того, що археологія іншої Стіни, ніж у Китаї, досі не виявила (вірніше, під Краснодоном Луганської області щось схоже на стіну знайшли таки влітку 2006 року, але й досі немає ніяких офіційних повідомлень. Як немає й офіційних наукових даних щодо об'єкту пірамідного вигляду, виявленого в тому ж 2006 році під Перевальськом тієї ж Луганської обл.), ми можемо сказати тільки одне: а хто ставив таке завдання перед археологами й чи невже вони знайшли вже все на землі? У свій час і Троя вважалась міфом, доки її не виявив Генріх Шліман. Отже, на нашу думку, в степовій зоні України, де існувала стародавня Готія, а в Криму – терен під

назвою «Готські Клімати»⁴⁰, Стіни (як також і пірамід, з якими вона мала бути пов'язана, адже нині вже багато написано про зв'язок єгипетських пірамід зі стіною, що в Китаї /як припускають фізики, природна електрика для чогось використовувалась/) просто **не може не бути**. Шукати треба, ось і все. Не випадково ж, досліджуючи гунів у нашому Розділі 1, ми вийшли на «скіфів-гунів» паралельно з виходом на Стародавній Китай.

Плутанини ж у IX ст. ніякої не було, німецький двір в усьому розбирався правильно. У X ст. Ліутпранд Кремонський записав: «Греки звать Russos той народ, який ми зємо Nordmannos – за місцем проживання» і помістив русів поруч з печенігами *на півдні* Київської Русі [Цит.: 18, с. 32]. Норманська теорія, як бачимо, є правильною: «норд-мани» – **«північні люди» й були руси**.

Передбачаємо реакцію: авторка далеко не першою ставить так питання і в попередників нічого з подібних спроб не вийшло, бо північ є північ. Усе так, але звертаємо увагу ще раз на наведену фразу: хроніст позначає: «“Північні люди” за місцем проживання» і поміщає їх... на Півдні. Автор не знав, що писав? Знав прекрасно, бо сторони світу визначені не за земною географією, а **за космографією**. Згідно ж з нею, «ас-сакаліба» (трактується як «слов'яни»), наприклад «живуть під Полярною зіркою». Куди далі вже північніше? Інформацію нам підтверджує великий арабський учений X ст. ал-Мас'уді: «Руси складаються з численних племен різного роду. Серед них знаходяться урмани (нормани), які більш численні...» [Цит.: 20, с. 261]. Отже, русів-норманів була більшість серед усіх русів. Так що, все тут сказане – саме про них. І ми в нашій роботі вище виклали нашу думку щодо того, чому руси / руги могли бути «урманами» – до кіммерійського минулого мешканців наших степів треба звертатися.

Цікаво, що автори «Єврейського атласу України» р.Йєгошуа Каневський і Б.Стругацький теж звертаються до наведеної нами фрази ал-Мас'уді, але тонко (і цілком свідомо) змінюють зміст, подаючи: «Руси – численні *народи...*» [21] (курсив наш. – О.Б.). Це зрозуміло: єврейські автори твердять, що русів як національної одиниці не існувало, була така собі Русь як соціальне явище – *як об'єднання міст*, в яких мала місце мішанина народів і віросповідань. При цьому акуратно подається, що Таматарху («форпост русів» за Костянтином Багрянородним. А значить, норд-манів. – О.Б.) араби звали Самкарч аль-Яхуд (єврейське місто). Однак же підкреслюємо, що ал-Мас'уді взагалі-то неодноразово оперує в своїх роботах терміном «народ», але саме тут пише інакше: «племена різного роду», а він – дуже точний автор.

Можна легко довести вказаним єврейським авторам, що Русь – не конгломерат народів, яких нічого не об'єднує, крім вигоди торгівлі й грабунку, якими й постають руси в цьому їхньому матеріалі⁴¹; не позанаціональна, екстериторіальна спільність, а **суперетнос**, до того ж – міський (урбанізований), з переважаючим військовим характером занять. «Варягування» ж («вага» –

⁴⁰ Зазначимо, що на деяких космографічних картах (наприклад, такого арабського космографа, як ал-Ідрісі, XII ст.) **Криму не було**. Значить, у зоні космографії даний об'єкт цілком міг мати зовсім іншу географію, що важливо.

⁴¹ На тлі цього чітко проявляється, як та «соціальна концепція» походження русів, що намітилась останнім часом в історіографії (див. про неї Розділ 1), стає дуже небезпечною.

санскр. = «вибрані», «кращі» [22, с. 182], пор.: вища еліта Київської Русі звалася «луччі люди»); було в ті часи професією, звичайним для військової аристократії заняттям – війни, збір данини [23, с. 416, 423, 426]. Можливо, тут ми маємо справу з військовим орденом (аналогічно: киммерійці, готи, гуни – такі ж).

А чому така увага приділена Тмутаракані? Відповідь – у того ж ребе Йегошуа Каневського, який чітко зазначив, що серед трьох Русей головною була Чорноморська «саме тому, що тут знаходилися ті самі готські клімати, або Кримська Готія, через які проходив головний нерв торгівельної магістралі караванних шляхів» [21] (підкреслено нами. – О.Б.). Та ж автор тут влучив просто «не в бров, а в око»! Тут проходив головний нерв *не тільки* торгівельної магістралі, але вираз «**ті самі готські клімати**» – дуже прикметний саме в плані фіксації *певного феномену*, на що просто історики не звертають належної уваги. Ми не праві? А чому тоді термін «готські клімати» поданий єврейським автором з малої літери, якщо це – географічна назва? Помилка? Стверджуємо: ребе в цих питаннях ніколи не помиляється, ребе просто закриває інформацію, знаючи при тому, що пише і як саме пише, як знали і його одноплемінники, які тут селилися. **Фокус проблеми.** І вийшло в нього що? В головному місті норманів перед ведуть євреї... Це приблизно те саме, якщо в Ізраїлі столицею буде місто під назвою Тель-Адольф... Ой, ребе, не смішіть людей! Щоб теорія була теорією, їй треба бути логічно незаперечною (самі ж у цьому своєму матеріалі так і написали).

У проблемі ж норманів була величезна пастка, в яку втрапили російські вчені XVIII ст., коли на запрошення Катерини II в російській науці стали працювати вельми кваліфіковані джерелознавці з Німеччини. І в усій повноті тут проявляться наслідки незнання росіянами космографії. Німецькі ж професори XVIII ст. знали, що писали, працюючи на користь власного народу (на підставі їх теорій у XIX ст. виникне Германська імперія), водночас закладаючи основи принижуючої честь нашого народу теорії «бездержавності слов'ян».

Слід сказати, що у XVIII – XIX ст. німецькі вчені створили потужні історичні й мовознавчі наукові школи. Вони обробили й надрукували майже всі відомі на той час грецькі й латинські історичні праці, прокоментували їх і переклали німецькою мовою. Під час такої ретельної праці вони не могли не побачити всіх особливостей, ми б сказали, тонких хитрощів цих джерел, як також, природно, й не скористатися ними в інтересі власного народу. Думка німецьких учених в ті часи була не лише авторитетною, а подеколи й вирішальною. Безумовно, вже тільки за обробку й видання численних стародавніх манускриптів ми повинні бути їм вдячними. Але ж вони упереджено ставилися до слов'ян, вважали їх примітивними й ні на що не здатними! Це, зрозуміло, живило расистські настрої серед німців, але, справедливості заради, слід сказати, що мало й певні підстави. І насамперед – те, що на той час всі слов'янські народи знаходились під іноземним гнітом, не були незалежними. Німці ж розсудили просто: не маєте держав, значить, примітивні. Всі. Перебуваючи ж у московських землях Російської імперії, німці, схоже, не вважали росіян слов'янами. (І, між іншим, якщо багато істориків зважає за можливе прислухатися до деяких думок цих німецьких

учених, то й на це їхнє ставлення до росіян теж варто звернути увагу).

Теорія ж «бездержавності слов'ян» і досі належним чином ніким не опротестована. Її тільки заперечують. Так робив і М. В. Ломоносов (правда, всі його аргументи зводилися до того, що «цього не може бути тому, що цього не може бути ніколи», що означає тільки одне: росіяни на той час уже в космографії не розбиралися) – і безрезультатно. Все-одно існує. Її заперечують у історіографічних розділах наших підручників, але в основних усе викладається цілком в її дусі. Чому ж вона якась незнищима? А тому, що основа концепції «бездержавності слов'ян» – норманська теорія є правильною. І «бездержавність слов'ян» потрібно не просто заперечувати (бо на запереченнях нічого побудувати неможливо), а **опротестовувати**, створивши струнку наукову версію історії нашого народу на засаді правильної норманської теорії. Правильне ж розуміння останньої без знань космографії неможливе.

У результаті ж на сьогодні ми, як бачимо, отримуємо: руси були набродом народів, на чолі яких стояли євреї. Оце так... Але ж якщо існує така величезна «чорна дірка» у вітчизняній історії, то нічого й дивуватися: то німці користувалися цим, як хотіли, тепер уже й євреї виказують явний намір покористуватися. Не відреагуємо належним чином і дуже швидко, – **втратимо Русь**. Скоро слід очікувати, що на неї виставлять претензії не тільки тюрки (дещо вже з'явилося в цьому напрямку), а й китайці. Проблема – **в кліматах** (космографічне визначення), про які нащадки русів не мають жодного уявлення.

Поглибимо проблему. Підемо за німецьким ученим X ст., який помістив русів (Nordmannos) на Півдні України, й додамо інформацію з ромейських джерел, за якою «народ “рос” – скіфський, який живе біля Північного Тавра, “грубий і дикий”» [18, с. 161]. Останнє цілком зрозуміле: «Новому Римові» теж дуже хотілося того ж, що й іншим, і само собою, що ті, хто не віддавав, мусили бути грубими й дуже некультурними (так ми виходимо на до болю знайому тему: про «дуже культурну Візантію» і «варварську Київську Русь»). Цікаво, чи не так? Та ж ясно, що, якби не «дуже культурні греки», сиділи б ми з вами й досі в печерах і не знали б навіть, як треба Богу молитися! Ну, варвари, що з нас узяти?).

З усього поданого нам необхідний Північний Тавр і походження русів (скіфське). А ось характеристика титулу кагана «скіфів-гунів» за Феофілактом Симокаттою (поч. VII ст.): включав вираз **«повелитель семи кліматів всесвіту»** [24, с. 157]. Його нинішнє наукове пояснення є таким: «Сім кліматів» – то, власне, всі зони землі. Отже, каган іменувався володарем всієї планети» [25, с. 188]. А оце вже дуже цікаво. «Сім кліматів», які є головними темами робіт середньовічних арабських географів, – не просто всі зони Землі, а **космографічне розуміння** географічних зон планети. Але вже й тут видно, що Каган був володарем СВІТОВОГО масштабу. «Цар царів», усе вірно. Тому слушно зазначила Є. Галкіна, що Каган не міг бути васалом [19, с. 189]. Не міг апіорі. Все логічно. Так ми виходимо на *природу титулу* («повелитель семи кліматів всесвіту»).

Тепер же в русів, які мали безпосередній зв'язок з тими самими «скіфами-гунами», в тому числі етнічний (бо й не всі гуни були тюрками), все необхідно

зв'язати з християнством. Підставу для того дає насамперед назва місії апостола Андрія – «Скіфія» (ясно, що місія Апостола мала важливе сакральне значення). І в даному зв'язку дуже важливим для нас моментом «Слова» Іларіона є прирівняння князя Ярослава до царя Соломона. У комплексі ідей Старого Заповіту Премудрість пов'язана з думкою про священну державу, богохраниме царство [26, с. 36]. Той же, хто побудував храм Софії ставав «наймудрішим з царів» (як Соломон). Ключовим же символом Києва як «нового Єрусалиму» є напис над постаттю Марії Оранти – цитата слів псалму, який оспівував Небесний Єрусалим. І Нестор занотує слова Кагана Олега про Київ як «матір городів руських», що було, на думку В.Рички, біблійною алюзією, за якою виразом «мати міст» позначався саме Єрусалим [27, с. 96].

Усе так, але виглядає занадто інтелектуально-духовним і легко може бути визначене суб'єктивним. Мовляв, предкам просто щось там наснилося чи забажалося, то ось таке взяли й побудували, написавши при тому там щось дуже претензійне. Еге ж, висунь у середні віки необґрунтовану підставу на СВІТОВЕ ПАНУВАННЯ, отримав би... Ні, все повинно було бути дуже прагматичним. Тому підкреслюємо, що зв'язок із Соломоном має й ще один ракурс, **цілком матеріальний**. І зараз перед нами постане щось просто унікальне.

Заключним акордом гімну православній Русі було світило Небесного Єрусалиму, яке в Об'явленні св. Іоанна Богослова порівнюється з дорогоцінною яшмою, й яке мало саме в нашій історії цілком реальне втілення. Мова йде про те, що ще наприкінці XVI ст. Мартін Груневег та Ерїх Лясота бачили у плиті парапету західних хорів Святої Софії вмонтований «великий зелений камінь, подібний до дзеркала», від якого вже на 1594-й рік залишився тільки заліплений вапном отвір [28, с. 37]. Ось що про дане **дзеркало** відомо українським ученим: «У давні часи поліроване дзеркало великої смарагдової яшми відбивало промені золотого мозаїчного тла навкруги Оранти, осяваючи її феєричним неземним світлом, і давало вражаючий образ нової Русі... Враження було таким сильним, що в Києві ходили легенди про чудесні якості цього каменя: його вважали чарівним дзеркалом, що відбиває в собі невідоме, показує людям таємне» [28, с. 34]. Та не тільки в якомусь відбитті світла для підсвітки чи в чиємусь враженні була справа! Розбираємось.

Зіставимо інформацію про Київське дзеркало з фрагментом опису ал-Іскандарійї з III-го клімату арабським автором XV ст. ал-Бакуві: «Є там маяк... Нагорі маяка знаходилося дзеркало, до якого була приставлена [людина], яка щохвилини дивилася в нього. І якщо виступав ворог з країни ар-Рум і плів по морю, то спостерігач бачив його у дзеркало й сповіщав людей, і вони готувалися до відпору. Дзеркало зберігалось до днів ал-Валіда ібн 'Абд ал-Маліка. І знесли половину маяка і прибрали дзеркало з його місця. Про це є відома історія» [29, с. 34]. Про дзеркало з Олександрійського маяка пише й ал-Мас'уді, як про «величезне дзеркало з виду прозорого каменя. З нього були видні кораблі, якщо вони приходили з Румійї, на такій відстані, [на якій] зір не в силах досягнути їх. І вони слідували за тими [кораблями] в тому дзеркалі й озброювалися перед їх прибуттям» [30, с. 67]. Історія про Олександрійський маяк, дійсно, відома, але дані щодо його дзеркала наука не аналізує. А дзеркало

ж – особливе! Можливо, саме таке, яке було у Святій Софії Київській.

Тоді йдемо до найточнішого з арабських авторів Середньовіччя. Пишучи про завоювання ал-Андалуса Таріком ібн Зйядом, ал-Мас'уді подає, що ним були віднайдені деякі речі, які, як уважається, *належали царю Соломону*, й серед яких «він знайшов дивне і незвичайне дзеркало, в якому можна бачити 7 кліматів» [31, с. 90]. Ось – властивість такого роду дзеркал. **Прилад для огляду кліматів!** І хто його вивіз з Києва й куди подів, невідомо. Дзеркало ж, як виявляється, мало військове значення. Зникає зі Святої Софії біля 1594 року, переживши навіть два погроми кримських татар у XVI ст. Значить, татари ним не цікавились (з невідомих причин. Можливо, нічого про його властивості не знали). Отож, вивезли з Києва його такі самі (якщо вивезли... Хоча, схоже, що його у Св. Софії Київській таки немає. Екскурсоводи кажуть, що щось таке стоїть на верхніх хорах, але що саме не показують. Але ж, якщо немає в Києві, це означає, що треба шукати тільки в Москві. І нам так здається, що ми праві...), і можна сказати, чому: з 1596 по 1633 р. Святу Софію *тримали греко-католики* [32, с. 289]. Ось і вивезли, щоб Риму не віддавати. **А таке незвичайне дзеркало ж і виводить на Соломона, а з ним і на Єрусалим.**

(Версією науки є те, що дзеркало з Олександрійського маяка було розбите, а ось мусульманський автор, як можна прочитати вище, каже, що його «прибрали». Мусульмани й могли «прибрати», а хто ж? Чому ж не звертаємо уваги, адже то – серйозна річ, бо – прилад, і дуже непростий? Той, хто ним володів, бачив дуже далеко. Скажемо так. Немає зараз у Києві, ось українці й не бачать нічого. Або ж складніше: той, хто бачить, всю інформацію передає у Москву. Теж не виключено).

Щодо ж іудейського Єрусалиму і спокійної настанови Єрусалимського патріарха відносно свого звичайного (а не «центрально-світового» як мало б бути за логікою), а навіть підкореного Константинополю статусу в християнстві, що простежується у віках, наведемо таке положення з роботи ал-Істахрі (X ст.): «Престол в Єрусалимі (ал-Байт ал-Макдіс) – новий, його не було у часи апостолів, і воістину його влаштували після задля возвеличення Єрусалима» [33, с. 98]. Навіщо? А щоб престол апостола Андрія Первозданного у «Скіфії» затерти.

Не було такого престолу, бо нічого археологія не дає, – як зараз можуть заявити вчені? А шукати каменюку з написом на кшталт «Здесь был Вася» в даному випадку немає сенсу. До того, що кажуть патріархи, треба хоча б інколи дослухатися й аналізувати. Й історичний ворог Руси Константинополь тут – дуже важливе джерело. А патріарх Варфоломій у 1995 році, приймаючи під свій омофор Українські православні церкви діаспори, скромно так заявив, що приймає, бо вони мають давні традиції, які тягнуться насамперед від престолу ап. Андрія, «який є ще в Україні». Ось так. Значить, «ще є» все ж таки... Але якщо Президент В. Ющенко чи його наступники докланяються тому Константинополю до того, що УПЦ Київського патріархату таки підведуть під його омофор, то того престолу Андрія, «який ще є в Україні», тут не стане, бо він «переміститься» на о. Фанар, де й сидить Варфоломій.

Та «боротьба за Рим» часів Середньовіччя, що нами була розглянута, була нічим іншим, як боротьбою за «переміщення центру Світу». Але таке

переміщення можливе тільки за умови, якщо справжній Центр (об'єктивний, який не може переміщуватися) доведений до стану без свідомості. І тут ми можемо тільки констатувати незаперечний факт того, що сучасна українська політична еліта (вся без винятку) нічого не тямить у церковних справах. І в своїй безтямності наносить тільки страшну шкоду Україні. Безсвідомість теж можна констатувати, бо все це пов'язане.

Ми ж зараз упевнено можемо твердити, що можна скільки завгодно *називатися* «центром світу Єрусалимом», але є конкретні речі, які точно вказують, *де Єрусалим*. І головна його ознака – **дзеркало зі смарагдової яшми**. «Центр світу» певним чином, дійсно, може переміщатися – туди, де таке дзеркало знаходиться. Цікаво, що П. Штепа у своїй праці «Московство» (Дрогобич, 1997) цілком слушно зазначає, що з 1963 року Московський патріархат знаходиться на планеті в стані *самопротголошення себе Вселенським*. А на якій підставі, запитаєте? Підстав декілька (хоча про них Москва нікому не повідомляє), й одна з них уже, як нам уявляється, проявилася. Шукайте дзеркало, шановні. Більше нам є що сказати, але всьому – свій час.

Проблема «центру світу» – важлива не тільки теологічна й історіософська, а й геополітична проблема Середньовіччя. «Центр світу» знаходився тільки там, де знаходився *центр системи «семи кліматів всесвіту»*. Правитель же, який законно володів цим тереном, і мав право на титул «цар царів» (Rex), як і в часи християнства на незалежну (автокефальну) церкву, яка, будучи встановленою канонічно, ні від кого ніякого визнання не потребувала (а документів про визнання Київської церкви й не існує, бо **їх і бути не могло**). Дослідити ж вичерпно дану проблему можна тільки встановивши, що таке клімати. Ця тема в науці закрита – її в світовому сходознавстві (але просто як вивчення системи «семи кліматів» в арабських наукових творах) досліджує практично тільки одна Т. М. Калініна (РАН) /і ми розпочали [Див.: 34]/, тобто – це є геополітикою й досі.

Клімати – цілком конкретні геофізичні явища, які вивчати треба в напрямку дослідження проблеми неоднорідності простору. Отже, в релігійній сфері немає ніякої містики, там – реальна фізика, як також і хімія. Ми показали, як все це виходило (й виходить) на геополітику, а ось поглиблення вивчення даної проблеми можливе тільки на стику історії й природознавства.

Нам же треба в'яснити, коли в Русі почались проблеми зі спадковістю титулу «Rex». Історичні факти виводять нас на те, що Ярослав Мудрий у розподілі земель і політичної влади застосував принцип старшинства в рамках родини. За старшим сином Ізяславом Ярослав закріпив Київ і Новгород з навколишніми територіями, за іншими синами – інші терени Київської Русі [36, с. 27]. Як тільки в якомусь із князівств звільнявся престол, кожен із синів, за задумом Ярослава, піднімався на щабель вище, аж доки не сягав вершини всієї системи – Київського престолу. Але ця система ротації суперечила іншому вкоріненому принципу – успадкуванню влади від батька до сина, насамперед – старшого сина.

Ось тут ми й бачимо те, що нам треба. Якщо відразу після смерті Ярослава політичну організацію країни очолив тріумвірат старших синів Ярослава:

Ізяслав, Святослав і Всеволод, то вже в 1073 році Святослав зі Всеволодом усунули від влади старшого брата Ізяслава і створили дуумвірат [36, с. 82]. Чому так сталося, стає зрозумілим, якщо врахувати ту обставину, що Ізяслав, як старший син і спадкоємець Ярослава Мудрого, провадив політику незалежності від Візантії, через що греки влаштували у 1068 році повстання серед киян, яке вперше викинуло Ізяслава на еміграцію. Коли ж Ізяслав з польською допомогою намагався повернутись до Києва, то кияни звернулись до його братів так: «Підіть-но удвох у город отця свого. Бо якщо ви не схочете, то доведеться нам, запаливши город свій, рушати в Грецьку землю» [37, с. 106]. Ці слова, як зазначає І. Кузич-Березовський, коментує М. Грушевський так, що «це не означало нічого іншого, як «заклик братів на князівство». Гарний заклик. Підпалити Київ і втікати до Греції. Видно, що агенти кидали такі думки між народ... Так роблять всі провідники невдалих революцій від тоді аж до сьогодні» [10, с. 98]. Цінна думка. Крім того, з цього уривку, що проскочив крізь літопис, видно, на чії гроші кияни тоді робили ту «революцію» проти законного Рех-а Ізяслава. Вдруге ж грецька дипломатія вижене Ізяслава вже руками його ж братів і без жодної причини – в 1073 році.

Після цього Ізяслав буде скитатись по Польщі й Німеччині три роки, а через 18 місяців після повернення його буде вбито підступно, списом у плече (у 1078 р.). Вбивцю не було зловлено. Всеволода, одруженого з грецькою царівною, ніхто не вбив, але саме він покликав до Києва двох грецьких митрополитів Іоанна II й Іоанна III. Проте грецька царівна незабаром померла і Всеволод нарешті одружився зі слов'янкою Анною. Вочевидь, не без її впливу, він скоро зрозумів свою помилку й після смерті митрополита Іоанна III покликав на Київській митрополічій престол переяславського єпископа русича Єфрема.

То був ще один митрополит, висвячений мощами св. Климента й обраний руськими єпископами проти волі грецького патріарха. Його наступником також був русич Миколай, настановлений після смерті Всеволода Святополком Ізяславовичем. Але Святополк овдовів і греки підсунули йому в 1103 році грецьку княжну Варвару, своячку імператора Олексія Комнина. З нею в Київ прийшов грецький митрополит Никифор [Докл: 38, с. 413 – 427]. З цього часу грецькі царівни просто плинуть у Русь одна за одною (а за ними й митрополити-греки), що тільки доводить те, що **Київська митрополія мала для Константинополя просто унікальне значення**. Але все це не мало б такого негативного впливу на Русь, яке воно мало, якби не було перепинено законне посідання Київського великокняжого престолу законним Рех-ом.

Утім, після смерті Ярослава Мудрого Київська Русь уже остаточно вступила в стадію політичної роздробленості (зараз у західній науці це прийнято називати «регіоналізацією»). Ми ж вище зазначали, що поділ державної влади автоматично знижував титул володарів. Володимир Мономах буде намагатись досягти порозуміння між різними гілками Рюриковичів шляхом збирання князівських з'їздів. Про що це свідчить? Тільки про те, що був дух-ом і намагався домовитись з такими ж, як він сам, дух-ами про першенство влади. Але Мономах не був Рех-ом (як і всі наступні Мономаховичі), тому з цього нічого далекосяжного не вийшло. І вийти не

могло. Не випадково й у середовищі самих Мономаховичів почнетесь порушення порядку тепер уже їхнього власного родового старійшинства [36, с. 72 –73], що врешті решт призведе до децентралізації держави.

Подальша історія свідчить про спробу поновити лінію Рех-а через якое право на це чернігівських Ольговичів. Не випадково вчені відмічають, що не раз під час «усобиць» (що, на наш погляд, було нічим іншим, як боротьбою дух-ів проти спроб відновлення влади нащадків лінії Рех-а) доля великокняжого столу вирішувалась у Чернігові [36, с. 83]). Але все закінчилось поразкою останніх і трагічними наслідками для Київської Русі.

Література:

1. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. : [пер. з англ.] – Т.І. – К. : Основа, 1994.
2. Вассіян Ю. Твори / Юліан Вассіян. – Т.І. Степовий Сфінкс : суспільно-філософські нариси. – Торонто : RB, 1972. – 412 с.
3. Крالیук П. Становлення та розвиток теорії «Київ – другий Єрусалим» // Християнство і духовність : зб.мат. II Міжнар. наук. конф. «Християнство: історія і сучасність». Ін-т філософії НАН України ім. Г.С.Сковороди. – К. : Знання, 1999. – С.204 – 207.
4. Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Ин-та славяноведения и балканистики АН СССР. – М., 1963. – Вып.37. – С.66 – 75.
5. Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на українських землях від апостола Андрія до князя Володимира / Валентин Семенович Крисаченко. – К. : Наукова думка, 2000. – 488 с.
6. Тихомиров М. Н. Русская культура X – XVIII веков / М. Н. Тихомиров. – Москва : Наука, 1968. – 476 с.
7. Манягин В. Г. Третий Рим и Белый Дом: Очерки по русской истории / В. Г. Манягин. – Москва : Святая Русь, 2002. – 80 с.
8. Державні титули // Мета. – Торонто, 1998.– Ч.357.
9. Борисова О. В. Історичні підвалини Київського патріархату / Борисова О. В., Климов А. О. – Луганськ : Альма-матер, 2001. – 132 с.
10. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / І. Кузич-Березовський. – Львів : Світ, 1993. – 286 с.
11. Соколов А. Св. княгиня Ольга і Рим // В обороні віри : зб. статей [гол. ред. М.О.Муха]. – Ч.5. – Торонто, 1984.
12. Григорієв Ю. Будівник храму Святої Софії у Києві (до 925-ліття смерті князя Ярослава Мудрого) // В обороні віри : зб. статей [гол. ред. М.О.Муха]. – Ч.5. – Торонто, 1984.
13. Федорова Е. В. Императорский Рим в лицах / Е. В. Федорова. – Москва : МГУ, 1979. – 462 с.
14. Bibliotheca geographorum arabicorum / Edidit M.J.de Goeje. Pars 7. Kitâb al a'lâk an-nafica auctore Abû Ali Ahmed in Omar ibn Ruste. – Lugduni Batavorum. –

- Р.142 // Крюков В. Г. Сведения арабских географических сочинений конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы : дисс...кандидата ист.наук. 07. 00.06 / Крюков Виктор Григорьевич. – Ленинград, 1986. – Приложения. – С.30; Ибн-Русте. Ал –А’лак ан-нафиса // Гудзь-Марков А.В. История славян. – Москва : Наука, 1997. – С.136; Ибн-Русте-Гардизи. Худуд ал-Алам // Гудзь-Марков А.В. История славян. – Москва : Наука, 1997. – С.137; Гардизи. Зайн ал-Ахбар // Гудзь-Марков А.В. История славян. – Москва : Наука, 1997. – С.138.
15. Успенский Б. А. Помазание на царство и семантика монарших титулов / Б. А. Успенский. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 144 с.
- 15 а. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ.. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с. : іл.
- 15 б. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ: нарис історії від утворення Старокиїв. держави до кінця XVI ст.: [навчальний посібник] / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996. – 496 с.
16. Русско-немецкий словарь : [под. ред. А.А.Лепинга]. – М. : Гос. изд-во иностр.и нац. словарей, 1965. – 556 с.
17. Проблеми дослідження історії України : зб. матеріалів першого круглого стола істориків. – Славськo, вересень 1990. – Л., 1993.
18. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Н. Гумилев. – Москва : Мысль, 1989. – 764 с.
19. Галкина Е. С. Тайны Русского каганата / Е. С. Галкина. – Москва : Вече, 2002. – 432 с.
20. Кестлер А. Тринадцатое колено. Крушение империи хазар и ее наследие / А. Кестлер. – Москва : Евразия, 2001. – 320 с.
21. Каневский Йегошуа р. Откуда пошла Русская земля? [Электронный ресурс] / р. Йегошуа Каневский, Б. Стругацкий // Еврейский атлас Украины. История. – Режим доступа до статті: [http:// u.864.75.spilog.com// cnt?f=](http://u.864.75.spilog.com//cnt?f=)
22. Кочергина В. А. Начальный курс санскрита : [учебное пособие] / В. А. Кочергина. – Москва, 1956. – 196 с.
23. Степ С. Варяги // Визвольний шлях. – 1967.– Кн. IV. – С. 415 – 426.
24. Симокатта Теофилакт. История : [пер. с древнегреч.] / Теофилакт Симокатта. – Москва : Изд-во АН СССР, 1957. – 222 с.
25. Крисаченко В.С. Історія Криму в джерелах і документах / Валентин Семенович Крисаченко. – Ч.І.. – Чернівці : Митець, 1998. – 264 с.
26. Аверинцев С. С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – М. : Наука, 1972. – С.25 – 49.
27. Ричка В. М. Церква в соціально-політичній структурі Київської Русі : історико-релігієзнавче дослідження. – Дис... д-ра іст. наук 07.00.01. / В. М. Ричка. – К., 1997. – 378 с.
28. Нікітенко Н. М. Собор Святої Софії в Києві / Н. М. Нікітенко. – К. : Техніка, 2002. – 232 с.
29. ’Абд ар-Рашид ал-Бакуви. Китаб талхис ал-асар ва’аджа’иб ал-малик ал-каххар (“Сокращение [книги о] памятниках и чудеса царя могучего”) : [пер. с

араб., прим. и прил. З. М. Буниятова]. – Москва : Глав.ред.вост. лит. «Наука», 1971. – 158 с.; арабс. текст 189 с.

30. *Bibliotheca geographorum arabicorum* / Edidit M.J. de Goeje. Pars 8. *Kitab at-tanbih w'al-ischraf* auctore al-Masudi. – Lugduni Batavorum, 1894. – P.23 – 333 // Крюков В. Г. Сведения арабских географических сочинений конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы. Дисс...кандидата ист.наук. 07.00.06. / Крюков Виктор Григорьевич. – Ленинград, 1986. – Приложения. – С. 66 – 86.

31. *Ахбар аз заман ва ман абадаху-л-хидсан ва'аджа'иб ал-булдан... тасниф Абу-л-Хасан 'Али ал-Мас'уди*. – Ал Кахира:матба'а. 'Абд ал-Хамид Ахмад Ханафи, 1938. – Н. 68 – 75 // Крюков В. Г. Сведения арабских географических сочинений конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы. Дисс...кандидата ист.наук. 07.00.06. / Крюков Виктор Григорьевич. – Ленинград, 1986. – Приложения. – С.87 – 92.

32. Велика історія України : Видав Іван Тиктор. – Львів-Вінніпег, 1948. – 964 с.

33. *Bibliotheca geographorum arabicorum* / Edidit M.J. de Goeje. Pars 1. *Vitae regnorum. Descriptio ditionis moslemical* auctore Abu Ishak al-Farisi al-Istakhri. – Lugduni Batavorum, 1870. – P.4 – 227 // Крюков В. Г. Сведения арабских географических сочинений конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы. Дисс...кандидата ист.наук. 07.00.06. / Крюков Виктор Григорьевич. – Ленинград, 1986. – Приложения. – С.92 – 99.

34. Борисова Ольга. Генеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V – XVст.) / Ольга Василівна Борисова . – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 456 с.

35. Шевчук В. П. Історія української державності : курс лекцій : [навчальний посібник] / Шевчук В. П., Тараненко М. Г.. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.

36. Бодрухін В. М. Українська державність удільної доби (XII – XIV ст.) : монографія / В. М. Бодрухін. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – 304 с.

37. Літопис Руський : [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – 591 с.

38. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. – Т.1 (до р. 1353). – Рим-Нью-Йорк, 1965. – 816 с.

РОЗДІЛ 5

Історіософський вимір геополітичних претензій руських політичних і релігійних еліт у добу Середньовіччя

У середні віки історіографія, історіософія й історична епістемологія не були розділені, а разом являли собою **єдину філософію історії**. Самобутність і оригінальність філософсько-історичного мислення православних русів знайшли своє осмислення в науці, зокрема, їх вивченню присвячували свої сили такі значні вчені, як М. Н. Тихомиров [1], Д. С. Лихачов [2] та інші. Історіософський аспект у фундаментальних дослідженнях радянських учених спеціально не виділявся, оскільки в СРСР історіософія не визнавалася наукою, але його цілком можна прослідкувати в роботах метрів радянської історіографії, які займалися вивченням історичного мислення наших предків.

Одночасно слід мати на увазі, що якщо мислення західних європейців у часи Середньовіччя мало виразно філософську спрямованість, а відповідно, їх цікавив найперше внутрішній вимір власного «я», то мислення середньовічних русів вирізнялося чіткою **антропологічною** спрямованістю. Тому руську людину цікавили найперше проблеми моралістичного характеру: походження людини (пояснювалося цілком у дусі креаціонізму), сенс її життя, її місце у світопорядку тощо. У зв'язку з цим все життя предків було просякнуте не стільки філософським, а вірніше релігійно-філософським, осмисленням власного буття, скільки **історіософським**.

Філософське осмислення історії власного народу та його місця в світі, що і є сутністю історіософії як такої, прямо виходило й на геополітику русів. При тому релігійні мотиви, зв'язані з усвідомленням місця й ролі власного народу в загальній всесвітній історії, яка осмислювалась цілком у річищі біблійної парадигми, були тут чинником вирішальним. І честь формування й розвитку такої оригінальної риси середньовічної руської культури, у тому числі політичної, повністю належить тодішній православній руській політичній і релігійній еліті.

Однак усі особливості православного руського історіософського світогляду неможливо належним чином виявити й вивчити, не розкривши особливостей самого християнства. І в даному зв'язку слід звернути увагу на те, що протягом усього ХХ ст. у науці визріває концепція, представники якої доводять, що християнство не має відношення до іудаїзму. Тобто її прихильники заперечують поширений сьогодні в науці термін «іудео-християнство».

На це в свій час звертав увагу український ідеолог і політолог Д. Донцов, наводячи слова багатьох учених про те, що християнство споріднено за духом з язичництвом, його філософією й містикою, твердячи, що дуже важливим є вияснення даного положення, адже «з думки родиться чин, а з ідеї – дійсність. Все починається з містики і все кінчається політикою» [3, с.275 – 278.]. Ось – надзвичайно важлива думка, яка й виводить проблему, що нами розглядається, на рівень геополітики.

Сучасний же стан даного питання (ніяк не можуть прихильники вказаної концепції видалити з поняття «християнство» оте «іудео-») доводить, що такий шлях пошуку істини – безперспективний. Ніяка спорідненість релігійної філософії, що працює на парадигму теології, яка є продуктом інтелектуальної, спрямованої на розвиток релігійної системи роботи людей, не може бути доказом неспорідненості головної засади релігії – **одкровення**, яке відходило насамперед від засновника віровчення. І саме тут наявним є факт, що в засадах християнства відсутнє записане одкровення, яке було б прийняте самим Ісусом Христом, у зв'язку з чим ми й казали вище, що християнство по своїй суті є не релігією Христа, а релігією про Христа, бо базується на писаннях апостолів. Утім, Христос міг передавати основні положення такого одкровення через апостолів усно (наприклад, Мухаммад теж не сам писав Коран /бо писати не вмів/, а диктував його тексти). Тому факт наявності одкровення в основі християнства не можна заперечувати.

Одкровення ж зв'язане не з інтелектом, а з Духом. І джерела одкровення в такій справі – головне. Ясно, що якщо не визнавати об'єктивності сфери Духу, то які ж у ній можуть бути «джерела», щоб їх ураховувати? Втім, становище цілком зрозуміле, адже та сфера Духу й досі не є об'єктом науки, оскільки ніяк не піддається осмисленню й аналізу в межах прийнятих і устійнених визначень. Її можна ототожнити з такою базовою категорією традиційної культури, як «сакральне». Визначити ж його зміст надзвичайно складно, бо воно належить до числа так званих апофатичних або граничних понять. Тому його вербалізація скоріш натякає на щось, ніж дає вичерпну відповідь про щось. *Але це зовсім не означає, що його немає.* І тут простежуються два головних шляхи пошуку виходу з цієї ситуації:

1) пошук об'єктивної основи джерел релігійних одкровень. Цим шляхом ідуть сучасні фізики-торсійники. Але їх завжди буде переслідувати об'єктивна в той чи інший час недосконалість фізичних приладів, які створює людський розум. Крім того, без підключення філософів і релігієзнавців самі фізики не зможуть визначити, що є релігійним, а що анти-релігійним (скажемо так) одкровенням. Церква таку методикау має [Див.: 4], але релігія знаходиться вже не одну тисячу років у конфлікті з наукою. Самозрозуміло, що вже за однієї цієї обставини її доводи наука визнати не може. Але навіть «підключення» до справи фізиків зусиль біологів, психологів, лінгвістів, філософів, істориків, як є вже нині (виникла вже теорія «еонософії»), виявляється недостатнім, щоб предметно підступитися до такої складної проблеми. Поки що, правда, не підключили свої зусилля хіміки. Але, на наш погляд, без цілковитої зміни методу (аналітичного на синтетичний) і принципу (антропоцентричного на трансформований згідно із новими науковими поглядами антропоморфізм) зміна наукової парадигми в цій площині, а за цим і визнання об'єктивності джерела релігійних одкровень наукою та випрацювання нею його визначення неможливе;

2) пошук загальних проявів у релігійному символізмі давніх людей та витікаючих з нього їхніх геополітичних претензій і практик, адже там – у тому загальному – сфера Духу, яка ніколи не потребувала жодних наукових осмислень (а, можливо, й протистояла їм), і проявляє себе. На цьому шляху

науковці різних напрямків створили вже значний обсяг літератури, але тут існують свої складності. Адже людина є такою істотою, яка весь час свого існування кидала виклик тим, кого назвала богами⁴², тому виявити, чого саме вимагало джерело того чи іншого одкровення, а що людина поламала й сама придумала, практично неможливо.

Тож не випадково, вочевидь, що на сьогодні на обох шляхах спостерігаються кризи методологій і методик. Вихід убачаємо в об'єднанні шляхів, їх синтезі. Але досягти цього дуже непросто, потрібна цілком **нова наука**, яка синтезувала б досягнення давньої й сучасної науки. Критерій істини практика свідчить, що просте з'єднання нічого не дає, крім постановня «нових пророків», псевдо-релігій та псевдо-наук. Як на наш погляд, сьогодні конче потрібним є нове одкровення, але речі такого рівня – справа найперше самого джерела тих самих одкровень. Хоча люди, усвідомивши це, можуть цілком свідомо й поставити питання про його необхідність. Але – тільки на найвищому духовному рівні. Тільки тоді Дух відреагує (можливо). Проте саме тут межі нашої компетенції закінчуються.

Наша мета зараз – висвітлити ті аспекти заявленої нами теми, на які науковці не звертають ще належної уваги, у той час, як їхні наслідки викликають великі труднощі навіть у нашому сучасному житті. Адже якщо об'єктивна основа релігійних одкровень існує, то вона ніколи не переставала існувати, а значить, діє й нині. Людина ж уже не кидає ніякого виклику своїм богам. Вона просто їх не помічає і звертає очі до Неба тільки тоді, коли її підштовхне такий могутній двигун розумового розвитку, як «смажений півень». Моралістичні висновки є доречними. Однак це – теж окрема тема.

Ми ж знову звернемося Донцова, який виокремив у Р. Штайнера дуже цікаву думку про те, що культ Мітри був префігурацією культу Христа [3, с. 275]. Через мітраїзм же йде прямий вихід на зороастризм. Додамо до того нашу думку, що нова релігія заперечує й прибирає стару, з якою споріднена – як форму, що втратила сенс. Зороастризму нині немає, іудаїзм є. Значить, християнство в період свого становлення воювало далеко не тільки, а на той час, можливо, й не стільки з іудаїзмом, як із зороастризмом та його проявами в собі самому (гностицизм), що, власне, так і було й науці це відомо. Бачення Донцовим здобутку Штайнера доповнюють сучасні вчені. Так, Т. Фадеева зазначила, що згідно з ученням Штайнера, «Чорноморський простір – це область містерій, в яких вироблялося майбутнє Заходу й забезпечувалася безперервність культурного розвитку всього людства... У легенді спадкоємність виражена і в образі чаклунки Медеї, яка допомогла Язону у випробуваннях посвячення» [5, с.34 – 35]. Донцов теж відмічав, що християнство вбачає в Христі «соняшне божество» на противагу «місячному божеству ізраїльтян», і що «бог сонця Аполлон "sol invictus" уступає в нашій календарі місце християнському Спасителю» [3, с.276].

Сполучаємо зазначене з тим, що Аполлон був, за одними даними, «малоазійського походження», за іншими – **скіфського**, що не протиричить

---

⁴² Між іншим, ми вважаємо, що саме це, а не бездумне поклоніння, й потрібне тому самому Духові. Адже свідомість людини розвивається тільки в боротьбі, і тільки у взаємних викликах та їх наслідках – синтезах – і полягає зміст процесу розвитку свідомості.

одне одному, адже й «азіатська Скіфія» була, й «Україна Йорданська» існувала (див. роботу С. Шелухіна з фразою з Пересопницького Євангелія «И ходилъ по всей украины Йорданской» [6, с. 119]). Тож, скоріш за все, більш-менш задовільно вивчена наукою греко-латинська традиція має відношення до християнства тільки по лінії філософії, міфи ж і культ через мітраїзм треба підводити до зороастризму. Але не тільки. Як ми вже показали в попередніх розділах, роль тенгріанства у створенні засад християнства залишається в науці великою «білою плямою». А то – теж Азія.

Яснішає й зміст назви місії ап. Андрія – «Скіфія» [7, с.165] як **сакральної**. «Царські скіфи», як і перси, були іранського походження, й переривання розвитку зороастризму на планеті може слугувати певним підтвердженням нашої думки про те, що нова релігія перепиняє розвиток старої й прибирає її. Практично зникло на планеті й тенгріанство. В даній ситуації новою релігією було саме християнство. Аврелій Августин беззастережно боровся з гностицизмом, тому в нього не було іншого виходу, як тільки звернутися по допомогу до грецької філософії (язичницької), що наука встановила давно.

Наступний ключовий момент, що витікає вже з Ів.1:1 – «На початку було Слово», – **мова**. З ним зіткнулися одразу обидва Рими – «старий» і «новий», коли встали перед проблемою: що робити зі слов'янством? Питання стояло про мову Богослужіння, яке не було новим, і в Східній церкві довгий час ставилися прихильно до народних мов. Західна церква ставилася до того інакше. Проте, хоча її латинізація почалася з III ст., але ще й у IX ст. у ній читали Євангеліє грецькою. І сьогодні Римський папа на урочистостях читає Євангеліє спочатку грецькою, і лише потім латинською. Але, подолавши двомовну ересь, виборовши в греків право молитися латинською мовою, Західна церква скоро створила нову ересь – тримовну, яка знайшла вираз у настанові, що молитися можна тільки трьома мовами [8, с.321]. Під тиском Заходу вона прийшла й у Грецьку церкву. На Заході слов'янське письмо довго звали «готським», пов'язуючи з ним аріанство як ересь, а кожну національну церкву вважали готською, еретичною [8, с.231]. Жодне з існуючих на сьогодні пояснень так-таки й не дає розуміння того, яке все ж таки слов'яни мали відношення до німців? Проблема є, адже скільки б не твердили дослідники, що «князь Володимир прийняв православну віру», Символ віри у Літопису – аріанський [9, с. 64], читай: «готський», і весь зміст такої явної опозиції треба виводити до поняття «Кримська Готія». В Корсунь князь Володимир і ходив, там же й усі справи щодо введення християнства в якості офіційної релігії в Русі з греками повіришував, звідти ж і мощі св. Климента Римського до Києва привіз.

Усе так, тільки **яке саме** християнство встановлював Володимир у Київській Русі, зважаючи на аріанський Символ віри з Літопису та супер-оригінальну символіку побудованої ним Десятинної церкви, а також його сином Ярославом Св. Софії Київської, в якій немає жодного знайомого нам зображення православного хреста, як і католицького, до речі, також? Якийсь особливий варіант християнства вимальовується, як і особлива церква. А особлива церква повинна була мати й особливу мову Богослужіння. Так ми логічно підійшли до проблеми слов'янської богослужбової мови.

Про те ж, що й греки ставилися вороже до слов'янської писемності й Богослужіння, свідчить «Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські» (X ст., Болгарія) [8, с.219 – 220, 235]. Нестор теж нотує наявність у другій половині IX ст. тримовної єресі [9, с.15], а папу (Адріана) хвалить за його іншу позицію. Не могло бути інакше, адже Рим визнав слов'янський обряд. Тим не менш, така настанова у Східній церкві в догмат не оформилася (і сама Грецька церква вживала не класичну, а народну грецьку мову). У ній на знак єдності церков теж читали Євангеліє спочатку латинською мовою, а потім грецькою, але у 865 р. папа Миколай I скаржився, що звичай усунуто [8, с. 236]. Однак св. Кирило щось побачив особливе у тому, що сталося в середовищі слов'янства, тільки-но залунало у ньому Богослужіння слов'янською мовою, сказавши: «Летить нині плем'я слов'янське». Поштовх пасіонарності, коли етнос, отримавши могутню духовну підтримку, «злетів» на піднесення у своєму розвитку – ось що, на нашу думку, побачив «апостол слов'ян» і виразив його глибокою і точною фразою.

Ідеологом руського націо- і державотворення був Митрополит Іларіон Київський. В його «Слові про закон і благодать» і слід шукати самобутньої історіософії Руси. Не випадково загострення стосунків Руси з «Новим Римом» спостерігається саме після настановлення у 1051 році його Митрополитом Собором єпископів. Проте там ще фігурували мощі св. Климента Римського – символу Вселенськості, на що слід зважати. Церква не була в залежності (стан автокефалії простежується, вчені вживають термін «фактична автокефалія»). Настанова ж Митрополита Київського мощами Вселенського патрона Руси – прояв формування **іншої церкви**, ніж ті, що знаходилися в орбіті впливів греків.

Виразним був і такий прояв суверенітету Руси в духовній площині, як прагнення князів канонізувати Володимира, проти чого був Константинополь [10, с.132; 11, с. 76]. Причиною такого ставлення Константинополя й був саме той аріанський Символ віри. Б. Лобовик зазначив, що елементи релігійної філософії Іларіона наближаються до точки зору Арія [12, с.132], а О. Замалеєв прямо висловився, що «орієнтація Іларіона на аріанство виявляє насамперед антивізантизм» [13, с.51]. З назвою «Візантія» обходимося обережно, але спрямованість ідеології помічаємо. Інша, оригінальна й незалежна церква постає перед нами, підтримана владою своєї держави. Формула взаємовідносин церкви і держави, викладена в Кодексі Юстиніана, втілена у життя. Церква – візантійська. **Але не грецька.**

У «Слові» Іларіона постає думка про рівність і тотожність вчинків князя Володимира діянням римських апостолів, а далі дохрист'янські князі й «руський апостол» Володимир об'єднуються воєдино славними ділами во славу Руси як великої держави [14, с.174]. Справу батька продовжив «благовірний каган Ярослав» [14, с.137]. У такий спосіб іде підкреслення повної свободи Володимира у справі християнства. Важливо й те, що Володимир віднайшов і привіз до Києва мощі св. Климента. Вживання історичного титулу «каган» щодо руських володарів теж працює в річищі високих політичних претензій Руси. Отже, історію Руси, діяльність її володарів Іларіон розглядав на широкому, всесвітньому тлі, зосереджуючись саме на історіософських

проблемах, пов'язаних з питанням про місце окремого народу в загальній історії людства.

В основі політичних і релігійних інтересів Руси А. Сахаров побачив **римські зразки** [11, с.78]. Такі ж ідеї побачили історики й у Найдавнішому літописному зводі. Історіософська парадигма в русів – класична, імперіальна, але самобутня. Лінію продовжив Іаков Мніх, який у «Пам'яті і похвалі Володимиру» (70-рр.ХІ ст.) ужив майже тотожні Іларіоновим порівняння князя. У нього серед апостолів вже фігурує Андрій як першовчитель «Грецької землі», а також з'являється вислів: «Оле чудо! Яко новий Єрусалим на землі явися Київ» [15, с. 74]. Про Константинополь згадки немає. Не дивно, адже апостол Андрій виходив на місію під назвою «Скіфія». Ось чому ми ставимося до назви «Візантія» дуже обережно – ця назва може виявитися більш давньою від часу, коли її вирішила прийняти Східна Римська імперія. [І зовсім не факт, що її в Малу Азію принесли греки, адже не слід забувати про переселення туди геродотових кіммерійців. Між іншим, – з наших теренів].

Ті ж історіософські мотиви видні й відносно княгині Ольги – в її проложному житті (ХІ ст.), а також у давній редакції життя Володимира [11, с.78; 15, с.70 – 75]. Як «новий Константин великого Риму» постає останній і в Нестора [9, с.75]. Про Константинополь згадують, але лише як про «град Константина». Що ж до його місця, то його швидко витіснили з позиції «новий Єрусалим». Мотивацію («центр світу») надав середньовічний богослов Севульф [16, с.131], ми її вище наводили. І тоді проступає дуже глибока засада геополітичних претензій Руси. Виявляється, ось на що претендував Київ – на ідеологію, яку не могли розробляти ні Рим, ні «Новий Рим», бо в них уже була своя ідеологія – «священних монархій», а не сакрального центру світу – Єрусалима. А своєю антиіудейською поставою, виказаною у «Слові про Закон і благодать» [10, с.130 – 132], Митрополит Київський Іларіон, а з ним і вся релігійна еліта Руси, у свій час більше зробили для боротьби з іудаїзмом як протилежним християнству світоглядом, ніж Августин з його послідовниками.

Напрямок полеміки з іудеями розвивався далі в джерелах. У «Києво-Печерському патерику» є оповідання про те, що руські монахи мали звичай ходити «к жидом», щоб сперечатися й докоряти їм [17, с. 65]. Євреїв було в Києві багато й вони приносили свої книги, на яких засновувалося багато єретичних висловлювань [10, с.143]. І «слов'янське плем'я» в особі своїх кращих релігійних і політичних діячів не тільки «літало», а й творило, й боролось. І не безрезультатно, прямо скажемо. Руський перекладач «Історії іудейської війни» Йосифа Флавія робив багато власних вставок у текст. Питанням біблійної історії присвячені були «Палеї», де робилися апокрифічні додатки і пояснення, але були й особливі «Палеї» – полемічного призначення. Наприклад, «Палея толковая на юдеї», яка у ХІІ ст. вже існувала й виникла в Руси цілком самостійно [10, с.141]. У ній було багато матеріалу не з біблійних текстів, а з «отречених» книг, отже, багато питань ранньої історії людства в ній були відкориговані.

Фіксуємо важливий момент: *у русів не простежується ставлення до Старого Заповіту як до одкровення, текст якого в жодному разі не можна чіпати.* Дуже показово, бо щодо Нового Заповіту такі речі в русів не

простежуються. «Палеї» ставили своїм головним завданням довести правильність християнського віровчення. Тож можливо, у Старому Заповіті предки вбачали щось таке, що вимагало корекції? Можливо. І ми сьогодні тільки можемо припускати, що саме. Але настанову відзначимо як одну з причин критичного ставлення до текстів Ст. Заповіту. Доказ правильності віри – важлива проблема. Але ми б порадили тут бачити також геополітичне й духовне змагання «за Єрусалим». Не випадково і створення самої Київської держави, і її боротьба із зовнішніми ворогами мали чітку антиіудейську спрямованість. Вважається, що з розгромом іудео-Хазарії великим київським князем Святославом у 965 році загроза з її боку перестала існувати. Але ось М. Тихомиров подає, що й напади печенігів були з іудеями пов'язані [10, с.131; див. також 18, с.26 – 27]. Напад печенігів на Київ збігся з роком смерті брата Ярослава – Мстислава Чернігівського і Тмутараканського (1036 р.). Отож, боротьба йшла одночасно – за Київ і Тмутаракань, тобто за обидва політичні й сакральні центри Землі Руської. Археологія покаже, що Ярослав буде ставити Софію Київську там, де ще його батько Володимир будував храм, а до нього велика княгиня Ольга. Значить, стара будівля була просто знесена печенігами. Є підстави до твердження, що іудеїв, які стояли за спиною печенігів, цікавило саме оце місце. Для своєї синагоги. І Св. Софія Київська як символ Небесного Єрусалиму, «Єрусалиму нового» – як нового «центру світу» поставала в піку іудеям, яким Русь у такий спосіб відмовляла в праві «на Єрусалим».

Питання щодо причин загибелі Іудеї й піднесення Римської імперії розглядається в особливому трактаті – «Словеса святих пророків», списків якого відомо декілька, але оригінал, за М.Тихомировим, – «південно руський» [10, с.143], читай: **український**. Дати виникнення пам'ятки історики визначають різні (1234 і 1242 р.) на основі таких двох фраз з різних списків [Цит.: 10, с.143]:

1) «От того введь Титова взятія до нынешнего года вы уже порабощены у нас более тысячи лет».

2) «От того плена Титова до нынешнего года вы уже порабощены у нас более тысячи лет и двести без тридцати трех годов».

Нас зараз цікавить не дата, а оте «вы уже порабощены у нас». У кого «у нас», до того ж – уже на той час більш, ніж 1000 років, якщо в тексті йде мова про піднесення Римської імперії, а оригінал – український? А подамо тут прикметне положення з роботи А.Куліша: «Це ще не голод. Коли Тіт брав Єрусалим, жидівські матері їли своїх дітей, коли ваші матері почнуть їсти своїх дітей, тоді й можете прийти і сказати: "ми голодуємо", – заявив Лейба Бронштейн у 1921 р. делегації голодуючих селян» [19, с.3 – 4]. Ставимо логічні питання: а при чому українці, що римляни колись обложили і знищили Єрусалим? Чому нащадок тих, кого не доїли свої ж у 66 році, у 1921 році вирішив помститися українцям за те, що колись зробили римляни? **Де був Рим у такому випадку?** Ось – питання з питань. І, схоже, що то українці, не приділяючи необхідної уваги «римським зразкам» в ідеології Руси (див. вище вираз А.Сахарова), не знають відповіді на нього; іудеї ж це знають точно.

Римська історія в трактаті дається на основі грецьких хронік у їх руській обробці, але, оскільки з самим Римом у трактаті проступила якась захована проблема, ми від узагальнень утримаємося.

Причиною загибелі іудейського царства показано сам іудаїзм: «Самі ви були у погибелі гірше єгипетського рабства, розгнівався на вас бог, а тепер увесь ваш закон вивергнув. Отці ваші спокусилися, погубили свій розум своєю злонамірністю» [Цит.: 10, с.145]. Такий же мотив проступає і в Літопису – в оповіді про прихід їхніх місіонерів до князя Володимира. Вони казали так: «Розгнівався бог на предків наших, і розточив нас по землях за гріхи наші, і оддана була земля наша християнам» [9, с.52].

Однак, слід мати на увазі, що іудаїзм ніякого місіонерства не знає, він розповсюджується виключно статевим шляхом. Навіть в іудео-Хазарії тільки верхівка суспільства – євреї-рахдоніти була іудейською. Корінне ж населення навертати в іудаїзм ніхто й не збирався [20, с.166]. Ахмед ібн Фадлан у 922 році мав на терені Степу, що його контролювала ікдео-Хазарія, серед тюрк-огузів таку розмову: «І ось Текін засміявся і сказав: "Дійсно ж, цей тюрк каже тобі: "Чого хоче господь наш від нас? Ось він вбиває нас холодом, і як би ми знали, чого він хоче, ми обов'язково це йому дали б". Тоді я сказав йому: "Скажи йому: "Він (Аллах) хоче від вас, щоб ви сказали: "немає бога окрім Аллаха". Він же засміявся і сказав: "Якби нас цьому навчили, ми обов'язково це зробили б"» [21, с. 125]. Значить, ні про яке місіонерство з боку іудеїв мови бути не може, а серед тюрків, які знаходилися на контрольованій ними території, не простежується навіть язичництва, адже якби таке було, то тюрк уже щось би сказав на цю тему (щось на кшталт: у нас є свої боги, ми їм молимося, нам вони ближче, тож нічого нас тут агітувати). Суцільне безбожництво якесь. Що тоді мав на увазі Нестор, описуючи якесь «місіонерство іудеїв» у Русі?

Враховуючи попередній досвід самої ж Хазарії, можна зробити висновок, що іудеї збиралися втілювати в життя такий же варіант «навернення». Наступний крок – це дружина-єврейка для Київського князя й династії скоро кінець: у самій Хазарії династію Ашинів, яка існувала там на момент появи в країні іудеїв, змінив саме в такий спосіб уже суто єврейський режим Обадії. І вона з до цього вельми розвинутої країни перетворилася в таку, в якій не вироблялося нічого, крім рибацького клею. Ось, власне, й усе, до чого зводилося таке «навернення». Стан духовності теж можна спрогнозувати, дивлячись на становище степових орд у X ст. Отже, Нестор фіксує цивілізаційно правильну поведінку князя Володимира. Є місіонерство і місіонерство. І модель «місіонерства» іудеїв простежується по джерелах дуже виразно. Нестор же міг в умовах засилля в Русі греків-митрополитів уже тільки натякати на це.

Дехто з істориків уважає належність до певного віросповідання визначальною ознакою етносу. Безумовно, впевненість у правильності віри, правдивості й святості шляху, яким слідує народ, мали величезне націо-і державотворче значення. Вплив даного чинника підсилювався релігійним розумінням історичного процесу. А в нашому випадку ми маємо справу ще й з «великим протистоянням» християнства й іудаїзму в світовому вимірі, при тому **Русь виявилася в його епіцентрі.**

Ідемо до Нестора, щоб виявити у нього такий унікальний розворот проблеми мови, який дасть нам розуміння, чому Русь в її відчайдушній боротьбі за існування не приходилося очікувати підтримки **нізвідки**. При тому враховуємо, що робота над «Повістю минулих літ» ішла в час, коли після 1115 р. розпочнеться штурм греків-митрополитів на кирило-мефодієвський обряд, тому літописцю доводилося діяти дуже обережно. Щоб зберегти роботу. Не випадково її списків відомо дуже мало: знаходили по монастирях і нищили. Чому – дуже непросте питання, але дещо нижче покажемо.

Вчені давно говорять про порушення логіки Літопису, і найперше вказують на такий фрагмент: «І так розійшовся слов'янський народ, а від його [імені] й дістали [свою] назву слов'янські письмена» [9, с.3; зауваження Л.Махновця – прим. 9]. Зазначаємо: Нестор «ходить» у тексті по певних колах, то ж так і логіку треба дивитися.

Перше коло – від Потопу до слів «і був тоді один народ» [9, с.2] із зазначенням географії й етнографії «коліна Яфетового».

У *другому колі* головна дійова особа – Бог, який розсердився й розсіяв народи, виділяються слов'яни й дається вже їхня етнографія й географія. Коло замикається повертанням до теми розсіяння (бо далі вже піде вилучення з середовища слов'ян полян і розповідь про них, або – *третьє коло*) і фразою: «від його [імені] (у дужках вставка укладача. – О.Б.) й дістали [свою] назву слов'янські письмена». Та, від кого ж?! А треба на початок кола дивитися. Й тоді проступає, що – від Бога-Слова, можна вжити «Логос», або «Глаголь», відповідно отримуємо глаголицю, яка й дала початок кирилиці. А якщо вилучити слова в дужках, бо їх увів перекладач, який міг і помилитися, то вийде так: «І від його й дістали назву слов'янські письмена». Ось! «Божа мова»! Ось так Нестор занотував не будь-що, а **божественний початок руської мови й писемності**.

На те, що в джерелах простежується такий підхід, звертав увагу український історіософ Ю. Липа [22, с.184], й що підтверджується джерелом «О преставленіи св. Кирилла, оучителя словенському языку» [Див.: 8, с.119]. Аспект – унікальний, бо тримовники й дорікали слов'янам, що їх мова начебто не божественного походження, а про себе казали: «Богъ нам естъ створиль письмена» [Цит.: 23, с. 46]. Тут усе варто зіставити з тим фактом, що Римський папа, побачивши «Євангеліє, писане руськими письменами», що його св. Кирило привіз з наших земель до Риму, тут же визнав слов'янський обряд. Чому? А тому, що божественність руської мови й писемності таким чином була незаперечно підтверджена. Євангеліє те, правда, тут же «кудись ділося» і немає його сліду й досі, що теж не випадково: світова геополітика. Свої джерела треба зберігати самим. І тоді з'являється зовсім інший ракурс проблеми давньослов'янської богослужбової мови: не як народної мови (про що багато написано), а **мови божественного походження**. А то ж – зовсім не одне й те ж.

І ось, Західна церква була більш «тримовною», ніж Східна, тим не менш її голова – Римський папа визнав слов'янський обряд. Значить, справа полягала якраз у тому Євангелії, «писаному руськими письменами», яке мало бути особливим. Яким? **Неканонічним**, тому «кудись і ділося». Але якби було, наприклад, аріанським, ніколи б папа не визнав обряду. Причому, й автором

його мав бути тільки апостол з числа тих чотирьох, Євангелія яких були церквою канонізовані (інакше теж папа не визнав би обряд). Що ж то могло бути за Євангеліє таке? А звернімося до арабських джерел. Так, Ібн ал-Факіх ал-Хамадані (перша половина X ст.) говорячи про якесь «Євангеліє джармаканською мовою»

(терміну «джармаканський» немає загальноприйнятого наукового пояснення. В. Крюков, зокрема, вважає, що термін стосується «джараміка», які жили у Південній Месопотамії й були підпорядковані Антіохійському патріарху [23 а, с. 38]. Але ж Ібн ал-Факіх пише так, розповідаючи про **слов'ян** і греків, називаючи їх при тому «малканійськими християнами». З цього В. Крюков робить висновок, що то могли бути якісь із балканських слов'ян. Ми ж пропонуємо попрацювати з вимовою самого терміну так: «джармаканський» – «тармаканський» – «тамарханський». І бачимо тут зашифроване означення мови русів, як також /можливо/ й фіксацію якогось особливого обряду),

пише про **степовий народ** («вони володіють коровами, кіньми й вівцями»), дуже вправний у малюванні ікон. «Їхні художники, – пише він, – малювали людину до тих пір, доки не відділилася від них секта, після чого вони не були задоволені тим і стали надавати їй вид юнака, і якщо хотіли – дорослого чоловіка, і якщо хотіли – старця. Потім вони не задовольнилися тим й стали робити його красенем, потім – навіть чарівним. Не задовольнившись тим, надавали йому вигляд такого, що сміється чи плаче. Потім стали розрізняти злу посмішку від сором'язливої, надмірний сміх і посміх, радісний сміх і безсенсовний. І стали складати зображення до зображення» [24, с.17 – 18].

Технологія малювання описана дуже цікава, але для нас зараз головне те, що «відділилася від них секта» якась. Та «секта» могла пізніше потрактувати як «секту» самих «джармаканців», що, скоріше за все, так і було, чому й ікон таких не залишилося, як і текстів того Євангелія «джармаканською мовою» (Дуже смутно простежується в Карамзіна – у тому, як він описує все те, що відбувалося в Корсуні, коли його захопив князь Володимир і приймав там рішення про хрещення, – інформація про якусь «ересь митрополитів». А чи не про «джармаканських» іде мова? Від цього до ярлика «секта» – шлях прямий). Замислимося: а чому, власне, так могло статися? І тут ми знов вийдемо на знайому вже нам тему, а відповідно, вона не була випадковою.

Беремо «Апокриф Іоанна» і бачимо в ньому, зокрема, такий фрагмент: «[Я злякався і впав долу, коли] побачив у світлі [юнака, який стояв] переді мною. Але коли я дивився на нього, [він став подібним до старця]. І він змінював свій вигляд, ставши як

⁵ дитина, у той же час переді мною. Він був [єдністю] багатьох форм у світлі, і [форми] відкривалися одна у іншій» [25, с.197].

Ібн ал-Факіх якраз і описав утілення в іконах саме такого образу. **А то ж – Христос.** Тож навряд чи в балканських слов'ян-християн, що притримувалися ортодоксального грецького обряду, могли існувати такі ікони, в яких би аж бриніли зороастрійські елементи, тобто «еретичні». Греки ненавиділи це всюди й викорінювали до ноги.

Додамо тут те, що українські козаки, обґрунтовуючи свої права на самобутній політичний і духовний устрій у «Конституції Пилипа Орлика»,

виводили своє походження саме від хазар [26, с. 25 – 27]. А св. Кирило з Хазарії те Євангеліє й привіз. Усе сходиться.

В такому разі ставимо питання: а якщо те невідоме «Євангеліє, писане руськими письменами» було нічим іншим, як **Апокрифом Іоанна**, тільки писаним не коптською мовою – як те, що було знайдене сучасними археологами, а давньою мовою русів (наприклад, «джармаканською»...)? І тільки тут нам стане ясно, що коли папа взяв у руки Євангеліє, привезене «слов'янським апостолом» Кирилом з Корсуня, то його в той момент просто потряс шок. Те Євангеліє було «супер-єретичним», бо все було просякнуто зороастризмом (див. текст Апокрифу), але, значить, було автентичним, тобто – його писав сам апостол тими самими руськими письменами.

Інше християнство буквально ввірвалося у папську резиденцію! Та, те руське Євангеліє треба було заховати так, щоб його ніхто ніколи більше не побачив (що й сталося), але не визнати обряд означало піти проти Бога, бо мова Євангелія, дійсно таки, мала божественний початок. У жодному іншому варіанті слов'янський обряд не був би визнаний Римом ніколи.

Тут – дуже глибоко, тут – те, про що вже прямо напише Аквінат, і саме у своєму вченні про політику. Людина, каже Фома, «є з природи соціально-політичним буттям, і уроджена жити в суспільстві із своїми співгромадянами... Найбільшим доказовим законом соціальної природи людини є її здібність висловлювати свою ідею іншій за допомогою мови» (S. T. – I – II, q. 90, a.1) [Цит.: 27, с. 170]. Отже, якщо церква і держава бажали тримати великі маси людей не насильно, що не може тривати довго, а відповідно до їх соціальної природи, то зобов'язані були контролювати проблему мови у першу чергу. Тим більш революційною на такому тлі постає місія «солунських братів», а також самого акту визнання папою слов'янського кирило-мефодіївського обряду. То було нічим іншим, як **відмовою Рима від претензій**. Ні німців, ні західних слов'ян Рим не випустить.

А ось – зовсім інша картина. Константинопольський патріарх Фотій, борець проти тримовності був товаришем св.Кирила; ромейські імператори теж визнавали право вживання народних мов у церкві; Константинополь не ввів тримовність у догмат своєї церкви, тим не менш, грецькі митрополити в Русі нищать безжалюбно кирило-мефодіївський обряд. Тут – не просто **невідмова «Нового Риму» від претензій**, тут – **нищення доказів божественного початку руської мови**. Адже, розвиваючи свій обряд, Київ дуже скоро не мав би конкурентів у світовому християнстві. За логікою тодішніх світових геополітичних центрів Київ треба було знищити. І Київ знищений був. І тут, як бачимо, всі історичні факти сходяться теж.

Нестор же, вочевидь, розумів, до чого все йде, і залишив нащадкам у прихованому виді джерельний доказ божественності руської мови й писемності. Завдання полягало лише в тому, щоб його віднайти. До того ж, і в Біблії знаходимо відповідний фрагмент, адже там написано: «Коли бо хто прийде й зачне проповідувати про Ісуса іншого, про якого ми не проповідували, або приймете іншого Духа, якого ви не прийняли, або іншу Євангелію, якої ви не прийняли, – то радо терпіли б ви те!» (II Пв. – 11: 4) [28, с.1429]. Хитро написано, авжеж, але зрозуміти можна (Аспект щодо «Ісуса іншого» не чіпаємо,

як такий, що потребує окремого й дуже ретельного та неупередженого дослідження, але носія **іншого одкровення** видно). Однак, і хто все те буде шукати, ще й Біблію слухати? Той, хто веде своє походження від мавпи? Та воно йому треба? Так історичні факти в цій площині вже входять у протиріччя з реаліями сучасності, але це – проблеми сучасності.

У предків же все було цілком логічним і правильним. Не випадково Кирило і Мефодій, які створили слов'янську мову на основі саме руської абетки, стали *«слов'янськими апостолами»*. А образ Кирила – великого гуманіста, який з церковних посад тікав, від світської кар'єри відмовився (сказав: «Подарок дійсно великий... для тих, хто шукає його» (Життя Кирила) [8, с.320]), молитви складав високопоетичні, все своє життя служив народу; і в останній своїй молитві просив Бога про одне: подолати тримовну ересь, – віками жив у серці нашого народу, ставши втіленням високого морального ідеалу Служіння Богу й людям.

Так формувався оригінальний православний руський світогляд, причому – не тільки історіософський, а й філософський. Адже у записці *De conversione Carantanorum libellus* (871 р.) читаємо: «Відомий грек на ім'я Мефодій новознайденими слов'янськими письменами по-філософськи перевершив мову латинську» [Цит.: 8, с. 181]. Точність філософської термінології формує точність мислення, правильність бачення картини світу. І слов'янська філософія виявилась вищою від латинської. Найкращий доказ точності й неперевершеності слов'янської мови, а відповідно, й дійсного її Божественного походження. Так, уважаємо, Мефодій виконав заповіт свого брата: навіть при «поверненні на Гору» не покидати справу викладання [29; арк. 77]. Богословське ототожнення тієї «Гори» з горою Олімп у Віфінії, де був монастир [29, арк. 75] нічого не міняє. Справа в тому, що і монастир міг бути, і «апостольські мандрі», пов'язані з сакральним простором (а космографічна реальність з географічною збігається дуже приблизно), теж. Отже, що то була за «Гора» із заповіту св. Кирила – ще велике й дуже непросте питання.

Тепер – Нестор. Сама «Повість минулих літ» його була визначена вченими як твір, що виражав середньовічну філософію історії. «Мораль літописця конкретна, добро для нього тільки те, що несе у його розумінні благо Руській землі, зло – усе те, що загрожує її благополуччю і розквіту» [10, с. 148]. Інтерпретація сенсу історії в Нестора – безумовно релігійна. Зміст його – добро і розквіт Руської землі як справи, вгодної Богу, в історичну канву вплетені філософські християнські погляди. Цікавим є поділ бід: «Наводить Бог у гніві своєму іноплеменників на землю... усобна ж війна буває од зваби диявольської» [9, с. 104]. Проте містичні пояснення часто перемежаються з поясненнями реальними [9, с. 46]. Усе зазначене ж – виразна історіософія. Самозрозуміло, що руська політична й релігійна еліта працювала на користь своєї держави саме в цій парадигмі.

У Нестора маються ідеї цілісного історичного руху, ідеального, бажаного стану історії як благого для Вітчизни, необхідності піднесення людини через самовдосконалення та ін., які визначаються теж як історіософські [30, с. 6]. Для характеристики поглядів Нестора особливо цінні останні сторінки «Повісті», які літописець писав як очевидець подій. Таким є свідоцтво про перемогу Русі над половцями у 1104 р.: «І пішли полки половецькі, як бори, і не окинути було

оком їх, а руси пішли супроти них. І великий бог вложив боязнь велику в половців, і страх напав на них і трепет перед лицем руських воїв... а руси весело на конях і пішо побігли до них...а наші погнали, рубаючи їх» [9, с. 158 – 159].

Перемога – свята, бо руси воюють за свою Вітчизну. В Радзивіллівському літопису мається малюнок, як князь Олег веде русів у похід на Балкани, – на прапорі видний напис «Дін», що арабською означає «Віра», й напис зроблено саме арабицею [Докл.: 31]. Особливості православ'я митрополії Тамарха, яка існувала на терені Руського каганату, а Олег мав титул «Каган Траканський», що вченими перекладається як «Тмутараканський», ще треба вивчати, але **Священну війну русів** уже видно – з одного тільки того напису. Крім того, слово «дін» (віра) араби запозичили в персів [32, с. 53], а від персів – рукою подати до зороастризму, як також і до якогось зв'язку релігійної системи русів з ісламом. (Можливо, саме тому нащадки Чингіз-хана все ж таки поставляться до Руської церкви інакше, ніж планував Чингіз-хан поставитися до Римської).

І все ж таки за головну біду для Руської землі Нестор вважає роздори між князями, які заважали її єдності й відпору загарбникам. Подібна реалістична оцінка внутрішніх негараздів Руси пронизує й інші руські літературні пам'ятники XII ст. В узагальненому виді ми б визначили головну руську проблему моралістичного характеру, як «проблему зради», що знаходиться у згоді з визначенням Я.Дашкевичем двох головних причин загибелі українських державних творів протягом останніх більш ніж 1000 р. – концентрований наступ сусідів і внутрішня зрада [33, с. 4 – 5]. Хоча саме розділення влади між князями визнавалося в середньовічній Руси нормальним явищем. У предків явно немає ідеології самовладдя, хоча Ярослав ще зветься самодержцем (цесарем), але поділ після нього Руси між нащадками сприймається спокійно. У тому була своєрідність державно-політичної моделі: порядок зайняття уділів князями був «лествичним» [34, с. 98]. Кожен князь мав займати власне положення у соціальній структурі суспільства відповідно до «листвиці» (тобто «драбини»). Грецького уподібнення імператора Богу в русів немає. Бог дає володаря, але яка земля вгодна Йому – дасть «князя праведного», а «злі люди за дурні діла» отримають немилосердного правителя. Значить, «листвиця» влади має стосунки з Небом, але не входить у нього (як це було в греків).

Отже, характер розуміння політичної влади, як бачимо, – світський, а щоб підняти кагана до рівня святості, треба було ще довести його святість. Видний вихід на формулу, виведену багато пізніше: «кожен народ вартий свого правителя». Витоки ідеї слід піднести до характерної риси Київського християнства – його патріотичності, що було закладено Іларіоном Київським у твердженні, що Бог є творцем не тільки окремих людей, а й цілих народів, тому кожна людина відповідальна не лише за свої вчинки, а й за вчинки усього народу [35, с. 18 – 19]. У тому історіософія ще й як розуміння прояву основних закономірностей історичного процесу знов проявилася.

Особливе значення має введення Нестором у «Повість» опису подорожі апостола Андрія по наших землях – предмету суперечок багатьох поколінь істориків. А. Сахаров убачає у введенні даного опису в «Повість» **ідею римськості** [11, с. 79]. Ми й показуємо, що така ідея для русів було цілком органічною – саме у зв'язку з визріваючою претензією русів на те, щоб бути

християнським «центром світу». Але сам текст фрагменту – дуже складна проблема.

Зараз же ми звернемося до тієї ж теми, що була нами вище заторкнута – порушення логіки в тексті Літопису. Тож дивимося текст, де йде фраза: «Коли ж поляни жили особно...». Тут у Нестора закінчується сторінка 7 тексту [9, с. 3]. Навпроти фрази про Кия, Щека, Хорива й Либідь перекладач стародавнього тексту Л.Махновець проставив дати так: «Друга пол. V(?) – перша третина VI ст.(?)» [9, с. 4], чітко (ще й під двома знаками питання) піддавши сумніву офіційну дату заснування Києва. Дискусія навколо цього давно велася в історичній науці, ведеться вона й досі.

Докладно цю проблему та її джерельне висвітлення дослідив Г. Василенко, обстоюючи думку, що Київ існував ще на рубежі нової ери [36, с. 40 – 42; 37, с. 30 – 31]; про існування давньої скіфської столиці у Подніпров'ї писала Т. Висотська [38, с. 8], що підтверджується згадкою про столицю Сарматії Метрополіс на Дніпрі в Птолемея (сер.ІІ.ст.) [37, с. 31]. Про існування давньої слов'янської держави в Подніпров'ї писав і Стефан Візантійський, зазначаючи так: «Гелони – сарматська держава», а в епоху панування сармат так називали й слов'ян [37, с. 31]. «Ім'я скіфів всюди переходить у імена сарматів і германців», – писав Пліній Старший (23 – 79 р.) [39, с. 33]. Подібна тенденція (фіксація «переходу» імені) простежується і в арабських авторів [40, с. 48, 91, 114, 120].

Цікавим нам видається те ім'я, яке «переходить», враховуючи те, що скіфи існували ще в часи Геродота (V ст. до н.е.), мали місто Гелон у Подніпров'ї [41, с. 63], і вважаються одними з предків слов'ян; як також і те, що німецькою «слава», «славний» – «*gluhmreich*» [42, с. 438]. Готи перебували на нашій території саме в період становлення слов'янства, ось, вважаємо, «*reich*», як також і «*gluhm*» з собою на Захід і понесли. (Знов бачимо, як іде боротьба «за Рим», що можна зрозуміти, якщо врахувати, що грецькою «ар-Рум» означає «Візантія», тобто «Новий Рим»). Термін «ас-сакаліба», який уживався арабськими науковцями на означення, на думку вчених, слов'ян (хоча існував ще термін «славійя», що не вельми враховується) у зіставленні з Несторовою паралеллю: «норики – слов'яни», схожий на ім'я, яке «переходить».

Отже, Київ міг існувати на рубежі нової ери (відсутність археології ще нічого не доводить, адже або залишків його першооснов ще не знайшли, або ж Київ нищівся так, що нічого не залишалось взагалі). Одне можна визнати однозначно – те, що Київ чомусь не втримувався в якості столиці. А що нам про це скаже Літопис? Текст його до с.15 (початку хронологічного викладення подій) розбивається на шість нерівноцінних за обсягом концентричних кіл. Літописець ніби ходить навколо чогось одного, викладаючи різні події:

I коло: від синів Ноя. – С. 8, 9 [9, с.1 – 3].

II коло: «Коли ж поляни жили особно...». – С. 8, 9 (12 рядків) [9, с. 3 – 4].

III коло: «Коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми...». – С. 9 (15 рядків), с.10 (11 рядків) [9, с. 4 – 6].

IV коло: «А по сих братах...». – С.10 (20 рядків), с.11 (16 рядків) [9, с. 6 – 7].

V коло: «Поляни, що жили особно...». – С.11 (13 рядків), с.12, с.13, с.14 (7 рядків) [9, с. 7 – 10].

VI коло: «По сих же літах, по смерті братів...»

до: «У рік 6360...». – С.14 [9, с.10 – 11].

Слід зазначити, що філологи теж виділяють точно такі ж фрагменти в «Повісті» [43, с. 13 – 14], але не осмислюють їх. Значить, і з точки зору лінгвістики ми – на правильному шляху.

Логіка ж указаних фрагментів є такою: від коліна Яфетова постав «народ слов'янський, так звані норики, які є слов'янами» [9, с. 2], серед них виділяються поляни, що «живуть особно». З них постають три брати (Кий, Щек, Хорив) і сестра Либідь, які заклали Київ. Щось хотів Кий зробити важливе, але не вдалося, і поляни так і «живуть особно». Припускаємо: мала місце спроба закласти династію (для чого й треба було «ходити» в Цесароград, до цесаря» [9, с. 6]) з її столярним градом Києвом (у який тоді Кий, дійсно, щось /чи когось/ «перевіз»). Можливо, спадкоємця) і загальнослов'янську державу, але не вдалося.

Ми доводили вище, що в такий спосіб літописи й народна традиція донесли до нас інформацію про те, що землеробське населення на березі Дніпра обклав даниною благородного походження правитель войовничого степового племені (цар), який тут же і оселився. І заклав місто. Паралель збігається з логікою описів Літопису: «слов'яни – з коліна Яфетового» – «норики, які є слов'янами» → Яфет (можливо, міфологічний Арій) → Кий. І підтверджується джерелом: так, у «Собрании от Лтописателей» Феофана Прокоповича про Кия, Щека й Хорива сказано, що були «з диких піль» [44, с. 312]. **А ось і Степ!**

І предки явно це все знали й використовували у своїх геополітичних проектах. Але далеко не завжди досягали бажаного, а коли й досягали, то все дуже скоро нищилося. Безумовно, Я. Р. Дашкевич цілком правий, що однією з причин цього була внутрішня зрада в середовищі русів і слов'ян. І дійсно, так, як предки в історії нищили своїх же, ніхто не нищів. Але не слід забувати й про ворожі до Русі зовнішні чинники. Якщо про Київ, Чернігів та інші політичні центри русів історичні факти так не затерті в джерелах, як про степовий центр Тмутаракань (що є встановленим фактом), то можна твердити, що Степ таки мала якість унікальне геополітичне й сакральне значення не тільки у вітчизняній, а й у всесвітній історії. І ті зовнішні ворожі чинники про це теж знали. Можливо, й краще, ніж самі руси. Тож загадка Степового Сфінксу (як назвав Русь Юліан Вассіян [45]) залишається й досі нерозгаданою.

Тема ж «трьох братів» простежується в міфологічній традиції не тільки наших предків. Припускаємо: у даному феномені ми маємо справу з фіксацією важливих династичних речей, а конкретно – **заснування династії**. Ми в Розділі 1 написали, що династія Кия була історичною, як також і те, що ім'я засновника Києва залишається невідомим, адже наведений термін, згідно з нашою трактовкою, є його титулом. Зіставляючи ж викладене знову з «Велесовою книгою», отримуємо:

а) дощ. 39, 36-5 наводить, що після Кия 20 років правив «Лебедян, його ж називали ще Славер»;

б) ім'я Лебедян присутнє у слов'янському іменослові й означає «син Лебедя» [46, с. 67]. Коригуємо: «син Лебеді». Не треба наші сучасні уявлення

щодо родовіду переносити на давні часи, коли роль і значення жінки-династки, в суспільстві були неабиякими.

Слід придивитися й до традиції чернігівських Рюриковичів зватися Ольговичами. Вважається, що так тяглося від князя Олега Святославовича. Не факт, бо може бути глибше. Звернемо увагу на те, що останній із законних спадкоємців Київського престолу князь Ігор був Ольговичем, і з убивством його у 1147 р. перепинився процес законного наслідування влади, що мало руйнівні наслідки для всієї держави. Так перед нами наявно знов постала дуже непроста **проблема титулу Rex у вітчизняній історії**.

Припускаємо, що Кий і Либідь – сімейна пара, Славер же – їх син. А чому Либідь фігурує як «сестра» Кию? Враховуючи, що, скоріш за все, в міфології фігурували сакральні імена, то мова, напевне, повинна йти про споріднені роди. Отже, – династія. Можливо її слід називати «Києвичи», чи, як ми припустили вище, – «перші Рюриковичі, неважливо. Головним зараз є те, що перший законний спадкоємець (Rex) міг зватися **по матері**. Тему «Кия – перевізника» Нестор пов'язує з високим походженням Кия (княжим) і з його походом до Цесарограда, де той «велику честь...прийняв од цесаря» [9, с. 4, 6]. Либідь могла бути принцесою («велика честь» для Кия? Безсумнівно). Отож, Кий, виходить, «перевіз» династію. Але до V століття ніяк не можна відносити таку подію, у зв'язку з тим, що:

- 1) немає таких даних щодо грецьких принцес на той час;
- 2) греки – не слов'яни, щоб Либідь могла бути Кию «сестрою».

Ні, все ж таки не випадково Леонід Махновець проставив знаки питання навпроти фрагменту щодо Кия в «Повісті минулих літ»! Тому що вимальовується ще одна нова позиція – що все, зв'язане з літописним Києм, відбувалося багато раніше від V ст. З даного ж положення витікає ще одне – **те, що Цесароград в історії був не один**. Просто так такі речі ченці-патріоти у джерелах не ховають. І «схованка» та могла полягати у грі слів, бо Цесароград міг розумітися як «Град цесаря», тобто Rex-а. Ми ж вище вже показали, що римські й грецькі імператори так себе **тільки називали**, адже рівень їх титулу ніколи не був вище *princes*-а. Церковний Рим роздавав підвладним йому правителям цей титул? Роздавав, питань немає. Але Рим робив те, на що не мав жодного права. Легко ж роздавати те, що тобі ніяк не належить? Авжеж, легко. Але **права на титул** це аж ніяк не дає.

Крім того, дуже прикметним, на наш погляд, є те, що історія знає масу фактів подвійності, а то й потрійності географічних назв. Так, Олександрій, Понтів, Боспорів, Херсонесів тощо було по декілька; Кий, за Нестором, хотів ще один Київ (як Києвець) закласти на Дунаї; а навіть Рим, як відомо, був не один. «Мода» в давні часи була така – на розбудову однойменних політичних і релігійних центрів. А ось щодо Константинополя – нічого подібного ніде навіть не простежується. «Пуп землі» якийсь. А він і поводив себе саме так.

Загальновідомо, що до часів Константина Великого Константинополь був Візантієм, який заснували колоністи з Мегар. Та, немає питань. Аж ось візьмемо такі цікаві дані римського вченого Плінія Старшого (I ст. н.е.) з його енциклопедії античності – «Природничої історії»: «Від Каркиніти починається Таврика... На узбережжі від Каркиніти розміщені міста: Тафра – на самому

пересипі півострова, потім – Гераклея-Херронес, якому подарована свобода римлянами. Місто раніше звалося **Мегарикою** і було найблискупішим місцем на всьому цьому просторі завдяки збереженню грецьких звичаїв» [Цит.: 16, с. 102] (виділено нами. – О.Б.). Отримуємо: Гераклея-Херронес-**Мегарика**. (Тему того, чому фігурує «Херронес», а не «Херсонес», не чіпаємо). Ну, майже Мегари, чи не так?

Отже, на початку н.е. як кілька міст могли носити одну й ту ж назву, так і одне місто могло мати кілька назв. Нагадуємо, що Візантій був «старовинною мегарською колонією» й знаходився в Понті Фракійському, за який точилася боротьба Риму з Боспором (Понтом). І тут важливим зараз є не стільки **Понт Фракійський**, де знаходився Візантій, скільки **мегарський** характер останнього. Дуже небезпечно для «Нового Риму» (який мав претензію на назву Візантія), бо те, з якої саме Мегари прийшли ті колоністи, що заснували його і назву дали – **Віз-антій** (а що? Дуже цікава назва...), може виявитися ще великим питанням. Адже навіть з «грецькими звичаями», а значить, і з культурою, від якої й залишаються матеріальні рештки, що досліджуються вченими, у тієї стародавньої таврійської Мегарики було, згідно з Плінієм, усе в повному порядку. Та й нічого дивного, бо українська археологія зафіксувала схожі з крито-мікенськими пам'ятки на терені Наддніпрянської України за півтисячоліття до того, як вони з'явилися в Греції. Тож нас особливо не здивує, якщо виявиться, що й Візантій в історії був не один.

А тепер розвиваємо тему далі. Проставимо тут той факт, що Антська держава існувала в межах Полянської Русі, а також свідчення того ж таки Плінія Старшого, а також Помпонія Мела (сер. I ст. до н.е.) щодо того, що в їх часи «жили на Підкавказзі, між Каспійським і Азовським морем, у сусідстві кіммерійців, георгів і амазонок – циссіанти» [47, с. 45]. Ряд учених уважають, що то були два народи: циссі й анти і пов'язують останніх зі слов'янськими антами [47, с. 45]. Зважаючи на традицію наших предків виділяти у своєму середовищі аристократію: «царських скіфів», «сарматів царських», припускаємо, що існували просто анти (поляни) й анти-циссі («анти царські», скоріш – «цісарські»), які й проживали на теренах, де пізніше постане Тмутараканська Русь. Висунуте нами положення підтверджується:

1) тяглістю суспільної традиції антів виділяти аристократію, яка й мала право закладати династію, від скіфів і сарматів. Тому не дивним є вживання Нестором щодо слов'ян терміну «Велика Скіфія» [9, с. 8];

2) спорідненістю антів (полян) з циссіантами;

3) словами Нестора про те, що Кий і Либідь були «братом і сестрою»: так фіксується спорідненість народів і рівень соціального положення (княжий рід Кия і цесарський Либіді).

На рубежі нашої ери терени циссіантів входили в Боспорську державу, де існував Пантікапей (столиця Боспору Малого). І династія тут була – Митридатів, останнім з цесарів якої був син Митридата VI Євпатора Фарнак, який загинув у 47 р. до н.е. **Фарнак і міг віддати цесарство**. А чому ні? Його сестри були одружені з князями Сарматії, тож ант-полянин Кий цілком міг мати з ними родство, адже теж походив «з диких піль». Тому дана подія й могла бути вагомою для літописця: була спроба закласти новий Град цесаря й перебрати

цесарство, бо Кий ходив на Дунай [9, с. 6], куди, власне, й простягав свої західні межі Боспор, а східні Кию й так належали, якщо був «з диких піль».

Слід сказати й про наявність порушень логіки тексту самим перекладачем. Так, важлива фраза про похід Кия в Цесароград виглядає у Л. Махновця так: «А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо [щоправда, до якого], а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од [того] цесаря, – котрого я не знаю, [як не знаю] і при котрім він цесарі приходив [туди]» [9, с. 6]. Пояснення квадратних дужок укладачем є таким: вставлені за логікою речення [9, с. VIII]. Ось тут і можуть приховуватися помилки.

Вилучення ж дужок, окрім однієї, дає нормальну логіку, а саме: «А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо [щоправда, до якого], а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од цесаря, – котрого я не знаю, і при котрім він цесарі приходив». Дужка проявляє те, що Нестор приховав: знає, до якого цесаря ходив Кий, але сказати у відкритому тексті не може, (цензуру греків-митрополитів обов'язково враховувати треба), тому й зробив пропуск слів, позначених перекладачем дужками.

У таких пропусках, яких повно-повнісінько в стародавніх джерелах, і можуть приховуватися *таємні шифри їхніх авторів*, в яких закладалася надзвичайно важлива інформація, на що вчені ще жодної уваги не звернули. Між іншим, і нищитися спеціально призначеними для цього людьми давнє джерело могло саме так – вичищалися слова, речення, а то й цілі рядки *безсистемно*, й тоді встановити першопочатковий шифр, закладений самим автором, стає практично неможливо. Ми таке спеціальне нищення відстежили в тексті «Апокрифу Іоанна», знайденого археологами перекладеним коптською мовою. Але чи самі коптські перекладачі й переписувачі це зробили, чи їхні вороги, до рук яких могло потрапити дане джерело, встановити, природно, зараз немає жодної можливості. Можна тільки констатувати, що текст Апокрифу дешифровці майже не підлягає, адже є щодо того практично зруйнованим. Те ж саме можна побачити і в маніхейському джерелі «Кефалайя», і в нещодавно перекладеному російською мовою «Євангелії від Іуди» та й в інших стародавніх християнських джерелах, як також у пам'ятках опозиційних віровчень. Це, до речі, могли робити й самі християни щодо джерел, визнаних ворожими християнству, або тих, що були визначені неканонічними, що, до речі, є цілком можливим. Але ж знали, як саме треба нищити! Та, видно ж! Значить, система шифровки джерел існувала завжди, як також завжди було відомо, як саме треба те джерело нищити, щоб його ніхто ніколи не зміг прочитати, як би не старався. І знищили. Дуже багато.

Повертаючись же до аналізованого нами фрагменту з «Повісті минулих літ», зазначаємо, що варіант Л. Махновця дає розуміння, що Кий при одному цесарі приходив, а при іншому «прийняв велику честь», тобто, якщо все відбувалося в часи Античності, то в 63 р. до н.е. (рік смерті Митридата VI Євпатора). Якщо ж цесар фігурує один, то похід Кия був не пізніше дати смерті його сина Фарнака – 47 р. до н.е. Різниця часу суттєва.

І політичний хід Фарнака може бути обґрунтований логічно: у нього були дуже серйозні внутрішні і зовнішні проблеми. В середині держави його не визнавали ті, хто вважав його зрадником батька (і то була дуже серйозна опозиція), а назовні Юлій Цезар рвався до Понту Фракійського й отримав його у 47 р. до н.е., після чого, можна стверджувати, і з'явився в римських правителів як сам титул Rex, так і «переможець антів» у його складових, адже щодо свого зіткнення з Фарнаком Цезар, як відомо, гучно звітував Римові знаменитою фразою: «Прийшов, побачив, переміг». Може й прийшов, може й побачив, а чи переміг? Фарнак віддав Понт Фракійський **без бою**, значить Цезар Rex-а не переміг, а відповідно, сам Rex-ом не став. І Понт, яким він прагнув заволодіти, був Фракійським, а не Великим. Ще й Rex-а встигли «перевезти» (Кий справився). Цезар спізнився... Яка ганьба! Не дивно, що в тому ж 47 р. до н.е. Фарнака було підступно вбито. І в Боспорі за цим настала міждинастична криза, бо нового Rex-а, схоже, ще не було. Можна припустити, що Кий і Либідь (як нова династія цесарів) були ще дуже молодими, або, що в них довго не було синів.

А як же хронологія Літопису? А поглянемо на вищезазначені логічні кола його тексту, щоб стало ясно, що як така хронологія в Нестора доволі безсистемна і вся привязана до полян і «братів». Але й «переставка» є, бо порушення логіки тексту все ж таки, слід визнати, має місце. Стор. 7 тексту закінчується фразою: «Коли ж поляни жили особно...». На стор. 8 – 13,5 нижніх рядків – початок опису про подорож апостола Андрія; на стор. 9 – 12 верхніх рядків – закінчення даного опису (усього рядків – 25, 5). На стор. 9 – 14,5 рядків – початок опису про Кия; на стор. 10 – 10,5 рядків – закінчення даного опису (усього рядків – 25). Та, переставити можна елементарно! І логіка ніяк не порушиться, як і кількість сторінок – також.

Ми здійснили реконструкцію тексту, дали пояснення [48] і припустили, що була зроблена не «вставка», як твердять учені, а **«переставка»** в тексті, та ще й так, щоб помітно було. Чому? Після 1115 року греки-митрополити розпочнуть нищення слов'янського кирило-мефодіївського обряду, «Повість» же складалася у 1112 – 1119 рр. [9, с. VII]. А в ній якийсь стародавній, довізантійський (догрецький) – можливо, скіфський (антський) Цесароград фігурує!

Треба розібратися з Митридатами, адже без цього нічого поки що не проясняється. Мусимо визнати, що відчуваємо якусь підсвідому симпатію до особистості Митридата VI Євпатора (121 – 64 рр. до н.е.). Цей «Чорноморський Ганнібал», як назвав його Ю. Липа, не тільки своїми військовими й геополітичними діями, а й контролем морських піратів, так у свій час затиснув Рим, що той уже рахував лічені дні свого існування. І тільки зрада його старшого сина Фарнака, а також підступні дії Риму з викрадення його інших дітей, чому нехай і опосередковано, але сприяв той же Фарнак, зламали його і змусили накласти на себе руки. Пліній Старший звав Митридата VI Євпатора найбільшим володарем свого часу, Цицерон – найзначнішим цесарем з часів Олександра Македонського і взагалі найбільшим цесарем з тих, з ким Рим будь-коли вів війну. Дійсно, Митридат VI Євпатор був непересічною особистістю. І якби його

син Фарнак не вдарив його нижче пояса своєю підтримкою анти-Митридатового повстання Фанагорії, ще невідомо чи залишився б Рим на карті планети взагалі.

Родовід Митридата VI Євпатора – весь легендарний, але достеменно відомо, що панівний клас Понту був іранського походження [5, с. 36]. Однак «царські скіфи» також були іранцями. Отож, Митридат VI був з дуже давнього роду, причому, спорідненого кровно з вищими прошарками суспільств наших теренів. І навіть положення про те, що «одночасно з коронацією в давньому священному центрі парфян він (Митридат. – О.Б.) був посвячений у містерії Мітри, включаючи обряд "народження царя в печері"» [5, с.36 – 37], нічого нам не ламає, а навпаки, все уточнює. При такому зіставленні:

1) згідно з «Етнікою» Стефана Візантійського (сер. I тис.), «парфеї – народ, який раніше жив у Скіфії, а потім втік чи переселився до мідян... у скіфів утікачі називаються "парфи"» [49, с.100]. Як бачимо, серед парфян було повно «парфеїв», які трималися своїх звичаїв і традицій. Останнє зараз проявиться;

2) Адам Бременський: «Схолия 123. Павло (Павло Диякон. – О.Б.) у «Діяннях лангобардів» [пише]... про сім мужів, які лежать і сплять у області скритефінгів на березі океану»

(тут проставимо: «На море на окияне, на острове на кургане стоит белая береза вниз ветвями, вверх кореньями. На той березе мать Пресвятая Богородица» (О.О.Потебня). Образ підноситься до стародавніх яфетичних (арійських) традицій [Цит.: 50, с. 31]. У давньоіранській міфології існувала назва Світової гори – Хара Березайті. Де ж знаходиться Богоматері, як не в Центрі Світу? Все зрозуміло, але образ – **навпаковий**, що має велике значення, але є темою окремою. В будь-якому разі ми це положення проставляємо саме тут, бо дуже вже прикмента та «береза». Колись хтось, а, може, навіть і ми в іншій праці, розкриємо цей образ).

... «Схолия 141. Павло в "Історії лангобардів" стверджує, що в далеких північних країнах у скритефінгів у якійсь печері лежать сім ніби сплячих мужів, відносно яких існує припущення, що це майбутні проповідники для племен, що мешкають на краю світу» [51]. Цікаво, що в Адама Бременського у XII ст. подібні речі не виникають ніякої асоціації (принаймні полемічної) з «печерою семи сплячих отроків», що начебто, за християнською легендою, знаходиться в Ефесі. Припускаємо: в часи А. Бременського ніякої «печери семи сплячих отроків» у Ефесі ще не було (не встигли ще греки привласнити собі легенду, тобто «перемістити її), тому він і не нервує з цього приводу;

3) нагадуємо Несторових «нориків-словян», а також й інформацію ал-Мас'уді: «Руси складаються з численних племен різного роду, серед них знаходяться урмани (нормани), які більш багаточисельні» [Цит.: 52, с. 26]. А ось і «норики»!⁴³ І зараз Ліундпранд Кремонський (X ст.) нам усе підтвердить: «Греки звать Russos той народ, який ми звемо Nordmannos – за місцем проживання» [Цит.: 20, с. 32] і помістив русів поруч з печенігами на півдні Київської Русі (схоже на ім'я, яке «переходить»). Сполучимо все з інформацією

---

⁴³ Тему того, як трактує нориків дехто з сучасних учених – як якийсь народ, близький до германців, ми не чіпаємо. Ми вже не раз зустрічались з дивними паралелями в історії, зокрема, готів і русів. Тож для того, щоб вийти на новий рівень розуміння проблеми, треба відкинути всі дотеперішні гіпотези і сформулювати новий підхід, що ми й намагаємося зробити.

з ромейських джерел, за якою «народ "рос" – скіфський, який живе біля Північного Тавра, грубий і дикий» [Цит.: 20, с. 16]. Але ж само собою, що для греків такий народ буде неприємним, адже титул кагана «скіфів-гунів», за Феофілактом Симокаттою, як ми зазначали вище, мав вираз **«повелитель семи кліматів всесвіту»** [53, с. 157], наукове пояснення є таким: володар усієї планети [54, с.188], тобто – «цар царів», або cesar. Коротше – **Rex**.

Ось – те, що нам треба! Митридат VI Євпатор обрядом «народження царя в печері», що мав пряме відношення до традицій (у тому числі державних) «північних людей» (нориків – скіфів – русів) перебирав на себе вказаний титул. Митридат VI був справжній cesar – Rex, «цар царів». Тому йому і вдалося стати володарем держави від Дунаю до Кавказу. І такий cesar міг бути тільки скіфського походження (іранського). Можна вже й уточнити: **циссіантського**. Природно, що греки нервували: *de sidiv cesar, tam був і Цесароград*.

Звертаємо увагу на те, що літописець фіксує, що апостол Андрій «учив у Синопі» [9, с.3], що не є дивним, бо Синоп постав на місці, де (за Геродотом) оселилися кіммерійці після того, як їх з Північного Причорномор'я вигнали скіфи [41, с. 36]. Проставимо також тут і те, що, згідно зі скандинавськими сагами, апостол Андрій з Нікеї «зійшов на корабель зі своїми людьми; вони мали намір пливати до Міклаарда (Константинополя – Прим. укладача В. С. Крисаченка. Уточнюємо: немає ще його. – О.Б.), котрий у ті часи називався Візантією» [55]. Вчені бачать тут Візантій, майбутній Константинополь. Але ж сказано про Візантію, а не Візантій. До того ж, оскільки в таких джерелах треба враховувати все, включно з контекстом, зазначаємо, що розповідь ведеться на тлі вказання про «затоку у Великій Швеції» (Азовське море. – Прим. перекладача В. С. Крисаченка), в яку впадає Танаїс (Дон). Це не може бути випадковим. Якщо все сполучити, то можна припустити, що географію поїздки апостола Андрія на терени своєї місії треба трохи зміщувати на північ і схід (а так і є, бо місією Андрія й була «Скіфія»). Або ж, якщо не зміщувати, то тоді треба твердити, що терени майбутньої імперії «Новий Рим» повинні були входити до складу Андрієвої «Скіфії». Значить, межі останньої ще треба уточнювати.

А оце вже дуже цікаво, бо й може бути головною причиною вельми дражливої реакції греків на Київську Русь з її прагненням не тільки до духовної й політичної незалежності (до чого змагали й інші слов'янські народи), а найперше – до вищості в християнському світі, що, власне, в історії й простежується дуже виразно. Як також і причиною зведення в офіційній християнській теології Андрія Первозванного до рівня «другорядного апостола». Щодо цього й Рим не протестував, незважаючи на своє нетерпиме ставлення до греків. А чому ж? А чи не тому, що апостол Андрій, згідно з Нестором, «ходив» також і в Рим? Тож виходить, що й Рим також мав входити в терен Андрієвої місії «Скіфія», чи не так? Ось. Схоже, ми вийшли на дуже високу геополітику, яка тягнеться й до сьогодення.

Так проявляється **Візантія апостольських часів**. Тільки – Скіфська (або антська). Водночас проявляється й загальна для обох «Римів» причина того, чому вони обидва краще б воліли померти, але про все нами виявлене мовчати. Місії апостолів (а місійні завдання отримали від Христа три апостоли – Андрій /«Скіфія»/, Іоанн /«Азія»/ і Фома /«Парфія»/) проявляються як терени майбутніх

церковних імперій. І – нічого не склалося з того, що задумувалося, бо й Рим, і Константинополь забажали стати, кожен окремо, «пупами землі».

Однак, як на нашу думку, ситуація, що нами розглядається, була, з одного боку, складнішою, а з іншого – простішою. Апостол Петро відразу пішов у Рим, чим якби «наклав руку» на Захід; а Павло зайнявся створенням Східної церкви. Інші завдання у них обох, ніж в апостолів, що пішли на місії, простежуються наявно. Тож треба, напевне, зважати на те, що в засадах християнства, згідно зі Св. Письмом, були апостоли-місіонери й апостоли-пророки. Петро і Павло – явно не місіонери. Отже, обидва майбутні християнські центри мали витоково важливе значення в розбудові цього віровчення, і їхнє значення сумніву не підлягає, але воно було не місійним, а пророчим.

Західна й Східна церкви пересваряться навколо питання: кого вважати Головою апостолів – Петра чи Павла? Через це вони навіть Єдину церкву розвалить у 1054 році. А Голова ж апостолів простежується інший... Апостол-місіонер Андрій, який, згідно з джерелами, закладав кафедри й настановляв учнів на всьому просторі Ойкумени, хоча в нього самого була особиста місія – «Скіфія». Що ж у такому розкладі виходить? А тільки те, що апостол Андрій був першим Вселенським патріархом, який має право встановлювати кафедри на всьому «заселеному просторі» планети. Андрій Первозваний у джерелах і фігурує як «перший патріарх Константинополя». Але ж якого Константинополя, якщо його в часи Апостола й близько ще не було? (Це і є підставою до сумнівів учених щодо даного визначення). Ми ж стверджуємо, що ось саме так історичні джерела донесли до нас інформацію про особливий статус Андрія Первозванного як *Вселенського патріарха, або Візантійського*. І обидва «Рими» протягом історії зробили все, щоб звести його до рівня «другорядного апостола». А чому? А тому, що заснована Вселенським патріархом церква **ні від кого ніколи не потребує визнання**. Документів же про визнання, як відомо, Руська церква, яка й постала на терені Андрієвої місії «Скіфія», не мала ніколи. Отже, як папи, так і константинопольські патріархи знають щодо цього все, як знали завжди, але мовчать. Утім, усе зрозуміло: такі речі потомкам скіфів треба знати самим.

До речі, столицю Боспора Малого Пантикапею, яка була «другою столицею» династії Митридатів, так і називали в давнину – в жіночому роді. Середньовічні ж араби ал-Кустантінійю теж уживали в жіночому роді. Тут можлива гра слів навколо «Цесарограду» й відтінки змісту текстів арабів ураховувати треба. Якщо ж усе зіставити з таким фрагментом з «Велесової книги», як:

«А ся треба наша наша по Седеню, отцю нашому,
що на Понтійському березі у Росії-граді був.
І се руси пішли од Білої Вежі і од Росії на Дніпровські землі.
І там Кий заснував град Київ.
І се /суть князі/ (за трактовкою Ю. Шилова:: поселилися в ньому)
поляни, деревляни, кривичі, ляхове
на кущу руському.
І всі стали русичами» [55 а, с. 65 – 66],

то побачимо «на Понтійському березі» якийсь «Росію-град», а зовсім не Константинополь-«Новий Рим». І той «Росію-град» і може бути невідомим «Цесароградом».

Ми дану тему продовжуємо досліджувати, але зараз для нас важливо окреслити те, що з тим античним «Цесароградом» явно щось сталося, що в часи апостола Андрія ніякого Цесарограда вже немає (хоча в передуючій опису подорожі Апостола частині абзацу «Повісті минулих літ» він згадується), й Апостол уже «ходить у Рим». І більше Нестор не згадує Цесароград аж до часів, коли вже починає виклад подій з історії Русі Київської та її взаємовідносин з «Новим Римом», що, безумовно, має своє велике значення. У Нестора фігурує Синоп. Можна вже зрозуміти: цесаря перевезли. Але виходить, що цесарів після Славера Антська держава (припускаємо, що її справжня назва була така: Віз-Антія. Значить, була й Ост-Антія, і була – там, де був Синоп. *А ось і літописна Україна Йорданська*. Потім греки забрали назву Віз-антії собі) вже не мала. Династичні ж проблеми завжди важко позначалися на долі народів. Не стали виключенням тут і наші предки.

Тому не випадково, що в стародавньої, апостольської Візантії в IV столітті з'являється грізний конкурент – претендент і на назву держави, і на назву столиці. **Християнський конкурент**. Значить, Візантія апостольських часів теж була християнською. І в цьому відношенні важливим є таке спостереження Л. Гумільова: «Імператор Костянтин говорив про степи Причорномор'я: "Тут знаходять серед руйновищ міст сліди християнства і хрести, висічені зі скважистого каменя"» [44, с.124]. Отож у X столітті навіть ромейський імператор Костянтин Багрянородний уже не знав, що то була за давня християнська цивілізація. Можна вже й уточнити: стародавня Візантія (можливо, то була назва церковної території), єпископські кафедри якої були засновані «першим патріархом Цесарограда» Андрієм Первозванним. Тільки ні того античного Цесарограда, ні молодого цесаря на той час уже не було.

(Особистості останнього не торкаємося, але хронологічно «Ісус інший» простежується, насамперед якщо зважити на твердження богословів, що дата народження Христа, яку відзначає щороку весь християнський світ, на ділі є умовною).

В цілому ж, у Літопису простежується один стиль опису подій (біблійно-міфолого-етнологічний) навколо:

а) синів Ноя – «трьох братів»,

і б) Кия, Щека, Хорива – теж «трьох братів»;

й інший – літописний, хронологічний: навколо Рюрика, Трувора, Сінеуса – теж «трьох братів». Є підстави до припущення, що в такий спосіб предками фіксувалося заснування династії. Але, вочевидь, проблема полягала не просто в існуванні держави на наших теренах, і навіть не просто у скіфському (циссіантському) походженні цесаря, а саме в «перевезенні» династії, і не просто в «княжіння полян», а в місто, засноване Києм. Отже, джерела кажуть про давнє заснування Києва, і неодноразове, археологія ж міста свідчить про його неодноразове страшне нищення.

У цілому ж, так перед нами постає могутньо історично фундована православна цивілізація Київської Русі з її особливим богослов'ям й особливою

символікою, втіленою у Св. Софії Київській в її дивному, ні з чим незрівнянному образі Богородиці Марії Оранти, вираженому в кольорах візантійської аристократичної влади, а також у відсутності застосування відомої форми православного хреста (використовуються золоті сварги й «розширені» хрести), з правильними пентаграмами (азіатська символіка) на цеглинах монастиря часів Володимира Святославовича [56, арк. 4].

І тільки в такому ракурсі розгляду проблеми стає ясно, що геополітичне самоствердження Русі й не могло йти по лінії «Римів». Перед Києвом стояла інша задача: зламати стереотип «центр світу – іудейський Єрусалим» як неправильний і геополітично та ідеологічно шкідливий. Тут маємо глибоко захований **епіцентр релігійно-політичної боротьби планетарного рівня**, й середньовічна Русь у ньому відігравала, на наш погляд, головну роль.

У русів були глибші, ніж прийнято вважати, основи їх непримиренної постави як до іудеїв (що науці відомо), так і до євреїв взагалі. Останні, переходячи з іудаїзму в християнство, все одно несли ідеї єврейського месіанізму (дослідження ідеї див.: [57]). О. Домбровський підкреслював, що «ортодоксальні античні жиди були умовними християнами (бо в символіці своєї релігійної практики – церемоніалу й устами своїх пророків визнавали в месіаністичному аспекті – *in spe* грядучого Шильо-месію), але як нарід перестали ними бути, коли відреклися його за прокуратора Понтія Пілата з національно-політичних мотивів, згідно з реляцією Євангелій» [58, с. 55]. Хоч західний, хоч східний – «римські» – варіанти християнства, включивши П'ятикнижжя Мойсея в християнське Священне Писання, так чи інакше виходили на проблему єврейської «обраності». Залишиться тільки затерти, що право на місію втрачене, і все – залишиться тільки «обраність». А так на сьогодні й є.

Однак саме цього й не було в старій Руській церкві. Дж. Флетчер у творі «Про державу Руську» (1591 р.) писав так: «Що стосується Слова Божого, то вони не читають усенародно деякі книги Священного писання, як наприклад, книги Мойсея, особливо останні чотири..., визначаючи їх недостовірними й такими, що втратили своє значення з часу пришествя Христа... Книг пророчих вони не відкидають, але не читають їх публічно в церквах з тієї ж самої причини, що в них містяться тільки прообразовання про Христа і вони відносяться (як вони говорять) тільки до євреїв... Новий Заповіт вони визнають і читають увесь, виключаючи Апокаліпсис, який не читають (хоча й не відкидають його)» [59, с.138]. Вочевидь, тому українці аж до кінця XV ст. й не мали Ст. Заповіту слов'янською мовою, бо не визнавали його руси в тому вигляді, в якому його прийняв «римський світ», хоч західний, хоч східний. Наш Старий Заповіт був у «Палеях».

Ми простежуємо також елементи цивілізаційного бачення історії русами, що теж складає важливий зміст філософії історії. Етнографічні підходи до всесвітньої історії у вітчизняній традиції тісно пов'язувалися з конфесійною ідентифікацією, що видно з твору «Послання Феодосія Печерського до київського князя Ізяслава Ярославовича про віру християнську та латинську» (70 рр. XI ст.), де є такі слова: «Аще ли видиши нага или голодна или зимою или бедою ядержима, аще ли ти будудеть жидовин или срацин, или болгарин,

или еретик, или латинянин, или от всех поганых | всякого помилуй и от беды избави, яже можещи, и мзды от бога не лишен будеш» [60, с. 43]. Вважається, що тут мова йде про людей різних вір і народів, але ми погоджуємося з І.Тоцькою, що перелік народів занадто обмежений з огляду на етнічне різномайття тогочасного суспільства [61, с. 8], тому тут треба бачити насамперед визначення конфесійне.

Тож, вважаємо, що Феодосій Печерський тут виклав розуміння тодішніх цивілізацій, яке не завжди збігалось як з етнічною характеристикою, так і з територією (співаючи щоденно у псалмі: «Якщо я забуду тебе, Єрусалим, нехай відсохне моя рука!» і т.п. [Цит.: 62, с. 270 – 271], тим не менш, у Палестину їхати євреї чомусь особливо не поспішали [8, с. 10]): жидовин-іудей співпадає, срацин – араб – теж, болгарин – богумил, а ось латинян і поган було багато; еретики ж узагалі були повсюди (з еретизму постане сучасний Захід як цивілізація, а руси вже його бачили!). Цивілізаційне бачення опиралося на особливості віросповідання, причому виділялися ті, хто слідував традиційним толкам – жидовини, срацени, латиняни, погани, і опозиційним – богумили, еретики. (Богумильство, значить, не розглядалось як еретизм, а можливо, як етнічний /болгарський/ нетрадиційний толк християнства).

Релігійна толерантність наших предків інколи навіть дратувала церковних ієреїв. Той же Феодосій докоряв киянам за те, що з похвалами відзивалися про інші конфесії, кажучи, що, мовляв, і ту, і ту віру Бог дав [63, с. 37]. У Київському літопису XII ст. поміщена легенда про хрестоносців і німців, що наклали голови за визволення Єрусалиму, яких було прирівняно до святих мучеників. Митрополит Кирил, заохочуючи Данила Галицького побачитися з угорським королем, каже: «Поїдь до нього, адже він християнин!» [Цит.: 63, с. 37]. Усе так, але бачити в тому «плюралізм» не треба. Ті, про кого пише Феодосій у «Посланні», скоріш за все, розумілись як такі, що потрапили в біду на чужині й їх нікому було захистити; воїнів-хрестоносців же так сприймали тому, що ті загинули за визволення саме Єрусалиму. Своїх же ідеалів руси не зраджували, адже ідея єдності Руської Землі як Вітчизни, з якою пов'язане відчуття єдиного народу, йде через всю руську літературу [64; 65 та ін.]. Баченню історії русами було притаманне поєднання універсалізму з народністю, і таке бачення було глибоко моралістичним.

У Нестора з темою співдружності князів пов'язане ідейне спрямування культу Бориса і Гліба (вбивство яких профінансували ті ж іудеї [20, с. 316]), що пов'язане з темою у літературі, яка розробляла життя руських святих [66, с. 53 – 56], а ще – з аналогічною темою в «Повчанні» Володимира Мономаха [67], «Слову о полку Ігоревім» [68]. З усього витікало обґрунтування принципу «отчини» як компромісу між відцентровими й доцентровими тенденціями в суспільстві. Тут проявляється ще одна лінія бачення історії русами. Походження самого принципу «отчини» Нестор виводить з міфологічної оповіді про розподіл земель між синами Ноя. «Та порушили заповідь сини Хамові, напавши на землю Сифову, а згодом Ісав, та поплатилися за це, бо недобре [це] є – переступати чужий уділ» [9, с. 112]. У цілому ж Нестор

викладав історію Руської землі, поставивши історичне запитання в душі тодішнього часу: історія кожного явища потребувала викладення її від початків самого явища. Оскільки невід'ємною частиною історії Руської землі була історія держави, органічним є те, що Нестор викладає версію її початків від закладання династії.

В узагальненому вигляді філософію історії русів можна охарактеризувати так. По-перше, у філософському сенсі Русь була безумовно *онтологічною*. «Руському духові» був чужим будь-який індивідуальний суб'єктивізм, зацікавленість перш за все власним, вузькоособистісним і внутрішнім суб'єктом. Але такий онтологізм загострювався саме у матерії, що було характерним для свідомості предків ще з часів містичної архаїки [69, с. 509]. Сама ідея Бога, як її розвивала Київська Церква (Руська), висувала на перший план елементи тілесності (таким було вчення про благодать Іларіона, Софію як Премудрість Божу), у чому не було нічого грецького. В.Соловйов вказував на своєрідний «релігійний матеріалізм», «ідею святої тілесності», яка давала можливість утверджувати не тільки ідею Бога, а й максимальну енергію матеріального, перш за все – чисто людської волі і дії [69, с. 509].

По-друге, для філософії історії Русі була характерною *ідея соборності* (сама Церква ще з часів Ольги звалася Соборною, тобто Кафолічною, Вселенською). Утілення такої ідеї соборності Русь побачила насамперед у діяльності «слов'янських апостолів». Виникли Панонська, Моравська, Болгарська, й навіть Латинська легенди про них. Усі хотіли перебрати на себе ідею соборності й народності, схоже, що саме як «збирання земель», тобто в праві на створення й розбудову імперії. Русь же займала в християнстві своє, притаманне тільки їй становище й завзято його боронила [70, с. 83 – 84].

До Київської Русі слід також виводити й таку рису «руського духу», як *подвижництво й героїзм*. В їх кращих зразках була наявною потреба внутрішньої чистоти перед власним народом, оголеної й очищеної совісті. Спрацьовував тут і потенціал мови, а також культурно-національні досягнення, що підносили соборні моральні ідеали в людині, і великий плід роботи церкви – намолений сакральний простір «за людей, рідну Батьківщину та її воїнство». Допоки хоч одна з указаних засад живе, змінити соборний, колективістський світогляд на православному просторі давньої Київської Митрополії неможливо. Такою є традиція філософії історії її людності. Проте не можна не побачити й того її головного недоліку, який мав місце: освіта вважалася приватною справою, тому держава не приділила необхідної уваги організації вищої освіти, що мало негативні наслідки, адже освіта – база мислення й формує його стереотипи.

Л. Васильєв зазначив, що «в Росії не була розвинута жорстко формалізована і обов'язкова для усіх, автоматично діюча система соціальної етики як стандарт поведінки людини. Такого роду стандарт всюди і завжди створювала розвинута релігійна система, що було ледве не головною соціальною функцією релігії. Стандарт історично не був випрацьований і провина за це лягає на Руську православну церкву» [71, с. 83 – 84]. Ось – традиція, яку треба було долати, але вона подолана не була.

Усе нами вищезазначене проявило й ще одну проблему: Київське християнство було феноменом, але все ж таки не було вже оригінальним Православ'ям русів. Русь же в часи Середньовіччя несла в собі практично антитезу існуючому християнству, а значить, опозиційні течії в її духовному житті повинні були бути значними. Але слід урахувати, що руським релігійним діячам діяти приходилося в дуже складних умовах. Навіть Київського Митрополита Климента (1147 – 1154 рр.) було в полеміці між «філософами» й «простецями» (двома гуртками руської інтелігенції [72, с. 326]), звинувачено смоленським священником Фомою в тому, що пише «філософією язичницьких хитрунів Оміра (Гомера), Аристотеля й Платона». І Митрополит змушений був доводити, що не відходить від Св. Письма [73, с. 47 – 51; 74, с. 848].

Так, і жодного навіть рядка не залишилося від блискучого проповідника Авраамія Смоленського (кін. XII – поч. XIII ст.), над яким було влаштовано справжній суд як над «єретиком». Аж ось з його Життя [75] довідуємося, що його звинувачували в тому, що читав якусь апокрифічну літературу і проповідував її: «Глубинные книги почитаетъ, – священники кричали, – уже наши дети вся обратилъ есть» (маючи на увазі під «дітьми» прихожан). І вимагали смерті. В суді над Авраамієм узяв участь князь. «Князю бо и властителем умягъчи бог сердце; игуменом де и ереем – аще бы мощно, жива его пожрети, бы яко волом рыкающим». Вирок не був смертельним, Авраамія заточили до монастиря. Але, скоріш за все, там йому й прийшов кінець.

Головним же тут є те, що існували якісь «глибинні книги», розголошувати які було заборонено. З них у Житті названа одна – «Златая Чепь». Близькою до неї вважається «Ізмарагд», але в ній тільки одна фраза є різко опозиційною, і то – проти духовенства. Зокрема: «Того ради простейшим учением учат, а дивное таят... – блудници лихоимци – си суть свинии пастуси!... И сам рече господь: мнози пастуси просмрадиша виноград мой... Пастуси суть попове и книжници, а виноград – вера... И погибают (человеци) лихими пастуси и учителя безумными» [Цит.: 76, с. 242]. Все – цілком у дусі Нагірної Проповіді: «Горе ж вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що перед людьми зачиняєте Царство Небесне» (Мтв. – 23:13) [28, с. 1219].

Тут існує небезпека в Церкві, яка має глибинне, ми б сказали, космічне, підложжя, а саме: якщо тільки щось порушується із засад віри, священники тут же якби «вивертаються навиворіт», стаючи такими ж, у що перетворилися в часи Христа іудейські книжники й фарисеї, тобто: «...аще бы мощно, жива его пожрети». Зміщення відбувається в системі полів, йде прорив сакралу й починає давити на людську свідомість і психіку те, що Гьоте називав *das Dämonische*, а Тейяр де Шарден – «живою Психеєю», яке є явищем дуже неоднозначним і вельми тоталітарним. Виокремимо й фразу: «...а дивное таят». Значить, неканонізовані християнські джерела містили в собі яесь інше тлумачення вчення Христа, ніж офіційна доктрина. Отже, розгадку таємниці життя та діяльності Ісуса Христа, як також і самої його особистості, треба все ж таки шукати в неканонічних апокрифах. Але в християнстві, крім таємниць навколо особистості Христа, існує ще й дивна нерозробленість образу Бога-Отця, можливі причини чого ми вище викладали.

І ось саме тут не можна не звернути найпильнішої уваги на руських стригольників (початок руху – XIII ст. – страта лідерів – 1427 р.). Вчені й досі відмічають, а відповідно, й вивчають головно антицерковний характер руху, а там саме вчення було унікальним. Книг від стригольників, природно, не залишилося, щоб можна було встановити весь обсяг учення, яке повинно було, в силу розповсюдженості й тяглості в часі цього опозиційного руху, мати не тільки критичну частину, а й альтернативну теорію. А така була, хоча встановлювати її засади прийдеться за творами мистецтва.

Перше – Людогощинський хрест 1359 р., що має вигляд Дерева Життя. З напису видно, що одна із засад учення восходила до ап. Павла – щодо того, що молитися можна будь-де, а не обов'язково в церкві. У зв'язку з цим зазначимо, що руська людність проявляла якраз у цьому дивну впертість: у X – XI ст. людей ганяли по селах за те, що молилися де хотіли [63, с. 45], а з XIII ст. ми вже бачимо сформованою виразну ідеологічну настанову заборони цього. 18 барел'єфів Людогощинського хреста зображають святих, яким, за легендами, вдалося контактувати з Богом без посередників: Ілля в пустелі, Герасим і лев, Симеон-стовпник; актуальні також лікарі-безсеребреники Кузьма і Дем'ян (ідея нестяжательства – в піку «мздоїмцям», лихим священикам). Важливою також є тема боротьби зі злом: Георгій, вражаючий змія, Самсон, що роздирає лева, піші й кінні святи-воїни, Федір Тірон, що воює зі змієм за визволення полоненого народу. За апокрифом, Федору допомагає «мати-сира земля».

Має місце також певний демократизм і «заземлення» образу Христа в зображенні «сидячого деісуса». Традиційний сюжет, де по боках Ісуса зображалися фігури, змінений. Так, Богородиця й Іоанн Предтеча по боках від Ісуса сидять на красивих стільцях з високими виточеними спинками. На іконах видна увага до дорогого одягу, прикрас, але – за заслуги (ікона «Микола Липний», 1294 р.). Дуже цікавою є ікона Іоанна Лествичника з Георгієм і Власієм (тих же часів).

Іоанн Лествичник (525 – 600 рр.) був автором знаменитої «Листвиці», яка відноситься до типу аскетичної літератури [77, с. 429]. На іконі Іоанн зображений у скромному одязі, сам – стриманий, один лише елемент яскравий – книга в дорогоцінній оздобі (його «Листвиця»). За легендою, Іоанн піднявся по драбині (а то і є «листвиця») до самого Бога. Головна ідея тут така: вишуканість і аристократизм духу – ось цінність для людини, такі дорогоцінні книги ж треба і прикрашати, і з пошаною ставитися до них.

Звернемося до одного з елементів кредо стригольників: «Од земля к воздуху зряще, бога отца себе нарицающе» [Цит.: 76, с. 246]. Вшанування Матері-землі і **пошук Бога Отця** – ось що тут треба бачити. В християнстві ж і досі не вироблено як слід ні поняття «Бог», ні поняття «Трійця», ні визначення й функції її іпостасей, тому говорити щось однозначно дуже важко – невиробленість понять проступає як певна система захисту: спробуй за таких умов щось довести ортодоксам. Але апеляція до Отця Небесного в стригольників видна. Підтверджується саме образом Іоанна Лествичника, адже образ «листвиці-драбини» походить саме зі Ст. Заповіту, останній же відноситься до сфери функцій Бога-Отця (помітимо, що наука дуже добре

вивчила функції язичницьких богів, і зовсім не приділяє уваги функціям іпостасей Трійці. Дивно, чи не так?).

І тут прикметною є псковська ікона «Собор Богоматері» (друга половина XIV ст.) [76, с. 248]. Її дія відбувається на величезній горі, покритій зеленою травою (ідея: «Світова гора» – значний образ із міфології, яка передувала християнству, але була ним у основних рисах засвоєна); престол Богоматері стоїть на землі (ідея: Богоматір – земна жінка, на землі виросла й відривати її від неї не можна), по боках його – фігури Пустелі й Землі, остання – в образі романтичної вродливої жінки. Теж усе тягнеться до Бога-Отця, адже, по-перше, тут присутній образ Матері-землі як абстрактний, і конкретний образ – Марії, матері Ісуса, в лоно якої Бог входив (хто з іпостасей Трійці? Тільки Бог-Отець); а по-друге, Він же – Бог-Отець, а значить, любить жінок і цінує їхню красу.

В офіційному християнстві були відкинуті ті джерела, що дозволили б належним чином випрацювати концепції, пов'язані з образом Бога-Отця. Розповсюдженість стригольництва, його тяглисть у часі якраз і свідчать про те, що в тому була нагальна потреба. І тут Русь мала шанс доктринально перевершити обидві гілки християнства – римську й грецьку, але ця її доктрина могла стати такою могутньою, що від ортодоксальної церкви не залишилося б і сліду. Видно також, що спрямованість на ідею Бога-Отця формує відчуття роду, поважне ставлення до природи, справедливості, демократизму (чому Мати повинна стояти поруч з Сином, навіть якщо Він і Бог?); ідею, що найкращі з людей зможуть пройти по «драбині» до самого Бога. Бог-Отець не любить голодранців, але все повинно бути зароблене тяжкою працею в ім'я Бога й людей.

Ідея Бога-Отця також потребувала уваги до земного життя (ікона стригольників «Земне життя Христа»), й якщо колись Бог-Отець розсердився на перших людей, що не послухалися Його заборони й згрішили, то вже давно їм усе пробачив (апокрифи й ікона «Зшестя во ад», де воскреслий Ісус виводить з аду Адама і Єву), і нічого досі людей корити тим гріхом!

Вже сказаного достатньо, щоб зрозуміти: тут усе – в каноні, незважаючи на апокрифи, але перед нами постає **інше християнство**, а відповідно, у ньому й іншою мала бути філософія історії. І те, що в ній «ідея святої тілесності» – більш рельєфна, струнка й уже ідеологічно розроблена, видно наявно.

В іконі апостола Фоми вчені вбачають схильність стригольників до заперечення, сумнівів, вдумливості [76, с. 242]. Непогано, адже Бог-Отець і вимагає розсудливості. І – ще одна важлива тема, що простежується у блискучий іконі XIII ст. – архангела Гавриїла. На ній архангел зображений у вигляді простої людини, крила його прописані, але символічно [76, с. 247 – 248]. Ось – головна ідея: ангели й архангели – *люди*, тільки крилаті. Просто – *інші люди*, що теж восходить до Бога-Отця, бо Він же їх і створив, і багато раніше від земних людей.

Є й ортодоксальні теми в іконопису, які підкреслюють увагу до правильності й чистоти обряду: «Борис і Гліб» (ідея: мучеництво), «Страшний суд» (ідея: відповідальність), «Диво в Хонах» (ідея: монахів чіпати не можна, є їхнє начальство – з ним і воюй, якщо щось не так), «Вітчизна» (патріотизм),

«Восходження Іллі», «Воскресіння», «Різдво», «Покров», «За тебе радується». І до всього також є дотичним саме образ Бога-Отця!

Видно його і в унікальних за змістом фресках з Успенської церкви у Волотові (1383 р.). Вчені ще сумніваються, чи належала церква стригольникам [76, с. 248]. Можна не сумніватися. Перша фреска – «Душі праведних у руці Божій», якою спростовується посередництво церкви між людиною і Богом [76, с. 249]. Зміст тут такий: Сам створив і Сам знаю, що з ними робити. Хто за всім тим? Знов – Бог-Отець. Друга ікона – просто вражаюча! На ній зображено пирування в багатому монастирі, ігумен якого наказує прогнати Ісуса Христа, який стукав у ворота в одязі бідняка [76, с. 248 – 249]. Ось – ідея: гнаним був, гнаним і залишається. І Батькові жалко Сина...

Якими ж могли бути корені такого унікального явища? Використана нами пам'ятка, датована часами Античності – «Рукопис Войнич» («Послання оріян хозарам») [78], дозволила нам ідентифікувати особистість Бога-Отця – Ор, тобто Ормозд, Ахурамазда (ось – зороастризм), як також Дон-Ор (а ось тенгріанство, з яким, власне, й пов'язаний зороастризм). З усім небезпечним для християнської ортодоксії потенціалом більш давніх правильних віровчень. Але тут треба навчитись відділяти «зерна від полови» й вивчати тему надзвичайно обачливо, адже деякі вчені простежують зв'язок тенгріанства не тільки із зороастризмом, а й з таким опозиційним до християнства вченням, як маніхейство, яке, на нашу думку, *було ще однією, крім іудаїзму, релігійною антисистемою*. Християнські богослови могли боятися саме цього, тому їхню боротьбу проти будь-чого дотичного до тенгріанства, не можна оцінювати однозначно негативно. Тема ця окрема, але таку проблему ми повинні були принаймні показати.

Те, що церква побоювалась стригольників, видно з того, що ієреї зверталися у сер. XIV ст. по допомогу в їхньому викритті як еретиків до Константинопольського патріарха [79, с. 85]. Але закордонні предстоятелі в такі речі дуже не люблять втручатися, тож патріарх обмежився констатаціями загального характеру, й церква вирішувала проблему сама. І тут ми звернули увагу на таке положення з одного з послань правлячого тоді митрополита Фотія (1420 р.), що серед стригольників є такі, що «визнають Богом тільки **отця небесного**, відкидають євангельські й апостольські благовісті» і не визнають суспільний культ [Цит.: 79, с. 85 – 86] (виділено нами. Так ось же й Дон-Ор! – О.Б.). З цього, вважаємо, почався кінець стригольництва, адже розірвали Трійцю й проявили брутальне ставлення до Євангелія та спадку апостолів.

Є речі, перед якими слід зупинитися, а найперше, коли мова йде про основи віри. Але й церква, слід сказати, більше 200 років тягла з тим, щоб звернути увагу на стригольників, провести необхідні реформи, то можна вже, мабуть, і вийти з себе. Не виключені й провокації, щоб мати підставу до знищення небезпечного опозиційного вчення. Ми можемо погодитися з М. Никольським, що рух стригольників мав протестантсько-реформаційний характер, **але нічого подібного доктринально в Європі в ці часи не було**.

У цілому, можна стверджувати, що після оформлення Київського християнства центр східно-православної (візантійської) цивілізації

перемістився в Русь. Київське християнство на своєму слов'янському кирило-мефодіївському обряді постало як надзвичайно оригінальне явище, у якому простежуються і Візантія, і Рим, і Єрусалим. Формувався, дійсно, **центр світу**, імпульси від якого могутньо йшли на усі боки Євразії. Нищення його було нищенням найбільш перспективної з усіх цивілізацій «третього покоління», які виникли в X ст. Саме тому у нас є великі сумніви у здатності будь-якої з існуючих на сьогодні цивілізацій «третього покоління» до формування цивілізації нового типу, «четвертого покоління», час якої сьогодні якраз і настає. Розвиток людства ж і є, власне, розвитком і зміною поколінь цивілізацій.

Для руської людини простір Землі Руської виступав головним аксіологічним орієнтиром, крізь який переважно сприймалась решта світу («інтровертний» рівень, внутрішній простір). Інший аксіологічний орієнтир відображав ставлення до зовнішнього навколишнього простору поза межами Київської Русі («екстравертний» вимір, зовнішній простір). Обидва рівні входять у складні взаємини, створюючи своєрідне спільне поле, або ж додатковий вимір комунікації й узгодження, діалогу внутрішнього із зовнішнім.

Для нас особливе значення має розгляд тих смислових вузлів або центрів (святих чи сакральних місць), які структурують навколишній світ, вміщуючи в собі у концентрованому вигляді головні концепти середньовічної картини світу, притаманної руській людині. Оскільки, як ми зазначали, мислення середньовічних русів було більш антропологічним, ніж філософським, то в Русі й сформувалась не філософська теорія як окрема й чітко окреслена галузь пізнавальної діяльності, а, на думку В. Горського, – явище філософської культури [80, с. 120]. В такій системі особистість, щомиті самоусвідомлюючи себе, прагне до мудрості. Під мудрістю розуміється не так пізнання істини, як «життя в істині», що завжди трактувалось як «переживання морального порядку» [81, с. 13]. А то вже є явищем морально-етичного виміру. Святи (сакральні) місця й були для руської людини тими наочними практичними орієнтирами, які становили підвалини морально-етичних цінностей.

На думку Ю. Завгороднього, для зовнішнього простору, осмислюваного русами, сакральними центрами були: Земний рай, Єрусалим, святі християнські місця, Візантія. Внутрішній простір посідали уявлення про: Руську Землю, Київ, єпархіальні центри, локальні монастирі або ж храми, місце поховання святого або ж явленого дива [82, с. 121]. Так виникає бінарна структура: зовнішній / внутрішній простір, кожна половина якого у свою чергу є неоднорідною, але вже не бінарною, а тернарною. Проте найбільш значущими сакральними центрами для руської людини були: **Земний рай і Єрусалим** – як смислові центри макрорівня, й **Київ** – смисловий центр мікрорівня. І до Києва була органічно трансльована святість найбільш значущих християнських святих місць, насамперед – Єрусалиму. Й таке «змагання за Єрусалим» у русів триває все Середньовіччя, адже, як зазначили О. Баталов і О. Лідов, «якщо для мислення Нового часу Єрусалим – це історичне й географічне поняття, то для руського Середньовіччя Єрусалим – це багатоплановий сакральний образ, в якому сходяться головні ідеї православної свідомості. Можна сказати, що світосприйняття Середньовіччя орієнтоване на Єрусалим» [83, с. 3]. І саме таке

возвеличення Києва до святості найвищого рівня («Київ – новий Єрусалим») у поєднанні з уявленнями про богообраність власної землі та напруженим есхатологічним очікуванням формувало не просто сакральність, а *гіперсакральність* середньовічної руської християнської традиції, що й робило руський історіософський світогляд неповторним.

Проте чим далі в часі, тим виразніше окреслюються дві лінії у первинно гармонійному й цілісному вимірі сакральної географії. І якщо перша починає все більше витісняти сакральний вимір (небесний) політичним (земним), перетворюючись у знаряддя князівської боротьби за владу (спроба Андрія Боголюбського штучно ототожнити Владимир на Клязьмі з Києвом і Єрусалимом), то друга тяжіє до гіперсакральності й гіпермістичності, народжуючи феномен «Святої Русі». С. Аверінцев справедливо пише, що Свята Русь – категорія заледве не космічна [84, с. 216]. Після загибелі Київської Русі перша лінія значно віддалиться від свого київського джерела й розуміння киеворуського сакрального центру почне тісно переплітатися з геополітикою, внаслідок чого відбудеться свідомо заміна киеворуської сакральної географії на московсько-російську, а потім – радянську модель, початок якої був покладений прийняттям владною елітою Московського царства концепції «Москва – третій Рим». Але, як зазначив І. Данилевський, ще в середині XVI ст. у «Казанській хроніці» Москва асоціювалась не так з третім і новим великим Римом, як із **другим Києвом** [Див.: 82, с. 123].

Отож, не в Римі тут була справа, а в тому, **щоб забрати для Москви усе, що належало Києву з сакрального**. Цим, власне, й пояснюється вкрай ревниве ставлення російської політичної й релігійної еліти всіх часів до сакрального статусу Києва. Адже структура сакрального первородства, притаманна свідомості ще середньовічного руського книжника, виявилась надзвичайно дієвою і через тисячу років (незважаючи на всі деформації й підміни), що не могло не мати своєї об'єктивної основи, про що, власне, ми й говорили вище.

Сьогодні така ідея сакрального первородства Києва набуває надзвичайної актуальності та ваги. І офіційна світська влада Російської Федерації, й її вища релігійна ієрархія прекрасно усвідомлюють, що без зв'язку з Києвом Росія втрачає те онтологічне вкорінення, яке дає їй можливість існувати в архаїчній площині Богобраної «Святої Русі». Звідси витікає їхній жорсткий тиск на Україну, яка «не хоче цим поступитися». Водночас у середовищі російської інтелектуальної еліти починають лунаєти голоси про те, що треба навпаки сакральну велич Києва відроджувати й сприяти появі ідеології українського імперіалізму. Утім, такі голоси в Росії все ж таки ще дуже слабкі й непопулярні серед її владної еліти. До того ж, вони змагають до поствізантинізму (див. назву праці Андрія Окари [85]), а для Києва, доки свідомість української людини не відірвалась від грецького наповнення поняття «Візантія», **це буде являти значну загрозу втрати духовного суверенітету**. Тож з цим треба обходитися дуже обережно.

Кроки ж сучасної української владної еліти у площині відродження та утвердження сакрального первородства Києва слід визнати надзвичайно кволими і невдалими. Але ж, на думку Ю. Завгороднього, без відновлення

сакрального виміру Києва важко (чи навіть неможливо) знайти достатньо вагомі ціннісно-символічні реалії для повноцінного обґрунтування майбутнього України, яке значною мірою базується на давньоруському архетипі про Богообраність «Руської Землі» на чолі з Києвом, «Новим Єрусалимом» [82, с. 124]. Не погодитися не можемо, але й зауваження маємо: закликів до відродження мало, аби з того щось вийшло, як мало й самого відродження. Останнє базується на архетипах – речах важливих, але їх недостатньо. Потрібне цілком нове наповнення ідеї сакрального первородства Києва й святості Землі Руської. Без науки, яка єдина може встановити об'єктивну основу цієї ідеї й вичерпно довести її правильність, зробити таке не уявляється можливим.

Наука ж повинна переглянути вкрай шкідливу тезу, яка прийшла із західної науки й культури щодо того, що Центр Світу є, буцім-то, «повсемісним» (тобто фактично його немає). Так людство відводилося від розуміння і унікальності самої планети, на якій живе, й того, що на ній можуть існувати особливі сакральні-космічні точки простору. І, дійсно, якщо Центр Світу є «повсемісним», то де не встав на планеті, ось тобі тут і «Центр Світу»! І ти в ньому – такий великий і неповторний, ну, просто Бог і все. Це – ніщо інше, як доведений до абсурду антропоцентризм. Ця теза, слід сказати, мала свою об'єктивну основу, адже вона виникла з моделі Всесвіту Ейнштейна, в якій немає Центру. Але ж нині ця модель сильно критикується в науці й думка вчених усе більше плине до моделі, схожої на «стрічну М'юбіуса». У ній же є Центр – місце, де стрічка перекручується, як також у ній можна ходити вперед, одночасно йдучи назад. Але уявлення про «повсемісний» Центр Світу ніхто переглядати й досі не збирається. А без цього ніколи не зрозуміти до кінця давніх людей, все мислення яких було просто просякнуте ідеєю Центру Світу, хоча воно не було науковим, а тому кожен народ просто створював на цю тему свій міф. Так сучасні українці розуміють і ідею «Києва – Нового Єрусалиму» – просто як міф. Мислення ж сучасної людини – інше, ніж мислення давньої, тому міф і не викликає в неї іншої реакції, ніж критична.

І ні тисячолітні претензії на «Київську спадщину» з боку росіян і поляків, що мають місце й донині, ні навіть історичні свідоцтва про багатотисячолітні розривання на шматки теренів України численними завойовниками не змушують українців замислитися над тим, що, можливо, претензії їхніх предків на сакральне первородство не було ніяким міфом, а мали якесь об'єктивне підложжя? Тому українські землі так протягом тисячоліть і розривалися, а їхні насельники просто нищилися, бо всім хотілося в тому Центрі Світу всістися й панувати, і ніхто, природно, не бажав терпіти при цьому жодних конкурентів.

Де ж саме той Центр Світу – питає зараз будь-хто? А ми сказали вище: **там, де знаходиться центр системи «семи кліматів Всесвіту»**. Система дуже складна, звідки вона на Землі з'явилася, сказати неможливо, ще й предками у віках інформація закривалася, бо той Центр шукали ВСІ, можна сказати, ще з допотопних часів, і просто не давали нормально жити. І зараз не дадуть. Тому на цьому ми наш даний Розділ і завершуємо. Нехай шукають, як шукали до цього весь час існування людства на Землі. Нічого не знайдуть, допоки Україна-Русь знаходиться в такому приниженому й занедбаному стані, в якому є. Система сама не дасть. І цим ми сказали ВСЕ.

Література:

1. Тихомиров М. Н. Начало русской историографии // Вопросы истории. – 1960. – №5. – С. 25 – 43.
2. Лихачев Д. С. Избранные работы : в 3-х тт. / Д. С. Лихачев. – Т. 2. – Ленинград : Худ. лит-ра, 1987. – 493 с.
3. Донцов Д. Хрестом і мечем. Твори / Дмитро Донцов. – Торонто-Онтаріо, Канада, 1967. – 320 с.
4. Введение в православное богословие : Д.Б.Макария, архиепископа Харьковского и Ахтырского. – Минск: Харвест-М.: АСТ, 2000. – 608 с.
5. Фадеева Т. М. Крым в сакральном пространстве: история, символы, легенды / Т. М. Фадеева. – Симферополь : Бизнес-информ, 2000. – 304 с.
6. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухін. – Прага, 1938. – 248 с.
7. Євсєвій. Церковна історія // Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 164 – 167.
8. Іларіон. Костянтин і Методій. Їх життя та діяльність. Історико-літературна монографія / Митрополит Вларіон. – Вінніпег : Волинь, 1970. – Т.1. – 324 с.
9. Літопис Руський : [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
10. Тихомиров М. Н. Русская культура X – XVIII веков / Михаил Николаевич Тихомиров. – Москва : Наука, 1968. – 476 с.
11. Сахаров А. А. Политическое наследие Рима в идеологии Древней Руси // История СССР. – 1990. – №3. – С. 71 – 83.
12. Лобовик Б. Іларіон Київський: богослов, мислитель, патріот // Віче. – 1998. – №6. – С. 126 – 134.
13. Замалеев А. Ф. Мыслители Киевской Руси / А. Ф. Замалеев, В. А. Зоц. – К. : Вища школа, 1981. – 240 с.
14. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // Давня українська література. Хрестоматія : [упор. М.М.Суліма]. – К. : Радянська школа, 1991. – С. 166 – 182.
15. Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения и балканистики АН СССР. – М. : Наука, 1963. – Вып. 37. – С. 66 – 75.
16. Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира / Валентин Семенович Крисаченко. – К. : Наук. думка, 2000. – 488 с.
17. Абрамович Д.І. Києво-Печерський Патерик / Д. І. Абрамович. – Реп. вид. – К. : Час, 1991. – 280 с.
18. Манягин В. Г. Третий Рим и Белый Дом: очерки по русской истории / В. Г. Манягин. – Москва : Святая Русь, 2002. – 60 с.
19. Куліш А. Книга пам'яті українців / А. Куліш. – Х. : Просвіта, 2000. – 60 с.

20. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Лев Николаевич Гумилев. – Москва : Мысль, 1989. – 764 с.
21. Перевод основного текста «Книги Ахмеда ибн Фадлана» на основе Мешхедской рукописи, Йакута, Наджиба Хамадани и Амина Рази // Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921 – 922 гг. : статьи, переводы, комментарии. – Х. : Изд-во Харьковского гос. ун-та, 1956. – С.119 – 148.
22. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Л. : Просвіта, 1992. – 270 с.
23. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект / Т. Г. Горбаченко. – К. : Вид. центр «Академія», 2001. – 272 с.
- 23 а. Крюков В. Г. Вчені Арабського халіфату IX – середини X століть про релігійну ситуацію у Східній Європі / Віктор Григорович Крюков // Наука. Релігія. Суспільство. – 2005. – № 2. – С. 34 – 39.
24. Bibliotheca geographorum arabicorum / Edidit M.J. de Goeje. Pars 5. Compendium libri Kitab al-Boldan auctore ibn al-Fakih al-Hamadani. – Lugduni Batavorum, 1885. – P.6 – 295 // Крюков В. Г. Сведения арабских географических сочинений конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы : дисс... кандидата ист. наук. 07. 00.06 / Крюков Виктор Григорьевич. – Ленинград, 1986. – Приложения. – С.14 – 21.
25. Апокриф Иоанна // Апокрифы древних христиан : исследования, тексты, комментарии : [ред. колл. А. Ф. Окулов (пред.) и др]. – Москва : Мысль, 1989. – С. 197 – 217.
26. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1993. – С. 29 – 37.
27. Олексюк В. Томізм. Християнська філософія св. Томи Аквінського / В Олексюк. – Чікаго, 1970. – 206 с.
28. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. 988 – 1988 : [ювілейне видання з нагоди 1000-ліття християнства]. – Б/р, б/м. – 1524 с.
29. Державний архів Луганської області (ДАЛО). – Ф.Р – 3699. Уповноважений у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Ворошиловградській області. 1954, 1963 – 1986 рр. – Оп.І. – Спр.161. Звіт про перебування делегації Руської православної церкви на III Асамблеї Румунських віросповідань на чолі з митрополитом Одеським і Херсонським Сергієм, керуючим Ворошиловградсько-Донецькою єпархією та додатки до нього. 1985р. – 120 арк. – Додаток 11. Окружне послання (Енцикліка) Slavorum apostoli. Папи Іоанна Павла II. Єпископам, священикам, релігійним сім'ям, усім християнам. У зв'язку з одинадцятим століттям справи євангелізації святих Кирила і Мефодія. – 70 – 111 арк. [пер. з франц.].
30. Бойченко І. Філософія історії / І. Бойченко : підруч. – К. : Знання, 2000. – 723 с.
31. Радзивилловская или Кенигсбергская летопись. Т. II. Статьи о тексте и миниатюрах рукописи. – Санкт-Петербург, 1902. – 334 с.

32. Еремеев Д. И. Ислам: образ жизни и стиль мышления / Д. И. Еремеев. – Москва: Политиздат, 1990. – 288 с.
33. Дашкевич Я. Р. Основні етапи етнічної історії української нації // Ратуша. – Львів, 1991. – Ч. 4 – 5.
34. Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования : учеб. пособие / А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. – Москва : Высш. шк., 1968. – 208 с.
35. Історія Православної церкви в Україні : зб. наук. пр. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
36. Василенко В. Г. Велика Скіфія / В. Г. Василенко. – К. : Знання, 1991. – 48 с.
37. Василенко Г. К. Руси / В. Г. Василенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
38. Высотская Т. С. Неаполь – столица государства поздних скифов / Т. С. Высотская. – К. : Наук. думка, 1979. – 206 с.
39. Плиний Старший // Хрестоматія по истории Древнего Рима / Под ред. С.Л. Утченко. – Москва : Изд-во соц.-эк. лит-ры, 1962. – С. 32 – 34.
40. Калинина Т. М. Сведения ранних ученых Арабского халифата / Татьяна Михайловна Калинина. – Москва : Наука, 1998. – 180 с.
41. Геродот з Галікарнасу. Велика Скіфія : найдавніший опис України V ст. перед Христом / Геродот з Галікарнасу. – К. : Довіра, 1992. – 72 с.
42. Русско-немецкий словарь : [под ред. А.А.Лепинга]. – Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1964. – 556 с.
43. Повѣсть временных лѣт // Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) : [упор. акад. О. І. Білецький]. – Вид. 3-є , доп.. – К. : Рад. шк., 1967. – С. 13 – 33.
44. Прокопович Ф. Собрание от Лѣтописателей краткого вѣднія от началства великих монархов Россійских, на престолех государственных бывших по степеням и по летам здѣ описуемым // Феофан Прокопович. Філософські твори. – Т. III : [ред. кол. В.І.Шинкарук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 311 – 336.
45. Вассіян Ю. Твори / Юліан Вассіян. – Т. I. Степовий Сфінкс : суспільно-філософські нариси. – Торонто : R.V, 1972. – 286 с.
46. Лозко Г. Іменослов: імена слов'янські, історичні та міфологічні / Г. Лозко. – К., 1998. – 175 с.
47. Мішко С. Нарис ранньої історії Руси-України / Степан Мішко. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1981. – 290 с.
48. Борисова О. В. До питання про деякі таємниці Літопису Руського // Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля. – 2004. – № 9 (79). – С. 176 – 182.
49. Стефан Візантійський. Етніка [Опис племен] // Крисаченко В. С. Історія Криму в джерелах і документах. – Т.1. Античність і Середньовіччя. – Чернівці : Митець, 1998. – С. 96 – 102.
50. Асов А. Славянские боги и рождение Руси / Александр Асов. – Москва : Вече, 2000. – 542 с.
51. Адам Бременский. Деяния архиепископов Гамбургской церкви. Gesta Hammaburgensis ecclesiale pontificum [електронний ресурс] / Бременский Адам. – Режим доступу до матеріалу: Вост. лит. – [http // www.vostlit.narod.ru /number 2002. – 11/09. html](http://www.vostlit.narod.ru/number/2002-11/09.html).

52. Кестлер А. Тринадцатое колено. Крушение империи хазар и ее наследие / А Кестлер. : [пер. с англ. Кабалкина А.Ю.]. – Санкт-Петербург : Евразия, 2001. – 320 с.
53. Симокатта Феофилакт. История : [пер. с древнегреч.] / Феофилакт Симокатта. – Москва : Изд-во АН СССР, 1957. – 222 с.
54. Крисаченко В. С. Історія Криму в джерелах і документах. – Т.1. Античність і Середньовіччя / Валентин Семенович Крисаченко. – Чернівці : Митець, 1998. – 264 с.
55. Сага про апостола Андрія // Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 156.
- 55 а. Велесова книга: ритм. пер. укр мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка. Видання друге. – К. : Велес, 2006. – 256 с. : іл.
56. Поточний архів Східноукраїнського відділення Інституту археології НАН України. – папка IV. «Наукові матеріали» (1). Проф. К. І. Красильников. О результатах летнего археологического сезона 2002 г. в Киеве // Тезисы : виступ на методологічному семінарі : [укладач: проф. К. І. Красильников]. – 4 арк. з фотогр.
57. Sholem G. The Messianing Idea in Judaism / Sholem G. – Schocken books. – New York, 1971. – 376 p.
58. Домбровський О. Месяністичний аспект генези християнізму // Альманах УНС. – 1988. – С. 48 – 57.
59. Флетчер Д. О государстве Русском / Джордж Флетчер. – Москва : Захаров, 2002. – 168 с.
60. Послание Феодосия Печерского к киевскому князю Изяславу Ярославичу о вере христианской и латинской // Древнерусская литература. Хрестоматия / Сост. Н. Прокофьев. – Москва : Флинта, Наука, 2002. – С. 42 – 43.
61. Тоцька І. Ф. Церковне життя на Русі XI ст. та творчість Теодосія Печерського // Патріярхат. – Нью-Йорк, 1994. – Ч.9. – С. 8 – 10.
62. Дубнов С. М. Краткая история евреев / С. М. Дубнов. – Москва : Сварог, 1996. – 401 с.
63. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Михайло Сергійович Грушевський. – Вінніпег-Мюнхен-Детройт, 1962. – 160 с.
64. Житие и хождение Данила, русские земли игумена // Православный палестинский сборник. – Т.І. – Вып.ІІІ, ІХ. – СПб, 1885. – С.39 – 72, 49 – 71.
65. Житие и хождение Данила, Русьскыя земли игумена // Древнерусская литературв. Хрестоматия / сост. : Н. Прокофьев. – Москва : Флинта, Наука, 2001. – С. 58 – 63.
66. Сказание и страсть и похвала святую мученику Бориса и Глба // Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. : акад. О. І. Білецький. – Вид. 3-є, доп.. – К.: Рад. шк., 1967. – С. 53 – 61.
67. Володимир Мономах. Поучення // Літопис Руський : [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 454 – 462.

68. Слово о плку Игорев, Игоря, сына Святослава, внука Ольгова // Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. : акад. О. І. Білецький. – Вид. 3-є, доп.. – К.: Рад. шк., 1967. – С. 86 – 97.
69. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. [авт. вст. ст. А. А. Тахо-Годи]. – Москва : Политиздат, 1991. – 524 с.
70. Борисова О. В. Головні здобутки українського православ'я у царині культури // Українське релігієзнавство. – 1999. – № 11. – С. 86 – 88.
71. Васильев Л. С. Генеральные очертания исторического процесса / Эскиз теоретической конструкции/ : в 7 ч. – Ч. 6. Великие цивилизации Востока и Европы // Философия и общество. – 1998. – № 1. – С. 55 – 134.
72. Велика історія України : [видав Іван Тиктор]. – Львів-Вінніпег, 1948. – 964 с.
73. Клим Смолятич. Післання, написане Климом, Митрополитом Руським Хомі пресвітеру, витлумачено Афанасієм Монахом // Історія філософії України : [хрестоматія : навч. посібник / упоряд. : М. Ф. Тараненко та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – С. 47 – 51.
74. Голубинский Е. Е. История Русской церкви : [в 8-ми тт.] / Е. Е. Голубинский. – М., 1901–. Т. 1. Первая половина тома. – 1901. – 830 с.
75. Житие Авраамия Смоленского // Памятники литературы Древней Руси. – XIII в. : [сб-к текстов / сост. и общ. ред. Д. С. Лихачева]. – Москва : Худ. лит-ра, 1982. – С. 73 – 77.
76. Свободомыслие и атеизм в древности, средние века и в эпоху Возрождения / [сост. : З.А. Тажуризина, А.Д. Сухов и др.] – Москва : Мысль, 1986. – 284 с.
77. История Византии : [в 3-х тт.] – Москва : Наука, 1967. – Т. I / ред. кол.: акад. С.Д.Сказкин [и др.] – Москва : Наука, 1967. – 521 с.
78. Послання оріян хозарам. «Рукопис Войничча» : [упор. В. Довгич]. – К. : Такі справи, 7503. – 28 с.
79. Никольский Н. И. История Русской церкви / Николай Иванович Никольский. – Москва : Политиздат, 1985. – 448 с.
80. Горский В. С. Понятие «философская культура» в истории философской и общественной мысли народов СССР / В. С. Горский // Диалектика интернационального и национального в развитии общественной мысли. – Кишинев : Штиинца, 1984. – С. 116 – 124.
81. Горський В. Філософія в українській культурі (методологія та історія) / В. С. Горський. – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 235 с.
82. Завгородній Ю. Сакральні-просторові уявлення в культурі Київської Русі / Ю. Ю. Завгородній // Collegium. – 2004. – № 14, – С. 110 – 129.
83. Баталов А. Л. Введение / А. Л. Баталов, А. М. Лидов // Иерусалим в русской культуре. – М. : Наука, 1994. – С. 3 – 7.
84. Аверинцев С. С. Византия и Русь: два типа духовности. Статья первая. Наследие священной державы / С. С. Аверинцев // Новый мир. – 1988. – № 7. – С. 210 – 220.
85. Окара А. В поисках имперской перспективы. Суждено ли Киеву стать новым центром поствизантийской цивилизации? // Независимая газета. – 2000. – 25 октября.

РОЗДІЛ 6

Головні здобутки релігійної еліти середньовічної України: узагальнення та нові гіпотези

В Україні за княжої доби було вироблене власне розуміння православ'я. Протягом кількох століть Православна церква в Україні розвивалась як церква національна, зі своїми національними рисами внутрішнього життя й зовнішнього волевиявлення. Ознаками цього, як їх визначають автори «Історії релігій в Україні», є демократизм, народність, національність, побутовість і євангелістськість [1, с. 19].

Демократизм виявляється, перш за все, у принципі соборноправності. Ніхто з ієреїв в Українській православній церкві не повинен правити самовладно. Всі церковні посадові особи – від голови церкви до простого ієрея мають обиратися. В обранні з правом вирішального голосу беруть участь не лише духовні, а й світські особи. Так участь світського елемента в релігійно-церковному процесі ставала невід'ємним елементом суспільного життя. Поява ж світських людей у церковному житті призвела до створення в Україні таких інституцій, як церковні братства, які проводили широку культурну й освітню роботу, а також, якщо стояли на послідовно патріотичних позиціях, активно захищали церкву. Українському духовенству, особливо в особах кращих його представників, завжди була притаманною висока освіченість. Наше духовенство завжди визнавало більше дух, ніж букву Нового Заповіту.

Народність українського православ'я засвідчує, перш за все, його мовна політика. В попередніх розділах ми зачіпали дану проблему, дали їй свої пояснення. Але тут уважаємо за необхідне навести слова видного українського історіософа Ю.Липи, який писав так: «Чужинці, опановані витонченою мовою українською, приписують їй божественний початок. "Все разом скажу, – пише сербський учений XIV ст. Костянтин Граматик, – всі божескі Писання українською мовою писані, всі українською мовою прикрашені". В чужинецькій рукопису з тих самих часів "Про смерть св. Кирила, учителя слов'янського язика" знайдемо й про те, що книги для Морави писані українською мовою, і про стародавність тих книг і ще перед св. Кирилом, і, врешті, як завершення, слова захопленого чужинця: "Грамота українська явлена тільки самим Богом"» [2, с. 184]. Так перед нами проступило джерельне підтвердження нашої думки, яку ми висловили вище в нашій роботі, щодо того, що в добу Середньовіччя українська релігійна еліта вела велику боротьбу за те, щоб за слов'янською мовою було визнано її божественне походження, що мало в ті часи величезне значення.

Народність українського православ'я визначають також особливості монументального церковного будівництва. Проф. Федір Ернст, характеризуючи в «Історії українського мистецтва» (1931 р.) українське монументальне будівництво XI – XIII ст. писав: «Церкви, як Софія, Лавра, колишні Кирилівська й Михайлівська церкви в Києві, Спас і Єльця в Чернігові,

вважають тепер за пам'ятники світової ваги. Монументальні розписи цих будівель, і особливо мозаїки Київської Софії й колишнього Михайлівського монастиря, ставлять пам'ятники українського мистецтва цієї доби поруч із видатнішими пам'ятниками Константинополя, Венеції, Равенні, Палерма й Риму» [Цит.: 2, с. 186 – 187]. Ніякого перебільшення в таких словах серйозного й дуже порядного дослідника немає.

Розглянемо докладніше те, яких ідейних і церковно-організаційних здобутків досягла протягом історії українська релігійна еліта. Так, в українському православ'ї велика шана протягом усього церковного року надається Богородиці. Україна взагалі належить до тих східноєвропейських країн, де вшанування Богоматері найсильніше розвинене, хоча й досі дослідження з нашої маріології є ще недостатніми, і не дають нам повного уявлення про розвиток традиції вшанування Богородиці в українському православ'ї. Але вже за часів Ярослава Мудрого (за титулятурою Римської Апостольської церкви: *Rex Sanctus Ruzzia Regnum*, дослівний переклад: Імператор Священної Руської імперії [3, с. 86; 4, с. 31]) вшанування Богоматері мусило мати широке розповсюдження, якщо сам Рех Ярослав віддав свій народ під Покров Пречистої Богоматері. Хоча, на думку Г. Лужницького, тут ми маємо справу з культом набагато старішим, який, як культ Матері, злучався з культом Матері-Землі [5, с. 439].

Силою історичних обставин постать Богоматері відбиває всі найсуттєвіші сторони почуттів українських матерів. Їхні діти «щоб не посоромити Землі Руської» і в обороні найвищих ідеалів православ'я йшли на смерть, а Богоматір їх захищала своїм Покровом. І саме така чуттєва сторона, скоріш за все, найсильніше сприяла поширенню вшанування Марії в Україні й своєю силою притягала особливу ласку Богоматері, яка обдарувала відданий під Її Покров народ чудотворними іконами в такій великій кількості. Без Богородичної ікони українське життя є немислимим. Ікон в українських хатах завжди було багато, але одна – Ісуса Христа або частіше саме Богоматері, поміщалася в окремому куті, була окремо прикрашена і творила немов престол в українській сім'ї, при якому відбувалися всі важливі сімейні події. Такий священний кут в українській хаті з іконою Богоматері називався «покуття» або «покуть». Тут перед нами – дуже стара традиція, натяк на неї знаходимо в «Ізборнику Святослава» (1076 р.) – своєрідному підручнику духовного життя на цілі століття в Україні. Його автор наполягає, щоб іконам Христа, Богоматері й святих з вірою віддавали честь: «Іконі Христовій і Пречистої Його Матері і всіх Святих його з вірою честь воздавай і якби до них самих з любов'ю в молитві говори» [Цит.: 6, с. 4]. А в 1038 році Митрополит Іларіон у своєму «Слові про Закон і Благодать» сказав, що Київ був буквально освячений іконами [7, с. 180]. Не випадково український історик І. Крип'якевич відзначив, що «в культурі Пресвятої Діви Марії Русь зростала духовно і ставала дійсно «Святою Руссю» [Цит.: 6, с. 4].

Марія Оранта зв'язує Київську Русь також і з її попередницею – Антською державою, що простежується в імені Богоматері, за нашим припущенням, – Марія **Ора-Анта**. А, відповідно, і з прадавньою релігійною системою антів, оскільки в імені простежується: *Mariya Oro (Orare) Anta* –

«Марія, Яка молиться за антів»⁴⁴. Ярослав Мудрий, віддаючи свій народ під Її Покров, діяв за Традицією. Крім того, треба враховувати ще й положення щодо Матері-Землі, яку «орють». І тут також – стародавня традиція нашої предківщини.

На думку російського джерелознавця О. Асова, «сама стародавня віра слов'ян і русів здавна, задовго до Хрещення Руси, іменувалася Православ'ям» [8, с. 5]. Проблема нетотожності русів і слов'ян науці відома, й ми про неї говорили в нашій книзі вище. У самого Асова також простежується відокремлення слов'ян і русів, крім того дослідник зазначає, що власне православними звалися руси (адже славили Правь, слідували Стезею Прави); у слов'ян же релігія звалася Праведною вірою [8, с. 5 – 6]. Можна у зв'язку з цим припустити, що слов'яни були, так би мовити, «ведистами» (бо вшановували Священні пра-Веди). У такому разі релігійна система русів мала бути принципово іншою. І якраз про неї нам достеменно нічого не відомо. Можна припустити, що руси були не «ведистами», як слов'яни, а «правистами», бо вшановували Прав, і до слов'янської релігійної моделі не мали прямого відношення.

Якщо трохи попрацювати над інформацією з розвідок О. Асова, то можна зрозуміти, що у предків у давнину існувала єдина релігійна система, яка потім розпалася (коли саме, треба ще досліджувати, але ясно, що задовго до н.е.). Майбутні слов'яни зберегли Священні Веди (але для їхньої релігійної системи був характерним політеїзм), а майбутні руси – Священний Закон (Право). Правистична релігійна модель русів, схоже, була зовсім оригінальною і характерною її рисою був монотеїзм (можливо, не дуже жорсткий). Прикметно, що такий погляд на проблему виводить нас на стародавні основи такої релігійної моделі. Так, у Авесті згадується давньоарійське божество Рашна – сподвижник сонцебога Мітри. Авестійською мовою ім'я Рашна означає «правду» чи «справедливість». І дійсно, в його особі ми маємо справжнього арійського бога праведного суда, який якраз і відповідає давньоруському Прове (або Прави). Й архаїчна лексема «Рашна» могла набути в процесі історичного розвитку будь-яку можливу й несподівану вокалізацію (раш – рас – рос – рус). Зазначене нами залишається поки що гіпотезою, але й обминути цю проблему ми не могли, оскільки треба було показати принципову різницю у світосприйнятті й розумінні Єдності Божественної сутності слов'янами й русами. Ми б сказали, що в слов'ян щодо того простежується тенденція до *номіналізму* (розбиття «єдиної сутності»), а в русів – до *реалізму* (збереження її єдності). Цікава обставина, яка свідчить про різну ментальність слов'ян і русів, а відповідно, й про їх різне етнічне походження.

Оскільки ж релігія тісно пов'язана з етнічним розвитком, то саме тут, як ніде, чітко проявилася та обставина, що в слов'ян і русів рід міг бути одним, а ось видове походження все ж таки відрізнялося. Можемо послатися навіть на сьогоденну різноконфесійність українства. Не заперечуючи історичних і політичних причин, не можемо не показати й етнічної: таке становище не

---

⁴⁴ Ось чому ми підкресливали вище, що з антами все обстоїть далеко не просто. Тут – щось дуже глибоке, родове й з християнством зв'язане.

випадкове і має більш глибокі корені, ніж ми звикли вважати. І стосунки між русами й слов'янами протягом історії були далеко не ідилічними, найперше – через указану різницю. Видно з традиції поклоніння Матері, що подібна релігійна система була притаманна й антам. Не випадково, вочевидь, Польща й Суздальщина (пізніша Московія) намагалися підірвати насамперед цю національно-релігійну твердиню в Україні, вивозячи чудотворні українські ікони, щоб разом з релігійним центром перенести на іншу землю тяжіння до іноземного, ворожого політичного центру. Маємо на увазі незаперечний факт викрадення з Києва Андрієм Боголюбським чудотворної Вишгородської ікони Богоматері, яка дуже скоро стала на новому місці «Владимирською» (її росіяни ще називають «Державніца», не усвідомлюючи, що при цьому промовляють українською мовою). Як також і вивезення польським князем Владиславом Опольським Белзької чудотворної ікони до Ченстохови (її зараз і звать Ченстоховською Богоматір'ю, ще й «королевою Польщі», «основою-основ» католицизму). Це робилося з метою, щоб серце українця «тягнуло туди, де його чудотворна Богородиця» [5, с. 441]. І такі випадки були не поодинокими.

Маємо в цьому одну з форм політичної й ідеологічної боротьби, і ряд дослідників (Г. Лужницький, В. Щурат та інші) стверджують, що довгі часи Марійський культ в Україні був одним з проявів важкої боротьби України з Польщею й Московією за своє духовне й політичне незалежне життя. Марійський культ був проявом одного з найглибших почуттів українського народу – болю за долю Богоматері.

В українському обряді особлива увага приділяється Богоматеринству Діви Марії як Її причетності до Боговтілення. Відтак й іменується Марія не інакше, як Богородиця, Матір Божа (в католицькому обряді – Діва Марія). А такі дискусії, як звати Її – Богородиця чи Христородиця, що були характерними для несторіанства⁴⁵, а потім від нього ще не дослідженим шляхом проявилися в московському дониконіанському християнстві, в Україні були просто неможливими. Поклоніння Богоматері Марії в Україні стало основою культу жінки, культу матері зокрема, в найшляхетнішому понятті цього слова. Від великої княгині Ольги, княжни Єфросинії Ярославни – до козацьких гетьманш і полковниць веде прямий шлях за прямою історичною послідовністю. Дана тема висвітлюється о. Атанасієм Григорієм Великим [9, с. 20 – 21] й зазначається, що повага до жінки-матері зберігалася українським народом протягом усієї його історії.

Ще однією особливістю українського православ'я було вшанування у ранній період історії Української церкви особистості св. Климента Римського. Причому, навіть дуже скупі вістки з джерел дають підстави стверджувати, що,

⁴⁵ «Несторіанство – (від імені його засновника константинопольського єпископа Несторія). – реліг.-політ. вчення у Візантії 5 ст., розходилося з ортодоксальним церк. вченням у трактовці співвідношення божеств. і людської природи в Христі. Як і в аріанстві в Н. предметом критики стало містич. поняття боголюдини, але якщо Арій, спираючись на традиції антич. раціоналізму, розглядав Христа як молодше божество, яке є посередником між богом і людьми, то Несторії визнав логос (Христа) предвічно народженим від Бога. Він розчленив його на бога-сина і людину Ісуса, зв'язок між якими виявлявся умовним і відносним» (Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – Т.4. – М.: Изд-во «Сов. энциклопедия», 1967. – С. 63. Див. також: Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С.880. А щодо суті вказаної дискусії див.: Туркало Я.К. Нарис історії Вселенських соборів (325 – 787). – Нью-Гейвен-Брюсель, 1974. – С.83 – 86).

як зазначив Т. Коструба, «культ цього святого в початках християнського життя наших предків був досить оживлений» [10, с. 54] (не можемо не зазначити, що в літературі існує певний спротив особі св. Климента. Ясно вже, що не випадково). Водночас маємо виразний літературний слід ушанування св. Климента на наших землях – «Слово», виголошене на честь Климента в Києві, хоча й не відомий точно час його виголошення (XI чи XII ст.). Автор звертається до святого так: «Тем же й мы... славим и хвалим и кланяемся в Троице поемому Божеству, благодаряще и того верного раба, иже умножи своего господина талант не токмо в Риме, но в Херсоне и в Руси, рекуще к нему: мучеником похвала, и святителем удобрение и недвижимое основание Церкви Христове, ей же врата ада не одолеют, присный заступниче Земли Руские, венче прекрасный граду нашему... О апостолом сопрестольниче, ангелом равночестне!» [Цит.: 10, с. 55]. Автор «Слова» вважає св. Климента основою церкви Христової і заступником Руської Землі. Проставимо поруч відомий факт завзятої боротьби проти вшанування особи і самих мощів святого, яку вела в часи Середньовіччя в Руси Грецька церква. Папою був, як прийнято трактувати його статус? Ну, й що? Папа в ранній церкві й патріархом звався, а Климент був саме з ранньої церкви. Важливою в даному сенсі була також і та обставина, що св. Климент сприймався не одне століття в якості символу Вселенськості. Як зазначив Іван Франко, «особа Климента в тих часах заколоту та церковних свар між Сходом і Заходом якийсь час служила сполучником, символом первісної церковної єдності» [11, с. 301].

Вшанування особи св. Климента спочатку виникло в Корсуні. Після його захоплення Володимиром Великим, як оповідає Літопис, князь забрав його мощі й переніс до Києва, в Десятинну церкву, де й сам після смерті був похований. Про розповсюдженість культу св. Климента в Руси свідчить, зокрема, те, що в фольклорі навіть далекої російської Півночі знаходимо його відголоски. Прикметною в даному відношенні є така фраза: «Всім Церквам мати – Церква св. Климента» [12, с. 68]. А оце вже – повноцінна інформація: якщо сполучити символ Вселенськості і його церкву як таку, що **«всім Церквам мати»**, то й вийде **Вселенська церква**.

Вшанування особи Климента Римського було присутнє в Руси з самих початків розвитку християнства на наших землях і тривало аж до вивезення після 1115 року його мощів ставлеником «Нового Риму» митрополитом Костянтином [3, с. 161 – 162]. Уже з другої половини XII ст. вшанування вселенського патрона Руси Климента Римського витісняється культом Миколи «Мокрого» [11, с. 308], й поступово затухає, що, власне, й потрібно було «Новому Римові».

Безсумнівним досягненням українського православ'я в часи Середньовіччя було й оформлення ним ідеалу руської людини. Так, для князя Володимира, крім усенародно визнаного епітету «Великий», існує й усенародно проголошена Похвала авторства Митрополита Київського Іларіона, яка є суцільним гімном його духовного служіння великій ідеї могутності й слави Великої Держави. А в житті й стражданнях Бориса і Гліба досягає героїства поняття непохитності власних, глибоко православних, духовно-політичних поглядів. В Руси формується вшанування Бориса і Гліба, причому – одразу саме

всенародно, як показує поява їх численних «житій» і «страждань», перенесення їхніх мощів у 1072 році за участі правлячої еліти і всієї ієрархії та духовенства, що «обідали всі вкупі, кожен із боярами своїми, і в любові великій» [13, с. 112]. Про Ярослава Мудрого записано в Літопису Руському так: «А Ярослав любив церковні служіння і цінував духовенство високо, а ченців то таки над міру, і приляг до книг та зачитувався в них днями і ночами» [13, с. 89]. А про Ізяслава I літописець подає таку характеристику: «Хитрощів же в нім не було, ні лукавства, а був він прямий умом, не воздаючи злом за зло» [13, с. 123].

Безперечним здобутком давнього українського православ'я була також його церковно-релігійна ідеологія X – XIV ст. Русь не сприйняла духу ідеології фотіївсько-керуларіївських кіл, хоч як її нав'язували ієрархи-греки, яких після смерті великого князя Ярослава Мудрого почали запрошувати деякі київські князі. З іншого боку, Русь немов не помічала еволюції, якої зазнала Римокатолицька церква того ж часу. Можна сказати, що Русь узагалі звертала мало уваги на те, що робилося в Римі й «Новому Римі». Доки її не чіпали. А коли починали зачіпати, то відповідала різко, активно, збройно. Можна сказати, що Київська Русь в царині релігійної ідеології плекала якусь своєрідну, давню, рідну, дуже дорогу їй традицію й завзято боронила її. Навіть канонічної інформації достатньо, щоб зрозуміти, що Русь займала в християнському світі в часи Середньовіччя особливе становище. Сказане означає, що в давній Русі мала існувати якась стара теологічна школа, яка могла тягтися до часів, давніших за часи св. Кирила і Мефодія (позначаємо: до св. Климента), яка була знаною, **але не визнаною** світовим християнством. На це були свої причини, які ще треба ретельно й неупереджено досліджувати.

Одночасно зазначимо, що поглиблення дослідження даного аспекту проблеми знову виводить нас на проблему мови. Київське християнство, плекаючи свої давні традиції, названі в науці кирило-мефодіївськими, вживало народну мову в церкві. Світове ж християнство терпіти того не могло. А руські богослови діяли правильно. Ось як зазначено в роботі В. Іванишина, Я. Радевича-Виницького «Мова і нація (Тези про місце і роль мови в національному відродженні України)»: «Мова – це генетичний код нації, яка поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє і забезпечує буття нації у вічності» [14, с. 50].

На теологічну школу Русі княжої доби мали впливи, з одного боку, життя з його практикою та ідеологією, а з іншого – книжний літературний матеріал. Обидва чинники мали гармоніювати між собою, взаємно доповнювати одне одного. Життя, як учитель найкращий, диктувало: колись була єдина Вселенська церква, нероз'єднана, тому наші предки прекрасно сприймали погляди про одну велику християнську родину, Святу церкву, яка по всьому світу возносила хвалу Єдиному Богові, про скарби освячення, про св. Таїни, Святих тощо. Ніхто не звертав особливої уваги на якісь різниці, відомі тільки тісному колу богословів. У такому дусі така християнська наука передавалася з покоління в покоління, будучи протиставленою «жидам козарським», мусульманам, але ніколи – проти християн між собою. Саме життя виховувало русів у дусі Вселенськості церкви і не тільки саме життя. Як стає все більш зрозумілим: **Русь таку церкву мала.**

Виховання доповнювали численні літературні джерела [10, с. 130]. Ніякі полеміки, спори, очорнювання не порушували душевної рівноваги руса-священника, як також і світського віруючого. Русь ставилася до таких речей спокійно. Самі Київські володарі (Борис і Гліб, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах) глибоко поринали, і цілком успішно, у богословські твори. І – нічого, нормально, ніяких проблем, до всіх християн ставилися досить поблажливо, навіть якщо в когось були інші підходи до Голови апостолів (Вірменія). Проблеми теології Риму й «Нового Риму» русів не цікавили. «Круті», «самостійні», кат/ф/олічні? Ну, й сидіть, накопичуйте купу фактів, що протирічать один одному. Що на сьогодні й накопичилося. Французький науковець Р. Шарру назвав розділ однієї з своїх книги «Таємниці Ватикану». Напевне, є там такі. Не розкривають? Ну, й не треба. Самі розберемося.

Отже, можна стверджувати, що церковно-релігійна ідеологія Руси княжої доби являла собою догматично й систематично науку Вселенської церкви перед добою полеміки і взаємних оскаржень, цілість, якої не порушив навіть Великий Розкол 1054 року, незважаючи на те, що Київська Русь належала до православного Сходу. Сильний удар по даній ідеології та психології вселенскості буде нанесений під час знищення Руси навалою Орди в середині XIII ст. Це була катастрофа. І тут ми не можемо обійти мовчанкою один прикметний погляд одного давнього російського історика. М. Карамзін писав про це так: «Давній Київ щез й навіки: ібо сія, колись знаменита столиця мати міст Російських, у XIV і у XV столітті являла собою ще руїни». Успенський собор Печерського монастиря був майже повністю зруйнований, оскільки завойовники «розламали церкву по самі вікна» [15, с. 11, 12]. Тим не менш, оцінюючи в цілому монгольську навалу як негативне явище, Карамзін водночас висуває таку тезу про її користь для Московської держави: «Навала Батия, купи попелу й трупів, неволя, рабство настільки довготривале складають, звичайно, одне з найбільших лихоліть, відомих нам з літописів держав, проте й благодієнні наслідки оного безсумнівні» [16, с. 426].

Та в чому ж полягала «благодієнність» страшної трагедії Матері-Руси? Виявляється, що саме «знаменитість» Москви й Твері виникла за Орди (утім, все правильно. Так і було. – О.Б.); адже під їхнім впливом народжувалося московське самодержавство – «найбільше благодієння долі для Росії» [16, с. 426]. Заради Мономаховичів, значить, нехай згине Київ, Русь Київська і погинуть усі Рюриковичі? Але ж саме нащадки Мономаховичів і боролися з Ордою. А тому, можливо, хоч і вважали самих себе дійсним «благодієнням долі для Росії», проте, можна заприсягтися, не вважали наслідки навали Орди «благодієнними». А слова Карамзіна були непрості й темою самодержавства тільки прикриті. Дійсний сенс їх полягає в тому, що Карамзін уважав, що характер всієї російської народності складався під впливом ординського іґа. Пише так: «Властивості народу пояснюються завжди обставинами... (та невже? А як же народ як Боже творіння? Де ж тоді Божий промисел у розумінні зовсім не атеїста Карамзіна? – О.Б.) Самий теперішній характер росіян ще являє плями, що покладені на нього варварством монголів» [16, с. 436]. Ось у чому справа. Народ не «такий». «Плямистий»... Спростовувати зараз нічого не будемо, у нас є інше завдання: показати напрям розвитку ідеології дослідження

Карамзіна, який вважається патріархом російської історії, й підкреслити, що основа російського національного характеру була закладена все ж таки русами, а не монголами, й саме московити, власне, й знищили Орду. «Варварами» були, як явно хоче їх подати знаменитий російський історик? Ну, й що з того? Ідеологічну ж позицію Карамзіна вважаємо просто негідною.

Однак... Відносно Карамзіна ми все ж таки не будемо займати однозначно негативну позицію. Працю свою він писав на замовлення самодержавства, що науці давно відомо, але сам Карамзін, потомок тюрків, був дуже непростим. Він неначе повторює долю іншого історика, про якого вже йшлося раніше в нашій роботі, – Йордана. Справа в тому, що примітки Карамзіна до його «Історії держави Російської» – теж неначе писані для «допитливих розумом». Почасти вони входять просто в цілковите протиріччя з основним текстом, який, власне, й був написаний за замовленням царату. І ці примітки ще читати й читати, щоб розібратися з тим, що ж на ділі хотів сказати про Росію класик її історіографії пан Карамзін. Адже зовсім не випадково один з «допитливих» дослідників – маркіз Астольф де Кюстін написав про його працю так: «Якби росіяни знали все, що може уважний читач винести з книги цього пестливого історика, якого вони так прославляють, вони повинні були б зненавидіти його й умовити царя заборонити читання всіх російських істориків з Карамзіним на чолі, аби минуле заради спокою деспота і щастя народу... залишилося у благосному для них обох мороці забуття» [Цит.: 16 а, с. 329].

Гарна порада росіянам – насамперед щодо того, щоб навчитися читати власних же класиків. Але ж... Кому з них це треба? Їхнє суспільство гниє від того, що вірить словам, позбавленим змісту. Так уже було – напередодні 1917 року, загодя про що той же де Кюстін писав, що протиріччя вб'ють російське суспільство, «щоб жити його трупом». Як у воду дивився цей «допитливий» француз! Як неначе й до дня сьогоднішнього відносяться ці його слова! Не випадково. Ох, не випадково, бо в Росії нинішній як неначе все пішло во Великому історичному колу, й усе повторюється – досить згадати тут лише про ренесанс візантинізму в її нинішньому релігійно-суспільному житті. Греки ж дуже вправно вміли вбивати знесилені протиріччями суспільства, що потрапили на їхній «гачок». Й про це ніколи не варто забувати. А, схоже, що забули...

Повертаючись же до проблем, що нами тут досліджуються, зазначимо, що Орда сильно понищила Русь Київську, як також і її церкву. Але саме українці й зберегли принаймні основи давнього руського православ'я, притаманну йому оригінальність. І така їхня особливість (за винятком уже сформованої й на той час серед них московської агентури) проявиться під час їх боротьби за встановлення Київського патріархату в добу Митрополита Петра Могили, який убачав найголовніші завдання Української православної церкви у зростанні внутрішньої духовної місії та поширенні впливів українського православ'я у Східній Європі [Докл.: 17, с. 9 – 13].

До розряду структурних церковно-організаційних досягнень українського православ'я слід віднести в основному наступні:

1) Швидке й тривке становлення церкви на українських землях.

Українське православ'я з самих своїх початків не мало жодних слідів колоніалізму, тобто насаджувannya його ззовні з причин, які були б поза інтересами української громади. Православ'я розвивається якби **зсередини**, розвиваючи ідею й опановуючи нею український етнічний і географічний простір, йде двома паралельними шляхами: визрівання осіб та поставання інституцій. Як зазначає о. А. Великий, «на першому шляху треба відзначити такі етапи: духовенство – чернецтво – ієрархія – митрополит» [9, с. 26].

Справа в тому, що в місійно-колоніальній системі поширення релігії, як свідчить історія християнських місій, спочатку постають інституції й лише згодом визрівають люди для певних релігійних функцій. В українських землях же поставання інституцій ішло за визріванням православних людей, а не навпаки. Тому й формація місцевої церковної самобутності була виявом формування руської нації. І таке явище було важливою прикметою старого українського православ'я і його церкви. А тому не буде перебільшенням припущення, що розвиток церкви в Русі йшов **навпаки**, тобто – від голови церкви до її структури. В такому разі, дана тенденція проявляє процес саме **відновлення** церкви за княжої доби, а не її постання шляхом прозелітизму. Звідки ж узялася церква в Русі до княжої доби? Треба дивитися місію Якова (V ст.). Не випадково деякі арабські середньовічні автори фіксують наявність яковитів на наших землях. Але Яков теж церкву відновлював. Значить, корені ще давніші. Отож, до св. Климента, до св. ап. Андрія треба йти. Там корені й належить шукати.

2) Розвиток української церковної ієрархії.

Всі відомості щодо того є цілковито «затертими» в історичних джерелах, що не є випадковим. Зараз ми можемо сказати тільки те, що відомості в джерелах затиралися не тому, що Русь була залежною від «Нового Риму» і не мала своїх ієрархів, а правителі Київської Русі намагалися таке явище якимсь чином приховати. Приховування, і зовсім не руськими володарями, робилося саме тому, що такі ієрархи в Русі були, більше того – задовго до визнаною наукою дати її офіційного хрещення. Певним свідченням даного факту є те, що Київська церква визріла в самобутню одиницю вже на переломі XI – XII ст., що, безумовно, свідчить про високий рівень її розвитку, який був би неможливий без багатовікової плідної праці власних високих ієрархів, незважаючи на всі нищення, які церкві прийшлося зазнати на нашій землі, разом з її народом. І в даному зв'язку ще раз звертаємо увагу саме на тему її відновлення, про яку ми говорили тільки-но.

3) Підготовка українського духовенства.

Дана тема теж вимагає окремого дослідження, хоча має першочергове значення і для церковної, і для загальної історії. Проте дещо з неї вже в літературі висвітлено. Так, дослідники відмічають відсутність чисто місіонерського духовенства в Україні, що свідчить про духовну зрілість української спільноти, яка була здатною відразу перебрати на свої плечі відповідальність за релігійну й церковну місію [9, с. 26]. Русь традиційно не сприймала закордонного місіонерства, а тому місіонери-іноземці в Русі були випадками поодинокими. Відсутність іноземного місіонерства стала причиною того, що в Київській Русі не виник клерикалізм як прояв дії окремої касти

духовенства, що у свою чергу призвело до органічного переплетіння духовного стану з народними масами, визначаючи так тип українського священика аж донині. Жива й свідома Русь поводить себе так же й сьогодні.

4) *Формування українського чернецтва.*

Православну церкву неможливо уявити без монастирів. Тим часом, як церква закликає людей жити життям, гідним християнина й відповідно до їхніх можливостей, сам факт життя у світі накладає обмеження на людські духовні досягнення. Навіть священики, що належать до білого духовенства, переважно зосереджені на ритуальному аспекті релігії, а не на відсторонених від мирських турбот роздумах. Цим займаються спеціальні люди – ченці. Тож церква розглядає людське суспільство як спільність різних його прошарків, кожен з яких виконує відмінну від інших необхідну функцію, які разом взаємно доповнюють одна одну. Миряни, проміжні ланки і споглядальники – усі разом становлять церкву. Уявлення ж, які з'являються внаслідок споглядання, яке проводять монахи, передається у світ для застосування в дії й у втіленні в традиційних формах. Споглядання й активне християнське життя в світі – різні форми існування, але обидві необхідні, й кожна з них вимагає підтримки іншої. Час створення в Русі перших монастирів невизначений, як і час приїзду на Афон перших руських пустельників. Луганські археологи, проводячи розкопки в Києві влітку 2002 року (керівник – проф. Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка К. І. Красильников), знайшли залишки чоловічого монастиря часів Володимира Святославовича (про що ми писали в попередньому Розділі). А. Власто з посиланням на середньовічного історика Тіетмара подає, що перша дерев'яна церква Св. Софії, яка згоріла в Києві у 1017 році, в той час належала жіночому монастирю, який, в такому разі, був заснований ще в часи княгині Ольги [12 а, с. 353].

Наукою точно встановлено, що слідів чернечого колоніалізму в Україні немає. Українське чернецтво – прямий витвір українського народу і його духовної зрілості, в усій його самобутності й формах. Антоній Печерський пішов на Афон шукати чернечого досвіду, а не навпаки: не афонські ченці створили в Україні свої чернечі колонії; Феодосій Печерський сам прийняв студійський типик і вводив його самостійно, а не привезли його послані спеціально грецькі ченці для заснування української гілки студійського уставу. Значить, даний устав не був накинутий ззовні печерському чернецтву грецькою місією, а був прийнятий за власною ініціативою і не від чужих монастирів. Новий печерський настоятель Феодосій, – фіксує літописець, – «почав... шукати правила чернецького. І знайшовся тоді Михаїл, чернець монастиря Студійського, що прийшов був з Греків з митрополитом Георгієм. І став [Феодосій] у нього шукати устав ченців студійських, і добувши [його] у нього, списав, і встановив у монастиреві своєму... Феодосій, все це роздобувши, передав монастиреві своєму. Од сього ж монастиря перейняли всі монастирі устав» [13, с. 97].

Як бачимо, Феодосій просто списав устав з джерел, які мав при собі Михаїл. Джерела були грецькими, так. Але ж ясно: Феодосій нікуди не ходив кланятися, узяв та й списав. Ну, й що? І правильно. А вже звідки списав – питання окреме.

Зі сказаного ж наявно витікає незнищимість пов'язаного з народом та його душею українського чернецтва, його роль і заслуги як носія духовної й матеріальної культури, тому його доля тісно пов'язана з долею українського народу аж до наших днів. Проблема ж Києво-Печерської Лаври – співтворця і свідка української історії як символу, й досі залишається для України не вирішеною. І це не є випадковим. Адже Лавра з самих початків була оригінальною й особливою. Вже в часи Антонія Печерського літописець так пише про Печерську Лавру: «Многі бо монастирі цесарями і боярами, і багатствами поставлені, та не такі вони, як ті, що поставлені сльозами, і постами, і молитвою, і неспанням» [13, с. 97].

Зазначимо також, що, вочевидь, не випадково Катерина II почала процес повного підкорення України саме зі знищення українських монастирів. Запорозьку Січ вона знищить пізніше. Але й до сьогоднішнього дня ця Лавра (як і Почаївська) Українським автокефальним церквам не належить. Отож обидві святині українського народу і донині працюють не на його духовність.

5) Формування української церковної обрядності.

Українська православна церква є церквою Східного обряду. Український Східний обряд є історично сформованою й історично освяченою традицією органічної єдності віровчення й культури народу [1, с. 22]. У своїй генезі й у своєму розвитку український релігійний обряд не був ніколи відтворенням іноземних зразків, чи колоніальним стилем сил, що змагалися за панування над українською землею. Український народ з самих початків був ініціатором і суб'єктом виникнення й розвитку власної церковної обрядності, а не тільки її об'єктом. Українська обрядність – не грецька, не латинська, а оригінальна, синтетична, яка постійно творить синтезу власної духовності та власних потреб. І не можна без приниження української гідності, руської слави постійно дивитися на чужі зразки й за ними принижувати такий властивий здобуток українського православ'я.

Ось як її охарактеризував о. А.Великий: українська обрядність є «продуктивна, тобто творча в шуканні окремих, властивих собівартостей, а не репродуктивна в наслідуванні чужих зразків, вона є селективна, тобто добирає за власними внутрішніми критеріями позитивні елементи вселюдського досвіду, не зважаючи на напрямок і географію їх походження (схід-захід), синтетична, тобто з корисних для себе відповідних собі елементів творить нові форми, відкрита, тобто уникає ексклюзивності візантійських, московських чи римських зразків, національна, тобто керується вимогами і потребами української християнської громади, а не інтернаціональними штампами» [9, с. 30].

Оригінальна українська обрядність в часи Середньовіччя часто слугувала приводом до втручань в українські церковні справи. Так, у XII ст. краківський єпископ Матвій, звертаючись до Бернарда з Клерво, писав, що «народ цей руський, що своїм великим числом дорівнює звіздам, не зберігає правил православної віри та установ правдивої релігії... бо не хоче уподобитися ані до латинської ані грецької Церкви, але хоче бути окремо і від обох віддільно» [Цит.: 9, с. 30]. Таке явище, природно, йому не подобалося й він просив інтервенції Бернарда – приятеля Римських пап. Згодом, за часів польській окупації українських земель стало явищем звичайним для польського

кліру вишукувати в українському православ'ї всіляких «єресей», «схизм» тощо та доносити про те до Риму з метою паралізувати розвиток і прояви української обрядності та її самобутності.

З боку Москви тиск був не меншим. Після прилучення Київської Митрополії до Московського патріархату (1689 р.) почалися гоніння на «книги київської печаті» (у 1620 – 1640 рр. такі книги називалися книгами «литовської печаті»), а Єрусалимський патріарх Досифей між церковних порад для московських царів писав 1 квітня 1686 р., щоб **не допускали призначень українців на високі церковні посади в Московській державі**, «бо ж ісповідуємо бути козакам православними, тільки многі мають вони розтлінні звичаї, яких звичаїв не подобає вчитися тамошнім православним» [18, с. 253].

Українців у Московії швидко стали звинувачувати в занесенні «єресі нової». Ось як пише о. І. Огієнко: «Земляки наші, опинившись на Москві, хутко занесли туди "єресь новую" – почали по церквах казати проповіді. На Вкраїні це було ділом звичайним, от же в Москві можна було якусь там проповідь хіба тільки прочитати із книжки. І з цього зразу земляки наші придбали собі ворогів. "Зводите вы, ханжи, – лаяли їх, – єресь новую, людей в церкві учите, а мы людей прежде сего в церкві не учивали, учивали в тайне... Беса вы имеете в себе и все ханжи"» [19, с. 82]. «Українці, – пише далі Іван Огієнко, – на Москві завше були новаторами, завше перед вели у всяких новинах та реформах. Це були дрожчі культурні, і не дурно богобоязлива Москва прозивала їх єретиками» [19, с. 134].

Щось глибоко етнічне, слід сказати, підмітили тими словами «Беса вы имеете в себе» в українцях росіяни. Ображатися не варто: в росіянах теж сидів той «бес». Так що, всі нащадки русів були однакові, й насамперед, у своїй схильності до монополізму. Але ставлення до Бога у них усе ж таки було різним. «Отче наш», – промовляють українці. Росіяни теж так говорять, але при тому, вільно чи не вільно, говорять українською. «Матір Божа, Матінко», – говорять українці. «Царица Небесная», – говорять росіяни. Відтінки ставлення дуже тонкі, але помітні, і є різними. Іван Огієнко каже: «богобоязлива Москва». Так. Росіяни Бога боялися і боялися за Бога, небезпечним вважали будь-що, що могло б, на їх думку, зашкодити Йому. Українці ж проявляють себе інакше. Образ попа-растриги з кінофільму «Богдан Хмельницький», який цілий спектакль «перегукування з Богоматір'ю» влаштував, аби тільки його не висікли за те, що нап'ячився до того, що все продав разом з рясою, – типовий. За рясу й отримав. Від самого Великого Гетьмана. Більше ніхто не наважився, адже піп «із самою Богоматір'ю говорив...». Хоча піп той улаштував просто спектакль з однією метою – уникнути покарання. Українці Бога не боялися. Українці Бога обожнювали. А тому за Нього могли піти на все. А Богоматір любили, як діти. І, власне, ними й були.

Монополізм же українців проявлявся в тому, що, маючи свій власний обряд, розвивали його, розповсюджували й уперто боронили. І не був той обряд ніякою «єрессю», а була то гармонійна й правильна національна система Боговшанування. Трагедія українців полягала в тому, що потрапили під могутній тиск російської етногенези. А такі об'єктивні процеси не знають жалю. До того ж – етногенези набагато більш твердих монополістів. Але в

цілому, всі нащадки русів були дуже схожими. «*Одне*». В науці найхарактернішою особливістю Київського християнства вважається його євангелістськість. І ось маємо результат, прояв дії саме такої його риси: «*Одне Євангельське*» в переведенні на народ як Боже творіння, що було, вочевидь, однією з головних доктрин руського богослов'я, судячи з настанов щодо того Митрополита Київського Іларіона (XI ст.). Київська Русь уфундувала таки оте євангельське «*Одне*», й донині неподільне, куди дінешся... (І таке те «*одне*» противне, кожне саме в собі, що й слів немає, щоб висловити. Видно навіть з того, що ми вище зазначили. Особливості етнічних характерів, нічого не зробиш)..

В українському східному обряді має місце також і така особливість: у ньому вшанування Ісуса Христа й Богородиці нерозривно зв'язано з культом Триєдиного Бога. На відміну від Західного обряду, який є христоцентричним, у Східному обряді особливе місце займають богослужби на честь Святого Духа. У тому знаходиться відображення різне розуміння православ'ям і католицтвом вчення про *filioque*. І та боротьба за власне розуміння *filioque* в українців проявляє їхнє настійне бажання захистити прерогативи Бога-Отця, що дуже важливо, хоча й досі не усвідомлено як належить.

Ще однією важливою специфічною рисою українського східного обряду є примат життя над смертю. Життя є визначальною темою всього річного літургійного циклу Української православної церкви, всіх її богослужб [1, с. 23 – 25]. Зазначене є чи не найяскравішим свідоцтвом правильності доктрини українського православ'я, його високості й спрямованості до Бога, адже життя дає Бог, а Бог є Любов, яка дає життя. Можливо, все це й було головною передумовою того історичного факту, що за весь час свого існування українське православ'я не втяглося само в жодну з ересей і не дозволило сформувати жодної з них усередині себе самого, а відповідно з чистотою релігійної філософії в українського православ'я протягом історії все було в порядку.

Символіка Українського обряду є такою, що пронизує й домінує у всій його літургії й обрядності. Богослужіння тут побудовані так, що з неодмінністю включають іконостас. У даному зв'язку відзначимо, що, як зазначають дослідники, сама українська ікона є по суті своїй неповторною, і, як виокремлюється взагалі з усього православного іконопису, так і має ненаслідуваний характер щодо інших ікономалярських шкіл та осередків, що особливо яскраво виявилось у XVI – XVIII ст. [20, с. 15]. І сьогодні триває процес її відродження, причому, за тією ж концепцією вірності першообразам православ'я, тобто цілком канонічно, і знову ж таки – не в наслідуванні чужих ікономалярських засобів. Хоча в тому процесі є свої проблеми [20, с. 15 – 16], але не такі, що їх неможливо подолати.

Водночас не можемо не зазначити, що, наприклад, в «Історії релігій в Україні», Т.2 простежується невизнання авторами поняття «українська ікона» [21, с. 335 – 336], хоча й відзначається високий ступінь її оригінальності [21, с. 336 – 337]. Тут ми торкнулися, слід сказати, дуже болючого питання. Маємо перед собою одну з причин конфлікту українських філософів-науковців з церквою. Всі Українські православні церкви погано поставилися до того. Пояснення такого явища ми вбачаємо в тому, що наші вчені займають позицію,

яка сформувалася під впливом російської філософської школи, для якої перебільшення впливів Константинополя на Русь є характерним. Водночас слід зазначити, що нерозуміння витокової самобутності й оригінальності не тільки Православ'я русів, практично невідомого нашим ученим, а навіть доволі гарно вивченого українською наукою Київського християнства, призводить і до перебільшення західних впливів (греко-католики). Ми ж особисто поділяємо думку тих дослідників, які відмічають, що це такого поняття, як «древнерусская икона» існувати не може. Вже хоча б тому, що ніякого «Древнерусского государства» не існувало. У Москві ж іконописна школа відкрилася тільки в XVII ст., після церковного розколу. Тому можна говорити якраз про українську ікону, новгородську, але не про «древнерусскую».

Крім усього, не можна не зазначити, що Український східний обряд навіть психологічно побудований так, що впливає на всі компоненти людської душі й викликає відповідні реакції. Саме в ньому втілюється гармонійне поєднання земного з небесним, природного з надприродним, гармонійність частини й цілого. Все вказане робить Український обряд найбільш досконалим серед усіх інших варіантів візантійсько-східного обряду [1, с. 26].

Під владою Російської імперії Україна перебувала понад три сторіччя, що мало дуже значний вплив на її церкву. Як зазначає професор І. Власовський, «з підпорядкуванням Київської митрополії Москві розпочато було похід на Українську Церкву Православну, як на Церкву Національну, з метою позбавити народ український національної Церкви, так небезпечної і в політичному відношенні» [18, с. 343]. І цей процес визначає історію Української церкви аж до найновіших часів. Кожне нове підпорядкування владі Москви тієї чи іншої частини українського народу випереджала, як правило, довша чи коротша пропаганда за «чистоту українського обряду», а згодом і «чистка» церковних книг, практик і звичаїв, але, безперечно, вже все це робилося не за критеріями українських прадідівських традицій, а за зразками грецького чи російського «Сходу». Українська традиційна обрядність у такій ситуації суцільно осуджувалася.

Безперечно, таємні тенденції чужої влади не були відомі широким верствам українського населення, а то й знаходили підтримку серед них, що в обставинах окупації не є важкою справою. Захоплюючись «східною чистотою» російських зразків, українці об'єктивно спрацьовували не на користь стародавньої української обрядової традиції, тієї, що вже згадуваний нами краківський єпископ Матвій, вважав «неподібною ні до латинської, ні до грецької церкви». Не випадково, мабуть, у XX столітті II Ватиканський Собор вирішив, що «як Східні, так і Західні Церкви мають право і обов'язок користуватися своїм окремим правопорядком як таким, що доручається пошани достойною старовинністю, є відповідніший для забезпечення добра душ» [22, с. 152]. Такі визначення багато про що говорять. І насамперед про те, що Українській православній церкві слід якомога скоріше відродити ту «пошани достойну старовинність», яку український народ мав завжди; а коли вказаний Собор ще й доручає католикам «повернутися до прадідних передань» [22, с. 153], то й православним тут є над чим замислитися. Крім того, православним нащадкам Руси Київської, напевне, треба згадати, що

прадідів своїх нам слід шукати в нашому стародавньому Києві. **Там знайдемо і вселенськість, і самобутність.**

І в даному контексті варті уваги також слова Івана Ортинського про те, що давньоруське християнство виявилось «неповторним геніальним твором наших предків. Тільки воно могло бути відповіддю на завдання, яке Боже Провидіння поклало на плече українського народу. Тільки воно давало сенс українському буттю. Тільки в ньому український народ став вірний своєму покликанню. Тільки оте християнство могло стати джерелом українства, глибинною ідеологією української державної самостійності. Тому й не диво, що воно стане отим ясним, погідним та непоборним світоглядінням, яке залишиться назавжди джерельним стремлінням до правди та справедливості. Київське християнство з перших княжих часів супроводжатиме український народ у його мандрівці, крізь темінь усяких тяжких досвідів, оживляючи його та обновляючи. Воно бо завжди виринатиме радісною веселкою світлої надії на наше майбуття» [23, с. 17 – 18].

Усе зазначене говорить про те, що процес розвитку українського православ'я слід було завжди розглядати в історії як процес вельми глибинний, що коренями своїми сягає стародавнього прагнення наших предків до єдності всього народу руського, що проживав на тій землі, де пройшов у свій час з учнями апостол Андрій Первозванний. Отже, не випадково, що Українське православ'я протягом своєї історії сформувалося як самобутній духовно-національний феномен. За часів тоталітарної більшовицької влади його було знищено остаточно. І завдання на сьогодні полягає в тому, щоб його відродити.

Потреба саме в глибинному духовному відродженні у нашого народу є наявною. «Духовний голод у народі великий, – зазначив Є. Сверстюк, – Україна чекає на провідників, учителів, голос яких має чути влада, інтелігенція, народ. Людей духовної влади, перед якою схиляють голови всі. Справжня Церква – це найвищий духовний маєстат влади і вчитель мудрості» [24, с. 13].

Подаючи такі доволі романтичні думки українських філософів щодо українського православ'я, ми не можемо ними задовольнитись. Ми шукаємо раціональні підвалини тих особливостей українського православ'я, які протягом історії, власне, й сформували його неповторне обличчя. Ці підвалини могли бути й забуті, або ж приховані. Але такі підвалини були. Ми й прагнемо їх виявити.

Підвалини автокефалії українського православ'я

Що таке «автокефалія»? В грецькій мові є слово «авто» (дослівний переклад: «сам»). Від нього походить багато слів, які є на перший погляд різними, але мають однаковий корінь: автобіографія, автомобіль, автобус, автограф, автократія, автомат, автор, автомат тощо, де «авто-» є частиною складних слів, і відповідає поняттям «власний», «власноручний». До тієї ж групи слів відноситься й поняття «автокефалія». У словнику релігієзнавчих термінів з навчального посібника «Релігієзнавство» (гл. ред. С.А. Бублик) присутнє таке визначення даного поняття: АВТОКЕФАЛІЯ – самоуправління, адміністративна незалежність православних церков [25, с. 475]. З першою частиною поняття – «авто-», у принципі, все ясно: «само-», тобто –

самоуправна церква. А з другою частиною, тобто – «-кефалія», як? Загальноприйнятою є трактовка грецького терміну «автокефалайя» як «сам-голова». Підкреслюємо, що за загальноприйнятою трактовкою термін ставиться **в однині** («-голова»).

Тоді – до першооснов. А як же? І насамперед – до того факту, що IV Вселенський (Халкидонський) собор (451 р.) установив п'ять патріархів для всієї Християнської церкви – Єрусалимський, Римський, Антіохійський, Олександрійський, Константинопольський. І в подальшому в історії розгортається боротьба за першість, за титул «єкуменічний патріарх», тобто Вселенський (наслідки якої будуть руйнівними для церкви). Все зрозуміло: боротьба розгорілася саме через поняття «сам-голова», тобто – *в однині*, а відповідно, вирішено було, що тільки хтось **ОДИН** має встати над усіма патріархами й очолити всю Вселенську церкву. Боротьба була запеклою й безкомпромісною, що не є дивним, адже Вселенська церква – влада світова.

Шлях Константинопольського предстоятеля до того, щоб зватися «єкуменічним патріархом», був дуже довгим і повним протиріч, але на сьогодні всі вже якось звикли до того, що Константинопольський патріарх зве себе Вселенським. Його сьогодні так і називають (хоча й далеко не всі) й на аргументи Римського папи щодо того, що Константинополь не має на те жодного права, ніхто давно не зважає, особливо на православному просторі. Тим не менш, зазначимо, що в грецькому православ'ї ще в V ст. була сформована доктрина про «п'ять патріархів», а ось доктрини про «єкуменічний патріархат», тобто Вселенський, як не було, так немає й досі. А в чому ж справа? Такий титул, така посада, а окремої доктрини так таки й немає... Непорядок. То в чому ж проблема? Питання зависне, бо ніхто на нього вичерпно аргументованої відповіді не дасть.

У такому разі ставимо прямо інше питання: а наскільки вірно ми перекладаємо термін «кефалайя»? Дивимось назву перекладу з коптської мови маніхейського трактату «Кефалайя» – «Глави» [26]. А тут перекладено у **множині**. І дається наукова трактовка: «Грецьке “кефалайя” може означати і “глави”, і “начала”, принципи, головне» [26, с. 46], при тому зазначено, що «грецькі слова самі по собі дуже широко вживаються в коптській мові, особливо лексика, яка означає абстрактні поняття й філософські терміни» [26, с. 48].

Що ж виходить? А те, що копти, у свій час широко застосовуючи грецьку мову, схоже, точніше розуміли вказаний грецький термін (і не тільки його. Не випадково маніхейство буде являти для християнства величезну небезпеку. І справа могла полягати, перш за все, в точності розуміння тих чи інших богословських понять). А тому вже проступає, чому саме греки розробили доктрину про «п'ять патріархів» ще в перші століття історії християнства, а доктрину про «єкуменічного патріарха» й по сьогоднішній день не розробили (бо подавали все в однині, а треба було подавати правильно) – бо їм це було не вигідно.

Чому на це досі ніхто уваги не звертав? А хто питання буде ставити? Грецька церква, в якій, власне, й перебувають ті, хто повинен знати всі тонкощі грецької мови? А навіщо їй статус «єкуменічного патріарха» для

Константинопольського предстоятеля піддавати сумніву? Тож від греків постановки такого питання очікувати не варто. Чому інші цю проблему не піднімають? А питання не до нас, ми її принаймні показали. І зазначаємо: у Вселенській церкві може бути багато автокефальних церков, проблема – не в них, *а в титулі їхнього предстоятеля*. Хто таку церкву очолює: митрополит, підлягаючий омофору якогось Патріарха (одного з п'яти), чи автокефальний предстоятель – Патріарх? Патріархів у світовому православ'ї на сьогодні – п'ять, усі місця зайняті й ніхто з тих, хто їх посідає, природно, не радіє появи нових претендентів, як також і наукових розвідок щодо можливих прав таких претендентів. Така традиція – скажете. Не питання, традиція. І, безумовно, традиції слід поважати. Але в такому разі їх треба бачити не окремо вибрані, як кому заманеться, а ВСІ.

Виходячи ж із множинного змісту терміну «кефалайя», можна твердити, що або у свій час той, хто був носієм усіх тонкощів грецької мови, незаконно ввійшов до числа п'яти патріархатів і зробив з того традицію, використовуючи назву «Візантія», або ж Вселенський патріарх мав би бути **шостим**. Традиція могла б бути дуже чіткою: Патріарх, який стоїть над усіма патріархами, може й не мати власної, окремої церкви, бо його церква – вся Вселенська (тоді не склалася б традиція ототожнення понять «церква» і «патріархат», як це є на сьогодні, хоча церква – митрополія, а патріархат – оргцентр, якому може підлягати й кілька церков), місце його осідку могло б пересуватися за необхідністю. Але не склалося. Значить, щось було відразу не те.

«Згідно з установчим диптихом, – зазначається в сьогоднішній українській релігієзнавчій літературі, – серед православних автокефальних церков є такі церкви: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Московська. Згідно з державно-національними засадами існують також церкви: Кіпрська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Елладська (Грецька), Албанська, Польська, Чехо-Словацька, Американська, Українська» [25, с. 489]. Засади формування церков, як бачимо, проявляються різні. Дослідники вживають щодо церков як поняття «помісна церква», тобто – територіальна, так і «національна церква» [27, с. 35]. Отже, наука реагує на різницю в доктринальних питаннях щодо розбудови церков. Проте доктрини доктринами, але для церкви головне – **канон**. І як же питання щодо автокефалії вирішується в канонічному праві?

«У священних канонах, – пише Патріарх Київський Філарет, – немає чітких і виразних визначень щодо способів утворення автокефальних Церков... Суперечки стосовно автокефалії – не нове явище. Вони псували нормальні стосунки поміж Церквами, спокушали простих віруючих і принижували авторитет Церкви, починаючи з епохи Костянтина великого, коли християнство стало дозволеною релігією» [28, с. 1]. У літературі також зазначено, що в «Книзі правил Святих апостолів, Святих Соборів Вселенських та Помісних і Святих Отців», яка є основним джерелом канонічного права у православ'ї, механізм утворення автокефальної церкви відсутній [29, с. 165]. Тут і далася ознаки слабкості *принципу помісності*.

«У який же спосіб утворювалися помісні Церкви? – розмірковує далі Патріарх Філарет. – У священних канонах, як зазначалося вище, немає виразних

визначень з цього приводу. Однак слід звернути увагу на те, що в основі утворення митрополій, які фактично володіли правами автокефальної церкви, лежав адміністративний поділ Римської імперії на провінції і діоцези. Таким чином, не церковні принципи, а цивільний адміністративний поділ сприяв утворенню митрополій, тобто – автокефальних Церков. Поява великих культурних і богословських центрів (Олександрія, Антіохія, Рим, Константинополь) сприяла об'єднанню митрополій у патріархати. І все ж, у основі утворення Помісних Церков лежали державні і національні начала. З появою незалежних держав поставало питання утворення нових Помісних Церков. Здебільшого цей процес завжди проходив хворобливо і майже завжди проти волі тих чи інших патріархів і Соборів єпископів» [28, с. 2].

А ось тут уже проступила слабкість *принципу національності* в розбудові церкви: виникнення національних церков, будучи явищем історично прогресивним, адже можна погодитися з А.Дж. Тойнбі, що «церква, яка попервах у “зачатковій” фазі, черпала життєву снагу із старої цивілізації, а у “внутрішньоутробній” фазі проклала шлях крізь бурі міжцарів'я, тепер починає сама давати життєву снагу новій цивілізації, що зародилась у її лоні» [30, с. 88], потягло за собою низку негативних наслідків. Такі церкви довго не визнаються, сильно критикуються, до боротьби проти них залучаються політичні чинники, у тому числі зовнішні, що в цілому здатне підірвати не тільки авторитет церкви, а й саму віру людей.

Отже, як бачимо, і принцип помісності, і принцип національності в розбудові Християнської церкви призвели її саме до такого стану, який є на сьогодні. А що ж у церкви могло бути таким статичним, щоб, не заважаючи розвиватися церквам хоч за принципом помісності, хоч національності, не дало б можливості посприяти принцип вселенськості й розвалити Християнську церкву? **Оргцентри**, а конкретно – **кафедри і престоли**. Їх, власне, й засновували у свій час апостоли. Отже, *принцип вселенськості* нерозривно пов'язаний з *принципом апостольства*, що в сполучі разом є такою засадою Церкви, яка закладалася під неї першопочатково й повинна була втримуватися залізною, незважаючи на те, що комусь з політичних володарів раптом забажається стати «священним монархом».

Підемо за класичним принципом роботи дослідника й поставимо питання джерелу (тобто – Патріарху Філарету): на основі чого формувалися митрополії, щоб потім об'єднуватися в патріархати? Відповідь, оскільки Патріарх буде відповідати тільки в межах богослов'я, може бути тільки такою: *на основі єпископських кафедр* (потім, як пише ще один богослов, хоч і греко-католик – о. Іван Шевців, «предстоятелі більш поважних престолів стали зватися митрополитами, десь у той же час з'являється й титул “архієпископ”» [31, с. 101]). Друге наше питання є таким: апостол Андрій Первозванний заснував ОДНУ візантійську кафедру в Аргірополісі у Фракії (Візантій, майбутній Константинополь), будучи «першим патріархом Константинополя», тобто Вселенським Патріархом (не торкаємося питання щодо Константинополя: відсутність його в апостольські часи ще не доказ того, що посади не було. Пізніше її назвали «Вселенською». Було кому), на яку настановив, згідно зі Св. Письмом, свого учня Стахида, то на якій підставі в Х

ст. у Ромейській імперії було аж 90 митрополій [32, с. 22]? Прогнозована відповідь Святішого буде такою: розвивалася церква, виникали нові центри. «Виникати» можна по-різному. Можна все неканонічно поламати й виникнути, а потім уже розвиватися, душачи все навкруги, щоб ніхто не посмів і натякнути навіть на витокову неканонічність, так же? Але ж, скільки не розвивайся, апостольська кафедра – **одна**. Які в такому разі ще можуть бути митрополії, що, як зазначено в доповіді Патріарха Філарета, «фактично володіли правами автокефальних Церков» [28, с. 2]?

Зіставимо цей момент з практикою церковного будівництва в Київській Русі. «На Русі, – зазначають учені, – була помітна інша, ніж у Візантії, структура церковного управління. Вона відповідала не візантійським принципам адміністративного поділу патріархії, а руській державній структурі, яка склалася у XI – XII ст. ...Сама митрополія в Києві, що об'єднувала (за винятком короткого часу в другій половині XI ст.) всю державну територію Давньої Русі, була центром національної (в сенсі народності) церкви... Збереженню політичної ролі Києва, за володіння яким боролися практично всі княжі лінії, безсумнівно, сприяло серед інших факторів, і наявність у ньому митрополичої кафедри» [32, с. 22 – 23].

Як бачимо, митрополії, які, дійсно, є потенційно автокефальними церквами, могли розвиватися скільки завгодно, але головна – Київська, з її престолом, заснованим апостолом Андрієм, зберігала своє центральне становище. Й Київський Митрополит сидів у Києві – там, де Андрій Первозваний під час здійснення своєї місії поставив хреста, визначивши тим самим певний центр своєї місії («Скіфія») й майбутньої церкви Вселенської, зважаючи на його статус Вселенського Патріарха. Саме тому греки за будь що вимагали від наших князів настановлення на Київський Митрополичій престол представника своєї церкви – саме через такий статус апостола Андрія. І Київські митрополити (часто – греки) зовсім не гналися за кількістю митрополій, головним для них була територія. **Помісність, і дуже виразна**, а не національність, як уважали радянські вчені (див. вище).

Цікаво, зважаючи на те, що «в основі утворення митрополій... лежав адміністративний поділ Римської імперії» [28, с. 2], а також на результат – кількість єпархій в Русі (16) у цілому відповідала кількості руських князівств [32, с. 22], чи не так? Не простежується, щоб досвід самого Константинополя в розбудові церкви надихав у Русі навіть самих митрополитів-греків. Зате простежується, що Київська церква мала у своїх початках такі ж засади, що й церква Римська (класична. Скажемо так). Тому цілком логічним буде висновок, що руська структура церковного управління *візантійським* принципам відповідала, проблеми ж (аж до дроблення) були у тих, *хто так тільки називався*.

Тоді – до них, до тих, хто Візантією тільки називався. Вчені не змогли точно встановити, коли в Християнській церкві з'явився титул «патріарх». Вважається, що приблизно одночасно з титулом «архієпископ» – у V ст. [31, с. 101]. Дуже дивно, зважаючи на те, що в джерелах уже апостол Андрій, як ми вище подавали, фігурує, як «перший патріарх Константинополя», і Київський собор, відновлюючи у XVII ст. православну ієрархію, якої наша церква

фактично позбулася у зв'язку з Брестською унією 1596 року, покликався на повагу до апостола Андрія як на «першого візантійського архієпископа, вселенського патріарха й апостола Руси» [Цит.: 5, с. 6, 612]; і в сагах про Апостола говориться, що збирався їхати до якогось Міклаарда [33, с. 156. Сага II]. Вважається, що то – Константинополь. Залишимо тут класичну трактовку, щоб підкреслити, що якщо апостол, маючи за свою власну місію терен «Скіфії», настановляє єпископів на інших територіях (див. вище щодо Аргірополіса у Фракії) й канонічність цієї його дії не опротестовується, то такий апостол є Вселенським Патріархом.

Ось – і титули, й час їх виникнення: час життя апостолів. А в V столітті просто вже дуже багатьом такими титулами *називатися*. Візантії, дехто каже, в апостольські часи ще не було, тому інформація не точна. Інформація не точна у тих, хто вживає такі підходи. Константинополь – Ромея, а Візантія де? Не було? Та як же не було, як термін «ант» відомий з напису в Боспорі ще з III ст., а відповідно, міг існувати й раніше! І тут уже варто звернути увагу на ту «україну Йорданську», про яку ми вже говорили й яку ми зіставляємо з ал-Джалалійєю (арабськ.), тобто Галілеєю; й слід сказати, що розвиток наукової думки в цьому напрямі вже йде (можна поглянути хоча б на розвідки С. Каганця. В них ще дуже багато відвертої міфології, але дослідник втрапив на плідний шлях пошуку істини).

Ми особливо відзначаємо тему «україни Йорданської». При цьому ми звертаємо особливу увагу на той факт, що, на відміну від традиційного ставлення греко-римських античних авторів до скіфів як до народу «варварського», в античній історіографії існував і зовсім інший погляд на них. Маємо на увазі насамперед сприйняття Скіфії римським істориком Помпеєм Трогом (бл. VII р. н.е.), яке В. Крисаченко називає «сенсаційним» [33, с. 44]. Дійсно, Трог розглядав Скіфію як найстародавнішу частину світу, а її народ – як найдавніший на планеті. У своїх «Філіппінських історіях» – видатній пам'ятці латинської історіографії, а щодо опису та оцінці скіфського світу просто унікальній, Трог всіляко підкреслює стародавнє походження скіфів, гідність, благородство та інші чесноти. Він твердить, що двома найдавнішими народами планети є скіфи й єгиптяни (і це пише римський аристократ, якому на роду було написано вірити й звеличувати взагалі-то Рим). Свою «антиварварську» позицію щодо скіфів Трог намагається ретельно обґрунтувати. Правда, можна погодитися з В. Крисаченком, що не завжди він це робить коректно.

Судячи з усього, цей історик базував свою працю на міфах про гіксосів, які в стародавні часи володіли Єгиптом і землями, що знаходилися на схід від нього до Євфрату, доки їх єгиптяни не вигнали. Втративши підданих, вони втратили й титул «гіксоси» як дуже поважний, деякий час перебували на теренах Малої Азії, а потім повернулися в Північне Причорномор'я вже під новою назвою «скіфи» (скити). Слід зазначити, що це збігається з археологічними даними щодо появи на території України близько 1500 р. до н.е. сабатинівської археологічної культури, яка деякими археологами (зокрема, С. Березанською) вважається ранньою скіфською. У XIII ст. до н.е. війська фараона Рамзеса II розгромили скіфів, на Північному Кавказі Рамзес залишив

гарнізон. Від змішування єгиптян і місцевих жінок виник нахський народ, у мові якого присутні як єгипетські, так і хуритські (трипільські) корені, а в матеріальній культурі – як єгипетські намиста й скарабеї, так і трипільський посуд. До тих часів відноситься й поява в Європі численних родів енетів з руїн Трої, що призвело до того, що певний час Енетією звалася вся майбутня Європа. Їхніх нащадків, більш відомих під назвою «венети», видатний історик та етнограф Стефан Візантійський ще на початку Середньовіччя причислив до слов'ян. Для нас це положення є дуже цікавим. Нагадуємо, що Рорік Фрісландський тягнув свій рід по матері (бодричської аристократки) саме до венеців (вандалів). Ми деякі підвалини можливих геополітичних претензій його і його династії окреслили в перших розділах, а тут проявилася ще одна.

Позначимо, що лінію Помпея Трога в історіографії продовжив на початку XVII ст. італієць Мавро Орбіні, залучивши післятроянських енетів-етрусків до слов'янської етногенези (пряця його була перевидана в 1722 р. у Санкт-Петербурзі під назвою «Историография початися имене, славы и расширения народа славянского и их царей и владетелей под многими именами и со многими царствиями, королевствами и провинциями»). Цей напрям підтримали француз П.-Ш. Левеск, росіяни В. М. Татіщев і М. В. Ломоносов, а згодом у цьому ж річці працювали П. Шафарик, О. Д. Чертков, Є. І. Классен. Нині лінію Трога – Стефана – Орбіні – Ломоносова в історіографії продовжують М. Бор, Й. Шавлі, П. В. Тулаєв та деякі інші історики.

Отже, наука підтверджує правильність уявлень Помпея Трога щодо стародавності скіфів. Виходячи з його даних, якщо єгиптяни й скіфи – найстародавніші народи, то терен у Передній Азії, який вони контролювали у стародавні часи, й можна зіставити з тим, що в джерелах зветься «україною Йорданською». Якщо ми праві й то виявиться дійсно Галілеєю, тоді набуває логіки посилення Первозванного Апостола на місію саме на терени вже й не існуючої на час життя апостолів державної Скіфії, але залишалася «Скіфія». як геополітична, сакральна й етнографічна цінність, яка потребувала з'єднання в новій світовій релігійній реальності.

У темі ж апостолів підкреслимо таке наше спостереження: з трьох апостолів, що вийшли на місії, для європейської Антії (Віз-Антії) призначений був апостол Андрій («Скіфія»), а для, так би мовити, «Ост-Антії» – два апостоли: Іоанн («Азія») й Фома («Парфія»), що не є дивним, зважаючи на переважаючі географічні розміри Азії та її сакральне значення як «землі богів». Але центральне становище займав апостол Андрій, місійний терен якого включав Рим. Це було органічно, адже апостол Андрій був братом апостола Петра, який відразу попрямував засновувати Римську церкву. Здобутки братів повинні були десь сполучатися, оскільки засновувалося не будь що, а нова релігійна система світового рівня з її оргструктурою, як також і виконання кожним апостолом своїх функцій повинно було десь фіксуватися. Андрій встановленням на Київських горах хреста продемонстрував центральне становище майбутнього міста в християнстві (Києва, а не Константинополя). Центр церкви ж є Центр, подобається таке комусь, чи ні, й закладено все було, як бачимо, відразу, ще з первоначал розповсюдження християнського віровчення на землі.

Звернувшись же до самих канонів, можна побачити, що в церковних правилах є тільки вказівки на те, що митрополії повинні були відповідати адміністративному поділу держави (правила 6 і 7 Першого, 2 і 3 Другого, 8 Третього та 28 Четвертого Вселенських соборів) [Докл.: 34]. Самі Вселенські собори лише затверджували фактичний автокефальний статус тієї чи іншої церкви, як це й було з тією ж Константинопольською церквою (як і з Кіпрською), що не уявляється дивним: Візантій, тобто Аргірополіс, мав бути у складі Фракії – одного з оргцентрів Східної Православної церкви згідно з «Історією Візантії» [35, с. 154], центром якого мав би бути Рим, а не «Новий Рим» [Колізію з розвалом Іраклії /Ереґлі/ див.: 5, с. 6 – 7]. Риму не подобалося те, що Константинополь розвалив йому його власну митрополію, але йому ще більше не подобалося входити через Фракію (Іраклію) у Східну Православну церкву. Тому Рим дуже критикує «Новий Рим» за самопроголошення, але про своє власне самопроголошення (точніше, відречення від Східної Православної церкви) вважає за краще мовчати. Тому Рим ніколи й не поставив питання про перегляд ситуації, що склалася на сьогодні в християнстві, бо його цілком улаштовує те становище, яке є.

Отож, допоки обом Римам, «старому» й «новому», треба було своє власне самопроголошення в християнстві й світі влаштовувати, Вселенські Собори, які, як ми подали, лише легітимізували самопроголошення (але ж легітимізували) збиралися, а як тільки вони для себе вже всього досягли, то настав розвал церкви (за ініціативою обох «Римів») і – все, ніяких Вселенських соборів. Крутіться тепер, мовляв, самі, як хочете. А як? Кланяйтесь тим, хто легітимізуватися встиг. Пробачте, а на якій підставі? Якщо на планеті – два Рими, а потім з'явиться ще й «третьій» (Москва), й кожен претендує на першенство, то це означає, що всі вони мають до справжнього Риму (як «істинного втілення Спасіння» згідно з богослов'ям) вельми приблизне відношення. Й індикатор тут один – спадок апостолів і святих отців.

У зв'язку з вищезазначеним ми не будемо розглядати формулу церковно-організаційного устрою, що міститься в «Патріаршому і Синодально-Канонічному Томосі Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 року» [36], як роблять усі дослідники української автокефалії. Адже стає ясно, що Константинопольський патріарх не має, як ніколи не мав, ніякого права встановлювати будь-які канони в християнстві. Встановлює? А хто його слухає? Тож, як бачимо, у світовому християнстві все дуже непросто. Всі все знають, але мовчать, бо втратять і те, що вже мають. А дуже не хочеться.

Щоб усе ж таки знайти вихід з ситуації, яка склалася, треба повернутися до першопочаткової формули такого устрою, яка міститься в 17-му каноні IV Вселенського (Халкидонського) Собору, яку донині ніхто не відмінив, а відповідно, канон діє. Формула канону виглядає так:

«Якщо імператорською владою постане нове місто, то розподіл церковних парафій слід проводити відповідно до адміністративного і земельного районування» [Цит.: 34, с. 147].

Ось – канон. На його підставі поставимо питання: чи даний канон підходить до вирішення проблеми *сучасної* автокефальної церкви з адміністративним центром у Києві? Ясно ж, що ні, оскільки Києву більше 1500 років. Один із суб'єктів канону (контрагентів) давно визначився щодо канону: Київська Митрополія ще в часи Київської Русі зафіксувала в усіх оргцентрах християнства свою повну канонічність. Її лоно – **Київська кафедра**.

Складніше з іншим суб'єктом канону – з імператорською владою. *Варіант перший розвитку подій*: самопроголошення. Якщо взяти за основу встановлену археологами (але не співпадаючу з історичними джерелами, а тому багатьма вченими не визнану) дату виникнення Києва у V ст., то римський імператор на цей час був (у Константинополі), але він Києва не засновував. Тоді виходить, що стародавня Київська Митрополія *самопроголошувала* свою автокефалію (а її дослідники сьогодні так і називають – «фактично автокефальною», чим фактично визнають її самопроголошеність). Тим не менш, її канонічність, як і її статус був усюди в християнстві визнаний. Присутність запрошених на посаду Київського Митрополита греків тільки все підтверджувало й освячувало їхнім авторитетом. Непогано. Але такий шлях: самопроголошення → фактична автокефалія → визнання → канонічність не враховує викладеного нами щодо апостольськості Київської кафедри й престолу, як також і щодо Віз-Антії й «Ост-Антії». Такого бути не могло.

Звертаємо увагу на те, що Константинополь протягом століть вів запеклу боротьбу за Київ. Схоже, що йому самому Київ був потрібен, але, природно, далеко не тільки через торгівельний шлях «з варягів у греки». Навіщо тоді? Пояснення вимальовується тільки таке: якщо в Константинополя були проблеми з канонічністю (а вони були, і Рим і досі їх згадує) й легітимізація його Вселенським собором не зняла всіх питань до нього щодо канонічності (не зняла, бо Рим висував і висуває претензії проти статусу Константинопольського патріарха як Вселенського. Церква може бути канонічною, а ось з оргцентром може бути проблема. І тоді неканонічний предстоятель ламає канонічність церкви), то за рахунок Києва Константинополь намагався її посилити.

Однак у Константинополя в самого була своя єпископська кафедра, заснована тим же апостолом Андрієм. Правда, – для Фракії, а Константинополь Іраклію розвалив, чому й потрібно було рішення Вселенського собору щодо його власних повноважень. Можна було викрутитися, натиснувши на євангельський Аргірополіс-Візантій, але чомусь це не вдалося, на що, вочевидь, були вагомі причини. Значить, проблема коріниться саме в престолі. А Константинополь і претендував на те, щоб його патріарх звався «єкуменічним» (Вселенським), тобто – на Вселенський Патріарший престол. Його, як витікає із джерел, першим предстоятелем і був апостол Андрій.

Отже, є підстави до твердження, що шлях розбудови церкви йшов **навпаки** до того, що його зараз описують у літературі: не від митрополій до патріархатів, *а від престолів до митрополій*. А ми вже про одну таку церкву, в якій все було навпаки до загальноприйнятого, вище показали, й такою церквою була тільки наша, Руська церква. Константинополь, ведучи протягом століть важку боротьбу за Київ, прагнув до одного: *обсісти Київську кафедру*

представником своєї церкви. Поставимо цілком логічне питання: а Київ тут при чому? Ось. Не було самопроголошення Києвом ніколи! Неканонічна церковна структура ніколи б так не змусила перейматися «Новий Рим».

Тоді розгортаємо *другий варіант розвитку подій.* Припустимо, що Київська кафедра вже була канонічною на момент введення великим князем Володимиром християнства в якості офіційної (державної) релігії. Церква на той момент уже могла бути знищеною (що, вочевидь, так і було), але її оргцентрів ніхто й ніщо не може позбавити канонічності, якщо канон (17-й канон IV ВХС, Халкидонського) був виконаний з самого початку. Коли ж наші предки могли встигнути виконати той канон? І зараз остаточно стане ясно, що дата заснування Києва у V ст. – неправильна. Нас цікавить один з контрагентів канону – *римський імператор.*

Звертаємося до т.зв. «Константинової легенди». Але спочатку зазначимо, що Міланським (Медіоланським) едиктом «Про віротерпимість» римський імператор Константин I Великий визнав християнство повноправною релігією в межах імперської юрисдикції [37]. Після того нова релігія в недалекому майбутньому стане домінуючою. Встановлення хреста й будівництво на Голгофі християнського храму близько 330 року мали велике символічне значення, а сам Рим з ворога християнства перетворився в його могутній оплот. І тут звертає на себе увагу те, що в одному з літописних кодексів, що дійшов до нас у рукопису XVIII ст., подано: «Бысть основание его (Киева. – О.Б.) в лето от Христа 334» [Цит.: 38, с. 19]. Одразу привертає увагу близькість дати до часу утвердження християнства як офіційної релігії в Римській імперії й перенесення столиці до «Нового Риму» Константином Великим. Легендарне встановлення хреста Константаном точної дати не має, але достеменно відомо, що церква, побудована над установленим хрестом, була освячена в 335 році. Сам акт у літературі датується 333 – 334 рр. Тоді ж частина хреста, як реліквія, була привезена в новозбудований «Новий Рим», проголошений імперською столицею у 330 році після перемоги Константина над Ліцінієм. Ось – нижня дата часового інтервалу, яка нас цікавить. Виходить, що 334-й рік є умовним роком остаточної перемоги християнства в Римській імперії. Залишилося відповісти на питання: а при чому тут Київ і початок його історії?

Відповідь знаходимо в грецького письменника XIV ст. Никифора Григори, який записав легенду про «слов'янських волхвів» IV ст. За його словами, відразу після утвердження християнства в Римській імперії до Константина приходили як якісь волхви, так і володарі різних країн «для отримання з імператорських рук символу влади», між якими згадується й «повелитель Русі», який, начебто, «отримав від імператора титул і сан кравчого» [Цит.: 38, с. 20]. Учені твердять, що дана легенда має *давньоруське походження*, її просто було використано греками. Може бути, адже саме так у ній і міг з'явитися той «кравчий», який до історії русів аж ніяк не прикладається. А факт був, то греки так фіксують важливі речі. Які? **Титул і сан.** У таких джерелах викривлення можуть бути, але правдива інформація в основі обов'язково є. Однак статус Києва залишається неясним, як і неясною залишається дивна геополітика цілого ряду Константинопольських

першоієрархів відносно Русі, які без кінця тільки те й робили у віках, що її «охрещували».

Якщо ж придивитися уважніше, то в легенді проступає дещо цікаве, а саме: «слов'янські волхви» – то слов'янські волхви, слов'яни на той час проживали заледве не побіля самого Риму, та й Константин Великий залишався язичником майже до самої своєї смерті, тож треба, напевне, було слов'янським волхвам подивитися, що він там таке робить у своїй державі нового? Тож і приїжджали до нього. А ось «повелитель Русі» – щось принципово інше, зважаючи вже хоча б на вжите щодо апостола Андрія богословське визначення «апостол Русі» («Андрієва церква» в такому разі вже могла існувати в IV ст., і саме – на наших теренах). І тоді вимальовуються такі дуже прикметні обставини:

1) голова держави й «Андрієвої церкви» прибував до Константина I (у тексті Никифора Григори фігурують слова: «його титул і сан». Ось сюди греки й приліпили того «кравчого», у своїх власних інтересах). Нічого дивного в його титулуванні «повелителем Русі» немає: етнонім «рос» відомий якраз-таки з IV ст.;

2) у тій Русі простежується візантійський цезаропапізм, бо її правитель має не тільки титул, **а й сан**. Зіставляючи з фактом присутності на Нікейському соборі (325 р.) чотирьох високих церковних архієреїв із земель України, можна висунути припущення про спробу фундації християнської держави на наших теренах уже в IV ст., причому – цілком у форматі 17 канону ВХС: за участі світського законного правителя;

3) каган «скіфів-гунів», до яких руси мали безпосереднє відношення, був «повелителем семи кліматів всесвіту». Оце й був «повелитель Русі»;

4) у такому разі повідомлення літопису точне: у 334 р. було засновано центр вітчизняної християнської держави – Київ (можливо, після серії невдач до того), а відповідно, й канонічну митрополію – Київську (або Руську, бо вже існувала Русь, якщо існував її повелитель).

Політичний володар і голова церкви прибував до імператора Константина Великого з теренів церкви, заснованої «першим візантійським патріархом» апостолом Андрієм Первозванним, дію якого підкріпив апостол Павло настановленням єпископа ethnos Андроніка спеціально для слов'ян, що зафіксовано Нестором у «Повісті минулих літ». Місія «Азія» апостола Іоанна через р. Танаїс і факт існування на цих теренах «азіатської Скіфії» сполучалася з місією «Скіфія» апостола Андрія. Через Рим, до якого Андрій мав відношення, бо «ходив у Рим», був вихід на брата Андрія – апостола Петра. Через «парфеїв» (парфів) же, як утікачів зі Скіфії [39, с. 100], був вихід на апостола Фому з його місією «Парфія». **П'ять апостолів! Та такій церкві не було рівних!** Чому так склалося, що всі місії апостолів так чи інакше торкалися тієї вже й в їхні часи не існуючої «Скіфії» – інше питання; для нас зараз головне те, що ми такий важливий історичний факт встановили.

Такого політичного володаря Константин настановляти ні в титулі, ні в сані не міг. Ймовірно, мав місце якийсь ритуал, можливо, благословення, право на яке надало Константину володіння християнською святинєю – хрестом з Голгофи. Звичайний обмін привітаннями, засвідчення взаємоповаги й

«повелитель Русі» відправляється назад у своєму сані (голова церкви. Візантійської, раз – світський правитель), і в своєму титулі («повелитель семи кліматів всесвіту», тобто – світовий володар, «цар царів», або ж Rex). У 334 році був «повелитель Русі» в Константина, в тому ж році й додому прибув. І – «Бысть основание его (Києва) в лето от Христа 334». Візантійська церква й держава на наших теренах постали. Їхня історія невідома.

Можна певною мірою провести аналогію з тією «степовою» церквою, яку на II Єфезькому соборі (449 рік) було названо Скіфською. Ясно, що назва не була випадковою – Андрієву місію «Скіфія» в ті часи ще неможливо було так відверто «затирати», як це станеться пізніше. Проступає й ще один зв'язок – дехто з дослідників твердить, що Аттіла на терені Гунського Союзу відновлював якусь церкву, і то, по всьому, була «Андрієва церква» (так пишуть). Схоже, що то й була саме Скіфська церква, але Аттіла міг претендувати на її більш ранній і багато суттєвіший спадок, ніж її фіксація Єфезьким собором, тобто, припустимо, на спадок і вказаного вище правителя Русі» IV ст., і спадок самого апостола Андрія.

Матеріали Халкидонського собору, який відбувся у 451 році, ще за життя Аттіли, явно вже «підчищені», тому з них витягти будь-яку інформацію щодо того, чи вимагав Аттіла якогось особливого статусу для цієї своєї церкви, чи ні, і, якщо вимагав, то чого досягнув, неможливо. Хоча існує незаперечний факт, що Аттіла не став добивати Рим після Каталауна саме тому, що до нього вийшов сам Римський папа Лев I особисто й підняв над своєю головою якийсь хрест. Той хрест був... рівнобічним. Так Рим у особі свого християнського першоієрарха визнав вищість над ним самим степового хреста. Невдовзі Аттіла помер за загадкових обставин, які дуже нагадують отруєння. Це зробив усе ж таки не Рим – у майстерності отруєнь ніхто в ті часи не міг зрівнятися з греками. Однак після смерті Аттіли і християнський Захід, і християнський Схід разом «насіли» на «Андрієву церкву», Скіфську (або точніше Руську). Її приречено було на повну ізоляцію. Їй не пробачили минулої величі Аттіли, як також і його якихось цілком імовірних організаційних перемог для відновлюваної ним церкви. Світові центри християнства її просто розірвали. А що ж вони рвали? Стародавню Візантію, адже то й була, по всьому, «Андрієва церква».

Розбиті залишки невідомої вже й у X ст. християнської цивілізації, що їх бачив у степах Криму імператор Костянтин Багрянородний, – це й була доля стародавньої Візантії, справжньої... Ні Риму, ні Константинополю ніколи не потрібен був такий грізний за своїм канонічним потенціалом суперник. Окремі островки церковного життя залишаться серед кавказьких і тюркських народів, але то буде все, що залишиться від того, що колись називалося Східною Православною церквою. Правда, на цих підвалинах у VI ст. виникне й розбудується Хазарська християнська церква, яка зможе простягти свої місії аж до Середньої Азії, а на початку VIII ст. Константинополь змушений буде зафіксувати постання на терені Причорномор'я єпископії Тамарха, яка швидко виросте в митрополію. Тамарху ми й позначаємо як базовий центр того, що називаємо Православ'ям русів. Але то все вже буде розбудовою місії апостола

Іоанна – «Азія». Залишки ж «Андрієвої церкви» (стародавньої Візантії) так і будуть продовжуватися заноситися пилом і пісками...

А тепер – найпильніша увага! Ми розглядаємо дату 334-й рік; 17-й канон ВХС був ухвалений у 451 р., **а його вже витримано** – «повелителем Русі», що підтверджується джерелом із земель одного з суб'єктів канону – римського імператора. А оскільки канону тоді ще не було, то ось так у джерелі фіксується його *фактичне виконання*, що, вочевидь, і було тим головним, задля чого й зберігалася віками згадана вище легенда. То був реальний факт, який греки прагнули використати для возвеличення «Нового Риму», а на ділі прославили «повелителя Русі», якому **зафіксував римський імператор** його титул і сан. І все – цілком канонічно. У подальшому його церква ні від кого ніякого визнання не потребувала, будучи апостольською й цілком канонічною. «Повелитель Русі» виконав канон ще до того, як Християнська церква його встановила, чим продемонстрував повагу до новонародженого центру християнства в особі «Нового Риму».

Зазначимо, що ми діємо інакше, ніж М. Кузанський і Л. Валла, які сміялися над Константином Великим, грубо й непереконливо твердячи, зокрема, що «Константинів дар» – фальшивка. Ми ж доводимо, що за всім треба бачити реальні речі. Розгляд картини «донації» не входить зараз у коло нашої уваги, але звернемо увагу на те, що в цьому документі, на що звертали увагу Кузанський і Валла: «місто Візантії названо провінцією..., Константинополь тоді ще не існував» [40, с. 271]. Ми не будемо, як вони, на цій підставі казати про підложність документу, а поставимо просте питання: провінцією **чого** був у той час Візантії? І відповімо цілком у душі всього нами вищенаведеного: мова йде про Візантію, і в ній Візантії є провінцією, а центром – Цесароград, але то – не відомий усім Константинополь, бо його дійсно-таки на той час ще не було. Константинополь згодом зробить усе, щоб той центр зник не тільки з обличчя планети, а й з історичних джерел, але не визнати його не зможе.

Ось для чого Константинополю завжди був потрібен Київ, і буде потрібен завжди – **щоб зватися Візантією**. Але все одно він не посмів так назватися дуже довго, ця назва з'явиться тільки тоді, коли на планеті вже не було Київської Русі. Московська ж держава не являла собою жодної небезпеки для Константинополя в цьому питанні вже хоча б тому, що терен Заліссся, де й постане Москва, ніколи в Русь не вводився. Втім, греки вміло ще й відвели Москву від цієї так пекуче болючої для них проблеми – вони стимулювали виникнення претензії Московського царства «на третій Рим». Назву ж «Візантія» привласнили собі.

Не випадково умовні паралелі між Константином Великим і Володимиром Великим проводилися київськими ідеологами XI – XII ст. – щоб поставити Київську Русь у витоків християнства й Християнської церкви. Як бачимо, мета мала цілком реальні підстави – такий спадок залишив нам невідомий на ім'я «повелитель Русі», що зафіксував у християнському Константинополі свій титул і сан.

Отже, оскільки Київська Митрополія була канонічною витоковою, і така її канонічність не підлягала ніколи жодному сумніву й була відповідним чином

зафіксована у світових оргцентрах християнства, то всі церкви, що будь-коли постають на терені стародавньої Київської Митрополії – канонічні. Але – тільки у випадку, якщо до їх створення має відношення **канонічний Київський Митрополит**.

Саме це й використала у свій час Московська церква при своєму постанові, оскільки її засновував канонічний Київський Митрополит, який після нападу на Русь Орди переїхав до Володимира Суздальського (згодом – до Москви). У Російській Православній церкві ніколи в дійсності не було проблем з її визнанням світовими центрами християнства, хоча вона цього й домогалася, але це можна потрактувати як бажання устійнитися в світовій геополітиці, як також і як просте незнання дійсного стану справ з Києвом, оскільки її ніхто не мав права визнавати чи не визнавати. Крім Православної церкви України з центром у Києві, якої на той час, можна сказати, вже не було: її покинув її Предстоятель (Київський Митрополит), без якого церква не могла скликати Собор, щоб визначитися щодо постанови нової церкви на терені Київської Митрополії. Московська церква постала **шляхом неприйняття рішення церквою-матір'ю**.

Кинута ж Предстоятелем, приречена на загибель, Київська церква (Руська) не пішла на порушення 34-го Апостольського правила: «Єпископам всякого народа подобает знати первого в них, и признавати его яко главу, и ничего превышающего их власть не творити без его рассуждения: творити же каждому только то, что касается его епархии» [Цит.: 41, арк. 13]. Перший єпископ її кинув і поїхав фундувати нову церкву, але то було його право. І тепер нехай Московська церква спробує заперечити такий шлях постанови церкви як *неприйняття рішення зовнішніми оргцентрами християнства*. Заперечить власну витокову канонічність.

Отже, основоположним моментом у проблемі автокефалії Української Православної церкви є **непідпорядкованість будь-кому з патріархів предстоятеля Київської кафедри**. Момент визначальний і в історії сучасної УПЦ простежується (щодо митрополита Київського Філарета /Денисенка/, якого, до речі, так таки ніхто й ніколи законним чином не позбавив права посідання Київської кафедри, незважаючи на всі спроби й провокації). Всі інші теоретичні положення щодо автокефалії не підходять до Православної церкви з центром у Києві. Такий спадок залишили нам невідомий на ім'я «повелитель Русі» й римський імператор Константин Великий. Прогресивну роль провідних голів держав «православного поясу» в розбудові світової геополітики в часи Середньовіччя можна вважати безсумнівною.

І на доказ того, що наш висновок може стосуватися деяких провідних голів держав часів не тільки раннього, а й високого середньовіччя, наведемо дуже прикметний факт з історії самої Грецької православної церкви. Так, у 1180 році церковні ієрархи «Нового Риму» оголосили таку прикметну анафему: «Відлучення Богу Магомета, про якого кажуть, що він є Бог, весь викутий молотом, який не народжував, не народжений, якому ніхто не подібний» [Цит.: 42, с. 354]. Але імператор Еммануїл Комнин побачив у цій формулі анафеми хулу на істинного Бога й запропонував вилучити її з книг. Патріарх Феодосій відмовився. Тоді Еммануїл написав книгу «Захищаючи буесію Магомета» із

засудженням тих, хто з невігластва й необережності піддає анафемі істинного Бога. Як бачимо, для імператора «Нового Риму» Аллах – істинний Бог. Патріарх назвав цю книгу небезпечною для церкви й закликав остерігатися її «акі яду». У відповідь Еммануїл назвав і патріарха, і його прихильників «усесвітніми дурнями» й висунув вимогу скликати Собор. У присутності ж імператорів собори далеко не завжди ставали на бік патріархів.

У літературі ця проблема пояснюється тим, що греки переклали Коран і поняття Бога «Ссамад» було позначено терміном «Олосферос» (Усесферний), але згодом це поняття було викривлене й потрактоване як «Олосфірос» (Викутий). Тож у грецькій традиції 112-та сура Корану вийшла такою: «Бог є єдиний у собі, твердо, немов би молотом зіщільнена й маюча сферичний вигляд маса, яка не народжувала, не народжена, якій немає нічого подібного у світі» [Цит.: 42, с. 354]. О. Бичков щодо цього зазначив: «Значить, у Бога не було дітей? Значить, Ісус – не Син Божий? (хоча, слід сказати, що Мухаммад саме в цьому питанні притримувався деїзму. – О.Б.) І Бог викутий (можливо, з металу)? Для анафемі вистачило й цього» [42, с. 354]. Логіка анафемі на Мухаммада, можливо, й може бути цим пояснена, хоча, по-перше, неясно, чому греки тягли з цим аж до кінця XII ст.; а по-друге, – греки самі наплутали з тим «Олосферос» / «Олосфірос» – текст Корану не давав до цього ніякого приводу. Але та ж логіка підводить до питання: **Бог тут при чому** (див. формулу анафемі – відлучали ж Бога)?

На Соборі розгорівся страшенний скандал, але під тиском Еммануїла формула все ж таки була відкоригована й в остаточній редакції виглядала так: «Анафема Магомету і всьому його вченню і всім його послідовникам» [Цит.: 42, с. 355]. Отже, хто послабив непримиренну поставу грецьких церковних ієрархів щодо дивної анафемі, яка могла стати хулою на самого Бога? Імператор Еммануїл Комнин. У його діях простежується не тільки врахування проблем геополітики, а й повага до сакрального.

Однак, вочевидь цілком свідомо, російське православ'я проігнорувало поправку Еммануїла, адже стаття щодо анафемі 1180 року в російському «Православному співбесіднику (кінець XIX ст.) має таку назву: «Про розділення церков на православні й мусульманські й про відлучення Аллаха від Грецької Православної Церкви» [43]. Навіть ця формула, яка, як бачимо, цілком ігнорує ту, що її було ухвалено Собором 1180 року й яку, власне, й можна вважати легітимною, є дуже цікавою. Адже виходить, що був-був собі Аллах у Грецькій православній церкві до 1180 року, а потім грецькі ієрархи взяли та й відлучили Його. А ми цікавості заради ще й додаємо: але ж імператор Еммануїл їх поправив, і вийшло, що відлучили тільки Мухаммада з мусульманством, а відповідно, **Аллаха від Грецької православної церкви ніхто не відлучив**. Для імператора «Нового Риму» Аллах (Елой) – істинний Бог, все правильно. А хто так не вважає – «всесвітній дурень» (див. вище визначення імператора Еммануїла, який, взагалі-то, був Головою своєї церкви). Можливо, імператор краще за своїх церковних діячів знав, Хто такий Елой (Алла), а це багато про що говорить. А, можливо, з Еммануїлом сталося те ж саме, що й з його попередником Константином Великим: хотів одного, а вийшло... Що ж, що

вийшло, те вже й вийшло. Елой у Грецькій православній церкві залишився й дотепер.

Таким чином, далеко не завжди візантійським імператорам подобалося те, що робили ієрархи в їхній Церкві, й вони мали до того вагомій підстави. Тож імператор Юстиніан, поставивши світську й церковну владу православного «Нового Риму» у відносини рівності, теж робив усе правильно: всякій вазі має бути своя противага. Бо нічим не обмежена влада може доправитися й до хули на самого Бога. Стримуючи ж своїх церковних ієрархів у їхніх прагненнях до «всесвітнього монополізму», що почасти межувало зі «всесвітньою дурістю», видатні православні володарі часів Середньовіччя відігравали тим прогресивну роль не тільки в світовій геополітиці, а й у релігійній площині.

Література:

1. Історія релігій в Україні : у 10 т. / редкол.: А. М. Колодний (голова) [та ін.] – К. : Центр духовної культури, 1996 – 1998. Т.1 / за ред. проф. Б. Лобовика. – 1996.– 373 с.
2. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Львів : Просвіта, 1993.– 270 с.
3. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / Іван Кузич-Березовський. – Львів : Світ, 1994. – 285 с.
4. Борисова О. В. Історичні підвалини Київського Патріархату / О. В. Борисова, А. О. Климов. – Луганськ : Альма-матер, 2001. – 116 с.
5. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом / Григорій Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 723 с.
6. о. Іван Музичка. Культ Богородиці в Україні // Патріархат. – Нью-Йорк, 1996. – Ч.5. – С.4 – 6.
7. Іларіон. Слово про Закон і благодать // Філософська думка. – 1988. – №4. – С. 180 – 185
8. Асов А. Славянские боги и рождение Руси / Александр Асов. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 560 с.
9. Атанасій Григорій Великий. Релігія і Церква – головні рушії української історії // Релігія в житті українського народу : зб. матеріалів наук. конф. у Рокка ді Папа (18 – 20.X.1963) / за ред В. Янева. – Мюнхен-Рим-Париж, 1966. – С.3 – 38.
10. Коструба Т. Нариси з церковної історії України X – XIII століття / Теофіл Коструба. – Торонто : Добра книжка, 1954. – 102 с..
11. Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди // Іван Франко : Зібрання творів : [у 50-ти тт.]. – Т.34. – К., 1981. – С.306 – 312.
12. Федотов Г. Стихи духовные. Русская народная вера по духовным стихам / Г. Федотов. – Москва, 1981 – 184 с.
- 12 а. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства / А. П. Власто : [з англ. Пер. Р. Ткачук та Ю. Терех; худ. оформ. С. Полохвійло]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
13. Літопис Руський : [за Іпатським списком переклав Леонід Махновець]. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.

14. Іванишин В. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 92 с.
15. Карамзин М. Н. История государства Российского : в 4 кн. / М. Н. Карамзин. – Кн. 4. – Ростов н/Д : Книжное изд-во, 1989. – 528 с.
16. Карамзин М. Н. История государства Российского : в 4 кн. / М. Н. Карамзин. – Кн 5. – Ростов н/Д : Книжное изд-во, 1989. – 528 с
- 16 а. Аджи М. Азиатская Європа / Мурат Аджи. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 1128 [8] с.
17. Митрополит Філарет. Характерні риси і особливості розвитку православного богослов'я в Україні / Митрополит Філарет. – Машинопис. – 14 арк. // Поточний архів Київської патріархії (далі: П.А.К.П.). – Фонд рукописів.
18. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : у 4-х тт., 5 кн. / Іван Власовський – Т.2. – Нью-Йорк, 1953. – 398 с.
19. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко : [репринт. відтворення вид. 1918 р.] – К. : Абрис, 1992. – 269 с.
20. Степовик Д. Неповторність української ікони // Патріярхат. – Нью-Йорк, 1994. – Ч.4. – С.15 – 17.
21. Історія релігій в Україні : у 10 т. / редкол.: А. М. Колодний (голова) [та ін.] – К. : Центр духовної культури, 1996 – 1998. – Т.2 / за ред. проф. П. Яроцького. – 1997. – 376 с.
22. Вселенський Собор Ватиканський II. Діяння й постанови. III. Церква. Східні Церкви. Екуменізм. – Рим : ОО Василіян, 1965. – 208 с.
23. Ортинський І. За єдність Церкви і народу / Іван Ортинський. – Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1990. – 90 с.
24. Сверстюк Є. В руїнах вавилонської вежі // Патріярхат. – 1994. – Ч.І. – С.12 – 14.
25. Релігієзнавство : [навч. посібник] / за ред. С. А. Бублика. – К. : Юрінком, 2000. – 496 с.
26. Кефалайя («Главы»). Коптский манихейский трактат / [пер. с коп., иссл., комм., глосс. и указ. Е. Б. Смагиной]. – Москва : РАН «Восточная лит-ра», 1998. – 512 с.
27. Павлов І. Від церков імперських до церков національних // Людина і світ. – 2000. – №3. – С. 37 – 41.
28. Доповідь Митрополита Філарета на науковій конференції, організованій Інститутом філософії НАН України 23.03.93 р. «Шляхи утворення помісних Православних Церков» / Митрополит Філарет. – Машинопис. – 15 арк. // П.А.К.П. – Фонд рукописів.
29. Нагаєвський І. Патріярхати : їх початок і значення у Церкві та Український патріярхат / Ісідор Нагаєвський. – Лондон : Центр. Комітет Помісної церкви у Великій Британії, 1976. – 216 с.
30. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Скорочена версія томів VII – X Д. Ч. Сомервелла. – Т.2 : [переклали з англ. В. Митрофанов, П. Тарашук]. – К. : Основи, 1995. – 400 с.

31. Шевців І. Збірник / Статті, доповіді, промови / Іван Шевців. – Сидней, 1996. – 250 с.
32. Русское православие: веги истории / науч.ред. А. И. Клибанов. – Москва : Политиздат, 1989. – 719 с.
33. Крисаченко В.С. Україна на сторінках Св.Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення христинства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира / Валентин Семенович Крисаченко. – К. : Наук. думка, 2000. – 488 с.
34. Туркало Я. К. Нарис історії Вселенських соборів (325 – 787) / Я. К. Туркало. – Нью-Гейвен-Брюсель, 1974 – 320 с.
35. История Византии : [в 3-х тт.] – М. : Наука, 1967. – Т. I / ред.кол. : акад. С. Д. Сказкин [и др.] – Москва : Наука, 1967. – 521 с.
36. Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, від 13 листопада 1924 року, про визнання Православної Церкви в Польщі автокефальною // Православний вісник. – 1998. – № 7 – 8. – С.51 – 52.
37. Эдикт о веротерпимости императора Константина (Миланский эдикт) // Жизнь Луганска. – 1999. – 3.06. – № 22. – С.22.
38. Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси / Михаил Юрьевич Брайчевский / [отв. ред М. В. Попович]. – К. : Наук. думка, 1989. – 292 с.
39. Стефан Візантійський. Етніка [Опис племен] // Крисаченко В. С. Історія Криму в джерелах і документах. – Ч. 1. – Чернівці : Митець, 1998. – С. 96 – 102.
40. Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография / О. Л. Вайнштейн. – Москва-Ленинград : Наука, 1964. – 483 с.
41. Апелляция митрополита Киевского и всея Украины Филарета к Святейшим Православным Патриархам и всем главам Поместных Православных церквей / Митрополит Филарет. – Машинопись.– 15 арк. // П.А.К.П.за 1992 р. – Фонд офіційної документації.
42. Бычков А. А. Энциклопедия языческих богов (мифы древних славян / Алексей Александрович Бычков. – М. : Вече, 2000. – 400 с.
43. О разделении церквей на православные и мусульманские и об отлучении Аллаха от Греческой Православной Церкви // Православный Собеседник. – Спб, 1878. – № X – XI (октябрь – ноябрь).

ПІСЛЯСЛОВО

Ми розглянули складну проблему впливу релігійного чинника на геополітичні устремління еліт України в добу Середньовіччя в різних аспектах та вимірах: державницькому, геополітичному, релігійно-філософському, історіософському, культурницькому, національно-ментальному, організаційно-структурному. Сподіваємося, що нам удалося показати якомога повніше всю непростоту цього впливу, а головне – його підвалини, які багато в чому залишаються незрозумілими й непоясненими належним чином і досі. Можливо, деякі речі, що постали в нашій монографії, здалися комусь несподіваними, але нехай шановний Читач нас зрозуміє: багато чого, що розгорнулось перед нами в ході нашого дослідження, виявилось вельми несподіваним і для самої авторки. Тому великої кількості проблем нам довелося тільки торкнутися, адже для їх вичерпного дослідження, як стало зрозуміло, потрібна ціла серія окремих публікацій. Тож авторка буде задоволена, якщо вдумливий Читач сприйме цю монографію як непоганий, але тільки заділ до подальших досліджень.

Особливу увагу в нашій монографії ми приділили вивченню впливу християнства на геополітику середньовічних владних еліт українських теренів. Прийняття християнської релігії Руссю-Україною слід розглядати як **велику світоглядну революцію**, завдяки якій предки сучасних українців змогли залучитися до духовних процесів світової цивілізації. Ця християнська революція справила величезний вплив не тільки на всі сфери духовного життя суспільства, а й на його геополітику.

Водночас ми виявили, що наші предки мали своє бачення християнства, розвивали його і втілювали у своїй державній геополітиці. Владний Київ поставав у світі як «Новий Єрусалим», маючи на це як узяті на себе, певною мірою суб'єктивно, містичні, так і цілком реальні підстави, що надавали об'єктивності таким геополітичним і самкрально-духовним прагненням Міста-Апостола Києва. У християнському ж світі діяла Велика Ідея «Єрусалим – Центр Світу». Одночасно в ньому суперництво точилося й за те, хто на землі є втіленням Ідеї «Священного Риму» як єдиного втілення Спасіння. Середньовічний Київ як «Новий Єрусалим» ставав вищим і за неї, бо «священних монархій» може бути кілька, Центр Світу ж – завжди ОДИН. Саме таким і поставав у світі молодий державний Київ.

Така постава Києва дуже не подобалась багатьом світовим геополітичним чинникам і, перш за все, тим, що належали до християнського світу. Тому Київська Русь і була знищена, а її здобутки в даній площині були піддані забуттю. Завданням сучасних істориків є виявлення всіх цих здобутків і доведення їх до свідомості всіх громадян незалежної України. У тому криються засади самоідентифікації українства як народу й розуміння справжніх причин того, чому так завзято руйнувались і руйнуються й досі всі держави й церкви, що формувались і формуються на українських теренах.

Науковий інтерес до вивчення впливу релігійного чинника на українську геополітику протягом історії не є випадковим. Адже нагальною

потребою розвитку сучасної України є те, щоб ні політичні, ні регіональні, ні конфесійні відмінності не ділили навпіл чи навіть на чверть Україну і не рвали історично притаманне їй народу відчуття високої духовності. І в цьому зв'язку уроки минулого й сенс сучасної історії духовного життя України, як також і роль у ньому політичних і релігійних еліт мають велике не тільки наукове, а й політичне значення.

Недопустимо, щоб доля українських національних релігійних організацій вирішувалася, як це й досі робиться, поза Україною – чи то на Сході, чи то на Заході. Не дай Боже, щоб в Україні виповнилося Пророцтво Даниїла (5:24 – 28) з грізним приреченням вогняного напису на стіні Валтасарового палацу: **«мене, мене, текел, фарес» – зважено, виявлено легким і розділено.** Якщо ми це зрозуміємо й зробимо відповідні висновки, можна бути впевненими, що такого ніколи не станеться. У цій книзі я зробила для того все, що могла. А БОГ ЗНАЄ КРАЩЕ. Амінь.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	с. 3 – 20
РОЗДІЛ 1	
Давні політичні й релігійні еліти на українських землях та їхні геополітичні претензії.....	с. 21 – 119
РОЗДІЛ 2	
Сучасний погляд на виміри релігійного аристократизму: католицький і незалежний.....	с. 120 – 160
РОЗДІЛ 3	
Плани політичної й духовної еліти Київської Русі: претензії та невикористання можливостей.....	с. 161 – 219
РОЗДІЛ 4	
Проблема титулу «Rex» у геополітиці Середньовіччя: нове бачення.....	с. 220 – 245
РОЗДІЛ 5	
Історіософський вимір геополітичних претензій руських політичних і релігійних еліт у добу Середньовіччя.....	с. 246 – 295
РОЗДІЛ 6	
Головні здобутки релігійної еліти середньовічної України: узагальнення та нові гіпотези.....	с. 296 – 337
ПІСЛЯСЛОВО.....	с. 338 – 339
ЗМІСТ.....	с. 340.

Наукове видання

БОРИСОВА Ольга Василівна

**РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК
У ГЕОПОЛІТИЧНИХ УСТРЕМЛІННЯХ ЕЛІТ УКРАЇНИ
В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Наукова монографія

За редакцією автора
Комп'ютерний макет –

Підп. до друку 2009 р. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнограф. Ум друк. арк.
Наклад 500 прим. Зам. №

**Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 59-03-20